

ЎТКИР ҲОШИМОВ

СЕВГИ ҚИССАЛАРИ

Ҳикоялар ва қиссалар

ТОШКЕНТ – «О‘ЗБЕКISTON» – 2013

УЎК: 821.512.133-3

КБК 84(5Ў)6

Ҳ-71

Ҳошимов, Ўткир

Х-71 Севги қиссалари: ҳикоялар ва қиссалар/Ў. Ҳошимов.– Тошкент: Ўзбекистон, 2013.– 480 б.

ISBN 978-9943-01-937-9

Севги. Муҳаббат... Инсоният тарихи қанча узоқ бўлса, Муҳаббат деб аталмиш туйғу ҳам шунчалик қадимийдир. Зеро, инсон бор экан, севги ҳам яшайверади. Шоир ва ёзувчилар, расом ва бастакорлар асрлар давомида бу мавзуда бир-биридан гўзал асарлар яратгани бежиз эмас.

Элимизнинг атоқли ва ардоқли адиби, Ўзбекистон халқ ёзувчиси Ўткир Ҳошимов ҳам муҳаббат ҳақида талай ҳикоя, қисса, романлар ёзган ва улар китобхонлар томонидан катта қизиқиш билан мутолаа қилиб келинмоқда. Бу асарларда севгининг сеҳр ва қувончлари, изтироб ва армонлари ғоят ҳаётий, таъсирчан акс этган.

Ушбу китобга адибимизнинг энг ҳаяжонли асарлари жамланган.

УЎК: 821.512.133-3

КБК 84(5Ў)6

ISBN 978-9943-01-937-9

© «O‘ZBEKISTON» НМИУ, 2013

ХАЛҚ МЕҲРИНИ ҚОЗОНГАН АДИБ

Ўткир Ҳошимов ижодини тўлиб-тўлғаниб, шиддат ва каромат билан оқаётган дарёга ўхшатгим келади. Бу тўлқинлигу тўлғаниш, шиддату салобатда ёзувчи калби билан халқ дарди кесишган нукталарда ҳосил бўлувчи илоҳий, инсоний ва бадий қонуниятлар ётади. Бу дарёни вужудга келтирган ўз осмонлари, қор-ёмғирлари, ўз тоғлари, булоқлари, жилғалари, армонли ва қувончли ўз кўз ёшлари бор.

Бу дарё – ундан пайдо бўлувчи янги-янги сойлар, шўх-шаън ва дилбар ариқлар кўзни қувонтиради. Кўнгилни яйратади, ҳаёт ва одамлар ҳақида кечагига караганда чуқурроқ мушоҳада юритишга ундайди; кучга-куч кўшади, дала-тузларга, боғу боғчаларга оби раҳмат олиб киради.

Дарё ўз бағрини табиатдан олиб, яна табиатга қайтарганидек, Ўткир Ҳошимов ҳам ўз асарларининг юрак уришини ҳаётдан, жамиятдан, одамлардан олади, хужайраларга бадий жон бағишлаб, яна ҳаётга, жамиятга, одамларга қайтаради.

Йўл осон эмас, тошдан-тошга урилишлар бор, лекин дарё ўзига маҳтал манзилларга етиб бормаса бўлмайди, унинг қисмати шундай. Адиб асарларининг бош мақсади ҳам китобхонлар маънавий чанқоқлигини қондиришга қаратилади. Йўлда тўлин дарё тўлқинлари гоҳ асов отдек кўкка сапчиб кетади, кўпиради, тошади, гоҳ меҳрибон

кўл остида рохатланган аёл зулфидек майин тортади, мавжларида меҳр нури эркаланади.

Ўткир Ҳошимов асарларини дарёга бежиз ўхшатаётганим йўқ. Ўқисангиз, уларнинг дилидаги дарёваш сифатларни аниқ кўрасиз, англайсиз ва ҳис этасиз. Адибнинг «Нур борки, соя бор», «Икки эшик ораси», «Тушда кечган умрлар» сингари романларидаги айрим рухий талотумлар тасвири, баъзан бутун бир халқ киефасини намоеън эта олувчи ижтимоий дард ва муаммоларнинг бадиий талкини; «Баҳор қайтмайди», «Қалбингга кулок сол», «Дунёнинг ишлари» сингари киссалардаги қалб манзаралари ва табиат жилоларидан таралиб турувчи ажиб мусиқийлик, тилсиз армонлар ифодасидаги кўрғошин сокинлик; «Дафтар хошиясидаги битиклар» деб аталувчи туркумга жо бўлган бадиий фалсафа ёғдулари; қатор публицистик мақолаларда бўй кўрсатувчи – бориб турган исёнкор рух ҳамда «Қатағон» каби драматик асардаги кўкрак қафасига сиғмай, портлай деб турган фиғон ва бошқалар – барчаси, бирлашиб, булар Ўткир Ҳошимов асарлари, жонли дарёнинг ўзгинаси эмасми, деяётгандек бўлаверади.

Ёзувчи маҳоратини белгилайдиган омиллар кўп. Ҳар бир ёзувчида у ёки бу омил салмоқлироқ юзага чиқар. Ўткир Ҳошимов маҳоратини белгилаган асосий омил, эҳтимол, журъат ва жасоратдир. Машҳур ёзувчимиз Саид Аҳмад унинг ижодидаги бу хусусиятни кўп йиллар аввал алоҳида таъкидлагани бежиз эмас.

Ўткир Ҳошимовнинг XX аср 70–80-йилларида ёзилган «Ўзбеклар», «Урушнинг сўнги қурбони», «Қалбингга кулок сол» каби хикоя, киссаларини оламизми, ёхуд кейинроқ ёзилиб, шу ва ундан бирмунча аввалги йиллар ҳаёти тасвирланган «Нур борки, соя бор», «Икки эшик ораси» ва «Тушда кечган умрлар» каби романлари ҳамда «Инсон садокати», «Қатағон» каби

драмаларига назар ташлаймизми, бошқа турли муҳим ижтимоий муаммолар қаторида, маънавиятнинг гўзал ёғдулари ҳамда унинг аста-секин ғорат этилаётган айрим кирраларини тасвирлашга алоҳида эътибор берилганини кўрамиз. Маънавиятнинг ғорат этилиши эса моҳият эътибори билан, миллатнинг таназзулга юз тута бошлаши демакдир. Адиб шўро тузумидаги зўравонликлар боис мустабид ва қатағон сиёсат туфайли шундай бўлмоқда, деб айюҳаннос солгани йўқ, бу муаммоларни у бадийий йўсинда, зимдан, ичдан кўрсатиб берди, тасвирлади, замондошларимизнинг хатти-ҳаракатлари орқали юзага олиб чиқди. Бу адибнинг ўзига хос, кўпинча сиёсат ва мафкурага алоқаси йўқдек, лекин аслида уларнинг кўзга кўринмас тазйиғидан зириллаб турувчи жасорати эди. Бу шўролар кулаши арафасида шуҳрат топган В. Шукшин, В. Распутин, Анарларга хос мақсадни қалб қудукларига тушириб, яширин ифодалай билиш эди.

Эҳтимол, бу жараён ёзувчи идрокида биз ҳозирги босқичга келиб энди англаётганимиз даражада аниқ мақсадли кечмаган бўлиши мумкин, лекин бундан қатъи назар, эрк ва руҳ озодлиги, юрт ва ватан шарафи ёзувчи асарларида гоҳ онг оқими йўсинида, гоҳ очик ва ошкор тарзда намоён бўлгани шубҳасиз. Буни унинг асарлари аниқ кўрсатиб турибди.

Дадиллик билан, журъат билан халқ дардини ёри-тиш истейдоди Ўткир Ҳошимовда дафъатан ёхуд маш-хур кисса, романларигагина келиб пайдо бўлгани йўқ, албатта. Бу фазилат унинг ижодида 60-йиллардаёқ кўзга ташланади. 1968 йилда бўлса керак, «Тошкент окшоми» газетасида унинг «Ном ҳам ҳусн белгиси» номли бир мақоласи чиқди. Унда пойтахт кўчаларию турли манзиллардаги номларнинг аксари кундан-кунга миллий тилимиздан ўзга бир тилда бўлиб кетаётгани ҳақида қайғуриб ёзилган эди. Бу – ўзбек тилига дав-

лат тили мақоми берилишидан деярли йигирма йил аввал айтилган фикр, амалий кадам, ўқтам жасорат эди. Бу фикрларни ўқиган ҳозирги ёш китобхон: шунга ҳам шунчами, арзимаган кичкинагина бир нарса учун-а, деб ажабланиши мумкин. Лекин ёш адибнинг бу ҳаракати арзимаган, кичкина иш эмас, ўз даври учун жиддий деб баҳолашга арзигулик иш эди. Бу ҳаракат мафкура корчалонлари эътиборидан четда қолмади, албатта. Бунинг учун ёш адибга ҳайфсан эълон қилинди. Ҳайтовур, адиб дардини тушунувчилар бўлган шекилли, жазони бундан кучайтиришмади.

Ўткир Ҳошимов келажаги ойдин ёзувчи эканини дастлаб айтган устоз адиб Абдулла Қаҳҳор экани бугун барчага маълум. Ёш Ўткир Ҳошимовнинг журъатли адиб бўлажagini илк бор айтганлар эса, биз буржуа ғанимлар деб атаган хорижлик мутахассислар эди.

«Шарк юлдузи» журналининг 1971 йил охириги сонларидан бирида «Қалбингга қулоқ сол» қиссаси босилиб чиқади. Асарнинг қайси бир лавҳасида Чарос ва Ёдгор исмли талабалар ўзаро суҳбатда ўрта асрларда Марказий Осиёдаги маданият Ғарбдагига нисбатан юқори даражада бўлган; Америка китъаси мавжуд эканини Беруний Колумбдан анча бурун эътироф этган; ўзимизнинг мумтоз Шарк мусаввирларимиз Ғарб рассомларидан кўра ҳаётийроқ асарлар чизишган қабилдаги мавзуларда фикр юритадилар.

Ўйлаб қаралса, бу фикрларнинг ҳеч бирида ажабланарли жойи йўқ. Чунки барчаси тўғри. Асар қаҳрамонлари бу фикрларни ўзга халқ ёки мамлакатларни камситиш, ерга уриш мақсадида ҳам айтаётгани йўқ. Ўзаро суҳбатда, ёшларга хос шижоат билан ўз миллий ғурурларини ифодаляптилар, холос. Бироқ, ҳамма гап шундаки, бундай фикрларни қирқ йил аввал очик ва бемалол, ғурур билан айтиш салкам миллатчилик деб баҳолангувчи эди.

Кисса эълон килинган, Америкадаги Колумбия университети мутахассисларидан бири – Роберт Ж.Баррет деган кишининг эътиборига тушади. Мақолаларидан бирида бу асарни таҳлил доирасига тортади. (Қаранг: Роберт Ж.Баррет. Нуктаи назардаги умумийлик ва Ўрта Осиё миллий адабиёти / Шўролар Ўрта Осиёсида миллий масала. Нью-Йорк – Вашингтон – Лондон: «Прэгер», 1973, инглиз тилида). Роберт Ж.Баррет мулоҳаза юрита туриб, Ўткир Ҳошимовнинг бу асари ва қаҳрамонлари янада синчиклаб ўрганилишга муносиб, деган фикр-ни айтади. Гап Чарос ва Ёдгор каби қаҳрамонларнинг миллатпарварлигида, ўз тарихига муҳаббатида эди. Янада аниқроқ айтганда, америкалик мутахассиснинг фикрича, асар қаҳрамонларидаги, демакки, уларнинг қарашларини ифода этаётган адибдаги бу мулоҳазаларга Ўрта Осиёдаги етакчи миллатлардан биридаги миллий уйғониш муждалари сифатида қарамоқ лозим. Баррет мулоҳазаларини ҳам муайян даражада ўз давридаги мафкуравий мақсадлардан батамом холи деб бўлмасда, уларда аслида, холис ҳақиқатни кўрмаслик мумкин эмас. Лекин, салкам қирқ йил аввал танқидчилигимиз бу фикрларга қандай муносабат билдирди? Ғарбдаги буржуа шўрошунослиги ўзбек адиби асари ҳақида ижобий фикр айтдимиз, тамом, бир гап бор, буни безътибор қолдирмаслик даркор. Катта адибми, кичик адибми, бундан катъи назар, ҳушёр бўлиши лозим, деб ҳулоса чиқарган ва матбуотда ўз фикрини мақолаларидан бирида баён қилган эди. Шу тариқа Ўткир Ҳошимов журъатли, мустақил фикрли қаҳрамонлар яратишни «Қалбинга қулоқ сол» сингари ўтган асрнинг 60-йиллари охирида яратилган дастлабки қиссалардаёқ бошлаган эди. Ана шу: қалбга қулоқ солиш – халқ қалбига, замондошлар қалбига қулоқ тутиш, уларнинг дардини кўтариб чиқиш, мана, деярли ярим асрдан буён ёзувчи сифатидаги, ўз

халқининг фарзанди сифатидаги Ўткир Ҳошимов ижоди ва фаолиятининг лейтмотиви бўлиб келмоқда.

Ўткир Ҳошимов асарлари, айниқса, романларига хос муҳим бир фазилат бор. Унинг романларидаги халқ учун юрт учун, бирдек муҳим ва долзарб ижтимоий маҳраждан ташқари, мустақил ҳаётга эндигина кадам қўйиб келаётган ўн саккиз ёшли талаба ҳам; ажабтовур ҳаётий тажриба орттирган, тақдир довларининг пасту баландларини кўрган, дейлик, эллик ёшли амалдор ёки элнинг амалсиз, мартабасиз ўтаётган оддий бир вакили ҳам; ёхуд умр шомини бошдан кечираётган, эшигида тўртта машина хизматда турган отахону бир ойда қозони ақалли бир марта гўшт тушмайдиган муштипар онаизор ҳам ҳаёт ҳақидаги, одамлар ҳақидаги ўз орзу умидларини, армонларини, эссиз ўкинчлари-ю, адолатга мустаҳкам ишончларини топа олади. Бу хусусият ёзувчининг ўзини ҳам, асарларини ҳам халққа ниҳоятда яқин қилади. Гап бу ерда, Ўткир Ҳошимов асарларининг фақат маъноси, мазмуни, ғояси ва, ҳатто, кўтариб чиқилган муаммосидагина эмас. Энг асосийси, шуларнинг барчаси нечоғлик бадиий теран, гўзал, янги охорларда тасвирланишида; юқорида айтилган – барча ёшдаги китобхонлар бадиий дидини аниқ, идрок эта билишда, аниқ худди ўқувчиларга маълум ва матлуб бадиий оҳанглар топилишида.

Ўткир Ҳошимов «Икки эшик ораси», «Тушда кечган умрлар» номли романлари билан ўзбек романчилигининг бадиий имкониятларини кенгайтди. ХХI аср ўзбек танқидчилиги бу ҳар иккала романни улардаги бадиий яхлитлик жиҳатидан, айниқса, композицион бутунлик нуқтаи назаридан ХХ аср жаҳон адабиётининг нодир намуналари, масалан, Фолкнер асарлари билан қиёслаб ўрганмоқда. «Икки эшик ораси» ва «Тушда кечган умрлар» романларини бадиият ва, хусусан, композицион қурилиш жиҳатидан ўрганиш (М. Шарафиддинова) ўзбек

романчилигининг XX аср жаҳон адабиётидаги ўзига хос ўрнини ёритишда муҳим рол ўйнамоқда.

Ўткир Ҳошимов XX аср ўзбек адабиёти тарихи ҳамда XXI асрнинг hozиргача кечган ўн йилидаги ўзбек адиблари ичида асарлари халқ қалбига чуқур томир отган, энг кўп ўқувчиларга, ихлосмандларга эга бўлган ёзувчиларимиздан бири, эхтимолки, биринчиси саналади. Мен шу жумлаларни ёзишга ёздиму ўйланиб қолдим. Қулоғим остида айрим биродарларимнинг: хай, хай, бироз ўзингизни босинг, Қодирийу Ойбек, Абдулла Қаххор, Одил Ёқубов, Пиримкул Қодиров, Эркин Воҳидов ва Абдулла Орипов-чи? Бу тарзда мушоҳада юритиб, бир адибни иккинчисига қарши қўйиш ярамайди, деган иштибоҳларини эшитгандек бўлдим. Бу – тўғри фикр. Ҳар бир ёзувчининг адабиётимиз тарихида, китобхонлар қалбида эгаллаган ўз мавқеи, шухрати, ўз ўрни бор, албатта. Бирок, мен юқоридаги мулоҳаза билан адибларимизнинг бирини иккинчисига зидламоқчи эмасман, уларнинг бири юқори, иккинчисини куйироқ демоқчи ҳам эмасман. Ўткир Ҳошимов асарлари халқ орасида нечоғлик кенг тарқалгани ҳақида баъзи фикрларни айтмоқчиман, холос. Мана, тахминан, қирк йил доирасига тааллуқли айрим маълумотлар: «Баҳор қайтмайди» қиссаси шу вақтгача ўн марта нашр этилибди. Қисса ёзилганидан сўнг беш-олти йил ўтгач, бу асар асосида яратилган телефильм Республика марказий телевидениеси орқали шу вақтгача қирк марта такроран кўрсатилибди. «Нур борки, соя бор» романи hozиргача салкам ўн марта қайта-қайта нашрдан чиқибди. «Дунёнинг ишлари» ҳам, агар янглишмасам, ўндан ортик нашр юзини кўрди, Республика марказий телевидениеси орқали ўттиз йилда ўттиз марта қайта-қайта намойиш этилди. Тошкентга ташриф буюрган америкалик бир ўзбекшунос олима бу қиссани аслиятда ўқиб чиққач, чидай олмайдиган даражада она-

жонимни соғиндим, деб, бир неча кундан кейиноқ уйига кайтиб кетгани ҳақидаги ҳодиса жаҳон микёсидаги бадиий адабиётга доир дарсликларни безай оладиган маълумот эмасми?..

Яна бир мисол. «Икки эшик ораси» романи яратилганига ҳали йигирма беш йил бўлгани йўқ. Бу асар ҳам ҳозиргача ўн марта қайта-қайта чоп этилди, ўзга тилларга ўгирилди. «Дафтар хошиясидаги битиклар» китоби ҳақида ҳам шу фикрни айтиш мумкин. Бу адибнинг халқ севган асарлари ўзбек тилида, бошқа тилларда ҳар икки-уч йилда янгидан нашр этилмоқда, деган гапдир. Асарлари асосида тайёрланган телефильмлар, телеспектакллар Республика телевидениесининг марказий дастурлари орқали ўнлаб йиллар давомида миллионлаб томошабинларга мунтазам равишда кўрсатиб борилса, роман ва киссалар, ҳикоялар бир эмас, икки эмас, ўн мартадан қайта нашр этилиб турса, уларнинг умумий тиражи икки ярим миллион нусхадан ошиб кетган бўлса, шу эмасми Ўтқир Ҳошимов китобхонлари энг бисёр адиблардан бири эканига далил. Бу китобларга талаб каттаки, нашриётлар чоп этади (яна бунинг устига, ҳозирги бозор иктисодиётидек шароитларда денг). Бу асарларга телетомошабинларнинг чанқоклиги тугамаяптики, телеэкранлардан тушмай келади (ижодий рақобат кучли, ҳатто, янги-янги асарларга экранда вақт ажратиш осон бўлмаган ҳозирги муҳитда).

Маълумки, Чингиз Айтматовнинг деярли барча кисса ва романлари экранлаштирилган. Халқ ниҳоятда севган адиб ва асарларгина бундай бахтга ноил бўлади. Шу маънода Ўтқир Ҳошимов ҳам ана шундай ёзувчилар сирасига киради. Ёзувчининг ўн бешга яқин ҳикоя, кисса, романлари китоб саҳифаларидан ташқари зангори экран орқали ҳам мухлислар қалбига етиб боргани, айрим асарлари асосида бадиий фильм яратилгани нечоғлиқ кенг экани ҳақида тасаввур бера олади.

Хаётдаги бирор-бир ходиса калбига дард бўлиб кўчмаса, кўнглига ўт бўлиб тушмаса, Ўткир Ҳошимов кўлига қалам олмайдиган ёзувчилар тоифасидан. Бунинг устига ўша дардини, шунчаки, ёритибгина кўя қолмайди, ўз юрагининг кўри билан алангага айлантиради. Токи, бу аланга тафти унга муҳтож дилларга куч-қувват берсин, хаётдаги ножоизликни, нобопликни ёндирсин, куйдирсин. Қатор ўткир публицистик мақолаларининг газета-журнал саҳифаларидагина қолиб кетмасдан, муайян ижтимоий кучга айланиши қалбларга ўткир резонанс беришининг сабаби шундан. Биргина «Қалбнинг оппоқ дафтари» (1981) номли публицистик мақолани эслайлик. Шўро даври сўнги босқичдаги собик Иттифокда ёхуд жумҳуриятимизда маориф тизимига доир, очиғини айтганда, ҳукумат қарорлари, фирма кўрсатмалари оз бўлмаган. Бироқ, қарорларнинг аксариди санок, кўрсаткич, хўжақўрсинлик талаблари устувор бўлиб, ўзақ масалалардан бири – ўқитувчи ҳақида қайғуриш, унинг мақомини кўтариш кўп ҳолларда эътибордан четда қолиб келди. Бу эса, ўз навбатида, ўқитувчи касбига беписандлик тамойилини келтириб чиқарди. Моҳият эътибори билан олиб қараганда, бу – умуман, жамиятнинг таназзулга юз тута бошлаганини англатувчи кўрсаткичлардан бири эди. Ана шундай шароитда Ўткир Ҳошимов «Қалбнинг оппоқ дафтари» номли публицистик мақоласини эълон қилди. Мақолада вужудга келган ўша 80-йиллар шароитида бу касб эгаларига чуқур қайғудошлик ҳиссининг ўзи етарли эмаслиги, бунинг учун аниқ янги тадбирлар амалга оширилиши лозимлиги айтилади, ўқитувчи меҳнати, яшаши учун тегишли шароитлар яратилмас экан, наинки маориф тизими, балки умуман жамиятимиз бир жойда депсиниб қоладигина эмас, орқага кетиши мумкинлиги ҳақида ниҳоятда жиддий фикрлар ўртага ташланади. Ёдимда, бу мақола ўз вақтида қатта шов-шувга сабаб бўлди.

Ўйлайманки, ушбу биргина публицистик асар ижтимоий салмок жихатидан, жамиятга таъсири жихатидан ўша вақтдаги бир неча расмий қарорлардан кўра кучлироқ эди. Бошқачароқ айтганда, ушбу мақола маориф тизими ҳақидаги расмий ҳужжатларда эътибордан четда қолиб келаётган муаллим қисмати ва тақдирига доир кўпдан-кўп иқтисодий, маънавий, ахлоқий, миллий, ҳуқуқий муаммоларни қуюнчаклик билан кўтариб чиққан эди. Ёзувчи мақоласида, бу масалалар нуқтаи назаридан ҳукумат қарорларига тил теккизилмаган, ҳужжатлар танкид қилинмаган, албатта. Бироқ, бу – моҳият эътибори билан, муаллимдек, тарбиячидек буюк касб эгаларига расмий доиралар, расмий сиёсат муносабатларининг ўзига хос тарзда усталик билан кескин ва аёвсиз фош этилиши эди. «Қалбнинг оппоқ дафтари» эътибордан четда қолмади ва четда қолиши мумкин ҳам эмасди. Аста-секинлик билан етилиб келаётган, уйғона бошлаган замонларнинг хур фикрлари ҳам ўзига яраша самара беради. Жумҳурият маориф вазирлиги ҳайъати мақолани муҳокама қилишга мажбур бўлди ва ҳатто, махсус қарор қабул қилди. Юртимиздаги маориф тизимининг барча бўғинлари ва илмий ташкилотларида, педагог жамоаларида уни бажариш юзасидан тегишли тадбирлар ишлаб чиқиш топширилди. Яна қоғозбозликнинг ўзида, десангиз ноҳақ бўлмайсиз, албатта. Лекин, ўқитувчилар дарди деган катта бир ижтимоий муаммога жамият эътиборининг тортилиши ҳам катта гап эди.

Республикамиз Мустақилликка эришгач, Президентимиз эълон қилган дастлабки Фармонлар ўқитувчиларнинг оғирини енгил қилиш, муаллим мақомини барча йўналишларда кўтариш масалаларига бағишланганининг ўзиёқ Истиклол давридаги ички сиёсатнинг дастлабки қадамларийёқ нечоғлик муҳим ва тўғри йўналишда бўлганини кўрсатади. Аввалги босқичларда ҳам ёрқин

намоён бўлиб, алангадек ловиллаб турган публицистик шижоат сўнгги йилларда Ўткир Ҳошимов ижодида янада жонланди. Адиб Истиклол даврига келиб Президентимиз И.А. Каримовнинг улкан ғояларини ҳаётга, замондошларимиз калбига янада чуқурроқ сингдиришга қаратилган, маънавият ва миллий кадриятларимиз муаммоларига бағишланган ўнлаб публицистик мақолалар эълон қилди. «Мардлик», «Ўзликни англаш бахти», «Мустақиллик – масъулият демак», «Истиклол бизни дунёга танитди», «Оёғинг ердан узилмасин» сингари мақолаларда бир жиҳатдан амалга оширилаётган улкан бунёдкорлик ишларининг моҳият ва самаралари таҳлил ва талқин этилди, иккинчи бир жиҳатдан, ушбу бунёдкорлик ишларининг ғайрат билан амалга оширилишига бош-кош бўлаётган Юртбоши сиймоси гавдалантирилди.

Ўткир Ҳошимов ранг-баранг жанрларда ижод этиб келаётган ёзувчидир. Унинг «Икки қарра икки беш», «Шумлик», «Осмондан тушган пул», «Сўққабош бевагина» сингари тўпламларига кирган воқеий ва бадий ҳажвиялар бугунги ҳажвий адабиётимизнинг гўзал ва сара намуналаридир. Масалан, адибнинг устоз Саид Аҳмад ҳақидаги «Ғаройиб саёҳат» номли ҳикояси ҳозирги жаҳон адабиётининг манаман деган юмористик новеллалари билан беллаша олади. Афсуски, айрим мулоҳазаларни ҳисобга олмаганда танқидчилигимиз ёзувчининг бу йўналишдаги ҳикоялари ҳақида чуқур ва атрофлича фикр юритишга ўтганича йўқ. Ҳолбуки, характерлар яратишдаги тиниклик, тилдаги жозиба ва индивидуаллик, давр ва инсон табиатида намоён бўлувчи айрим хусусий қусурлар билан бир қаторда, баъзи бир жиддий ижтимоий иллатларнинг кескин ва ёркин гавдалантирилиши ҳамда ҳаётбахш, меҳрли кулги фазилатларига кўра Ўткир Ҳошимов ҳажвиялари ҳозирги адабиётимизда муҳим ўрин тутади ва адабиётимизнинг ранг-баранг тароватини

очиб бериш жихатидан улар жиддий ўрганилишга арзигуликдир.

Ўткир Ҳошимовнинг қатор драматик асарлари ҳақида ҳам шу фикрни айтиш ўринли. Унинг сахна асарлари драма турининг турли жанрларида битилганини таъкидлаш жоиз: «Инсон садоқати» – психологик драма, «Тўйлар муборак» – комедия, «Баланд дорга осилма» – сатирик комедия. «Қатағон» эса – фожиа. Маълумки, бизнинг ўзбек адабиётимизда ҳам, умуман, собиқ шўро адабиётларида ҳам фожиа жанрида ёзилган асарлар кўп эмас. Бунинг сабаби аён, албатта. Шўро тузуми ўз жамиятида фожиа сифатида тасвирланувчи воқеа-ҳодиса ёки қаҳрамон тақдири бўлиши мумкин эмас деб тушунувчи ёки, ҳеч бўлмаганда, шундай деб тушунилишини истагувчи эди. Ҳолбуки, шўро тузумида ҳаётга ва айрим қаҳрамонлар тақдирига фожиа талаблари асосида ёндашишга арзигулик ҳодиса, тақдирлар йўқгина эмас, ҳатто оз бўлмаган. Ўткир Ҳошимов «Қатағон» фожиасида Ўзбекистондаги шўро тузумининг сўнгги босқичдаги даврини, «ўзбек иши», «пахта иши» деб орсизларча қилинган сиёсий ўйинларни ва бу тухматлар туфайли халқ бошига, унинг айрим фарзандлари бошига тушган фожиаларни, бу фожиаларнинг илдиз ва сабабларини кескин туғёнли тўлкинларда изчил реалистик лузум (принцип)ларда кўрсатиб берди. Афсуски, айрим мулоҳазаларни ҳисобга олмаганда, бу асар ҳам ҳанузгача атрофлича ва чуқур таҳлилини топмай келаётир.

Шу ўринда Ўткир Ҳошимовнинг А.Қодирий, А.Қаҳҳор, Ойбек, Саид Аҳмад, О.Ёқубов каби адиблар; О.Шарафиддинов, У.Норматов, А.Расулов каби танқидчилар; ўзига тенгқур, даврадош шоир-ёзувчилар ҳақида ёзган турли йўналиш, миқёсдаги мақолалари, шунингдек, ёзувчи ижоди, маҳорат сирларига доир чуқур, теран мулоҳазалари сўнгги босқичдаги адабий жараён-

да ўзига хос ўрин тутишини алоҳида таъкидлаш жоиз. Ҳаёт, адабиёт, маҳорат ҳақидаги бу адабий ўйлар ижодий кечинмаларни ёритиш, ёзувчининг ўз адабий-эстетик дунёси сир-синоатларини ўрганиш билан бир каторда, айниқса, ёшларга ўзбек адабиёти дунёсини ўзлаштиришда муҳим манба бўла олади. Агар эътибор берсангиз, Ўткир Ҳошимовнинг адабий ўйлари, хусусан, «Дафтар хошиясидаги битиклар»да ўз ифодасини топган мулоҳазалари, ҳеч муболағасиз, бамисоли бадиий асарлардек кизиқиб, берилиб, севилиб ўқилади. Бунинг сабаби, адибнинг бу йўналишдаги маколалари, мушоҳадалари ҳам бадиийлик билан тўйинганлиги туфайлидир. Демакки, унинг адабий ўйлари, бадиий асарлари бир-бирини янада тўлдиради, мунтазам бир яхлитликни ташкил этади.

Ўткир Ҳошимов қаҳрамонларини ҳаётбахш, кўтаринки, романтик йўсинда кўрсатиш билан бир каторда, ҳаётнинг аччиқ ҳақиқатларини бўямай-нетмай, бу жараённинг ички фалсафасидаги мутаносибликни бузмай, изчил реалистик йўсинда тасвирловчи ёзувчидир. «Икки эшик ораси»даги Ориф оксоқол факат доно бўлгани учунгина эмас, айниқса, ҳақгўй бўлгани учун ҳаётнинг аччиқ ҳақиқатлари олдида эсанкирамагани, журъат ва жасорат билан ҳақ йўлдан тоймагани учун китобхонларнинг сеvimли қаҳрамонларидан бири бўлиб қолди.

Адиб, уруш давридаги баъзи ҳамюртларимизнинг қиёфасини танқид қилишда бироз ошириб юбормадимикан, деган таъналардан кўркмай, Умар закунчи феъл-атворидаги ярамас, ифлос хусусиятларни ҳеч иккиланмай аёвсиз фош этди. Қаҳрамонни бундай талқин этиш роман салмоғига салмоқ қўшди. Чунки адиб ҳаёт ҳақиқатидан чекинмади. Қаҳрамонни журъат ва жасорат билан тасвирлашда ёзувчи «Тушда кечган умрлар» романида янги бир кадам қўйди. Асар қаҳрамони – афғон урушидек даҳшатлардан омон қайтган Рустам бемақсад

уруш туфайли фарзанд кўриш бахтидан Мосуво бўлгани учун ва шўролар сиёсатининг Ўзбекистонга қилаётган зуғумларига чидолмай, ўз жонига қасд қилади. Бунинг сабаби қалбидаги баъзи бир идеалларнинг нурай бошлаши, «Ўзбек иши» деб ном олган ноҳақликлар ҳамда ўзимизнинг ичимиздан чиққан ваҳший комиссарга ўхшаганларнинг ҳамон от устида экани эди.

Ўткир Ҳошимовнинг журъат ва жасорати бадий қаҳрамонлари оркалигина эмас, Ватан ва миллат фарзанди сифатидаги фуқаролик фаолиятида ҳам намоён бўлади. Шўро замонининг сўнгги босқичларида Москвадаги съездлар саройи минбаридан туриб Юртбоши ғояларига ҳамоҳанг равишда ўз халқи ва юртининг манфаатларини кўрқмай, дадил ҳимоя қилиши, ўша вақтдаги иттифок раҳбарларининг мунофиқларча тухмат билан йўғрилган сиёсатларини кескин фош этиши, улар билан юзма-юз туриб тортишуви адиб табиатидаги бундай хусусиятларни, ҳеч шубҳасиз, жасорат деб аташга асос беради. Асар қаҳрамонларидаги бу каби хусусиятлар адибнинг ўзига ўтгани, адибнинг ўз табиатидаги бундай фазилатлар асар қаҳрамонларида намоён бўлгани учун ҳам ёзувчи мана деярли ярим асрдан буён китобхонлар ардоғига сазовор бўлиб келмоқда.

Миллионлаб китобхонлар Ўткир Ҳошимов асарларидаги халқпарвар, миллатпарвар қаҳрамонларни ардоқлаб севганларидек, ёзувчининг ўзини ҳам қалбларининг қаҳрамони деб биладилар ва шундай бўлишини орзу қиладилар.

Бахтиёр Назаров, академик

ҲИКОЯЛАР

МУҲАББАТ

I

Узоқ, энтикиб ўпишдилар. Қизнинг соч толалари Тиркашнинг юзига тегиб турар, алланечук нотаниш, аммо тотли ис анкир, унинг бутун вужуди таранг тортилиб, оёқлари титрар, қизнинг ҳам елкалари билинар-билинемас силкинаётганини ҳис қилиб турарди. Тўсатдан қиз силтаниб, қаддини ростлади-ю, зарб билан итариб юборди уни.

Тиркаш лайлак қилиб қўйилган аравага суяниб қолди. У ҳамон ўзига келолмас, аллақандай ички бир тўлқин борган сайин қаттиқрок жўш урарди.

– Дадам сўйиб ташлайди, – деди қиз тўзиб кетган сочларини қафти билан текисларкан. Аммо, дадасидан ҳеч қачон ҳайиқмаганлиги, бундан кейин ҳам ҳайиқмаслиги унинг овозидан билиниб турарди.

Тиркаш аравадан уч-тўрт қадам нарида, майсалар устига ташлаб қўйилган бир парча намаг устида ухлаб ётган чолга қаради. Чол ола-була хуржунга бошини ташлаб, оёқларини керганича, чалқанча ётар, қоронгида юзи аниқ кўринмасди. Ундан ҳам нарироқда бир туп дўлананинг тўкилган ҳазонини шитирлатиб, шарпадай қоп-қора эшак ўтлаб юрарди.

Тиркаш қаддини ростлаб, қизга тикилиб қолди. Унинг катта-катта кўзлари ёниб турар, узун-узун киприклари, қирра бурни қоронгида янаям жозибали кўринар, Тиркаш ҳали ҳам ҳаяжонини босиб ололмас эди. Икковлари анчагача жимиб қолишди. Арслонбоб тоғининг чўққиси

ёниб кетди. Зум ўтмай дум-думалок тўлин ой чикди. Чор атрофга нур аралаш сукунат сели куйилгандай, ҳаммаёк жимжит бўлиб колди. Япроклари тўкила бошлаган дўлана соядай қорайиб кўринар, хавода хазон, ғўзапоя иси анкирди.

Қиз сочини қайтадан ўриб, оркасига ташлади. Тиркашнинг ёнига келди-да, ниҳолдай нозик гавдасини эгиб, арава ичидан пахталик нимча олиб кийди. Тиркашга бир қараб кўйди-ю, оёқларини осилтириб, аравага ўтириб олди. У энди ҳамма нарсани унутгандай, Тиркашни кўрмаётгандай эди. Бошини баланд кўтариб, ойга тикилиб ўтирар, чехрасида бепарволик кўриниб турарди. Бояги тўлқин яна жўш уриб кетди. Тиркаш нима килаётганини ўзи ҳам сезмай, тиз чўкиб, кизнинг оёқларидан маҳкам кучоклаб олди.

– Дилор, кетма. Илтимос қиламан, ялинаман... – У кизнинг тиззасига бош қўйди. Негадир шу топда кизнинг қўллари сочини силашини кутар, орзу қиларди. Дилор эгилиб унинг елкасидан итарди.

– Кет бу ердан!

– Тушунсанг-чи, ахир, қаёққа борасан?! Нимага борасан? – Тиркаш кизнинг оёқларини маҳкамрок қисиб, илтижо билан бош чайқади. – Йўқ дема, Дилор. Иккаламиз бирга ишлаймиз. Сен нимани хоҳласанг..

– Кет, мен ухлайман! – Дилор тагин унинг елкасидан итарди.

Тиркаш кизнинг чимирилган қошларига, катъият билан кимтилган лабларига қараб, энди гапириш ортикча эканини тушунди. Аста қаддини ростлаб, бошини қуйи солди, ўзига ҳам эриш туюлган паст, ўкинч овозда пичирлади:

– Кетиб қолманглар, тонготарда келаман.

Шартта бурилди-да, тасмадай оқариб ётган тупрок кўчадан соясини босиб, чошиб кетди. Ой коптоқдай сак-

раб-сакраб унга эргашиб келаётгандек бўлар, кишлок томондан итларнинг акиллагани эшитилар, сой шовулар эди. Қир устига чиққанида олд томондан кишлок чироқлари кўринди. У тўхтаб қолди. Оркасига бурилиб қаради. Пастликда, йўл ёқасидаги ўша бир туп дўлана қорайиб кўринар, Дилор ҳам, отаси ҳам дарахт кўланкаси тагида қолиб кетганди.

Тиркаш тез юрганидан нафаси кисиб, терлаб кетганини энди сезди. Кўйлагини ечиб елкасига ташлади-да, тагин кишлок томонга қаради. Катта йўлдан нур занжири билан боғланиб қолгандай қатор-қатор машиналар ўтиб борарди. «Пунктга пахта олиб кетишяпти», деб ўйлади у. Бирдан кўнгли чўкди. «Йўк! – деди у пичирлаб. – Ҳеч қайқа бормайман. Бормайман! Уйга ҳам, Дилорнинг олдига ҳам. Ҳеч нима керакмас менга, ҳеч нима!».

У кўйлагини ерга ташлаб, қуриб, сарғайиб қолган кўкатлар устига ўтирди.

«Нима бўляпти ўзи? Қайқанам шу кизни учратдим?! Нахотки, энди ҳамма нарсадан – уйим, кишлоғим, отамдан айрилсам? Нахотки, энди Тентаксойдан бир умр бошимни олиб кетсам? Нима бўляпти ўзи?».

У диққат билан қулоқ сола бошлади. Бу сафар сойнинг шовуллаши аниқ эшитилди. Кейин хўрозлар чўзиб-чўзиб кичкира бошлади. Эҳтимол, уларнинг ховлисидаги тождор хўроз ҳам кўноқда туриб, бўйнини чўзганча жўр бўлаётгандир. Эҳтимол, Қосим ота хирмондан қайтиб, унинг келишини кутиб, супада нос чекиб мудраб ўтиргандир.

Тиркашнинг хаёлида Қосим отанинг оппоқ қоши остидан ўйчанлик, мулойимлик билан боқиб турган кўзлари, сўлғинрок, аммо нуроний юзи, чўкки соқоли жонланди. Шу кўзларнинг нурини олган Тиркашнинг ўзи эмасмикин? Шу соч-соқолга киров кўндирган Тиркашнинг ўзи эмасмикин! Ахир уни одам қилган, ота ўрнида ота бўлган

киши шу эмасмиди?.. Тиркашдан бошқа суянчиғи борми унинг...

Кошки эди, Тентаксойга ўша эски арава кириб келмаган бўлса... Кошки эди, Тиркаш шу аравада келаётган лўли кизни – Дилорни кўрмаган бўлса...

Тиркаш ўрнидан сакраб тургиси, кишлоқ томонга югуриб кетгиси келди. Лекин қачонлардир гўдаклик хотирасига маҳкам ўрнашиб колган, унутилаёзган соғинч бир туйғу устун келди-ю, чалқанча ётиб олди. Ой ҳаволаб кетган, қатлам-қатлам куз булутлари охиста сузиб ўтар, намхуш тупрок иси анкир эди.

II

Бу воқеага анча йил бўлиб кетган. Анча йиллар...

Тиркаш эсини танибдики, шу тупрок вояга етказди уни. Дунёга қайси куни келганини, отаси ким, онаси ким эканини ҳалиям билмайди. Тўрт-беш ёшида одам ажратадиган бўлиб колганида лўлилар чодирда кўрди ўзини. Ота-онаси аллақачон кўз юмиб кетганини шулардан эшитди. Ҳаммага эргашиб юргани учун Тиркаш деб чакиришаркан уни. Улар Тиркашни кўлма-кўл кўтариб, катта қилишибди... Тиркаш ҳам шу лўлилардан биттаси эди. Ярим кечагача чилдирма чалиб, базм қилишни, қизил кўйлагининг этагини хилпиратиб ракс тушишни ҳеч нимага алишмайдиган хотинларнинг ҳаммаси унинг онаси эди. Гулхан атрофида давра куриб ўтирган лўлиларнинг ҳаммаси ота эди унга.

Ҳазин кўшиқлар оғушида мудраган оқшомлар, ой нурига ғарқ бўлган осмон... Тиркаш дунёга келиб энг аввал шуларни кўрганди. Кун ботар-ботмас уларнинг элати кўкаламзор бир ерга чодир тикар, Тиркаш кўкатлар устига чалқанча тушиб оларди-да, чилдирманинг гумбирлашига, кувноқ қаҳқаҳаларга кулок солиб ётар, гул-

хан атрофида лип-лип айланаётган соялардан кўзи тиниб, ухлаб коларди.

Эрта тонгда одамларнинг ғовур-ғувури, эшакларнинг ханграшидан уйғониб кетарди. Шудрингдан ҳўл бўлиб кетган жингалак сочларини силаб ўрнидан турар, увишиб колган кўлларини укалаб-укалаб кўярди.

Яна ўша узун-узун йўллар бошланарди. Дунёда йўлларнинг нега шунчалик кўплигига унинг ақли етмас, лўлилар элати бўлса бир зум ҳам тўхтамас, қаякқа кетишаётганини ҳеч ким билмасди.

Тиркашнинг сўнгсиз-ниҳоясиз йўллари Тентаксойда тўхтади. Баҳор окшомларидан бирида лўлилар элати шундоққина сойнинг бўйига, тошлоқ сохилга чодир тикди. Тентаксой сон-саноксиз оролчалар ҳосил килиб хайкирар, осмони фалакка марварид сочарди.

Тиркаш ўшанда етти-саккизларга бориб колган, тишлари бир марта тўкилиб чиққан эди. Кун бўйи йўл юравериб чараганиданми, ҳаммадан олдин ухлаб колибди.

Тонготарга яқин энтикиб уйғониб кетди. Уйғонди-ю, тўлқинлар кетма-кет урилиб, сув қаърига тортиб кетаётганини билиб, чинкириб юборди. Аммо овозини ўзи ҳам эшитолмади. Оғзига сув тўлиб, ўкчий бошлади. Сой даҳшатли гулдуросдан титрар, еру кўк қоп-қора тўлқинларга кўмилган эди. Тиркаш сувдан қалкиб чиқиб, қоп-қора осмонни сўнгги марта кўрди-ю, типирчилаб чўкиб кетди.

У кўзини очганида бошига эгилиб турган нотаниш кишини кўрди. Элатида бундай одам йўк эди. Бошига кўк духоба дўппи кийиб олибди. Юзлари қизариб кетган, оқ оралаган мўйлови ҳўл бўлиб, чўкки соқолига ёпишиб колибди. У жикқа сув кўйлагининг этагини қайириб, Тиркашнинг пешанасини артди.

– Отинг нима, ўғлим?

Тиркаш ўзини шу одам сувдан олиб чикканини энди тушунди.

– Кетаман!

У ўрнидан турмоқчи бўлган эди, мажоли келмади. Нотаниш киши унинг устига кўрпа ташлади.

– Элатларинг кетиб колишди. Сени аллақачон ўлдига чикаришган бўлса керак. – Нотаниш киши чуқур хўрсинди. – Сел ёмон кутурди-да! Тентаксой шунақа ўзи. Ҳар баҳорда жиловини йўқотиб кўяди.

Тиркаш бегона уйнинг гулдор қоғоз ёпиштирилган шифтига тикилиб ёта-ёта кўзлари илинди.

... Бу воқеага анча йил бўлиб кетган... Анча йиллар...

Агар уч кун аввал кишлокқа яна битта лўли арава кириб келмаганида, агар Дилорни кўрмаганида, қиз кетаман деб туриб олмаганида, ўша дамларни эслаб ўтирармиди у?

III

Қуёш уфққа лаб босди. Кичкинагина шалақ арава тупроқ йўлдан имиллаб борар эди. Қора эшак чиллакдай ингичка оёқлари билан тупроқ чангитиб, аравани судраб борар, ғилдирақлар нола чеккан каби ҳазин ғийқилларди.

Аравада ўтирган чолнинг ингичка, буришик бўйнидаги чуқурчаси, оқ оралаган сочи Тиркашга кўриниб турарди. Дилорнинг отаси ҳеч қаёққа шошилмаётганини шама қилгандай эшакни қистамас, бошини ташлаб, мудраб борарди. Эрталабдан бери чол Тиркашга бир оғиз ҳам гапирмади. Фақат ахён-ахёнда милки кизариб кетган кўзлари билан унга синчиклаб қараб қўяр, яна индамасдан тескари қараб оларди.

Араванинг кетида Тиркаш билан ёнма-ён келаётган Дилор унга қараб жилмайиб қўяр, аллақайқдан синдириб олган тол хивичи билан йўл четидаги гиёҳларни савалаб

борарди. Унинг шапалоқ гулли кизил кўйлаги шафақда ловиллар, ўзи ҳам ўт бўлиб ёниб кетаётгандай кўринарди. Тиркаш шу топда қизнинг нима ўйлаётганини билолмас, аммо бир кўзини сал кисиб, истехзоли, жозибали жилмайишидан ўзининг гўзаллигидан, йигитни эргаштириб келаётганидан мамнун эканлигини кўриб турарди.

Куёш ер ортига юмалаб кетди. Окшом шамоли уфқда ёниб турган шафақ аланғасини пуфлаб ўчирди. Ҳамон ғилдираклар нола чекар, шалак арава тепаликка чикиб борарди.

Тиркаш кишлокдан чикиб кетаётганида хозиргидек кўнгли ғаш бўлишини ўйламаганди. У Қосим отанинг кўзига кўринишдан кўрққан, Тентаксойдан чикиб олгунча таниш шофёрларнинг учраб қолишидан юрак ҳовучлаб турганди. Йўқ, ҳеч ким учрамади... У Дилорни энди ўзиники деб ўйлар, шу киз учун дунёнинг нариги чеккасигача боришга ҳам тайёр эди. Лекин кишлокдан узоқлашган сайин унинг қадами секинлашар, ўзи килаётган гуноҳини энди тушунаётгандай бўларди. Гўё кимдир кўзга кўринмас нозик, жуда нозик иплар билан уни Тентаксойга боғлаб қўйган-у, бу иплар борган сайин таранг тортилар, яна бир кадам юрса, узилиб кетаётгандай бўларди.

Шалак арава тепалик устига чикқанда тўхтади. Тиркаш тагин бурилиб оркага қаради. Пастда кишлокни тасмадай ўраб олган сой ялтиллаб кўринар, аммо уйлар кўзга ташланмас, куюк дарахтзор устига окшом шарпаси кўнганди. Узоқда – катта йўл устида куюк чанг кўринди.

– Пода кайтяпти, – пичирлади у. Бирдан кўз ўнги коронғилашиб, хотиралар қуюнидан боши айланиб кетди.

Бир вақтлар ўзи ҳам каттакон тарғил сигирни тонгсахарда подага қўшиб юборар, кечқурун сигирнинг ўзи эшикдан маъраб кириб келарди. Сигирни қўшни

келин соғиб берар, Қосим отанинг кампири ўлиб кетган, сўққабош эди. Чолнинг ўзидан бошка овунчоғи йўқлигини, унинг умиди ёлғиз Тиркашдан эканини энди тушунди у.

Ўша, сувдан олиб чиққан йилиёқ Қосим ота унга папка, «Алифбе» олиб берган, Тиркаш мактабга қатнай бошлаган эди. Тонг-саҳарлаб шудринг қўнган далалардан мактабга югурганлари, ёзда колхоз боғида болалар билан узум узишгани, бултур ўнинчини битирганида мактабда ўтказилган кеча унинг хаёлида жонланди-ю, юраги гупиллаб уриб кетди.

Тиркаш куз кечалари хирмонда ишлашни яхши кўрарди. У баланд хирмон устига чикиб, чалқанча ётиб олар, назарида осмон борган сайин пастлашиб тушаётгандай бўлар, пахтанинг елкаларига илиққина, юмшоққина ботиши ҳам, салқин шамолдан жунжикиб, сесканиб кетиши ҳам – ҳамма-ҳаммаси жуда лаззатли эди.

У роҳат қилиб ётганида пастдан машинанинг бўғик овози эшитилар, кабина эшиги тарақлаб очиларди.

– Ухлаб колдингми, ҳой лўли!

Тиркаш шофёрларнинг қўполлигига парво қилмас, ўзини шу қишлоқнинг бир ўзбеги, бир фарзанди ҳисобларди. У хирмон устидан сакраб тушарди-да, паншаха билан пахта ортарди...

Кейин тракторчига шогирд тушди. У омовларни тўғрилаб борар, палахса-палахса бўлиб кўчаётган тупрок иси, бензин ҳиди маст қилиб қўйгандай боши айланиб кетар, моторнинг гувиллаши ҳам, трактор атрофида парводанадай айланаётган қарғаларнинг қағиллаши ҳам гаштли туюларди унга.

Йигит ўша тупрок исини, баҳор қўнғироғидан уйғонган ернинг илик нафасини, Тентаксойнинг тишни камаштириб юборувчи муздай сувларини ҳеч қачон, ҳеч нимага алишмаслигини, алиша оласлигини энди тушун-

ди... Тиркаш елкасига келиб тушган хивич зарбидан сесканиб кетди.

– Юрмайсанми?

Дилор бир кўлини биқинига тираб, бир кўлида хивич ўйнатиб жилмайиб турарди. Атроф коронғилашиб колган, шалак арава аллақачон пастга тушиб кетганди.

Дилорнинг истехзоли жилмайиб туриши ҳам, ўтдай ёник кўзлари, кирра бурни ҳам биринчи марта хунук кўриниб кетди унга.

– Туртмасдан гапир! – деди у бўғилиб. Ғазабдан юзлари ловиллаб кетганини ўзи ҳам сезиб турарди.

– Бечора ошиқ! – Дилор бирдан қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди. Сукунат чўккан адирлар устидан окшом шарпасидай сирли, бўғиқ акс садо келди.

Тиркаш бир силтаниб кизнинг хивичини тортиб олди-да, майда-майда килиб ерга отди. Дилор ҳеч нима бўлмагандай ҳамон жилмайиб турарди.

– Қишлоққа қайтамиз! – Тиркаш жуда муҳим, азиз бир нарсани тушунтирмоқчи бўлгандай, кизнинг елкаларидан ушлаб, ўтинч билан силай бошлади. – Илтимос, Дилор, йўқ демагин! Кетишимиздан нима фойда, қаёққа борамиз? Жон Дилор, хўп дегин, – у кизни бағрига босиб, шивирлай бошлади: – Тентаксойга қайтамиз. У ерда менинг отам, ўртоқларим, тракторим бор, биласанми, – у негадир бўғилиб кетди. Томоғига тикилиб колган илик бир нарсани ютиб, аранг шивирлади, – биласанми, Дилор, у ерда менинг... менинг ватаним бор. – Қизнинг соч толалари яна юзига тегиб кетди. Яна ўша, кишини маст килиб юбуровчи майин ис гуркиради. – Дилор, хўп дегин, битта хўп дегин...

Қиз силтаниб чекинди. Энди у жилмаймас, кўзлари ўт бўлиб ёнарди.

– Ҳеч ким сени бошлаб келаётгани йўқ, ўзинг келяпсан, – у бирдан чинқириб юборди. – Сен лўли эмассан,

анковсан! – кейин кўзлари қисилиб, киноя билан овозини пасайтирди. – Ким кўйибди сенга дуч келган кизга эргашиб юришни? Бор, кишлоғингга боравер! Сен билан ишим йўқ. Мен билан ҳам ишинг бўлмасин!

Дилор тупроқ йўлдан пастга қараб чошиб кетди. Тиркаш унинг шамолда хилпираб узоклашиб бораётган кўйлагини кўриб турар, аммо нима бўлаётганига ҳали ҳам тушунолмасди. У бир нафас иккиланиб турди-да, қизнинг кетидан юғурди. Тепанинг ярмига борганда, халлослаб етиб олиб, кўлидан тортди.

– Дилор!

– Қоч! – қизнинг кўзлари нафрат билан ёниб турарди.

– Кетма, Дилор!

– Қоч, лайча!

Бирдан Тиркашнинг вужуди музлаб қолди. Бояги кайнок хислар ўрнини аллақандай ёввойи куч эгаллади-ю, тарсакилаб юборди уни.

– Йўқол! – деди хириллаб, – йўқол!

У Дилорнинг кафти билан юзини ушлаб қолганини кўрди. Кейин кескин бурилди-да, кишлоқ йўлини мўлжаллаб, чошиб кетди. Бир марта ҳам орқасига қарамади.

Арслонбоб чўққисидан қип-қизариб ой чиқиб келар, тупроқ йўл оқариб кўринар, Тиркашнинг соясигача қалтирарди.

IV

Қиш эрта тушди. Ҳали ғўзапоялар йиғиштириб олинмасдан туриб қор ёғди. Эртасига ҳаво чараклаб очилиб кетди.

Тиркаш қор кўрпасига бурканиб эндигина уйкуга кетган ерни чўчитиб трактор хайдар, қор босган далалар офтоб нурида кўзни камаштириб ярқирар, яккам-дуккам ғўзапоялар тақдиридан нолигандай шумшайиб турарди.

Трактор хали яхламаган далада енгилгина сузиб, музёрап кемадай оркасидан коп-кора из колдириб борарди.

У тушликка чикиш учун моторни ўчириб, кабинадан сакраб тушди-ю, пайкал бошидаги тутзор ёнида турган кизни кўриб колди. Боя, моторга сув куяётганида ҳам кўргандай бўлганди. Қиз сариқ пахталик кийиб, бошига кўк рўмол ўраб олганди. Унинг бир кўлини бикинига тираб туриши танишдай кўринди йигитга.

«Ўткинчилардан бўлса керак». Тиркаш шийпон томонга бурилиб кетаётган эди, киз кўл силтаб имо қилди.

Тиркаш кирза этиклари билан кор кечиб, беш-ўн кадам юрди-ю, кизни таниб қолиб, югуриб кетди. Юраги яна ўша соғинч ҳислар билан жўш урар, этикнинг сирғанишига ҳам, гўзапояларга қоқилишига ҳам парво қилмасди. «Дилор, Дилор!», – дерди у пичирлаб. Негадир кувончдан энтикар, нимага кувонаётганини ўзи ҳам билмасди.

У нафаси тикилиб югуриб келди-ю, Дилорнинг нозик, аммо чайир кўлларини кафтига олди.

«Кўли музлаб кетибди», – деб ўйлади кизнинг юзига тикиларкан. Дилорнинг ранги сўлғинлашган, кўзлари чўккан, аммо ҳамон жозибали табассум билан жилмайиб турарди. У исиб кетгандай пахмоқ рўмолининг тугунини ечаркан, тирсаги билан Тиркашнинг кўкрагига туртди.

– Ҳайдаб юбормайсанми?

– Қачон келдинг?

– Эрталаб.

– Бутунлайми?

– Бутунлай! – деди Дилор бепарво. Тиркаш қизнинг кўзларига бир каради-ю, шу бир оғиз сўзга ишониш мумкинлигини тушунди.

– Жинни! – деди у кулиб.

Қизнинг елкасига оҳиста кўл ташлади-да, кор босган дала йўлидан кишлокқа – ўз ҳаётига бошлаб кетди.

ҲУРКИТИЛГАН ТУШ

*«Кўнгил вайрон бўлиши учун тақдирнинг
оғирлигига зарбаси кифоя».*

С. ЦВАЙГ

Тишлари тўкилган кемшик бола эдим. Соё бўйидаги ўтлоқ биз – болаларнинг «катта еримиз» эди. Ҳар куни эрта билан ойим чийдухоба шимимнинг чўнтагига ярим-та зоғора, бир бўлак қайнаган лавлаги солиб берарди-да, шохсиз, ювош эчкимизни етаклаб, «катта ер»га жўнардим. Овози дўриллаб қолган Меливой кўк кўзни айтмаса, ҳаммамиз ёш болалар эдик. ўтлоқ ёнидаги икки туп азим тол бизнинг овунчоғимиз эди. Баҳор келиши билан болалар тол новдаларидан хуштак ясашар, кизлар бўлса баргак тақиб, дарахт соясида черта ўйнашарди.

Бир куни орамизга янги меҳмон – Ҳалима деган қизча кўшилди. Унинг қишлоғимизга келганини ҳаммадан аввал мен билдим. Кечкурун ойим дадамга айтган гапини эшитиб қолгандим.

– Ҳаким сассиқ шаҳарга бориб кизини топиб келибди. Хотинининг бошига итти кунини солибди. «Ўзинг-ку, шармандалиқ килдинг.. Майли, сен ўша топганинг билан бўлавер. Менга қизимни бер», – дебди...

Ҳаким сассиқ урушдан келгач, полизда бригадир бўлиб ишларди. Мен уни ёмон кўрардим: бир марта эчким полизига кириб кетганида мени икки тарсаки урган. Ойимнинг гапидан ҳеч нима тушунмаган бўлсам ҳам, Ҳаким сассиқнинг кизини кўргим келди. Эртасига кўрдим ҳам...

Ўша куни эрталаб момақалдирик бўлиб, жала куйгани эсимда бор. Ойим одатдагидай эчкининг елин қопини боғлаб (бўлмаса боласи эмиб кўярди) арконни кўлимга тутказди:

– Яхшилаб тўйгаз!

«Катта ер»га етиб келгунимча хаво чарақлаб очилиб кетди. Эчкининг арконини ечиб, молларга кўшиб юбордим-да, тол тагида тўдаланиб турган болалар ёнига келдим.

Ўртада урушда ўлган дадасининг каттакон беқасам чопонини кийиб олган Меливой ёнбошлаб ётар, яланг оёқ болалар унинг атрофида ўтириб олиб, нимагадир хохлаб кулишарди.

– Ҳақим сассикнинг кизини кўрдингми, Анвар? – Меливой яқин келишим билан дўриллаб сўради. Кейин кўлидаги тол ёғоч билан имо килиб кўрсатди. – Дадасига ўхшаган дароз экан.

Болалар тагин бараварига кулиб юборишди. Толнинг панасида турган новча қизалоқни энди кўрдим. Унинг катта-катта кўзлари маъюслик билан жавдирар, нима қилишини билмай, қалишининг учи билан майсаларни эзгиларди.

Меливойдан ҳаммамиз кўрқардик, у ҳеч кимни аямасди. Лекин ҳозир у кизни масхара қилиши алам қилди менга.

– Дароз бўлса сенга нима? – дедим аламиндан чийиллаб.

Ҳалима ялт этиб менга қаради-ю, индамади. Меливой бирпас бақрайиб турди-да, таёгининг учи билан сой томонни кўрсатди.

– Бор, буқамни қайтариб кел! Сенинг галинг келди.

У ҳар доим молини бизларга қайтартирарди. Нимагадир бу сафар ўжарлигим тутди. Сой бўйига тушиб кетган қора буқага қараб кўйдим-у:

– Ўзинг қайтар! – дедим.

– Шунақами? – Меливойнинг кўк кўзлари олайиб кетди. Ирғиб ўрнидан турди-ю, қўлидаги таёкни баланд кўтарди. Ҳозир елкамга калтак тушишини билиб, кўркувдан кўзларимни юмиб олдим. Аммо калтак тегмади. Бир маҳал кўзимни очиб қарасам, Ҳалима таёкни ингичка тиззасига тираб, синдирыпти.

– Бузукнинг боласи! – деди Меливой унга караб.

Ҳалиманинг лаби пирпираб, йиғлаб юборай деётганидан бу ёмон гап эканлигини тушундим.

– Ўзинг бузукнинг боласи! – дедим бакириб. – Кўк кўз! Кўк ғарқа!

... Ўша куни Меливойнинг буйруғи билан «катта ер»дан ҳайдалдим. Эчкимни ҳам сойнинг нариги бетида боқадиган бўлдим.

* * *

Болалар орасига қайтгим келарди-ю, «кўк ғарқа»дан кўрқардим. Фақат бир нарсага хурсанд эдим: Ҳалима ҳам ола сигирини мен билан бирга боқарди. Кейин билсам, у мендан уч ёш катта экан. Кун бўйи иккаламиз чиллак ўйнардик. Ҳалима бу ўйинда ўғил болалардан қолишмасди.

Ёзда тагин бир одат чиқардик. Ҳар куни пешинда сой бўйида олов ёкиб, кўрига иккитадан картошка кўмиб ейдиган бўлдик. Бир гал у, бир гал мен уйдан картошка олиб келардик.

Чўғда коп-қорайиб пишган картошкани шоша-пиша артиб, оғзимиз куйишига қарамай еб олишдан лаззатлироқ нарса йўқ эди бизга.

Ҳеч эсимдан чиқмайди. Бир куни ўша тотли тушликни еб бўлиб, майсалар устига чалқанча ётиб олдим. Тубсиз осмоннинг бир чеккасида кўпикдай оппоқ булутлар оҳиста сузиб юрар, баланд-баландларда жаж-

жигина бир тўрғай турган ерида типирчилаб, шодон сайрарди...

Ҳалима ёнимда ўтириб олиб, ўтлардан «ажина ковуш» тўқир, узун-узун бармоқларининг шунчалик чаккон ҳаракат қилишига хайрон қолардим. Бирпасдан кейин у ингичка, паст товушда ашула айта бошлади.

«Очил-очил оқ тошлар-а...

Мен онамни кўрайин-а...

Дийдорига тўйайин-а...»

Унинг секин хўрсинганини эшитдим. Зум ўтмай яна кайтарди.

«Ойижоним...

кўрайин-а

Дийдорига...»

Кейин бирдан жим бўлиб қолди. Алланимадан кўрққандай, секин бошимни кўтариб қарадим. Ҳалиманинг катта-катта, коп-қора кўзлари жикка ёш эди.

Нима қилишимни билмай, довдираб қолдим.

– Йиғлама, – дедим ялиниб. – Йиғламаги-ин...

Ҳалима кўлидаги «ажина ковуш»ни улоқтириб юборди-да, кизил чит кўйлагининг этагини қайириб, кўз ёшини артди.

Арпага ўроқ тушди. Энди бизнинг ҳам ишимиз кўпайиб қолганди, ҳар куни машоққа борардик. Ўша куни пешингача иккаламиз бир тўрвадан машоқ тердик. Ўроқчилар нариги адирга ўтиб кетишган, қизиб ётган арпазорларни куёш ёндирарди.

– Юр, сойдан сув ичиб келамиз, – дедим тўрвачамни оркалаб.

– Полизга бориб қовун емаймизми?

– Даданг бермайди-да, – дедим ишонмай.

– Беради, беради, – Ҳалима кўлимдан ушлади. Чопиб кетдик. Соё бўйидан юриб, полиз ёнига етиб борганимизда тўхтаб қолдим.

– Кўркма! – Ҳалима судрагудай бўлиб полиз ичига етаклаб кирди. Пушталар устида юмалаб ётган катта-катта қовун-гарвузларни кўриб, кўзим ўйнарди. Лекин, чайла ёнига яқин борганда кўрқа-писа яна тўхтадим. Чайла соясида Ҳаким сассик билан табелчи Тўлаш ака чордона қуриб ўтирганча, коса қилинган босволдини ейишарди.

– Дада, бизгаям қовун берасизми? – Ҳалима аввал менга, кейин дадасига қараб қўйди.

Ҳаким сассик қизариб кетган кўзларини менга қаданган эди, ургани эсимга тушиб кетди. Ўшанда ҳам кўзлари шунақа кип-қизил эди.

Бирдан Тўлаш ака оғзини катта очиб, хохолаб кула бошлади. Яккам-дуккам тишлари орасида ярим чайналган оппоқ босволди бўлаги кўринди.

– Сассик! – деди у оғзини тўлдириб. – Тўйни бошлай-версанг ҳам бўларкан. Мана куёв болаям тайёр. – Кейин яна хохолаб кулди.

Ҳаким сассик лабининг бир чеккаси билан илжайиб қўйди. Ҳайрон бўлиб, Ҳалимага қарадим. У ҳам кўзлари жавдираб, атрофга аланглар, хов ўшанда – Меливойдан сўкиш эшитганда қандоқ қилган бўлса, ҳозир ҳам ўшандай, калишининг учи билан ер чизарди.

Тўсатдан миямга бир нима урилгандай бўлди. Улар мен билмайдиган, ёмон бир нарса тўғрисида гапиришаётганини тушуниб қолдим. Секин бурилдим-у, йиғлаганча чопиб кетдим. Катта-кичик қовунларни босиб, пушталар устидан сакраб-сакраб борарканман, елкамдан оғир бир нарса босиб тушаётганини анчадан кейин билдим. Бошоқ тўла халтам экан. Уни ҳам улоқтирдим-у, сой бўйига югурдим.

... Ақлимни таниганимдан кейин билсам, мен ширин, беғубор туш кўраётган эканман-у, Тўлаш бир оғиз гапи билан устимдан муздай совуқ сув қуйиб, уйғотиб юборган экан. Мен бўлсам мана шу туш узок, жуда узок

давом этишини хоҳлардим. Ўша-ўша Ҳалимани бошқа кўрмадим, нимагадир кўришни хоҳламадим ҳам. Кейин эшитсам шаҳарга – ойисининг ёнига кетиб қолибди.

* * *

Кеча Панорама кинотеатри ёнида Ҳалимани кўриб қолдим. Агар ўзи чақирмаса, танимасдим. У йўлқадан қоляска етаклаб борарди. Қизиқ, Ҳалима мени қандай таниганига хайронман... Арғувон тагидаги скамейкада ўтириб гаплашдик. Ҳалима турмуш курибди. Эри аспирант, ўзи врач экан.

– Бу – иккинчи ўғлим, – деди у аравачада ухлаб ётган ширингина чақалокни кўрсатиб. Анчагача жим ўтирганимиздан кейин секин хўрсинди.

– Қандоқ яхши опа-ука эдик-а... Қаранг, ўн олти йил ўтиб кетибди.

Мен уни сизлашни ҳам, сенлашни ҳам билолмай, иккиланиб қолдим.

– Ҳалиям кўрга кўмилган картошкани яхши кўрасизми? – дедим анчадан кейин.

– Ҳалиям ёш боласиз-а, Анвар... – у қулди. Бу ўша – ўзимга таниш опаларча меҳрибон қулги эди.

Юрагимнинг бир бурчида соғинч туйғуси жўш уриб кетди. Рост-а, қандоқ опа-ука эдик-а!.. Тўлаш ака ўшанда нимагаям шунақа деди-а?

БАХТ

Уч соатдан кейин Янги йил киради. Уч соатдан кейин Мунира ўттизга қадам қўяди. Бу сафар ҳам у Янги йилни ёлғиз кутиб оляпти. Унчалик ҳам ёлғиз эмас. Нариги уйда жажжи Нилуфар ухлаб ётибди. Яхшиям бахтига шу қақажон кизча бор экан. Ўз онасидан Мунирани яхши кўради. Ишдан келиши билан бўйнига осилади.

Бугун Мунира синглиси билан ўтиришмокчи эди. Бўлмади. Сайёранинг одати шу ўзи. Бир гапни айтишга айтиб қўяди-да, охирида айниб қолади. Боласи беш ёшга чикибди-ю, ўзи ёш болага ўхшайди. Боя кизчасини богчадан олиб келди-да, Мунирага топшириб, кўчага югурди. Мунира нима гаплигини суриштирган эди, зинадан қайтиб чикиб, «айноний ўзимнинг опажонимдан», деб у юзидан, бу юзидан ўпди-да, кетди-қолди.

Муниранинг бир ўзи яна мунғайиб қолаверди.

У секин-секин юриб, ошхонага кирди. Косадаги гуручни шошилмасдан юва бошлади. Гуруч юзига қалқиб чиққан оппоқ сувни тўқаркан, негадир онасини эслади.

Мунира етти ёшидами, саккиздами опа-сингил баварар кўкйўтал бўлишганди. Ўшанда онаси унга гуруч ювилган сувни ичиргани Муниранинг эсида қолган. Гуруч суви аллақандай кўпикли, бемаза эди. Мунира-ку, ўша бемаза сувни уч-тўрт култум ичди-я, Сайёра «лўлилик» килиб, ҳаммаёкни бузиб юборди. ўшанда ойиси «сенларни одам қилгунча ўзим адо бўламан», деб йиғлаганди.

Умуман, ойсининг чехраси негадир хамиша маъюс кўринар, айвон бурчагида турадиган оёк машинада иш тикаётганида ҳам, уй йиғиштираётганида ҳам бошини бир ёнга ташлаганча хаёлга чўмиб юрарди. У иш тикаётганида бир ашулани кўп кайтарарди. Қайта-кайта эшитгани учунми, ўша сўзлар Муниранинг хаёлига мухрланиб колган:

«Ох, урарман, ох урарман,
охларим тутгай сани,
Кўз ёшим дарё бўлиб,
баликлари ютгай сани»...

Мунира мактабга катнаб, эсини танигандан кейин, онаси нима учун «ох ургани»ни тушунди. У отасини эс-эс танир, баланд бўйли, мўйловли бу одамга тузук-қурук меҳр кўйиб улгурган ҳам эмасди. Сайёра туғилганидан кейин кўп ўтмай отаси каёққадир ғойиб бўлди. Мунира бу «сир-синоат»ни ҳам кейин, эсини таниганда тушунди: отаси уларни ташлаб кетган экан. У бир нарсани – онасига кўмаклашиши зарурлигини жуда эрта тушунди. Олтинчи синфда ўқиётганида оёк машинада иш тикишни ўрганди. Саккизинчи синфни битирганидан кейин Олой бозори бикинидаги тикувчилик ательесига ишга кирди.

...Қозон қаттиқ-қаттиқ қайнаб, Муниранинг хаёли бўлинди. У гуруч солди-да, ошхона деразасини қия очди. Мусаффо қор ҳавоси ёпирилиб кирди. Дераза ортидаги дарахтларнинг шохи қордан ишқомдек эгилиб кетган. Бу ҳам камлик қилгандек, оқ укпарлар тўзиб ётган пастак осмондан момик зарралар ёғилаверади, ёғилаверади. Гўё бутун табиат янги туғилган чакалоғу само уни покиза йўргакка ўраётгандек. Рўпарадаги тўрт қаватли уй деразаларида чироқлар машъала бўлиб ётибди. Шодон куй янграйди.

Ҳа, бугун байрам... Мунира сувни тортган гуруч устига товоқ ёпаркан, секин хўрсиниб қўйди. Бугун байрам, Янги йил кирапти. У оҳиста юриб, ётоққа кирди. Нилуфар сочлари тўзиганча ухлаб ётар, пешанаси терлаб кетганди. Мунира қизчанинг пешанасини кафти билан оҳиста артаркан, жилмайиб қўйди. «Шайтон-ей! Ҳали қўшни болалар билан роса чана учди. Совук элитган». Шу ондаёқ у арча чирокларини ёкиши кераклигини эслади-ю, илдам ўрнидан турди.

Кайси куни арчани безатишаётганида Нилуфар ҳадеб чироғини ёқиб беринг, деб хархаша қилган, ўшанда Мунира Янги йил кечаси арчанинг чироғини Қорбобо ёқиб беради, деб ишонтирган эди.

У тез-тез юриб меҳмонхонага кирди-да, чирок маржони уланган симни илгакка тикди. Шу ондаёқ кизил, яшил, сарик, яна кўпдан-кўп анвойи рангдаги жажжи чироклар ёнди-ю, хона бирданига алланечук сукутбахш, мунис бўлиб қолди. Мунира сеҳрланиб қолгандек арча рўпарасида бир зум котиб турди. Кейин диванга бориб ўтирди. Анча ўтирди. Ташқарида ҳамон куй садолари янграр, дераза ортидан ўтаётган одамлар шодон шовқин солишар, қаҳ-қаҳ уриб кулишар, буларнинг ҳаммаси ичкаридаги, мана шу хонадаги сукунатни, танҳоликни янаям чуқурлаштираётганга ўхшарди. Қизиқ, бунақа кунда, байрам кунда ёлғиз қолсанг, ғалати бўларкан. Гўё бутун дунё бир тараф-у, ёлғиз ўзинг бир тараф.

Мунира олти йилдан буён Янги йилни бир ўзи кутади. Ҳар гал худди шунақа аҳволга тушади. Тўғри, у ҳам шу пайтда эри билан, бола-чакалари билан гавжум уйда ўтириши мумкин эди. Бўлмади... Ҳаёт шунақа экан. Инсон ҳамма орзусига бир йўла етавермас экан...

Зокиржон яхши йигит эди. Қадди-қомати келишган, оғир-вазмин... Улар Зокиржоннинг «маршрутка»сида танишган эдилар. Мунира ҳар куни маршрут таксида

уйига қайтар эди. Зокиржон шу машинани хайдарди. Бир-бирларига юлдузлари тўғри келиб қолдимиз, ё Муниранинг ўзи кўхликмиди, хуллас, «шофёр йигит» унга тинчлик бермади. Уйидан чиқса, кўча бошида кутади. Ишдан қайтаётганда ателье рўпарасидаги бекатда машинаси билан пойлайди. Муниранинг гаши келгандек бўлади-ю, аммо «шофёр йигит» йўлини пойлаб туришини жуда-жуда хоҳлайди... Мунира энди билса, ўша кунлар ҳаётининг энг ширин дамлари экан. Биров интиклик билан сенга талпиниб турганини ҳис этишдан каттарок бахт йўқ экан. Ҳа, Мунира бахтиёр эди. Аммо бахт билан бахтсизлик доим етаклашиб юради. Тўсатдан онаси ўлиб қолди. Юрак дарди тутди-ю, «Тез ёрдам» машинаси етиб келгунча тамом бўлди. Факат бир оғиз сўз айтди: «Синглингни хўрлама, болам. Отаси йўқ эди. Энди мен ҳам йўқман, сенга топширдим...»

Мунира онасининг руҳи олдида Сайёрани етим қилиб қўймасликка касам ичди. Битта ирмоқ тўхтаб қолгани билан дарё суви қуримайди. Ҳаёт ўз йўлидан кетаверди. Ой ўтди, йил ўтди, бир куни Зокиржон дардини айтди.

– Тўйни тезлаштирмасак бўлмайди. Уйдагилар қўй-маяпти.

Мунира икки йўл орасида қолди. Сайёрани ташлаб қаёққа боради? Ўн олти яшар кизалокнинг тақдири нима бўлади?

Мунира ростини айтди.

– Синглим ҳали ўзини эплай олмайди. Мен ойимларга ваъда берганман.

Орадан яна ой ўтди, яна йил ўтди. Улар ҳамон бир-бирларига талпинишар, аммо энди Муниранинг кўнглида қандайдир мавҳум хавотир бор эди. Зокиржон билан кўришганида негача кўнгли бир нимани сезаётгандек зиркиллаб турарди.

Бу орада Сайёра мактабни битирди. Зокиржон ўша таклифини яна қайтарди. Мунира яна ростини айтди.

– Синглим институтга имтиҳон топширмакчи, кириб олсин-чи...

– Кейин-чи? – деди Зокиржон қандайдир бегона шиддат билан. – Кейин нима бўлади?

– Кейин... – Мунира тутилиб қолди. Кейин нима бўлишини ўзи ҳам билмасди. Бари бир, Сайёранинг қисмати бир ёқлик бўлмагунча тинчий олмаслигига ақли етиб турарди. – Ахир, сизникига синглимни эргаштириб боролмайман-ку, – деди Зокиржонга термилиб.

У Зокиржоннинг жаҳли чиққанини ҳеч кўрмаган эди. Шу куни кўрди.

– Нима, сиз мен билан яшайсизми, синглингиз биланми? Синглингиз сиз учун яшамаса керак, ахир?

– Нима қилай? – Мунира ерга қаради. – Бошқа иложим йўқ.

– Менинг ҳам бошқа иложим йўқ. Мен сизга ичкүёв бўлолмайман. Ёшим ўттиздан ошди. Шунча йил уйланмай юриб, маломатга қолганим ҳам етади.

Мунира ярк этиб қаради-да, Зокиржоннинг кўзларида, ўзи учун кадрдон бўлиб қолган, кечалари тушига кириб чиқадиган оқил кўзларида ғазаб оловини кўрди. Кўрди-ю, кўнгли бўм-бўш бўлиб қолди.

– Мен сизнинг қўлингиздан тутиб қолаётганим йўқ. Йўлингиз очик.

Тамом. У кечалари синглисига билдирмай, кўрпага бурканиб йиғласа ҳам, Зокиржонни олисдан кўрганида юраги кўксидан отилиб кетгудек бўлса ҳам, тутқич бермади унга. Кеч кузда унинг тўйи бўлганини эшитди. Мунира эсдан оғиб қолсам керак, деб ўйлаган эди. Йўқ, одам чидар экан. Мунира чидади. У Зокиржонни айблаётган олмасди.

Сайёра ўқишга кирди. Ажаб, Зокиржон рост айтган экан. Синглиси Мунира учун яшамаслигини «исбот қилди». Эрта баҳорда Мунирани қучоқлаб йиғлади:

– Тўй қилмасак бўлмайди. Тушуняпсизми, опажон, бўлмайди.

Мунира тушунди. Тўй қилмаса бўлмаслигини, Сайёранинг ўзи учун ҳам, пахта теримида ҳашарга боришганида уни яхши кўриб қолган учинчи курс талабаси учун ҳам ёмон бўлишини тушунди. Ўзи не умидлар билан йиғиб кўйган сепларининг ҳаммасини синглисига берди. Атайлаб Зокиржон билан бориб олишган узугини ҳам, таътил пулига олган гиламини ҳам, касса ўйнаб йиққан пулига харид қилган чинни сервисларини ҳам – ҳаммасини... Онасининг руҳи шод бўлишини, синглиси бахтини топганини ўйлаб қувонди. Елиб-югуриб хизмат қилди. Факат куёвжўралар қарсбадабанг кийқирик билан эшикдан кириб келишганида, «Тўйлар муборак»ни айтишганида нуқул хаёлига Зокиржон келаверди. Чидаб туrolмади: кўзларидан тиркираб ёш чиқиб кетди.

Синглисини узатганидан кейин у қандайдир ўйчан, одамови бўлиб қолди. Ўтиришларга борса, дугоналари зимдан бир-бирига имлаётгандек бўлади. Унга ширин муомала қилишса, кўнгли яримлиги учун етим боладек юпатишаётганга ўхшайди. У ишдан юпанч топди. Бутун меҳрини ишига берди. Ғайрати, ҳалол меҳнати билан обрў топди. Факат кўнглининг бир чеккаси бўм-бўш. Гўё Зокиржон Муниранинг кўнглига номини ўйиб ёзгану ўзи ғойиб бўлган. Ўзи бўлмаса ҳам, номи ўша ўйилган жой ҳар куни, ҳеч курса бир марта санчиб қўяди.

... Буёқда синглиси тағин бир «ишқал орттирди»: шошқалок бодомга ўхшаб «эрта гуллаб қўйиб, совук уриб кетган» қизларнинг қисмати шунақа бўлади ўзи. Учинчи босқичда ўқиётганида (қизалоғи бир ярим ёшда эди) Сайёра йиғлаб келди. Эри ўқишни битирибди. Қишлоғига олиб кетмоқчи эмиш. «Обкетса, жуда яхши, – деди Мунира. – Эр қаерда бўлса, хотин шу ерда бўлади-да!» «Эрим ўлсин, – деди синглиси бобиллаб, – уёқдаям хотини бор экан! Менга билдирмаган экан, ўқишдан ҳайдалиб кет-

маслик учун менга уйланган экан, хоҳласанг, шу – иккинчи хотин бўлиб тураверасан, хоҳламасанг – катта кўча, деяпти!»

Ўша куни Мунира синглисини биринчи марта тарсакилаб юборди. Ўзи уриб, ўзи йиғлади... Шу кеча онаси тушига кирибди. Ойиси негадир нуқул унинг бошини силар эмиш. Кўллари юмшоқ, иссик эмиш...

... Шундок бўлди. Сайёра «икки латта, бир сочиғини» кўтариб қайтиб келди. Қизик, турмуши бузилганига чандон куюнмади ҳам. Ўқишни битириб, ишга кириб кетди. Мунира мана шу кизалокка – Нилуфарга боғланиб колди. Қақажон ҳам ўзининг онаси қолиб, Мунирага ёпишадди. Аяжон дейди, эшикдан кира солиб, бўйнига осилади. Шунака пайтларда Мунира ўзининг ҳам бахти очилиши, гўдак исидан маст бўлишини тасаввур қилиб, энтиқиб кетади. Қизик, ҳар гал Янги йил кираётганда шуни ўйлайди...

Ким билсин, балки ўша бахт энди кириб келар. Ана, соат занги ўн марта вазмин жаранглади. Демак, икки соат копти.

Нилуфар уйғонди шекилли, каравотчасининг ғичирлагани эшитилди. Зум ўтмай, эшик унсиз очилди-да, сочлари тўзғиб кетган кизалоқ кўзини ишқалаб чикди. Бурчакка, арча томонга каради-ю, бирдан кичкириб юборди:

– Вой, Қорбобо келдими, ая?

Мунира кулиб юборди.

– Келди.

– Арчанинг чироғини ёқдими?

– Кўряпсан-ку, Қорбобо келиб, арчанинг чироғини ёқиб кетди. Нилу уйғониб суюнсин, деди. – Мунира кизалокнинг қўлидан тутди. – Юр энди, ювинамиз, ош сузамиз.

Нилуфар уч-тўрт кадам юрди-да, тўхтаб колди.

– Сизга-чи, – деди тўсатдан. – Сизга нима обкелди Қорбобо?

– Менгами... – Мунира ўйланиб колди. – Менга... Бахт олиб келди.

Нилуфарнинг лаби чўччайди.

– Нега мени уйғотмадингиз?

Мунира кизалоқнинг астойдил хафа бўлганини кўриб, кучоклади.

– Нимаиди?

– Қорбободан менам бахт сўрардим.

Мунира кулиб юборди.

– Вой, пучуғ-эй, сен нима қиласан бахтни?

– Сизга бераман! – Қизалоқ кўзларини катта-катта очиб, таъкидлади. – Кейин-чи, сизда-чи, кў-ў-ўп бахт бўлади!

Муниранинг юраги калкиб кетди. Қизчани бағрига босиб, у юзидан-бу юзидан ўпаркан, кўзларидан тиркираб ёш чикиб кетди. Шу алпозда узок ўтирди. Унсиз йиғлади. Бу – кувонч ёшларимиди, ўкинчми ўзи билмасди...

Остонада эса Янги йил эшик қокиб турар, яхши ниятли кишиларга бахт улашадиган, норасида гўдакларнинг орзусини мустажоб қиладиган Янги йил кириб келмоқда эди... Умр эса ўтмоқда...

ХАЁЛЛАРГА БЎЛАМАН ТУТҚУН

*«Кўрмай десам, кўзим кўр эмас.
Юрмай десам, оёғим бутун.
Аммо қалблар ортиқ жўр эмас,
Хаёлларга бўламан тутқун».*

МИРТЕМИР.

У кетди... Япроклари окшом шабадасида охиста сил-киниб турган бир туп ўрик тагидан бурилиб ўтди-ю, му-юлишда кўздан ғойиб бўлди. Қарғашойи кўйлагининг этагини, ўнг билагига илиб олган қизил сумкачасинигина кўриб қолдим.

У кетди... Қулоқларим остида анҳорнинг кикир-кикир кулгиси-ю, хўрсинишга тўлган қиз йиғиси қолди.

... Кўзларимда ёш қалқидими?! Йўк-йўк, ахир, нега энди?

У кетди. У кетди-ю, хаёлимда ҳам ширин, ҳам аччиқ, ҳам кувноқ, ҳам аламли узук-юлук хотиралар қолди...

... Ўшанда мен биринчи босқичда ўқирдим. Биринчи имтиҳонни топширган эдим. Қизик, ёшлиқ экан-да! Биринчи босқич талабаларининг ҳаммасида бўладиган одат менда ҳам бор эди. Ўзимни жуда билимдон, гоҳо домла-лардан ҳам кўпроқ нарсани биладиган киши ҳисоблардим. Ҳа, мен мағрур эдим. Бунинг устига биринчи имтиҳондан аъло баҳо олдим. Мен шод эдим, аллақайларга учгим, баланд-баланд парвоз этгим келарди. Гавжум йўлкаларда борарканман, ҳеч кимни кўрмас, ҳеч нимани сезмас эдим.

Троллейбусга чиқдим. Бўш ўриндиққа ўтириб, китоб варақлай бошладим. Китоб ўқирдим-у, сатрлар мазмуни-ни ўзим ҳам тушунмасдим. Хаёлларим олисларга етак-лаб кетарди мени. Ўзимга келиб, ўтирган қизга парво қилмабман. Бир вақт у пиқ этиб кулиб юборди.

– Одамга карагингиз ҳам келмайдими, Эркин ака?

Чўчиб ўгирдим.

– Ие, Холида... – хижолатдан кип-кизариб кетган бўлсам керак, Холида яшнаб-яшнаб кулиб юборди.

Ноқулай аҳволда илжайиб, унга разм солдим. Ҳеч ўзгармабди. Доим ниманидир кутгандай болаларча жавдираб турувчи чарос кўзлари ҳам, чеҳрасига аллакандай соддаликками, бўшангликками ўхшаш ифода берувчи калинрок лаблари ҳам ўзгармабди. Бу ўша Холида эди. Бундан ярим йилча аввал ўзим билан бир партада – мактаб партасида ўтирган Холида эди. Ҳеч ўзгармабди... фақат мени «ака» деб атаганига ҳайрон бўлдим. Мактабда бўлса ҳар доим «хе, бола» деб чакирарди, шайтон киз!

Хаёлимни йиғиштириб олмасимдан Холида яна хужумга ўтди:

– Жа, талаба бўлиб... а? Ўқишлар яхши кетяптими?

– Ҳм! – дедим сўзимнинг ярмисини ютиб. Мен уни «сиз»лашимни ҳам, «сен»лашимни ҳам, билолмай, бир зум истиҳола қилиб турдим-да, фақат, гапириш учунгина сўрадим: – Сиз каерда ўқияпсиз, Холида?

Билмадим, Холида саволимни эшитмадими ёки эътибор бермадими, юзини четга буриб, у ёк-бу ёкқа аланглай бошлади. Олдинроқда турган аёлни чакириб, жой берди. Мен ҳам туриб кетдим. Икковимиз ёнма-ён туриб, анчагача жим кетдик. Кейин Холида яна аввалгидай жилмайиб сўради:

– Шундай қилиб, журналист бўлар экансиз-да... Кўрсам майлими? – Холида қўлимдаги китобни олди. – Луи Арагон! Яхши ёзувчи бўлса керак-а?

Мен индамай бош силкиб қўйдим. Холида китобни варақларкан, ичидан зачёт дафтарим чиқиб қолди. У менга ёвқараш қилди. Қуюк қошлари бир тўлганиб қўйди.

– Рухсатсиз кўрсам хафа бўлмайсизми?

Мен, аввалига, майли, дедим-у, кейин бирдан унинг кўлларига ёпишдим. Сурат! Ахир, дафтар ичида ўзининг сурати бор-ку! Кўрса нима хаёлга боради? Битирувчилар кечаси синфдошларимиз билан сурат алмашгандик, Холиданинг суратини ўшандан бери ёнимда олиб юрардим. Нимага шундай қилаётганимни ўзим ҳам билмасдим. Фақат... фақат Холиданинг менга бошқачарок караб юришини болалар шама килишарди ўшанда. Менда ҳам шу кизга нисбатан меҳрли, аллақандай хис уйғонганди.

Лекин нима учундир шу топда унга суратини кўрсатгим келмади.

– Холида, кечирасиз, мумкин эмас, – дедим сунъий илжайиб. Дафтаримни чўнтагимга солиб кўйдим.

– Кечирасиз... Сизнинг ички ишларингизга аралаша олмайман. – Холида ҳазиллашяптими, чиндан гапиряптими билолмадим. Орага тушган совуқ вазиятни йўқотиш учун тайинлироқ сўз кидирар, аммо тилим калимага келмасди. Троллейбус Хадрага яқинлашаркан, «Ватан» кинотеатрининг катта-катта афишалари лип этиб кўриниб ўтди.

– Яхши кино кетяпти... Тушамизми?

Мен бу гапни ҳам орадаги ноқулай вазиятни бузиш учун айтдим. Дабдурустдан кинога таклиф қилишим Холидани ўйлантириб кўйди. Унинг йўқ дейишини кутиб турардим. Аммо, йўқ демади. Елкасини учуриб кўйди.

– Билмасам.

– Бўпти, юринг! – дедим қувониб...

Кинодан чикиб, зиналар ёнидаги пастак арча тагида бир оз туриб қолдик.

– Эркин ака, биласизми... – Холиданинг ёноқлари қип-қизариб кетди. Бир ўрим сочининг учини тутамлаб туриб, тутилиб-тутилиб гапирди, – биласизми... Мен... сизга халақит бермайманми?

Шу топда у кўзимга жуда содда, шу билан бирга аллақандай сирли кўриниб кетди. Бу савол олдида ўзим ҳам эсанкираб қолдим.

– Йўғ-е, нимага энди?..

– Бўлмаса... келар ҳафтанинг шу куни, шу соатда, шу ерга келсам йўқ демайсизми?..

Холида баттар кизариб кетди. Куюк қайрилма киприк-лари юзига тўкилди.

– Холида, келасизми, ростдан келасизми? – дедим севиниб.

– Мен кетдим! Хайр!

Холида ердан кўз узмай кескин бурилди-да, келиб тўхтаган троллейбусга қараб югурди. Сарик жемперига қуйиб қўйгандек ярашиб турган бир ўрим йўгон қўнғир сочининг силкиниб бораётганини кўриб турдим. У троллейбус зинасига оёқ қўяркан, менга ўгирилиб қаради. Назаримда, мулойим, жуда мулойим жилмайиб қўйгандек бўлди. Шундагина, мен уни қузатиб қўйишим кераклигини тушундим. Ахир, биз у билан ёнма-ён махаллада турамиз-ку! Аммо, мен кечиккан эдим. Троллейбус бир силкиниб юриб кетди. Турган жойимда серрайиб қолдим. Ҳозир бўлиб ўтган гап-сўзлар қулоқларим остида дилрабо қуй садоларидек жаранглар, шу қуй мени бир умр сархуш қилиб қўяётгандай бўларди.

Келаси учрашувгача шу қуй оғушида яшадим.

Чоршанба куни Холидани худди ўша ерда, кинотеатр зиналари ёнидаги пастак, хонаки арча тагида кутиб олдим. Холида бу сафар ўзига сал оро берган, бошини яқинда ювган бўлса керак, узун сочларининг нами ҳали қуримаган эди.

– Бугун кинога тушмай қўя қоламиз, хўп? – Холида қошини чимириб, чиройли жилмайиб қўйди.

– Ихтиёрингиз...

Ҳали окшом кўниб улгурмаган катта кўчадан Ўр-
дага – боғ томонга юриб кетдик.

– Уйдагилар яхши ўтиришибдими, Холида? – дедим
унинг кадамига қараб охиста борарканман.

– Раҳмат... – Холида анчагача жим қолди... Кўприкдан
ўтиб, дарахтзор орасига кирдик. Окшом энг аввал шу
ерга кўнади. Дарахтларнинг текис шовиллаши безовта
тўлқинлар овозига кўшилиб, беозор, оромбахш сукунат-
ни чуқурлаштираётгандек бўларди...

– Ўтирамизми? – сув лабида турган пастак скамейкага
имо қилдим.

Ўтирдик. Туб-тубидан қайнаб чиқаётган сувга тикил-
ганча қолдик. Анчагача икковимиздан ҳам садо чикмади.

– Эркин ака, сиз мени одобсиз киз деб ўйлаяпсизми? –
Холида жавдираган кўзларини кўзимга қадади. Ҳайрон
бўлдим.

– Нега энди?

Холида анчагача индамади.

– Рост-да... ўзимдан-ўзим сизга... – Холида бошини
янаям қуйирок эгди. Қийналиб-қийналиб гапирди. – Ле-
кин, нима қилай?

Бутун вужудимни ҳали ҳеч сезилмаган, ҳали ҳеч си-
наб кўрилмаган аллақандай ёкимли титроқ коплади.
Ҳали ишқ нималигини билмаган юракда жуда нозик,
шамчирокдек бир ўт – севгига чанқок ўт йилтиллаб ту-
раркан. Муҳаббат шабадаси бир марта, фақат бир марта
сийпалаб ўтса, бу учқун ловиллаб кетаркан.

– Холида, нега ундай дейсиз? Ахир, мен сизни... сиз-
ни... Хаёлимни ёлғиз сиз олиб қўйдингиз-ку, ахир! Менга
насиб бўладими, йўқми, деб хавотирланиб ўзим ҳам то-
полмай юрган азиз бир нарсани тақдим қиласиз-у...

Мен яна анча-мунча гапларни айтгим, юрагимдаги
ҳисларимнинг ҳаммасини тўкиб солгим келарди-ю, аммо
шу ҳислар олдида ўзим ожиз эдим...

– Ростми? Шу гапларингиз ростми? – Холида кайрилма киприкларини кўтариб, кўзларимга тикилди. Энтикиб кетдим.

– Наҳотки, менга ишонмасангиз?

– Холида секин бош силкиди.

– Ишонаман... Лекин... Келинг, энди бир-биримиздан сир яширмайлик. Хўп?

– Сиздан нимани ҳам яширай?

– Ёлғонми? – Холида айёрлик билан қошини учириб қўйди, – хув, анунда, зачёт дафтарингизни нега тортиб олдингиз?

– Унда... унда сизнинг суратингиз бор эди.

– Ростми? – Холида яна ўша болаларча соддалик билан кўзларини жавдиратди...

Шу куни иккаламиз уйгача пиёда қайтдик.

Мен Холида билан хайрлашган дақиқадан бошлаб юрагимда сўнмас бир ўт алангалана бошлади. Бу ўт ҳеч тўхтамас, висол дамлари яқинлашган сайин кучаяр, фақат ўзини кўрсам сал босиларди-ю, хайрлашишимиз билан яна ловилларди.

Бу ўт икки йилгача, йўқ, ундан кейин ҳам, шу кунгача ҳам пасаймади. Лекин, гоҳо тақдир сенинг изминга эмас, сен тақдирнинг измига бўйсунмишга мажбур бўлиб коларкансан...

... Иккинчи босқичнинг охири имтиҳонини топширган куним Самаркандга, вилоят газетасига амалиётга кетиш олдидан Холидани учрашувга таклиф қилгандим. Аммо у келмади. Ҳар гал беш дақиқа куттириб қўйса, аламинни папиросдан олардим. Бу сафар папирос ҳам дош беролмади. Худди ўша пастак скамейка ёнида бир соат турдим. Юрагимни чулғаган шубҳалар чигаллашиб кетди-ю, шаҳар кўчаларида анчагача айланиб юрдим. Ўша таниш хиёбонлар, ўша сокин анҳор, жуфт-жуфт бўлиб сайр қилиб юрган ўша севишганлар бир дардимни ўн қиларди.

Хаёлимда икки савол, икки муаммо ҳукмрон эди: Холиданинг олдига борайми, йўкми? Эҳтимол, унга бир нима бўлгандир? Йўғ-е, ахир, куни кеча ўзим кўрдим-ку! Агар у шунчаки ноз қилаётган бўлса-чи?

... Йўк... Барибир муҳаббат устунлик қилди. Холидаларнинг кўчасига қандай қилиб бориб қолганимни ўзим ҳам билмайман. Уларнинг уйи тор кўчанинг ичида эди, аммо нечанчи эшик эканини билмасдим. Ҳар сафар уни кузатиб қўйганимизда кўча бошида хайрлашардик. Холиданинг ўзи ҳам уяларди, шекилли, кўча ичига киришимни хоҳламасди.

Бир лаҳза иккиланиб турдим-у, кўча ичига кирдим. Лекин йигирма кадамча юрар-юрмас тўхтаб қолдим. Иккала тавақаси ланг очиб қўйилган эшикдан бир қўлида белкурак, бир қўлида каттакон пақир кўтариб Холиданинг ақаси чиқиб келди. Мен унинг отини ҳам билмасдим. У биздан уч йил аввал мактабни битирган, ҳозир аллақандай идорада ишлаётганини эшитгандим. У менга қайрилиб қарамай, пақирга симёғоч тагига уйиб қўйилган кўмирни сола бошлади.

Яқинроқ келиб, салом бердим. У белкуракни ташламай, энгашиб турган кўйи елкаси оша менга қаради. Қаради-ю, кескин қаддини ростлади. Жингалак сочи тер аралаш пешонасига ёпишиб қолган, кўмир тегиб қорайиб кетган майкаси ҳам хўл бўлганди. Билмадим, саломимни эшитмадимми, алик олмади. Яхшилаб таниб олмоқчи бўлгандай менга узоқ тикилиб қолди. Кейин пешона терини шахт билан сидириб ташлади-да, кўзимга тикилиб туриб сўради:

– Хўш, хизмат?!

Эсанкираб қолдим. Нокулай аҳволга тушиб, нима дейишимни билмай тўғриси айтиб қўя қолдим:

– Холидахон бормилар?

– Ақаси керак эмасми, ақаси! – унинг ранги ўчиб, белкурак ушлаган қўли асабий қалтирай бошлади. Мени еб

юбормокчи бўлгандай, тишларини ғижирлатиб таъкидлади:

– Қадамингни билиб бос, бола! Қизларга осилгандан кўра бурнингни эпласанг-чи! Кимсан ўзинг! Даданга ўхшаган сартарош бўласан-да!.. Эсинг борида туёғингни шиқиллатиб қол, жўна!

Кўз ўнгим коронғилашиб, бутун вужудим ловиллаб ёна бошлади. Кулоқларим шанғиллаб кетди. Инсон учун бундан ортиқ ҳақорат, бундан ҳам уятли нарса борми? Хаёлимда энг муқаддас деб юрган уй шуми ҳали? Юрагимнинг энг чуқур жойларида иззатини ардоқлаб юрган кишиларим шу бўлдими?

Мен энди бу кўчага ҳеч қачон қадам босмайман, ҳеч қачон!.. Яхши кўриш-ялиниш, ёлвориш деган гап эмас. Мен Холиданинг олдида гуноҳкор эмасман. ялинмайман ҳам...

Эртасига эрталаб Самарқандга жўнаб кетдим. Кетдим, аммо хаёлим шу ерда – Холида билан қолди. Ўзимча бу бемаънигарчилик учун Холиданинг мендан кечирим сўрашини кутардим. Ростдан ҳам бир ҳафтанинг ичида Холидадан кетма-кет иккита хат олдим. Иккала хатнинг ҳам мазмуни бир хил эди: «Мен сиз билан учрашишим керак. Тезроқ келиб кетмасангиз бўлмайди», дебди. Қаёкка бораман? Яна ўша уйгами?! Кимнинг олдига бораман? Мени шунчалик ҳақорат қилган одамнинг олдидами? Нимага бораман? Ялиниш-ёлвориш учунми?

... Холидага хат ёзиш учун уч марта қўлимга қоғозкалам олдим-у, аммо ёзолмадим. Ҳар сафар қалам ушлаسام, кўз олдимда унинг ақаси жонланар, назаримда, менга нафрат билан тикилиб турар, аямай ҳақорат қиларди.

Қайтиб борганимдан кейин Холида буларнинг ҳаммаси учун мендан узр сўрайди, деб юргандим. Йўқ, бутун хаёлим пучга чиқди. Амалиёт тамом бўлай деб қолганда, собиқ мактабдош дўстим Жаводдан хат келди. Хат жуда қисқа эди:

«Холидадан умидингни уз! Эрга текканига ўн беш кун бўлди. Акасининг ўртоғига тегибди...»

Хатни бурда-бурда қилиб улоқтирдим. Бевафо! Яра-мас! Сотқин!

Йўқ, менинг нафратлашга, лаънатлашга ҳам ҳолим қолмаганди.

Барибир, энди ишлай олмаслигимни тушундим. Лаш-лушларимни йиғиштириб, уйга қайтдим.

Автобусдан тушишим билан атайлаб Холидаларнинг кўчасига бурилдим. Негадир, уни шу ерда, шу кўчада учратишимга ишонардим. Ҳа, янглишмабман. Мен уни кўрдим. Фақат узокдан, орқасидан кўрдим. У кўча эшик олдида тўхтаган яп-янги «Волга» машинасининг ёнида хаёл сургандек кимирламай турарди.

Бировдан чўчиган одамдек тўхтаб қолдим. Ичкаридан оқ кўйлақ устидан қора бўйинбоғ таккан новча йигит чикди. Билагидан ушлаб, Холидани машинага ўтказди. Кейин ўзи рулга ўтирди-да, ҳайдаб кетди.

Чамадон бандини жон-жаҳдим билан қисганимдан бармоқларим кирсиллаб, қўлим титрай бошлади. Молпараст!

Яна қанча турганимни билмайман. Қуёш тиккага келиб, аёвсиз кизитарди. Асфальтдан кўтарилган чучмал ҳовур кўнглимни беҳуд кила бошлади.

– Майли, – дедим ўзимни юпатиб. – Холида куюнишга, ўртанишга ҳам арзимайди! Менинг унга олиб берадиган машинам йўқ-ку, ахир?

Бу сўзлар билан юпана олмаслигимни билсам ҳам ўзимни овутишга тиришар, аммо Холидани унутишга қанча уринсам, унинг хотираси қалбимга шунча маҳкамроқ ўрнашиб борарди. Мен учун фақат бир нарса аён эди: Холида – бевафо!

... Шу кунгача мана шу фикр билан яшадим. Аммо, бугунги воқеалар бутун фикримни остин-устун қилиб юборди. Кўзим мошдек очилди.

... Бугун ҳам Холидани худди ўша биринчи сафардаги каби троллейбусда учратдим. Эшикдан киришим билан орка дераза ёнида турган Холидага кўзим тушди-ю, юрагим жиз этиб кетди. Индамай кондукторнинг ёнига ўтиб олдим. Энди пул узатаётган эдим, оркадан Холиданинг товуши эшитилди:

– Иккита билет беринг..

Титраётган кўлларимни яшириш учун шимимнинг чўнтагига суқдим. Йўқ, юрагимни рашк эмас, ғазаб ҳам эмас, аламли изтироб чулғаб олганди. Ўгирилиб карамасликка ҳаракат қилиб, индамай туравердим. Аммо, Холиданинг ўзи қарашга мажбур қилди мени.

– Эркин ака, сизга ҳам билет олдим.

Елкам оша назар ташладим. У ҳалиям ўзгармабди. Фақат кўзлари, болаларча жавдираб тикилувчи кўзлари энди эҳтиёт билан боқарди кишига. Рангим ўчиб кетганини ўзим ҳам сезиб турардим.

– Раҳмат! Ҳисобни тўғрилаб қўймоқчи бўлибсиз-да...

Холиданинг ҳам ранги ўчди, бурни қисилиб, лаблари пирпираб учди. Икки томчи ёш кўзларидан дув этиб юмалаб тушди-ю, кейин елкалари силкиниб-силкиниб, унсиз йиғлай бошалди.

Довдираб қолдим. Одамларнинг бизга хайрон бўлиб тикилаётганини кўриб, троллейбус тўхташи билан Холидани судраб тушиб кетдим.

– Ўзингизни босинг! – дедим куруққина қилиб. У ёк-бу ёкка аланглаб, тушган жойимизни танидим. Ўрда экан. Холидани қўйиб юбормай, сув бўйига олиб тушдим. Сарғиш кумни ялаб оқаётган сув кирғоғига етиб келганимиздан кейин қўлини қўйиб юбордим. – Ювиниб олинг...

Холида ҳўл кумда чукур-чукур из қолдириб кирғоқка чўнкайди. Ювиниб бўлгунича скамейкада ўтирдим. Деярли ҳеч нарса ўзгармаган. Окшом сукунатини чуқурлаштириб шовиллаётган дарахтзор ҳам, муюлиш-

даги бир туп ўрик ҳам – ҳаммаси ўша-ўша. Пастак скамейка ҳам ўз ўрнида турибди.

Фақат, бир нарса етишмайди. Қани ўша, ширин хисларга етаклаган суҳбатлар? Қани ўша муҳаббат чўғини алангалатган эхтиросли сўзлар, қани? Қани ўша, болаларча маъсумлик билан жавдираган кўзлар, қани? Нахот ҳаммаси ёшликнинг сирли сўқмоқларида тўзонли из колдириб, ўтмишга сингиб кетган бўлса?

Холида ҳамон чўнкайиб ўтирганича ювинар, елкасидан ошиб тушган сочининг учи тўлкинлар юзидан ўйнаб, ҳўл бўлиб кетганди. Мен бўлсам унинг кўз ёшлари сувга қўшилиб оқиб кетаётганини ҳис қилиб турар, ўзим ҳам юрагимни ўртаб юбораётган хисларимни базўр босиб ўтирардим.

Ниҳоят, Холида қизил сумкачасидан рўмолча олиб, юзларини арта-арта ёнимга келиб ўтирди.

– Гапиринг, Эркин ака! – деди у қизариб кетган кўзларини менга тикиб.

– Нимани?

– Бир йигитга кўнгил қўйиб, бошқасига тегиб кетган қиз қандай таънага лойиқ бўлса, шуларни гапираверинг...

– Сизга айтадиган гапим битта – бахтли бўлинг.

– Ким?

– Сиз... Турмуш ўртоғингиз...

– Яна қанақа тилақларингиз бор?

Холиданинг гапи таъна бўлиб эшитилди. Юрагимдаги изтироб ўрнини ғазаб эгаллади.

– Бўлгани шу!

Холида анчагача жавоб бермади. Хиёбон тепасида чироклар лип-лип этиб, бирин-кетин ёнди.

Кутилмаганда Холида ҳорғин қулиб қўйди.

– Қайси куни туш кўрибман: иккаламиз шу ерда... йўқ, бу ерда эмас, бошқа жойда – каттакон дарё бўйида турганмишимиз. Ювинаман деб эгилсам, бошимдаги

рўмолим сирғалиб тушиб, сувга оқиб кетибди. Хув бир-да менга кўк шойи рўмол совға қилгандингиз-ку, ана ўша рўмолмиш... Кўлимни чўзсам, ҳеч етмасмиш...

«Эркин ака, қаранг-қаранг, рўмолим оқиб кетяпти», десам индамай туравердингиз. «Жон Эркин ака, тутиб беринг рўмолимни! Уни ўзингиз олиб бергансиз-ку... Қаранг, энди уни бошка одам тутиб олади», десам, индамай бурилиб кетибсиз. Бирпасда сизни ҳам, рўмолимни ҳам йўқотиб қўйибман. Уйғонсам, ёстигим ҳўл бўлиб кетибди... – Холида лабларини қимтиб бошини қуйи солди. Шамол турди. Япроқларнинг ердаги сояси титрай бошлади. Холида илкис бошини кўтариб, кўзларимга маъюс табассум билан тикилди.

– Эсингиздами, Эркин ака, биринчи марта шу ерда ўтириб гаплашган эдик. Қизик, бирон марта бир-биримизнинг кўлимизни ҳам ушламаганмиш...

У бирдан кўлимдан ушлаб олди. Кўлларининг енгил титраётганини сезиб турардим. Вужудимни тентақларча бир эҳтирос қоплаб олди. Бирпасда маст одамдек кўз ўнгим қоронғилашди.

Қизик, нима демоқчи у? Ахир, бу... бу... Борди-ю, пай-ти келиб менинг хотиним ҳам бировга шундай гапларни айтса... Холиданинг қўлини шахт билан силтаб ташладим. У шунчалар маъюс, аламли ўқинч билан тикилдики, кўзимни каерга яширишни билмай қолдим. Мен ундан нима бўлса ҳам бир гап қутардим, аммо у ҳамон хайқалдек қотиб ўтирар эди. Анчадан кейин у ҳаво етишмагандек энтикиб-энтикиб гапира бошлади:

– Сиз мени... ўшанака... ёмон аёл деб ўйляяпсизми?

Холида бу сўзларни шивирлаб айтди. Аммо, шу тўрт-беш оғиз сўз қулоқларимни баганг келтириб, чиппа битириб, қўйгандек бўлди.

– Рост... – Холиданинг кўзларида ёш йилтиллади. – Рост. Мажбуран қурилган турмуш хиёнат қилишга олиб

келса, эхтимол. Лекин, мен ўз номусимни ҳеч нимага, сизнинг муҳаббатингизга ҳам алишмайман...

Мен нимадир демоқчи бўлдим. Аммо сўз тополмадим. Холида ҳам менга навбат бериб ўтирмади.

– Сиз мени... мени хиёнатчи, бевафо деб ўйлайсизми? Ўзингиз-чи?.. Ўзингиз нега менга шунақа бепарво қараб келдингиз?

Энди у йиғламасди. Мен бўлсам бир нима дейишга ожиз эдим.

– Ўша... ҳаммаси учун битта мен айбдорманми? Йўқ, муҳаббатимизнинг уволени иккаламиз баравар бўлишиб оламиз! – Холиданинг кўзлари ўт бўлиб чақнаб кетди. Аммо, бир лаҳзадаёқ яна ўшандай маъюс бўлиб қолди.

– Агар мени чиндан... ростдан ҳам яхши кўрганингизда атайлаб факультетингизга бориб, адрес топиб, Самарқандга ёзган хатларимга жавоб бермас-мидингиз? Менинг нима учун ўқишга киролмаганимни, уйдагилар бунга йўл қўйишмаганини билдингизми? Охирги марта учрашувга боролмай қолган куним уйга совчилар келганини билдингизми? Ўшанда ёрдам бердингизми менга? Йўқ... – Холида ўксиб-ўксиб йиғлаб юборди. – Ўша кунийёқ синглимдан уйингизга хат бериб юборгандим. Акам эшик олдида кўриб қолиб, хатни тортиб олибди... Ҳаммасини эшитдим... Ўша куни сиз уйга келган экансиз. Акам сизни хафа қилибди. Сиз бир гап билан аразлаб кетдингиз. Мен сизга ишонардим... Ўзимга ишонгандек ишонардим. Сиз бўлсангиз... Мен бир йўла ҳаммасидан айрилдим... Агар чиндан яхши кўрсангиз шунақа қилармидингиз?.. Кейин... кейин мен ҳеч кимга ишонмай қўйдим. Энди менга барибир эди.

Холида чуқур изтироб билан йиғлар, унинг ҳар бир сўзи юрагимни тилимлар, ҳар томчи ёши қалбим ярасига томар эди.

– Илтимос, йиғламанг! – дедим титраб-қакшаб. – Холида, йиғламанг! Йиғламанг!

Холида чуқур уф тортди.

– Майли, ҳаммаси ширин тушдек ўтди-кетди. Энди кайтиб келмайди. Фақат, сиздан бир илтимос... Эндиги муҳаббатингизни – бошқаларга насиб бўладиган муҳаббатингизни эҳтиёт қилинг...

Холида секин ўрнидан турди. Қизил сумкачасини биллагига илди-ю, менга узок тикилиб қолди.

– Эркин ака, эсингизда бўлсин. Мен, барибир, сизни яхши кўраман. Умримнинг охиригача яхши кўраман. Эшитяпсизми, охиригача... – У яна йиғлаб юборди. Кейин аста бурилди-ю, мадори қуриган одамдай гандираклар юриб кетди.

Қаёққа? Нимага? Нахотки, мен ёшлигимнинг умримнинг олтин дақиқалари билан абадий видолашсам! Ўрнимдан сакраб туриб кетдим.

– Холида!

Мен бутун хиёбонни янгралиб ҳайқириб юбордим, деб ўйлагандим. Йўқ! Бу сўз юрагимнинг туб-тубидан бўғиқ, аламли бир нидо бўлиб чиқди. Муюлишдаги ўрик ёнида унга етиб, билакларидан маҳкам ушлаб олдим. У ҳам, мен ҳам терак баргидек қалтирардик...

– Холида! Жоним. Қорақўзим. Сиз... Сиз...

Мен нима қилаётганимни ўзим ҳам билмас, нимадир дегим, алланималар деб ҳайқиргим келарди. Холида кўзларимга хотиржам тикилиб туриб, паст, аммо қатъий оҳангда гапирди:

– Қўлингизни тортинг. Мен бировнинг хотиниман!

– Холида, ахир тушунсангиз-чи! Мен...

Холида қўлимдан беҳол силтаниб чиқди-ю, япроқлари окшом шабадасида оҳиста силкиниб турган ўрик тагидан бурилиб, муюлишда кўздан ғойиб бўлди. Қарғашойи

кўйлагининг этагини, ўнг билагига илиб олган кизил сумкачасини кўриб қолдим.

У кетди... У кетди-ю, ҳам ширин, ҳам аччиқ, ҳам қувнок, ҳам аламли узук-юлук хотиралар қолди менда.

Шу хотиралардан бошқа нима ҳам бор менинг? Ахир, мен муҳаббатимни эҳтиёт қилолмаган, асрай олмаган, ёлғиз яхши кўриш билан кифояланиб юрган одамман-ку! Шу бахтимни аввалроқ асрасам бўлмасмиди!

... Кўзларимда ёш қалқидими? Йўқ-йўқ. Нега? Эндими?

УЗУН КЕЧАЛАР

Ёш ёзувчи Марат Азизов нашриёт директоридан ранжиди. Шу йил унинг янги китоби чиқиши керак эди. Директор нашриёт режасидан чиқариб ташлабди. «Қоғоз етишмаяпти», деди у ночор киёфада.

Марат аввалги китоблари тез тарқаб кетганини билар эди. Ётиғи билан тушунтиришга ҳаракат қилди. Барибир натижа чиқмади. «Вазирга учрашинг, – деди директор. – Буни мен ҳал қилолмайман».

«Одамлар ўқимай, йиллаб дўконда чанг босиб ётадиган китобларни чиқаришади, – деб ўйлади Марат иккинчи каватга, вазирликка чиқиб бораркан. – Тағин қоғоз етишмайди дейишади».

У вазирни танимас, аммо ёш ижодкорларни яхши кўришини кўп эшитган эди. «Хотиржам гапиришим керак», деб ўйлади у залворли эшикнинг қуббадор тутқичидан ушлаб тортар экан.

Қабулхона эшигидан юкоригача гулдор пойандоз тўшалган эди. Хонанинг икки четида қатор-қатор стуллар. Дераза тагидаги стол ёнида котиба ўтирарди. У тирсақларини машинка копқоғига тираганча аллақандай китоб ўқир, зангори дарпарда тутилган деразадан тушаётган куёш нурида қизғиш хиндий рўмоли, қиска энгли атлас кўйлаги ловиллаб ёнарди.

– Мумкинми? – деди Марат ҳамон эшик тутқичини кўйиб юбормай.

Киз китобдан бош кўтарди-да, негадир жилмайди. Унинг чехраси тиник, жилмайганида кўзларида алланечук жозибали бир ўт порлаб кетар эди.

– Келинг, – деди у секин.

«Чиройли киз экан, – деб ўйлади Марат гулдор пойандоздан авайлаб юриб бораркан. – Нимагадир қабулхонада доим чиройли кизлар ишлайди». Шу пайт у кизнинг кўлидаги китобни таниб колди. Зангори муковасидан таниди. Бу ўзининг китобчаси, университетни битираётган йили чикқан қиссаси эди. Илгарилари у бировнинг кўлида китобини кўриб колса ҳаяжондан юраги гурсиллаб кетарди. Йўқ, кейин-кейин кўникиб колди. Ҳозир ҳам китобга қарамастикка ҳаракат қилиб, ёнбошдаги эшикка имо қилди.

– Домла бормилар?

– Қобил Қодирович шу ердалар, – киз яна жилмайди. – Аммо бугун қабул йўқ. Чоршанба куни келасиз. Мен рўйхатга ёзиб кўяман. – У китобчани стол чеккасига кўйди-да, қалам-қоғоз олди.

– Фамилиянги?

– Азизов.

– Исминги?

– Марат.

Киз ёзишдан тўхтаб, ярк этиб бир унга, бир китобчага қараб кўйди.

– Қаерда ишлайсиз?

Марат кизнинг шубҳаланаётганини кўриб, жилмайди.

Киз қошини чимириб, совуққина сўради.

– Қасбинги борми?

– Бор, – деди Марат. Кейин ийманиб айтди. – Ёзувчи... Ёш ёзувчи.

Киз қаламини стол устига қарс ташлади.

– Ҳазилни ёмон кўраман!

– Мен ҳам... – Марат шартта бурилди-да, пойандоз бўйлаб шахдам-шахдам юриб кетди. Хона ўртасига ет-

ганида эшик очилиб, кизғиш сочли сепкилдор киз бош сукди.

– Ҳилола... – У Маратни кўрди-ю, кизариб кетди. Салом бериб йўл бўшатди.

«Оти Ҳилола экан-да», деб ўйлади Марат. Аммо котиба томонга бурилиб қарамади. Эшикни оҳиста ёпиб, чикиб кетди.

– Ким у, Замир? – деди Ҳилола ҳозиргина ёпилган эшикка имо қилиб. – Танийсанми?

– Вуй, танимадингми? – Замира хона ўртасида туриб қолган, сепкилдор юзи ҳамон ловиллаб ёнар эди. – Марат Азизов шу-да! Курсимизда учрашув бўлганида кўрганман.

– Мен бўлсам... – Ҳилола хижолатдан кизариб, китобчани қўлига олди. – Ҳазиллашяпти деб ўйлабман.

– Уришдингми?

– Қаёқдан билай? – деди Ҳилола бўшашиб. – Мен Марат Азизов катта киши бўлса керак, деб юрардим.

– Вой, ҳали уйланмаган-ку. – Замира билағонлик қилиб, унинг қўлидаги китобни кўрсатди. – Шу китобда ўзини ёзган-да! У доим ўзининг бошидан ўтганларни ёзади. – Замира бир нафас хаёл суриб турди-да, сўради. – Кимда иши бор экан?

Ҳилола унинг кўзидаги айёр табассумни кўриб, атайлаб бепарво гапирди:

– Қобил Қодировичнинг олдига кирмоқчи экан.

Замира секин уф тортди:

– Мен вазир бўлсам, унинг илтимосига дарров хўл дердим... Чиройли-а?

Ҳилола ўзининг кизара бошлаганини пайкаб, дераза томонга қараб олди.

– Бор, хонангга чик!

Замира қарсақ чалиб кулиб юборди.

– Эҳтиёт бўл, Марат Азизовнинг мухлислари кўп.

Ҳилола унга қайрилиб қарамас, аммо шу топда қилаётган тегажаклиги ёқар эди. У китобчани шошилинч варақлар, бир нарсани ўйларди: «Ўзининг бошидан ўтганларни ёзар экан-да». Ҳилола Маратнинг бошқа ҳикояларини ҳам ўқиган, ҳар гал янги кўшиқ эшитгандай роҳат қилиб, ҳаяжонланиб ўқиган эди.

«Нега чоршанбада келасиз дедим, – деб ўйлади у дераза ортида оҳиста силкиниб турган сарғиш чинор япроқларидан кўз узмай. – Душанбада ҳам қабул бор эди-ку».

* * *

Чоршанба деган кун Ҳилоланинг хаёлида ҳеч қачон шунчалик кўп чарх урмаган эди. У тонг отиши-ю, кеч киришини ҳеч қачон шунчалик орзиқиб кутмаганди. Ора-чора Замира кириб қолар, худди Ҳилоланинг кўнглидагини билиб тургандай Марат Азизовдан гап очар, ҳар сафар: «Эҳтиёт бўл, ёзувчининг мухлиси кўп бўлади», деб қўяр эди.

Ҳилола парво қилмади. У ёзувчилар гўзалликни яхши кўради, деб кўп эшитган. «Шундоқ экан, бўпти-да, Ҳилола чиройли киз».

Ўша куни у ўзига оро берди. Сочини чиройли қилиб турмақлади. Янги кофта кийди.

Марат кириб келганида у деразадан сершовкин кўчани томоша қилиб турар эди. Аммо эшикни очган киши худди шу – Марат эканлигини ички бир туйғу билан сездию бурилиб қаради. Юраги типирчилаб уриб кетганини, юзлари ловиллаб ёнаётганини пайқаб, беихтиёр жилмайди.

– Мумкинми? – Марат худди ўша кундагидек оқ кўйлак, қора шим кийиб олган, эшик тутқичидан ушлаб турарди.

– Келинг, – Ҳилола овози титраб, салом берди.

Марат бўш стулларга қараб сўради.

– Менинг навбатим келдими?

– Қобил Қодирович чет элга кетдилар, – деди Ҳилола хотиржам гапиришга уриниб. – Ўн беш кунлардан кейин келадилар.

– Майли, ўн беш кундан кейин келаман.

У энди бурилиб кетаётган эди, Ҳилоланинг кўнглида аллақандай савол борлигини билиб тўхтади.

– Бир нима сўрамоқчимисиз? – деди кизнинг кўзларига тикилиб. Шу ондаёқ хаёлига яна ўша фикр келди. «Чиройли киз. Ким билсин, ақли канақайкин. Кўпинча кизлар ўзининг гўзаллигини пайқаса, аклини ишлатмай қўяди-ку...»

Ҳилола қизариб-бўзариб, тортмадан китобчани олди.

– Шу сизнинг китобингизми?

Марат индамай бош силкиди.

– Қанақа қилиб ёзасиз?

Марат беғараз кулди.

– Стол ёнига ўтириб ёзаверади-да. – Шундай деди-ю, кизнинг ўзи билан гаплашгиси келиб турганини сезиб, юраги илик ҳаяжондан типирчилаб кетди. Ўша – биринчи марта кўрганидан буён бу кизни кўп ўйлаганини, аммо негадир унутишга ҳаракат қилганини эслаб, жилмайди. – Бу ҳам бир касб-да, Ҳилола.

– Бари бир тушунолмайман.

– Яхши, – деди Марат унинг кўришгиси келиб турганини сезиб. – Хоҳласангиз бугуноқ тушунтиришга ҳаракат қиламан. Кечкурун соат олтида Анҳор кўприги олдида кўришамиз.

У кизнинг розилигини сўраб ҳам ўтирмади. Бориши аниқлигини билиб, кескин бурилди-да, чиқиб кетди.

* * *

Улар анҳор ёқалаб боришар эди. Сув жимгина оқар, коп-қора тўлқинлар устида қирғоқдаги чироклар шодаси-

нинг акси силкиниб турарди. Қаердадир трамвайларнинг ҳорғин ноласи эшитилади. Куз хавосида кеч очилган гулларнинг ўткир, нозик иси кезади.

– «Сўнган юлдуз шуъласи»да ўзингизни ёзганмисиз?

Марат такка тўхтади-да, Ҳилоланинг кўзларига тикилди. Неон лампалар нури остида кизнинг чехраси бир оз рангсиз, аммо жозибали кўринар эди.

– Ким айтди сизга?

– Ўзим... – Ҳилола ёлғон гапирганидан уялиб, юзини ўгирди-да, секин-секин юриб кетди. – Мен ҳамма ёзувчилар ўзининг бошидан ўтганини ёзади, деб ўйлайман.

– Йўқ! – Марат кескин бош чайқади. – Унақа бўлса кундалик ёзиб қўя колган маъкул эмасми?

Ҳилола тушунмади.

– Ҳаммасини ичингиздан тўкиб чиқарасизми? Бўлмаса ёзганларингиз ёлғон экан-да.

Марат анчагача индамай борди-да, сўради:

– Ўша китобдаги гапларга ишондингизми, ахир?

Ҳилола ювош бош силкиди.

– Мен Ферузани худди ўзимга ўхшатдим.

– Демак, ёлғон эмас экан-да.

Ҳилола бари бир тушунмади.

– Сиз ёзувчиларга маза! – деди ўйланиб. – Илҳом келганда китоб ёзасизлар. Ҳамма сизларни мақтайди...

– Илҳомнинг ўзи нима? – деди Марат унинг гапини бўлиб.

Ҳилола соддалик билан елкасини учуриб қўйди.

– Билмасам... «Илҳом париси», «илҳом гулшани» яна алланималар дейишади-ку. – У ўгирилиб қараб, яна елкасини учирди. Шу топда шунчалик содда, шунчалик яхши кўриниб кетдики, Марат унинг билакларидан маҳкам ушлаганча қаҳ-қаҳ уриб, кулиб юборди. Жимжит боғ устида Маратнинг кулгиси жаранглаб, акс садо берди.

Қайсидир чинор шохида мудрокка кетган кушлар «гув» этиб, коронғи осмонга кўтарилди.

– Ҳаммаси мавҳум гап! – деди Марат кулгидан нафаси қайтиб. – Илҳом ҳаммада ҳам бўлади. Илҳом – тез, осон, маза қилиб ишлаш дегани. – Кейин у бирдан жиддийлашди-да, секин кўшиб қўйди. – Гоҳо ойлаб-йиллаб қийналиб, битиролмай юрган ишингизни бир кунда бажариб қўясиз. Шунақа ишлайсизки, ўзингиз ҳам роҳат қиласиз...

Қизғиш чирок ёниб турган симёғоч тагидаги ҳарракка ўтиришди.

Ҳилола унга зимдан қараб қўйди. Марат оёқларини чалиштириб, тиззасига кафтини қўйганча, индамай ўтирар, сувга тикилиб ниманидир ўйлар эди. Ҳилола энди бояги гаплардан зерика бошлади. У Маратдан бошқачарок, ўзи ҳам маъносини тушуниб етмаган сирлироқ гап кутар эди.

– Шу ерни жуда яхши кўраман, – деди Марат ўйчан овозда. – Нимагадир тинч, ёлғиз ҳис қилгим келади ўзимни. Шаҳарнинг шовқинидан безиб кетади одам.

– Дам олиш куни бизлар пахтага чиқамиз, – деди Ҳилола ишхонадаги янгиликни эслаб.

– Ҳа, куз келди, – деди Марат. – Пушкин айтган маъюс ва ўйчан фасл.

Ҳилола кечадан бери ўйлаб юрган саволини эслади.

– Ҳамма ёзувчилар аввал шеър ёзиб, кейин ҳикояга ўтади, дейишади. Сиз ҳам шеър ёзганмисиз?

– Ёзганман. Ҳалиям ёзаман. ўзим учун.

Ҳилола тушунмади.

– Нега «ўзингиз учун?»

Марат кулди.

– Чунки эълон қилишга ярамайди.

– Унда нега ёзасиз?

– Айтяпман-ку, шунчаки, кўнглимда борини қоғозга тушириш учун.

Ҳилола унинг «ўзи учун» ёзган шеърини эшитгиси келди.

– Шунақалардан биронтасини ўкиб бера оласизми? Мен учун!

Марат бир зум ўйга толди.

– Бўпти, – деди ниҳоят. – Фақат кулмайсиз. Куз ҳақида шунақа машким бор эди... – Анча муддат ўйга толиб ўтирди-да, қандайдир паст, шикаста овозда ўқий бошлади.

Самода турналар шодаси
Гоҳида ох чекиб ўтарлар.
Самода булутлар подаси
Гоҳида ёш тўкиб ўтарлар.
Билмадим, бу ненинг талқини,
Боғларда эрта куз салқини...

Арғамчи учмоқда мезонлар,
Дарахтлар тўқмишлар охорин.
Ингранар касалманд хазонлар,
Ёд этиб ўткинчи баҳорин.
Билмадим, бу ненинг талқини,
Боғларда эрта куз салқини...

Тунларим уйқусиз ва серғаш,
Ҳадикли тушларни кўрарман.
Ҳар сахар турарман ва яккаш
Ўзимдан оҳиста сўрарман:
«Билмадим, бу ненинг талқини,
Боғларда эрта куз салқини...»

Марат кўзларини сувга тиккан кўйи ўқиётган сатрларда аллақандай маънос оҳанг, кузнинг мунгли манзараси кўришиб турар, Ҳилола хазон шитирлаган боғлар орасида юриб бораётгандек эди.

Марат жимиб қолди.

– Давоми-чи? – сўради Ҳилола.

– Давоми йўқ! – Марат қандайдир синик оҳангда кулди. – Айтдим-ку, шоир эмасман, деб. Сўнг негадир бошқа мавзуга ўтди. – Кеча университетда бирга ўқиган ўртоғимдан хат олдим. Қишлоқда ўқитувчилик қилади. Мактаб болаларини далага ҳайдаб ишлатадиган колхоз раисини район газетасида танкид қилган экан, ишдан ҳайдалибди. – Марат чуқур хўрсинди. – Албатта, айб факат раисда эмас...

Ҳилола унинг эзилиб гапираётганини кўриб, ачинди.

– Дунёда ёмонлар кўп-да... Кўйинг, ўйламанг...

Марат тагин синик жилмайди.

– Ёмон одам... Сиз ҳали ёзувчиларга мазза, китобини ёзиб юраверадиган, дедингиз. Факат ўзининг дардини ёзган одам ёзувчи эмас. Аввало, бошқаларнинг дардини ўйлайди. Ҳатто, сиз айтаётган ёмонларни ҳам тушунишга ҳаракат қилади. Ахир туғилганида ҳамма ҳам пок бўлади-ку! Қаламқаш душманидан ҳам дўст ахтаришга уринади.

Ҳилола яна зерика бошлади.

– Кетайлик-а, – деди Марат унинг истагини пайкаб.

Кўприқдан ўтиб кетишаётганида Марат панжарага суяниб, тўхтаб қолди.

– Ана сиз! – деди болаларча хушчакчак оҳангда. Ҳилола муздай темир панжарага кафтини босганча, хайрон бўлиб сувға қаради.

– Ана, ана, сузиб юрибсиз, – деди Марат сув юзида қалқиб турган ингичка ойни кўрсатиб. – ўша сизсиз-да!

Ҳилола, юрагида илиқ туйғулар уйғониб, Маратга меҳр билан қараб қолди. Энди у боягидек ўйчан, вазмин эмас, гўдакдек содда бўлиб қолган эди.

– Кино ёқдимиз? – деди Ҳилола елкаси оша бурилиб қараб.

У нафис пуштиранг жемпер кийиб олган, сочини банд килиб турмаклаган эди.

Марат йўлкада сочилиб ётган хазонларни шитирлатиб босиб бораркан, орқага қараб қўйди. Санъат саройининг яхлит ойналаридан нур ёғилиб турарди.

– Йўк, – деди у ўйчан овозда. Кейин яна хазонларни шитирлатиб босиб борди-да, ўша хаёлчан алпозда давом этди. – Бир аёлнинг эридан ажралишини оқлаш учун бутун кишлок аҳлини қоп-қорага чиқариш шартмикин?

Ҳилола кулди:

– Агар ўша кишлокда аёлни тушунадиган одам бўлмаса-чи?

– Нахотки? – Марат худди касбдошлари билан бахшлашаётгандек қизишиб кетди. – Нахотки, бутун бошли кишлок қоп-қора бўлса? Нахот, ўша хотиннинг ўз иззат-нафсини химоя қилишга уринаётганини тушунадиган биронта одам топилмаса?

Ҳилола бир нафас жим борди-да, хозиргина экранда кўрган воқеалардан яна ҳаяжонланиб кетди.

– Сизнинг «Бир лаҳзалик қувонч» ҳикоянгизда ҳам шунга ўхшаш воқеа тасвирланган эди. Лекин, сиз унда хотинни эмас, эрни химоя қилгансиз. – У жилмайиб Маратга қараб қўйди. – Ўша ҳикоянгиз менга ёқмаган.

Марат тўхтаб қолди. Ҳилола ҳам уч-тўрт қадам юриб борди-да, пастак арғувон соясида тўхтади. Марат унинг чехрасини аниқ кўрмаса ҳам, жилмаяётганини билиб турарди.

У бундан уч йил илгари журналда чиққан ҳикоясини эслади. Институтни битирган ўқитувчи киз курсдошига турмушга чиқади-ю, дала ҳаётининг романтикасига бе-

рилиб, эрининг кишлоғига жўнаб кетади. Аммо, кишлок хаётига кўниколмай, эридан ҳам, севгисидан ҳам воз кечиб, шаҳарга қайтиб келади. Ўша пайтларда танкидчилар ҳикоянинг хаётий асар эканини айтиб, макташган эди.

– Нимаси ёкмади? – деди Марат имкон борича совуққон гапиришга уриниб. Кейин секин Ҳилолани кўлтиклаб олди. У бу киздан ўзи излаб юрган фазилатни топганига қувонар, Ҳилола ўзининг ижодига кизика бошлаганидан шод эди.

– Айтдим-ку, – деди Ҳилола ҳамон жилмайиб. – Сиз эрни ҳимоя қилиб, хотинни қоралагансиз. Эр хотинни ўз ҳукмига бўйсундиришга нима ҳаққи бор? Қишлоқ эрнинг ватани бўлса, шаҳар хотиннинг ватани эмасми?

Марат бошини қуйи солганча бораркан, чуқур хаёлга толди. У ҳикояда эрни ҳам, хотинни ҳам ҳимоя қилмаган, фақат шиорларда ёзиладиган гаплар пуч эканини, хаёт бўёклари кўп эканини ёзган эди.

– Ёзувчи холис бўлиши керак, Ҳилола, – деди у хўрсиниб. – Мен ҳеч қачон бировни қоралаб, бировни окламайман. Турмушда фақат ок, фақат қора бўёк бўлади деган гап ёлғон.

– Билмадим, – Ҳилола билагини унинг кафтидан бўшатди. – Ҳар ҳолда сиз йигит томонини олгансиз.

Катта-катта ойналаридан нур сочилиб турган трамвай бекатга келиб тўхтади.

– Хайр, – деди Ҳилола Маратнинг қўлини қисиб.

«Ким билсин, – деб ўйлади Марат ёйларидан чирсиллатиб чўг сачратиб кетаётган трамвай кетидан қараб қоларкан. – Балки, чиндан ҳам тарафгарчилик қилгандирман. Балки, ноҳақдирман».

Унинг кўнглини доим тарк этмайдиган бир ғашлик, ўз ёзганларидан қоникмаслик туйғуси яна кемира бошлади.

Улар арғамчи учишарди. Қайикча борган сайин баландроқ кўтарилиб тушар, Ҳилола кўрқув ичида арғамчининг ён тарафидаги йўғон симларни маҳкам ушлаб олган, юраги гупиллаб урарди. Ҳар сафар қайикча тепага кўтарилаётганида Маратнинг қорача чехрасини, шабададан пешонасига ёйилиб тушган сочларини, хаяжонданми, қувончданми, қисилиб кетган кўзларини кўрар эди. Арғамчи пастлаётганида эса, кўйлагининг этаклари шамолда кўтарилиб кетмаслиги учун энгашиб олишга ҳаракат қиларди.

– Бўлди! – деди у кулги аралаш кийкириб. – Бўлди, Марат ака.

Марат арғамчини янаям қаттиқроқ силкита бошлади, Ҳилоланинг боши айланиб кетди. Пастда навбат кутаётган бир тўда одамлар ҳам, арғамчи юкорилаганида аниқ кўринаётган дарахтларнинг учи, олисда, қуёш ботиб кетган уфқда ёниб турган шафақ ҳам хира бир туманлик ичида айлана бошлади. Унинг кўз ўнгида фақат Маратнинг чехраси қолди.

– Бўлди... – деди у ялиниб. Кейин бир қўлини қўйиб юборди-да, беихтиёр Маратнинг елкасидан ушлаб олди. Маратнинг терлаган сочлари пешонасига текканини сезиб, хаяжон билан оҳиста шивирлади.

– Тўхтатинг...

Шу пайт Маратнинг лаблари унинг қулоғи остида секин пичирлади:

– Кўп соғинадиган бўлиб қолдим, Ҳилола.

Ҳилола унга қарамасликка ҳаракат қилиб, яна ялинди.

– Тушайлик...

Арғамчи секинлай бошлади. Ҳилола Маратнинг ўзига ҳамон тикилиб турганини билар, аммо йиқилиб кетишдан қўрқиб, қўлини унинг елкасидан тортиб ололмасди.

Марат бу кизни чиндан ҳам кўп соғинадиган бўлиб қолган эди. Ҳилола унинг қалбидаги совуқ бир бўшлиқни тўлдира бошлаган, у кўпдан буён битмай келаётган ярасига энди малҳам топгандай эди...

Ҳилола пастга тушганидан кейин бир лаҳза оёқлари титраб туриб қолди.

– Ернинг кадри ўтди-а, – деди Марат кулиб. – Доим уни тепкилаб юрамиз-у, бир кадам узилсак, соғиниб қоламиз. Ҳар гал самолётга чиқишим билан шуни ўйлайман. – У бир нафас ўйланиб турди-да, сўради. – Қаёққа борамиз?

Ҳилола елкаларини учуриб қўйди.

– Анҳорни яхши кўрасиз-ку. – У Маратнинг гапини эслатиб, тегажаклик қилди. – Тинч, ёлғиз ҳис қилгингиз келади ўзингизни...

Уларнинг ҳарраки банд эди: бир жувон коляскадаги болақайни тебратиб ўтирарди. Излай-излай бир оёғи шундоқ сувга ботиб турган ҳаррак топишди. Ўтиришлари билан Марат яна сувга тикилиб қолди.

Бир оздан кейин уларнинг ёнидан йўғон сочини битта қилиб ўрган қиз баланд пошналарини тақиллатиб ўтиб кетди. Нарирокка бориб тўхтади-да, улар томонга қараб қўйди.

Марат кизнинг ҳаракатларини кузата бошлади. «Қутган одами келмабди», деб ўйлади у. Қиз уч-тўрт кадам у ёқ-бу ёққа бориб келди-да, туфлисининг ингичка учи билан йўлкада ётган тошни тепди. Тош чилп этиб сувга тушди. Анҳордаги чироқлар маржони чил-чил бўлиб кетди, нурли тасмадай силкина-силкина яна жойига келди. «Ҳикояга яхши деталь» деб ўйлади Марат.

– Яхши киз эканми?

Марат бурилиб қаради-ю, Ҳилоланинг ўзидан кўз узмай ўтирганини кўрди. Аммо нимани сўраётганини дафъатан тушунмади. Кейин бирдан тушунди-да, бошини сарак-сарак қилди.

– Йўғ-е... Мен бутунлай бошқа нарсани ўйлаётгандим.

– Марат ака, – деди Ҳилола шубхали оҳангда. – Институтни битиргунча ҳам ҳеч ким билан юрмаганмисиз?

Марат унинг кўзларида қатъий бир ифода кўрди-ю, қалбининг энг чуқур жойидаги ҳам аламли, ҳам соғинч туйғу яна туғён урди. Ҳа, у яхши кўрган эди. «Сўнган юлдуз шуъласи»да ўзининг ҳам натижасиз муҳаббати тасвир этилганди. Ҳозир ўша сўнган юлдузнинг ёник шуъласи яна ярқ этиб кетди.

– Яъни, бировни яхши кўрганмисиз, демокчисиз-да, – деди у иложи борича хотиржам гапиришга уриниб. – Ҳа, яхши кўрганман!

– Кейин-чи?

Марат Ҳилоланинг овозида совук қатъият борлигини сезиб, янаям хотиржамроқ гапирди.

– Кейин узоқлашиб кетганмиз.

– Ундан кейин-чи?

– Ундан кейин яна иккита кизни учратдим. – Марат қулди. – Улар мендек довдирни ёқтиришмади.

Ҳилола бошини куйи солганча ўтирар, изтироб чекаётгани билиниб турарди.

Марат унинг кўллари ни маҳкам ушлади-да, кафтини қаттиқ қисганча ҳаяжондан овози титраб, илтижо қилди.

– Ҳилола, қўйинг... Нима кераги бор шу гапларнинг! – У кафти билан кизнинг иягидан кўтариб, ўзига қаратди. – Ҳилола...

Ҳилола кўзларини чирт юмиб олди. Унинг қалби титраб, ҳозир Марат ўзини ўпишини билар эди. Энди унинг қаршисида ёзувчи Марат Азизов эмас, оддий йигит Марат, мана шу «ғалати бола» қолган эди.

Мактабни битириш кечасида Бахтиёр деган бола Ҳилолани биринчи марта ўпган, тирноғининг учидан пешонасигача ўпиб чиққан, сен бўлмасанг ўзимни

Ўлдираман, деб йиғлаган эди. Ҳозир у Маратнинг ҳам ёлворишини, йиғлагудек ёлворишини кутарди.

Аммо Марат ўпмади ҳам, ёлвормади ҳам.

Ҳилола секин кўзларини очди-ю, Маратнинг бутунлай бошқа томонга қараб ўтирганини кўриб, хайрон қолди. Ўн кадамча нарида, қоронғи бурчакда елкалари туртиб чиққан бир чол хассасининг учи билан ариқчага тўлиб қолган хазонларни титкилаб турарди. Марат ҳамон Ҳилоланинг иягидан тутиб турар, аммо чолдан кўз узмас эди. У Ҳилоланинг ўзига қараётганини сезди шекилли, сўради:

– Биласизми, шу чол нимани ўйлаяпти?

Ҳилола ижирғаниб, бош чайқади.

– Йўк! Сиз ёзувчисиз. Сиз билинг!

Марат қулди.

– Мен ҳам билолмай қийналяпман-да! Балки, хазон бўлган умрини ўйлаётгандир. Балки, шу ерда биринчи бор севгилиси билан учрашгандир. Одам умри поёнига етиб қолганини пайқай бошласа, қилган хатоларини кўп эслайди-ку...

Ҳилола нохушлик билан юзини ўгирди.

Марат унинг кўнгли чўкканини сезди. Ҳилоланинг кафтини олиб, юзига босди.

– Ҳилола, менга ҳамроҳ керак, кўмакчи керак, – деди хаяжон билан. – Баъзан ўзимга ўзим шунчалик хунук, ожиз кўриниб кетаманки!..

Ҳилола унинг юзлари ловиллаб турганини сезди, кафтини тортиб олмади.

* * *

Гоҳо, сутдек ойдин кечалари ҳовли ўртасидаги супадами, чорпоядами ётганингизда бирдан уйғониб кетасиз. Оппоқ нури билан сукунат селини ёғдираётган тўлин ойга тикилсангиз, тўсатдан юрагингиз кўксингизга

сиғмай типирлаб кетганини хис қиласиз. Қандайдир сеҳрли, нотаниш оламга кириб колгандек бўласиз.

Марат кўпдан буён ана ўша олам тасаввури билан яшар эди. Шу кеча уйғониб кетди-ю, бирдан ўзи кўпдан буён аниқ тасаввур килолмай юрган оламни кўзгудек равшан кўрди.

Каравотдан сакраб турди-да, қўшни хонага, куз ҳавосида муздай бўлиб колган, пастак шифтига қоғоз қоқилган хонага ўтди. Титрок қўллари билан чирокни ёқди-ю, устига газета тўшалган жажжи стол қаршисига ўтирди. Бир ярим йилдирки, мана шу стол ёнига келишга юраги бетламай юрар эди. Бир ярим йилдирки, ўша сирли олам хаёлида тунлари уйқусиз кезиб чиқар, аммо унга киролмай азоб чекар эди. Бу – ижод олами эди!

У бу оламга кириш учун Римнинг тенгдоши бўлган Афросиёбни қаричма-қарич кезиб чиқди. Ўрта Осиёда яқингача аниқ фанлар йўқ эди, деган бемаъни даъвони рад этиш дардида бир ярим йил ёнди. Тарихнинг чанг босган сўқмоқларини киприклари билан авайлаб тозалатгудек бўлди.

Бир ярим йилдирки, бўлажак китобининг қаҳрамонлари унинг атрофида айланиб юрарди-ю, аммо туткич бермасди. Мана, бугун улар бирданига ўз оёғи билан Маратнинг қалбига кириб келди. Марат уларнинг чехрасидаги ҳар бир тукигача, кўнглидаги ҳар бир ниятигача аниқ кўра бошлади. Мавҳум бир оламда қочиб юрган қаҳрамонлар энди уни ўз ортидан эргаштириб кетди.

Марат шаршарадек оқиб келаётган фикр-туйғуларини тўкиб сола бошлади. Қўллари титраб эгри-бугри ҳарфлар билан ёза кетди.

Энди уни ҳеч ким, ҳеч нима бу азиз оламдан суғуриб ололмайди.

Эшик ғийқиллаб очилганидан кейингина Марат тонг ёришиб колганини билди. У ҳамон қоғоздан бош

кўтармай, кўз кири билан қараб қўйди. Остонада бошига тивит рўмол ўраб олган онаси турар эди.

– Келинг, – деди Марат вазиятни ўзгартирмай.

Она унинг кетинг деган маънода айтганини тушунди. Ўглининг одатларига аллақачон кўникиб кетган эди. «Ўтиб дам ол» демоқчи бўлдию бунака пайтларда унинг ўжар, инжик бўлиб қолишини билгани учун шарпалай силжиб чикиб кетди.

Онаси бир қўлида чойнак, бир қўлида канд кўтариб кирганида Марат икки бобни битирган эди. Унинг кўзлари ачишар, кўп чекканидан бўлса керак, юраги санчарди.

* * *

Ҳилола эшикдан кириб келди-ю, дераза супачасига тирсаги билан таяниб турган Замирани кўриб, қувониб кетди. Қобил Қодирович ҳали ишга келмаган, қабулхона бўш эди. Ташқарида ҳаво булут бўлгани учун, оқиш кандиллар эрталабдан ёқиб қўйилибди. Замира унинг каршисига югуриб келди-да, кучоқлаб олди.

– Пальто олдим, – деди сепкилли юзи қувончдан кизариб.

– Вой, бир кўрай!

Замира дераза супачасида ётган ўроғлик қоғозни очди.

– Кийиб кўргин, сенга ҳам лойиқ шекилли.

Пальто Ҳилолага лоппа-лойиқ келди. Бу – ўзи қачондан буён орзу қилиб юрган тўқ кул ранг пальто эди.

– Қаёқда бор экан? – деди у ялингудек бўлиб.

Замира сарғиш қошларини учириб кулди.

– Ҳо-о, ёзувчи акангиз топиб берсин... – У яна тегажаклик килди. – Топиб бўпти! Қоғоз қоралашдан бошқа нарсани билмайди. Кеча қанака бўлди? – деди у пальтони қоғозга ўраркан.

Ҳилола ундан сир яширмас, кеча ҳам висолга кетаётганини айтган эди.

– Яхши. – У Маратнинг кечаги гапларини эслаб, ширин жилмайди. – Ҳеч тушунолмаيمان бу болани! Бир карасанг, чолларга ўхшайди, бир карасанг, ёш болага айланиб қолади.

– Янги ҳикояга қаҳрамон излаётгандир-да, – Замира жилмайиб туриб, уф тортди. – Ўртоғим бечора!.. Кеча сен билан кўришган, бугун бошқаси билан учрашади. Ёзувчининг хотини битта бўлмайди. Институтимизда учрашув бўлганидан кейин ҳам бир қиз Марат Азизовга хат ёзавериб, эси кетган эди.

Илгарилари Ҳилола Замиранинг ҳазилларига парво қилмаса ҳам, бора-бора жаҳли чиқадиган бўлиб қолганди. Ҳозир яна гаши кела бошлади.

– Хат ёзса ёзаверсин! – деди атайлаб бепарво оҳангда. – Менга нима?!

Замира шодон қулганча, уни қучоқлаб олди.

– Ростини айтяпман-да, ўртоқжон. Мана! – У сумкасини титкилаб, буклоғлик газета чиқарди. – Ёзувчининг қанақа одамлигини ёзганидан билса бўлади.

Ҳилола газетани бепарво қўлга олди. Бу – университетнинг кўп тиражлик газетаси эди. Учинчи саҳифада Маратнинг «Изтироб» деган ҳикояси босилибди.

Замира чиқиб кетиши билан Ҳилола ҳикояни шошилиб ўқий бошлади. Бу Маратнинг талабалик даврида ёзган ўртамиёна ҳикояси эди. Ҳикояда севгисига хиёнат қилган йигитнинг изтироблари тасвирланган экан.

Ҳилола ҳикояни ўқиди-ю, кўнглида оғир ғашлик уйғонди. Шу қуни у кечгача қандай ишлаганини билмади.

* * *

Марат таҳририятга тушдан кейин келди. Йўлакда муҳаррирга дуч келиб қолди. Муҳаррир совуккина саломлашди-да, ўтиб кетди.

Марат тушунди. «Уч кун ишга келмаганим учун ранжиган». Аммо у парво килмади. Ҳозир дашном эшитишдан ҳам, ишдан ҳайдалишдан ҳам чўчимасди. Мана, тўрт кундирки, у ўзга бир оламда – ўз асарининг оламида яшайпти. Тўрт кундирки, кеча-кундуз қулоғи остида майин бир куй жаранглаб турибди. Бу куй унга куч бағишлаб, қалбини нурли туйғуларга тўлдириб юборяпти. Бу куй тўхтамагунча у ҳеч нимани тан олмайди!

Кечкурун Марат Ҳилола билан учрашиши кераклигини эслади. Ўша – охирги марта кўришганларида у янги спектаклга тушамиз деб ваъда берган эди.

Марат етиб келганида Ҳилола каттакон ойнаванд афиша олдида турарди. «Худди окқушга ўхшайди» деб ўйлади у Ҳилоланинг қўлини қисаркан. Чиндан ҳам Ҳилола ок кўйлак, ок кофта, ок туфли кийиб олганди.

Марат, Ҳилола ўзининг оёқларига тезгина қараб кўйганини кўрди-ю, беихтиёр шими дазмолланмаганини эслади. «Соқол масаласи ҳам чаток бўлса керак», деб ўйлади у.

– Бугун театрга тушмаймиз!

Ҳилоланинг кўнгли бир калкиб тушди.

– Нега? – деди овози титраб. Ҳилола оилада кенжа қиз бўлганиданми, эрка эди. У кеча, дадасига жанжал қилиб, театрга кийиш учун атайлаб ок кўйлак олдирган эди.

– Нега? – деди Ҳилола алам билан Маратнинг кўзига тикилиб. Шу топда унинг кўзлари кизариб кетганини, ранги сарғайиб, лабининг икки четида чуқур-чуқур чизикчалар пайдо бўлганини пайқади.

Марат янги спектакль ҳам Афросиёб тарихи мавзусида эканини эшитганди. У китобини битирмагунча биронта томоша кўрмаслик, биронта китоб ўқимасликка қарор қилган эди. Фикри чалғиб кетишидан кўркарди.

– Ишим бор, – деди у, «Янги нарса ёзйпман» дегиси келмади. «Туғилмаган болага от кўйишнинг нима кераги

бор. Ким билсин, балки асар яхши чикмас». У ёзаётганини бошқалар у ёкда турсин, ўзидан ҳам кизганарди.

– Нима иш? – деди Ҳилола умидсиз оҳангда. У негадир Замиранинғ гапларини эслади. «Бугун сен билан кўришади, эртага бошқаси билан...»

– Кетамиз, – Марат уни қўлтиклаб олди-да, троллейбус бекатига бошлади. – Кейин, – деди жилмайиб. – Кейин айтаман, хўп?

Ҳилола троллейбусга чиқиб кетди. Марат эса ўз оламига йўл олди.

* * *

Ниҳоят Марат киссасига нукта қўйди. Уч ҳафтадан буён вужудини ларзага солиб, кеча-кундузнинг фарқига бормай ишлашга мажбур этган фикру туйғулари ниҳоясига етди. Кўп қахрамонлар тақдирини ўзи бошда ўйлаганидан ўзгачароқ бўлиб чикди. Кўп қахрамонлар уни кўғирчоқдек ўйнатиб қўйди.

Марат қаттиқ толиққанини, йиқилгудек бўлиб қолганини шундагина пайқади. Аммо руҳи тетик, кайфи чоғ эди. У яхши асар ёзганини биларди.

Шу кунлар давомида Ҳилола билан ҳам дурустрок гаплашмаганини, киз ундан қачондир, негадир ранжиб қолганини туш каби ғира-шира эслади. Вазир қабулига ҳамон кирмаганини, таҳририятнинг биронта ишини қилмаганини энди ўйлай бошлади.

Таҳририятда чиндан ҳам иш тўпланиб қолган экан. Марат боши билан шўнғиб кетди. Хатларни кўздан кечирди. Ёш қаламкашлар билан гаплашди. Кечга яқин Ҳилолага қўнғироқ қилиб, кўришишни илтимос қилди.

У энди плашини кийиб, чиқиб кетаётган эди, қўнғироқ жиринглаб қолди.

«Ёш шоирлардан биронтаси шеърининг тақдирини сўраса керак». У бир қўли билан плашининг тугмаларини қадаркан, бошқа қўли билан гўшакни кўтарди.

Қандайдир нотаниш аёл овози уни сўради.

– Мен эшитяпман, – деди Марат охирги тугмани халкадан ўтказаркан.

Гўшак узоқ вақт жимиб қолди-да, йиғи овози эшитилди.

Марат ҳайрон бўлиб, жойига ўтириб қолди.

– Кечирасиз, кимсиз? – деди девордаги соатга тезгина қараб олиб. Ўн беш дақиқа қолибди.

– Сиз мени танимайсиз, – нотаниш овоз йиғи аралаш хўрсинди. – Сиз билан маслаҳатли ишим бор.

Марат эртага келинг демокчи бўлди-ю, айтолмади, кўнгли бўлмади.

– Келинг ҳозир, – деди яна соатга қараб, – иккинчи каватдаман.

Марат гўшакни қўйди-да, чирокни ёқди. «Ҳилола кутиб қоладиган бўлди-да», деб ўйлади кўнгли ғаш бўлиб.

Бир оздан кейин эшик очилиб, остонада кўҳликкина киз кўринди. Плашининг елкалари, кўлидаги ёмғирпўши хўл эди. «Ёмғир ёғаётган экан, – Маратнинг кўнглидаги ғашлик кучайиб кетди. – Ҳилола хафа бўлади-да».

Қиз ичкарига киришга кўрққандек, ҳамон остонада турарди.

– Ўтиринг, – деди Марат диванни кўрсатиб.

Қиз диваннинг бир чеккасига омонат ўтирди-да, кизариб кетган кўзлари билан унга қараб қўйди.

– Вақтингизни олдимми?

– Нима бўлди, синглим? – деди Марат плашини ечиб, стул суянчиғига ташларкан. – Нега хафа бўляпсиз?

Қиз унга бир қараб қўйди-ю, яна кўзларида ёш қалкиди.

– Мен сизни яхши биламан. – Қизнинг ўпкаси тўлиб ҳикиллаб қолди. – Сиз яхши, олижаноб одамсиз.

Марат гапининг давомини кутиб, индамай ўтираверди.

Қиз плашининг чўнтагидан рўмолча олиб, кўз ёшларини артди.

– Бир йигит бор эди. – Қиз юзини дераза томонга буриб олди. – Бир-биримизни яхши кўрардик. Мен дарс тайёрлагани унинг ётоқхонасига бориб турардим... – Қиз жимиб қолди-да, бирдан хўнграб юборди. – У мени алдаб кетди. Армияга кетиб қолди.

Марат тушунди. Кўнглини кемираётган ғашлик бошини сиркиратиб юборди. У кафти билан пешонасини чангаллаганча сўради:

– Энди нима килмоқчисиз?

Қиз ярқ этиб унга қаради.

– Ўзимни ўлдираман!

– Бўлмаган гап! – Марат кўлини шартта туширди-да, совуқкина гапирди. – Ўзини ўлдирадиган одам аввал эълон қилиб, кейин ўлдирмайди.

Қиз аччиқ ҳақиқатни шундоқкина кўз ўнгига келтириб қўйган Маратга ҳайрон қараб қолди.

– Онангиз бормилар? – деди Марат бир оз юмшоқ оҳангда.

Қиз асабийлик билан қўл силтади.

– Улар нимани тушунарди? Эски одам... Эрга берамиз деб ётишибди.

«Қачондан буён сен янги одам бўлиб қолдинг! – деб ўйлади Марат ғижиниб. – Дуч келган одамга кучоғини очиш янгилиг-у, номусли бўл дейиш эскиликми? Номуснинг қадрини мунча арзонлаштирмаса булар?

У сигаретанинг учини асабий эзгилаб чекди. Марат кўпдан буён шу гапларни ўйлаб юрарди. Мана, яна бир мисол. У ўзини босиб олди. «Бу қиз танбех эшитгани эмас, маслаҳат сўрагани келган-ку».

– Хат ёзаяптими? – деди у хотиржам оҳангда.

– Эрга тегиб кетавер, дебди. – Қиз уф тортди.

– Нега шунақа деб ёзганини биласизми?

Қиз маъюс бош чайқади.

– Сизга ишонмаяпти!

Қиз бунисини ҳеч ўйлаб кўрмаган бўлса керак, киприкларини хайрон пирпиратди:

– Нега ишонмайди?

– Сиз ҳар сафар йиғлаб ёзаверманг, – деди Марат унинг саволини эшитмагандек. – Энди сиз канча ялиниб ёзсангиз, у шунча узоклашиб кетаверади.

– Нима қилай бўлмаса? – деди қиз ўкинч оҳангида.

– Эртага унинг хатларини олиб келинг, – деди Марат ўрнидан туриб. – Биргалашиб жавоб ёзамиз. Мен айтиб тураман, сиз ёзасиз.

У плашини кийди-да, эшикни очди.

– Келишдикми, эртага ёзамиз.

Қизнинг кўнглида умид чироғи ярқ этиб кетди шекилли, секин шивирлади.

– Раҳмат....

* * *

Марат симёғоч тагида елкаларини қисиб, ёмғирдан жунжикиб турган Ҳилолани узокдан кўрди-ю, юраги зириллаб кетди.

«Плаш киймаган экан». У қоп-қора йўлкада ёмғирдан ялтираб ётган чироқ нурларини босиб югуриб борди-да, Ҳилолани билакларидан тутиб, ўзига қаратди.

– Кечиринг!

Ҳилола Маратнинг кўлини силтаб ташлади. Унинг сочлари ҳам, пуштиранг жемпери ҳам ивиб кетган, ранги сўлғин эди.

– Кечиринг, – деди Марат яна ялинч оҳангда. Кейин плашини ечиб, Ҳилоланинг елкасига ташлади.

– Қочинг! Уятсиз! – Ҳилола плашни силтаб ташлади. Унинг ҳўл энги Маратнинг юзига шапиллаб урилди.

– Хайр! – Ҳилола кескин бурилди-да, сумкасини сил-
китганча, кўлмак сувларни сачратиб чопиб кетди.

Марат нариги симёғоч тагида унга етиб олди. Муздай
елкаларидан ушлаб, энтикканча шивирлади.

– Тушунсангиз-чи, ахир. Бир киз билан гаплашдик.
Биров ёрдам сўраб турганида ташлаб кетолмайман-ку.

Ҳилола шартта бурилиб қаради. Унинг сўлғин юзидан
ёмғирми, кўз ёшими оқиб тушар эди.

– Сизнинг кизларингиз кўп, – деди у овози титраб. –
Одамларингиз кўп!

– Бугун шунақа бўлиб колди-да, нима қилай? – Марат
плашини яна унинг елкасига ташлади. Ҳилола тагин сил-
таб юборди. Плаш лойка кўлмак сувга тушди.

– Шилкимлик қилманг, – деди Ҳилола йиғи аралаш. –
Театрга борганда-чи, кутубхона олдида кўришганимизда-
чи, музейга бормоқчи бўлганимизда-чи! – У яна чопиб
кетди.

Марат эгилиб плашни олди. Ҳилоланинг кадам то-
вушлари тез узоклашиб борарди. Шундагина у бу кизни
севиб қолганини, каттик севиб қолганини чуқур ҳис этди.
Юрагининг бир парчаси узилиб кетаётгандек яна унинг
кетидан югурди. Боғ четида етиб олиб қўлидан тутди.

Ёмғир ҳамон шивалаб ёғар, Марат энди плаш лой
бўлганини, уни Ҳилолага кийгизиб бўлмаслигини ўйлаб
кийналарди.

– Ҳилола, унда, – деди нафаси қисилиб. – Унда мен
бир нарса ёзаётган эдим.

– Нарса ёзаман деб ҳаммадан кеча қолинг. – Ҳилола
энди йиғламас, овозида темирдек қатъият бор эди.

– Бошқа иложим йўқ эди, – деди Марат ўйчан.

– Иложим йўқ денг?

Марат унинг титраб турган лабларига қараб, бошини
қуйи солди.

– Йўқ.

Ҳилола бундай жавобни кутмаган эди. У Маратнинг ялинишини хоҳларди.

– Бўлмаса, – Ҳилола овози қалтираб такрорлади. – Бўлмаса мендан кеча қолинг!

Марат ҳамон бошини қуйи солиб турар, асфальт йўлкага ёпишиб ётган хазонни туфлисининг учи билан эзгилар эди.

– Мен айтгандим, – деди у сокин оҳангда. – Менга дўст керак, ҳамроҳ керак, дегандим...

– Йўқ, айтсангиз-чи, ижодингиз учун мендан кеча қолинг. Ўзингиздан бошқа ҳеч кимни ўйламай қўя қолинг!

Марат унинг кўзларида ғазаб борлигини кўриб, кўнгли оғриди. Наҳотки у чиндан ҳам фақат ўзини ўйлаётган бўлса?! У шу кунгача бирон марта дурустрок ўйлаб кўрмаган гапларни Ҳилоладан эшитиб ҳайрон бўлди. Ахир у одамларга ўхшаб башанг кийинишни, зиёфатларга боришни, уй-жой солишни шунчаки майда гаплар деб юрарди-ку. Наҳотки келиб-келиб энг яқин одами бўлиб қолган, қалбининг нузли бир парчасига айланган мана шу киз унга таъна қилса.

– Айтинг! – деди Ҳилола ҳамон лаблари титраб. Кўзларида совуқ ўт ялтираб кетди.

Шундагина Марат бу киз уни ҳеч қачон тушуна олмаслигини, ўзи ўйлаганидан кўра каттароқ эътибор талаб қилишини чуқур ҳис этди.

– Ҳилола, – деди қизнинг кўзларига қарамасликка ҳаракат қилиб. – Мен бошқача яшай олмайман, балки иккимиз ҳам адашгандирмиз. Сиз тўғри айтяпсиз. – У бир лаҳза ўйланиб турди-да, маъюс жилмайди. – Бир умрлик ташвишимга сизни шерик қилишимнинг нима кераги бор?

У кескин бурилди-да, чирок нурида ялтираб ётган халқоб устидан сакраб ўтди. Нарирокқа бориб қайрилиб қаради. Ҳилола халқоб олдида бошини қуйи солиб турарди.

Марат томоғини аламли бир ўт ёндираётганини пайқади-ю, плаш ушлаган кўлини баланд кўтарди.

– Хайр, – деди овози титраб. – Мендан ранжиманг. – У охирги сўзларини иложи борича хотиржам айтишга ҳаракат қилди. – Бахтли бўлинг, Ҳилола!

Ҳилола у томонга салгина эгилгандек, ишончсиз бир кадам кўйгандек бўлди. Аммо, Марат энди кайрилиб қарамади. Илондек ялтираб ётган йўлқадан ўз соясини босганча, секин-екин юриб кетди.

Ҳамон ёмғир савалар, дарахтларнинг сарғайган япроқлари чироклар нурида хира йилтиллаб эди. Аллақаяқда хазон тутаётган бўлса керак, аччиқ бир ис димоғини куйдирарди.

У плашини осилтирганча, кўлмак кечиб борар, боя таҳририятга йиғлаб келган бахти қаро қизнинг аччиқ қисматини ўйлар, ўзи эса қаёққа кетаётганини билмас эди.

УМР САВДОСИ

Хуршида ишдан келса, Қумри хола айвон ўртасида чўккалаб олганча кўрпа қавиб ўтирибди. Энкайиб олгани учунми, муштдек гавдаси янаям кичрайиб қолганга ўхшайди. Хуршиданинг онасига раҳми келди. Бечорага қийин. Бир йилдирки, Тўлқинжонни уйлантириш ташвишида. Тўй қилиш осонми? Гоҳ униси етишмайди, гоҳ буниси.

– Бўлди энди, ойи, чарчаб коласиз, – деди Хуршида сумкасини айвон бурчагидаги стулга қўйиб. – Тўй эртага бошланаётгани йўқ-ку!

Қумри хола бошини кўтарди. Оёқлари увушиб қолган экан, оғриқдан юзи буришиб, тиззаларини уқалади.

– Кўнглим ғаш, болам, – деди тўсатдан.

Хуршида тушунмади.

– Нима бўлди?

– Эрталаб борсам, дарвозаси тақа-так ёпик. Аввал оқшомдан ётиб олиб, кеч пешингача ухлайди шекилли булар.

Хуршида кулиб юбормаслик учун тескари қаради. Кампири тушмагур-эй! Бундан чикди хўроз кичқирмасдан куда бўлмишникига борган. Ўзининг каллаи саҳарлаб боргани билинмайди-ю, айбни қудаларга ағдаряпти. Нуқул юлдузи чап келяпти-да шулар билан!

– Қиз бола деган кун ёйилгунча ётмайди, ялпайиб!! – Қумри хола писанда қилди. – Дарвозасининг олди супурилмаган...

Кумри холанинг одати шу. Сахарлаб туриб олади. Хуршида эсини таниши билан униям шунга ўргатган. «Қиз бола уй жиғадек тахт бўлиши керак, уят бўлади», деб азонлаб ховли супуртиради.

– Келиннинг акаси ичаркан. Униям эшитдим! – деди Кумри хола ҳамон ўша тажанг оҳангда. – Отасиниям оғзи шалок, дейишяпти.

Онасининг кейинги гапи Хуршидага ёкмади. Ўзи-ку: «Уйланасанми, йўқми? Танлаганингни айт», деб Тўлқинжонни холи жонига қўймади. Охири, Тўлқинжон ёқтирган кизини айтди. Кумри хола уч-тўрт марта совчиликка бориб «оқ ўраб» келди. Аммо, негадир кейин айниб қолди. Гоҳ келинни дангаса дейди, гоҳ қуда холани эзма, дейди. Мана, энди акасининг ичиши баҳона бўлиб турибди.

– Келин ҳам ичарканми, ойи, бир сўрамапсиз-да, – деди Хуршида ачитиб.

Кумри хола ип катимини шахд билан тортаркан, Хуршидага чакчайиб қаради.

– Таппи-таппидан узокка тушмайди, билдингми?

– Бизлар ҳам оппок эмасмиз-ку, ойи! – деди Хуршида. – Қуда томон суриштира бизлардан ҳам айб топар. Мана, мен... – У бир зум жим қолди-ю, хаёлига келган гапни қайтармади: – Мениям турмушим бузилган. Улар ҳам суриштириб юргандир. Куёвнинг опаси нега эрдан чиққан, деб. Гапни қовласа гап чиқаверади-да!

Кумри хола тўсатдан мунғайиб қолди.

– Сенинг турмушинг бузилган бўлса... Шу иш шунака бўлганига... ўзинг сабабчисан... Энди Тўлқиннинг турмуши шунака бўлмасин, дейман-да, болам.

Онасининг бирдан бўшашиб қолиши, таскин оҳангда гапириши Хуршидага оғир ботди. Душманинг тош билан ургани нима-ю, дўстинг пахта отгани нима? Йўқ, онаси таъна қилаётгани йўқ. Ачиниб гапиряпти. Шунака-ю,

бари бир қалампирни шакарга ботириб еган билан ширин бўлиб қолмайди-да.

Хуршида силтаб-силтаб игна тортаётган онасига бир зум қараб турди-да, индамай ичкарига кириб кетди. Шу топда у ойиси кетидан мўлтираб қараб қолганини ҳис қилар, ҳис қилган сайин юраги эзиларди.

Қиз бола бўйига етганидан кейин ғалати бўларкан. Ўз уйингда ота-онанг бағрида турасан-у, бари бир бу хонадон эртами-индин сенга бегона бўлиб қоладигандек, гўё албатта қандайдир ўзгариш бўлиши шартдек туюлаверди.

Хуршида, айниқса, совчилар келганида буни чуқур ҳис қилар, шунинг учун эшикдан узун-қиска бўлиб кириб келаётган хотинларни кўрса, аллақандай бегонасираб турарди. Бора-бора уларни кўрса ғаши келадиган бўлди. Қумри хола бўлса, совчилар билан очилиб-сочилиб сўрашар, куёв бўлмишни ипидан-игнасиғача суриштирарди. Совчилар кетгандан кейин Хуршидага насиҳат қиларди:

– Қизлик уй – бозор, болам! Шоҳ ҳам келади, гадо ҳам. Бошингда отанг бўлмаса. Муносиб жойингни топгин, дейман-да, қизим.

Хуршида тутақиб кетарди:

– Ҳеч қанақа бозор-позорни билмайман, тушундин-гизми? Менга даллол керакмас.

Шундай дерди-ю, ҳаётида бўладиган ўзгаришни кутиб юрарди. Бу ўзгариш тўртинчи июнь куни бўлди. Шу куни у ўн тўққиз ёшга тўлган эди. Кечқурун ательеда бирга ишлайдиган дугоналарини уйга чақирмокчи бўлди. Бозорга тушди. Чиллаки, гилос, янги помидор харид қилгунча кун қизиб кетди. Бир қўлида сумка, бир қўлида тўрхалта кўтариб, бекатга келди. Аксига олиб автобус ҳам келавермади. Бир маҳал қизил люкс «Жигули» осойишта силкиниб, Хуршидадан хиёл нарироқда тўхтади.

Хуршида қўл кўтармагани учун ҳам эътибор бермади.
Лекин ўша томондан овоз келди:

– Қаёққа борасиз, синглим?

Бир оздан кейин бояги савол яна қайтарилди:

– Сизга айтяпман.

Шундагина Хуршида бу гап ўзига тегишли эканини билиб, бурилиб қаради. Машинасининг рангига мос – қизил водолазка кийиб олган йигит бир оёғи ичкарида, бир оёғи ерда, шу томонга қараб турарди.

– Қаёққа борасиз? – деди у яна.

Хуршида «собственный» машинага ўтиришни умуман хушламасди. Ҳозир ҳам чимирилиб:

– Ҳеч қаёққа! – дедию тесқари қараб олди. У моторнинг гувиллашини, машина жўнаб кетишини кутиб турарди. Чиндан ҳам эшик қарсиллаб ёпилди. Аммо мотор гурилламади. Бояги йигит унинг рўпарасида пайдо бўлди.

– Қўлингизда юкингиз кўп экан, – деди Хуршидага жиддий тикилиб.

Хуршида унинг силлиқ таралган сочларига, чимирилиб турган қошига бир лаҳза қарадию кўзини олиб кочди:

– Қанча сўрайсиз?

Йигит кулиб юборди:

– Савоб ҳам керак-ку одамга!

– Унақа бўлса ўтирмайман.

Йигит яна кулиб унинг сумкасига қўл чўзди:

– Бўпти, бензин ҳақини берарсиз.

Хуршида машинанинг паролон гилоф қопланган орқа ўриндигига ўтираркан, йигит сўради:

– Қаёққа ҳайдай?

– Қўкчага!

Хуршида энди уйга етгунча бир оғиз ҳам гапирмасликка аҳд қилди.

Анчагача индамай кетишди. Хуршида йигитнинг рўпарадаги ойначадан ўзига қараб кўяётганини хис қилар, шунинг учун кўчаларни томоша қилиб борар эди.

– Иссикка қолиб кетибсиз? – деди йигит оркага бурилиб. Хуршида мўйлов кўйган йигитларни ёмон кўрарди. Аммо, ҳайдовчининг мўйлови ўзига жуда ярашиб тушганини ичидан тан олди. Индамай кетаверди. – Иссикка қолиб кетибсиз, дейман? – Йигит яна саволини қайтарди.

– Шундок бўлди! Энди отимни сўранг! Қаерда ўқишимни сўранг! Иложи бўлса, йигитим бор-йўқлигини ҳам билиб олинг! – Хуршида бу гапларни шу қадар жаҳл билан бидир-бидир қилиб айтиб ташладики, ўзиям хайрон қолди.

Йигит бунақа зарбани кутмаган бўлса керак, анчагача жимиб қолди. Кейин оркасига қарамасдан секингина гапирди:

– Ўзининг туғилган кунида ўзи бозор қилган одамни биринчи кўришим.

Энди Хуршида эсанкираб қолди. Худди унинг юзини яхшироқ кўриб олгиси келгандек олдинга эгилди.

– Сиз... Қаёқдан биласиз? – деди кўзларини пирпира-тиб.

– Мен ҳамма нарсани биламан! Телепатман. – Йигит оркасига қараб жилмайди. Шунда Хуршида унинг мўйлови ўзига ярашганини яна бир бор ҳис этди-ю, хаёлига келган фикрдан уялиб, кўзини олиб қочди. – Сиз ҳеч нимани айтмай кўя қолинг, – деди йигит ҳамон жилмайиб. – Отингизни ҳам, бугун неча ёшга тўлганингизни ҳам, ҳаммасини биламан. Сиз бўлса мени билмайсиз. Шуюм инсофданми? Келинг, сиз ҳам мени таниб олинг. Отим – Анвар...

Хуршида қараса гап гап билану машина бошқа ёққа бурилиб кетяпти.

– Кўкча у ёқдамас, – деди у овозини баландлатиб. – Ў, йўлни билмайсизми?

– Биламан! Бир минутга!

Зум ўтмай машина пастак, ойнабанд магазин рўпарасида тўхтади. Анвар кўча четидаги цемент арикчадан ҳатлаб ўтди-да, магазинга кириб кетди. Хуршида ўтираверишини ҳам, тушиб кетишни ҳам билмай турган эди, Анвар ичкаридан бир сават гул кўтариб чиқди. Хуршида шундагина бу гул магазини эканини билди.

Анвар негадир орқа эшикни очиб, саватдаги гулни шундоқкина Хуршиданинг оёғи тагига қўйди.

– Нима қияпсиз? – деди Хуршида оёғини нари суриб.

– Туғилган кунингиз билан чин қалбимдан табриклайман. Илоё бахтли бўлинг! – Анвар кўлини шунақа қойилмақом қилиб кўксига қўйдики, Хуршида кулиб юборди:

– Артистмисиз, нима бало?

– Артист бўлсам, жон дердим. Эпполмайман. Аспирантман.

Анвар рулга ўтирдию машинани ғизиллатиб ҳайдаб кетди. Қизик, энди у Хуршидаларнинг кўчасига етгунча бир оғиз ҳам гапирмади. Фақат Хуршиданинг юқларини, саватдаги гулни тушираётганда секингина: «Яхши дам олинглар», деб қўйди.

Хуршида ҳеч қачон туғилган кунини бунчалик хушчакчақ нишонламаган эди. Қизлар билан роса ўйнашди, ярим кечагача хурсандчилик қилишди. У ора-чора негадир Анварни эслаб қўяр, аммо ўша захоти уни хаёлидан ҳайдашга уринарди. «Яхши йигит экан. Одамгарчилиги бор экан. Шу билан нима бўпти? Энди қайтиб кўришамизми, йўқми? Кўчада учраган бир одам-да!»

Шунақа деб ўйларди-ю, бари бир кўнглида ноаниқ умидга ўхшаш бир нарса айланаверарди. Кечаси меҳмонларни кузатаётганида худди ўша машина яна келиб қоладигандек беихтиёр атрофга аланглади. Эртасига, индинига, кўчаларда юрганида ҳам қизил «Жигули»

кўринса бурилиб қарайдиган бўлди. Орадан бир ҳафтами, ўн кунми ўтди. У энди Анварни ҳаёлидан чиқара бошлаганида яна кўришиб қолишди. Хуршида узоқдан келаётган кизил «Жигули»ни кўрди-ю, негадир юраги жиз этди. Машина унинг рўпарасига келиб тўхтади.

– Ўқишга кетяпсизми? – Анвар ўтирган жойида чўзилиб, эшикни очди. Хуршида иккиланиб орқа ўриндикка ўтираркан, унга қараб кўйди.

– Ўқишга киролмаганман, ишлайман, эътиборингиз учун! – деди таъкидлаб. – Мен тўғримда ҳамма маълумотга эга одам шуниям билмайсизми?

Анвар кулди:

– Очиғини айтсам, отингизниям билмайман.

– Қизик бўлди-ку! – Хуршида елка қисди. – Бўлмаса туғилган кунимни қаёқдан билдингиз?

– Кўзингиздан! – Анвар жилмайди... – Қалай, зиёфат яхши ўтдимиз?

Хуршида индамай бош силкиди.

– Ўша куни сизнинг бахтингиз учун мен ҳам ичдим.

– Ёлғон! – Хуршида қўл силтади.

– Ёлғон гапирсам, ёрилиб ўлай!

Хуршида кулиб юборди.

– Кўйинг, ҳали бола-чакангизга керак бўласиз.

– Шунақами, а? Айта қолинг, сизга жудаям керакманми?

Хуршида гап суюқлашиб кетаётганлигидан ғаш икелди-ю, аммо шунга яқинроқ мавзу давом этишини бари бир хоҳларди. Шунинг учун индамай қўя қолди.

Эртасига Анвар унинг ишдан чиқишини пойлаб турди. Ўзининг ишхонасига олиб борди. Кибернетика бўйича илмий иш қилаётган экан. Ҳозирча лабораторияда кичик илмий ходим бўлиб ишларкан. Хуршида аллақандай чизмалар, ялтироқ аппаратлар билан тўла нимқоронғи хонага кириб қолди.

– Бизнинг ишимиз суратлар билан боғлиқ, – деб тушунтирди Анвар. – Хоҳласангиз, сизниям суратга тушираман...

Ўша кундан бошлаб у Анварнинг лабораториясига тез-тез бориб турадиган бўлди. Лабораториянинг ярим қоронғилиги ҳам, турли вазиятларда суратга тушиш ҳам энди уни чўчитмас эди.

Уйда бўлса совчилар бозори кайнар, Қумри хола ҳар куни янги гап топиб кўярди. Куёв бўлмишнинг бири завуч эмиш, яна бири «пекарнийда» ишларкан. «Матасикли» бормиш. Тағин биттаси «пераводнийлик» киларкан. Москвадан гилам олиб келаркан.

... Бир куни Хуршида онасининг рўпарасига ўтириб олди-да, очик-ойдин қилиб айтиб кўя қолди:

– Қинғир-кийшиқ совчиларингизга айтиб қўйинг, ойи! Менинг танлаганим бор. Эскилик саркитидан қачон кутуласиз?

Онаси Хуршида кутгандек сапчиб тушмади. Фақат сўради:

– Ким ўзи у? Қанақа одам?

– Яхши одам. Аспирант. Яқинда олим бўлади. – Онаси бировнинг «матасикли»ни гапиргани учун Хуршида ҳам атайлаб қўшиб қўйди: – Машинаси бор, «Жиғули».

Эртасига у уйига совчилар кўп келаётганини гап орасида кистириб қўйди. Анвар одатдагидек масалани кўндаланг қўйди:

– Бўпти, эртагаёқ ЗАГСга ариза топширамиз.

Хамма иш кўнгилдагидек кетаётганида Қумри хола-нинг кайсарлиги тутиб қолди. Иккала оёғини бир этикка тикиб туриб олди.

– Менинг кўчада қолган қизим йўқ! Уйланадиган одам беш-олти марта совчи юборади, одам кўяди. Отини билмасам, зотини билмасам. Йўқ, бўлмайди!

Хуршиданинг бир кулгиси келар, бир жаҳли чиқарди.

– Нимага тушунмайсиз, ойи? Беш марта совчи юбориш деган қонун қаерда ёзилган? Анвар ака Қашқадарёдан келган. Ота-онаси ёшлигида ўлиб кетган экан. Даллолнинг нима кераги бор?

– Ота-онаси бўлмаса, қариндош-уруғ бордир, ишхонаси, хўжайинлари бордир. Ўзим бораман.

Хуршида қолди:

– Ишхонасига борганингиз билан нимани тушунардингиз? Кибернетикага ақлингиз етадими? Ўзим минг марта борганман ишхонасига, билдингизми!

Қумри хола бари бир бўш келмади:

– Сен эчки эмассанки, дуч келган одамга етаклатиб юборсам. Бўлмайди.

– Балки ҳали қалин ҳам сўрарсиз?

– Тағ-тахтини суриштирмай туриб бермайман! Бўлмайди.

Қумри хола бўлмайди, дегани билан тўй тўхтаб қолмади. Анварнинг тоғаси бор экан, ўша ўртага тушди. Тўй бошланди-ю, Қумри хола зада бўлган қушдек мунғайиб қолди.

Баҳор қунлари ғалати: тўсатдан жала қуядию ерқўкни шалаббо қилиб юборади. Кетидан ярқ этиб офтоб чиқади. Олам яшнаб кетади. Замину осмон тароватли бир исдан – баҳор исидан маст бўлиб қолади. Хуршиданинг ҳаётида ҳам шундай бўлди. У Анварни бутун вужуди билан севиб қолди. Муҳаббати эвазига бахт қуёши унга жилмайиб боқдию бутун дунё яшнаб кетгандек бўлди. Қизил лентани кўндаланг тақиб олган ЗАГС мудирасининг нутқи, пешонасига қўғирчок кўндирилган машинада сайр қилишлар, гул иси май хидига қовушган чароғон ресторан... У бахтиёр эди. Бахт деган лаззатли туйғу ҳаётига шунчалик тез кириб келганига баъзан ўзи ҳам ҳайрон қоларди. Назарида онаси ҳам уни тушунгандек эди. Фақат тўйдан кейин Қумри хола Анварнинг Юнус-

ободдаги икки хонали уйига бормади. Умуман бормади. «Зиёни йўқ, оймим шунака бир ловиллайдилару ўчадилар», деб юпатди Хуршида эрини.

Тўйдан кейин бир ҳафта ўтгач, никоҳ сайлига чиқишди. Августнинг ўрталари эди. Бунака пайтда денгиз янги соғилган сутдек илиқ бўларкан. Бир куни икковлари ойдин кечада чўмилишди. Қизик, Хуршида сузган сайин кўлининг учидан сачраган томчилар худди марвариддек ярақлаб кўринарди. Бундай лаззатли манзарани худди шунака пайтда денгизда чўмилган одамгина биларди. Хуршида қорайиб, янаям ҳусни очилиб кайтди.

Бир куни Анвар ишдан ташвишлироқ киёфада келди.

– Чамадон тайёрланг, – деди тўсатдан.

– Яна қаёққа борамиз?

– Сиз эмас, мен кетаман. – Анвар энди осойишта тушунтирди. – Илмий ишим бўйича Ленинградга боришим зарур бўлиб қолди. Домла чакирибди.

– Анчагами? – Хуршида бирдан ичи хувиллаб қолгандек, эрига термилди.

– Нар иборса, бир ой.

Хуршида кузатиб қўймоқчи эди, Анвар уни аяди. Вокзалга чикартирмади.

Икки хонали каталакда Хуршида ёлғиз қолди. Ҳовлида, маҳаллада одамнинг ёлғизлиги билинмайди. Аммо каталакдек хонада бир кун танҳо қолган киши ёрилиб кетай дейди. Бунака жойда кўни-кўшнilar нимагадир саломлашишдан нарига ўтмайди. Хуршида уч кунда сиқилиб кетди. Ишга борай деса, Анварнинг гапига кириб бўшаб олган. У ўз уйига борди. Қумри хола ҳалиям жаҳлидан тушмаган экан. Хуршида икки кун турган эди, секингина тушунтирди:

– Узатилган қиз уйга келиб ётиб олмайди. Кўни-кўшнilar ҳалитдан гап қияпти.

– Бўлмаса юринг бизникига, – деди Хуршида.

– Йўқ, болам. Оғзимга сўз олганман.

Хуршида умрида биринчи марта онасини ёмон кўриб кетди. Она деган ҳам шунчалик бемехр бўладими? У уйига келди. Телевизор, билан андармон бўлди. Ҳар кун йилдек чўзилар, аксига Анвардан на хат, на хабар бор эди. Баъзан Дилбар деган ўртоғи келиб турар, аммо унинг ҳам ўз тирикчилиги бор эди. Кундузи ишга боради, кечкурун ўқишга...

Бир оқшом эшик жиринглаб қолди. Хуршида очиб қараса, «сим» рўмол ўраган аёл, дўппи кийган олти-етти ёшлардаги бола турибди. «Қишлоқдан келишибди, – деб ўйлади Хуршида аёлнинг ялтироқ рўмолига, беўхшоврок осилиб турган жемперига қараб. – Адашган одамларга ўхшайди». У ҳамроҳ топилганига қувонгандай, беихтиёр ичкарига таклиф қилди.

– Келинлар! – деди йўл бўшатиб.

Аёл дадил ичкарига кирди. Бола шўхгина экан. Бирпасда югуриб бориб магнитофон қулоғини бурай бошлади.

– Акбар, тек ўтир! – деди аёл жеркиб. Кейин Хуршидага қаради. – Сиз Хуршидахонсиз-а?

Хуршида хайрон бўлди.

– Мен сизни танимайроқ турибман, – деди ийманиб.

– Таниб коларсиз. – Аёл хотиржамлик билан жемперини ечиб, стул суянчиғига ташлади. Унинг беписандлиги, киноя қилиб гапириши Хуршиданинг ғашига тегди. «Ким ўзи бу? Нимага олифтагарчилик қилади?»

– Кимсиз ўзи? – деди у қошини чимириб.

– Кетдими? – Аёл негадир илжайди. – Анча бўлдими?

– Ким кетади?

– Узум обкетдими, тарвузми?

Хуршида шахд билан ўрнидан туриб кетди.

– Менга қаранг! – деди таҳдид билан. – Майнавозчиликни йиғиштиринг! Кимсиз ўзи?

Аёл ўғлига қараб қандайдир нотабийй, асабий қийқириб кулди:

– Даданг Сибирга кетибди, ўғлим. Узум обкетибди. Шу ерда кутиб ўтирсанг, сенга велосипед олиб келади.

Болакай кўзларини катта-катта очиб, онасига тикилди:

– Қачон, буви, қачон?

– Унисини манави аячангдан сўрайсан! – деб аёл Хуршидани кўрсатди. Яна ўша ғайритабийй оҳангда кулди. – Қачон қайтаман деган Акбарнинг дадаси?

Хуршида ниманидир тушунгандек бўлди-ю, ичида бир нарса узилиб кетди. Бемадор бир ҳолатда эшикка суяниб колди.

Аёл тантана қилгандек яна қийқириб кулди.

– Сизниям машинасига ўтказиб, қўлга туширдими? Сизгаям аспирантман, дедими? Сизниям тўй бўлмасидан «ишингизни тўғрилаб» қўйдими? «Ҳеч кимим йўқ, етимман», дегандир? Бир ой ичида тўй қилдими? «Свадебний путешествия»га олиб боргандир, хойнаҳой? Энди илмий иш билан Ленинградга кетган бўлса керак.

Аёл ҳар гапи билан Хуршидага бир тарсаки тушираётгандек бўлар, бундан роҳатлангандек, ваҳшийларча қийқириб кулар эди:

– Ленинградда пишириб қўйгани йўқ! Новосибирскка кетган. Узум обкетган.

Хуршида бошидан ҳуши учиб бораётганини хис қилиб турар, юраги гурсиллаб урар эди.

– Ёлғон! – У ер тепиниб чинқириб юборди. – Ёлғон! Ёлғон!

Кейинги дақиқада у ваҳшийларча кулаётган хотинга ташланди. Бошидаги «сим» рўмолига чанг солди. Аммо, шу он изтиробга тўла бир чинкирик янградия Хуршиданинг қўллари хавода муаллақ қотиб колди.

– Буви! Бувижон! – Боядан бери магнитофон олдида ўралашиб юрган болакай ўқдек отилиб келиб, онасига

ёпишди. Шундагина Хуршида аёлнинг кўзларидан окиб тушаётган ёшни кўрди. Аёл негадир каловланиб ўрнидан турди. Бир кўли билан боланинг бошини силай бошлади, бир кўли билан Хуршиданинг елкасидан кучди.

– Пешонанг шўр экан, синглим! Кўзингга қарасанг бўлмасмиди? – Шундай дедию елкалари силкиниб, йиғлаб юборди.

Ўша кеча тун бўйи икки «кундош» ҳасратлашиб чиқишди. Бола ухлаб қолган, уй нимкоронги, аёлнинг овози гамгин, аммо ўктам эди. У асли андижонлик экан. Техникумда ўкиб юрганда Анварнинг кўлига тушибди. Эс-хушини йиғиб олгунча, Анварнинг иккинчи хотинига айланиб қолибди.

– Сиз учинчисисиз! – деди у қандайдир киноясиз оҳангда. – Хоразмда ҳам хотини бор. Аммо ишни пишик қилади. Законний ажрашади.

Хуршида ич-ичидан тошиб келаётган йиғини аранг босиб ётарди. «Законний» ажрашганининг нима фойдаси бор? Бу билан дарди енгиллашармиди?

Анвар ҳеч қанақа олим эмас, сураткаш экан. Гоҳ у, гоҳ бу институт лабораториясида сураткаш бўлиб ишлаб юаркан. Кузда аллақандай шериклари билан Сибирь шаҳарларига бориб узум сотаркан. Манави кооператив уйлару машиналар, ресторанлару денгиз саёҳатлари шундан экан. Хуршида бу гапларнинг туш бўлиб қолишини жуда хоҳларди. Қани энди тўхтовсиз гапираётган мана шу хотин ҳам, диванда пишиллаб ухлаётган анави бола ҳам туш бўлса. Туш бўлсаю у уйғониб кетса. Йўқ, туш бунақа бўлмайди!

– Балки, бирон нарса тама қилиб келди, дерсиз. Йўқ, ҳеч нима керакмас. Тошкентда қариндошларимиз бор. Шуларникига келувдим. Бу гапларни эшитиб қолиб, сизни огоҳлантириб қўйгим келди. Агар яхши кўрсангиз, маҳкам ушланг. Анвар туллак йигит.

... Она-бола зинадан тушиб кетаётганида Хуршида бирдан уйга югурди. Кеча болакай ўйнаган японча магнитофонни столдан юлқиб олди-да, зиналардан чопиб тушди.

– Ма, Акбар! – деди болага тутказиб. – Бари бир шу... сеники.

Кундоши қаршилиқ қилган эди, қўймади.

– Бари бир менга керакмас. Энди керакмас.

Ловиллаб турган гулханга сув сепилса нима бўлади? Аччиқ, бўғувчан ховур кўтариладими? Ҳозир шундай бўлди. Хуршиданинг ловиллаб турган муҳаббатига сув сепилди. У ўзининг аччиқ ховурига ўзи бўғилиб қолди. Нима қилди у? Нима қилиб қўйди? Ширин гапларига учдими? Мўйловигами? Бир сават гулигами? Машинасигами? Балки жарак-жарак пулларига учгандир. Нимасига учди? Ҳаммасига! Машинасида катайса қилиш ёқармиди? Ёқарди. Жудаям ёқарди. Ресторанларга кириш, денгизга бориб чўмилиш, қоронғи лабораторияга кириб ўпишиш ёқармиди? Ёқарди. Ўзи-ку суратқашни аспирантдан, «учар»ни олимдан ажратолмас экан, нега суриштирмади? Нега онаси суриштираман деса, бир чеккага йиғиштириб қўйди? Эскилик сарқити, деб тўйга ҳам чандон аралаштирмади. Эскилик сарқити эмиш! Сарқит ким?! Ойисими, ўзими?! Ойисининг қўнгли бир нарсани сезгандирки, оёқ тираб туриб олгандир.

У Анвар келса нима қилишини билмас эди. Албатта, бўйнига олмайди. Уйланганини ҳам, боласи борлигини ҳам айтмайди. Ана ўшанда боплайди. Шунақа бопласинки, эркак бўлганига минг пушаймон қилсин.

Қизиқ, Анвар ҳеч нимадан бўйин товламади.

– Нима қипти? Аввалги хотинларим билан законий ажрашганман. Узум масаласи... Нима, мен ўғирлик қиляяпманми? Одамларнинг ҳожатини чиқараяпман. Буям савобли иш... Илмий иш ҳам бўпқолар. Бирон

мирзакурук домлага «куруғидан» чўзсам, уч ойда ном-
зодлик диссертациясини ёзиб беради.

– Нега мени алдадингиз? – деди Хуршида аламдан
тўлганиб.

– Қизик экансиз, тўйни тезлаштиринг, деган менми,
сизми?

Хуршида алам ичида уни тарсакилаб юборди, Анвар
бир ранги ўчди-ю, индамади.

– Бўлдими? – деди кулишга ҳаракат қилиб. – Аламин-
гиздан чиқдингизми энди?

Хуршида бу одам билан ўрталарида каттакон жарлик
пайдо бўлганини ҳис қилди. Бу жарлик икковларини икки
соҳилга улоқтириб ташлади. Ким билсин, балки илгари
ҳам жарлик бўлгандир-у, Хуршида кўрлик қилиб, нариги
соҳилга кадам босгандир.

... Айвон томондан Қумри холанинг товуши келди.

– Тўлкинжоннинг тўйи юришиб колди, овсинжон!
Шунақа-ю, кўнглим ғашроқ. Келиннинг акаси ичаркан.
Отасиниям оғзи шалоқроқ дейишади.

– Синанг, ўргилай, обдан синанг. Қуш уясида
кўрганини қилади. Кейин куйиб, алангасига исиниб
ўтирманг, овсинпошша!

ОҚ БУЛУТ, ОШНОҚ БУЛУТ

Бадиий асар ҳам тирик инсон каби тугилади. Унинг ҳам қисмати бўлади... Бу ҳикоянинг тарихи қизиқ. У бундан кўп йиллар аввал ёзилган. Аммо кейинчалик эълон қилинган китобларга киритилмаган. Сабаби шуки, кўп ўтмай яратилган «Икки эшик ораси» романида ҳам шунга ўхшаш тасвир бор: икки йигитчанинг жонини гаровга қўйиб, сувга калла ташлаши манзараси. Ёзувчи ўзини ўзи такрорлашга ҳаққи йўқ. Лекин бу ҳикоядаги «ечим», хулоса бутунлай бошқача. Асар бугунги китобхонни ҳам ҳаяжонга солиши, ҳаёт ва муҳаббат деган сеҳрли нарса ҳақида ўйлашга ундашига умид қиламан.

МУАЛЛИФ

Самолёт ёмғирдан қорайиб ётган бетон йўлқадан шиддат билан югургилаб борди-да, бирдан муаллақ тўхтаб қолгандек бўлди. Ёмғир томчилари муттасил чизик тортаётган иллюминатор ойнасидан ташқарига қарадим. Самолёт киялаб учиб борар, ердаги улкан резервуарлар, аэропортнинг йўлаклари липиллаб ортда қолар, олисда эса қорайиб турган ўрмон кўзга ташланар эди.

Зум ўтмай атрофни қуюқ туман ўраб олгандек бўлди. Бунақа пайтда самолёт силкиनावериб одамни безор қилади. Ўзимни чалғитиш учун боя аэропортда олган газетани яна кўздан кечира бошладим. Аммо уни ўша ернинг ўзидаёқ ўқиб бўлгандим. Шунинг учун ҳафсаласизлик билан суюнчиққа бошимни қўйиб, кўзимни юмдим. Билмадим, қанча фурсат ўтди, бир маҳал ёнбош томондан аёл кишининг овози келди:

– Газетангизни кўриб берсам майлими?

Ёнимга келиб ўтирган аёлга эътибор бермаган эканман. Бурилиб қарадим. Қарадимۇ эсанкираб қолдим.

– Дилафрўзмисиз? Нима қилиб юрибсиз бу ерда?

У куралай кўзларини сузиб, қандайдир босик, аммо ўктам овозда кулди.

– Нима, самолётда сиздан бошқа одам учмаслиги керакми?

– Йўғ-е, мен... шунчаки, сизни бунақа вазиятда учратаман деб ҳеч ўйламагандим.

Дилафрўз тагин ўша, ўзининг гўзаллигини биладиган аёлларга хос босик, хиёл эрқарок овозда кулиб қўйди.

– Дуруст, танидингиз... Мен қариб колган бўлсам керак, деб кўркувдим... – У бир зум ўйга толди-да, яна кулимсиради. – Кўришмаганимизга ҳам ўн саккиз йил бўпти.

Мен унга энди яқиндан, синчиклаб қарадим. Дилафрўз чиндан ҳам анча ўзгарган, тўлишиб, қандайдир викорли аёлларга ўхшаб колганди. Фақат кўзлари, кулганида ич-ичидан ёниб кетадиган куралай кўзлари, ўзининг малоҳатига ишонган аёлларга хос хотиржам кулгуси ўша ўша эди. Ҳозир унга шуни айтишим кераклигини билардим. Аммо оғзимдан бошқа гап чиқиб кетди:

– Мен сизни тушимда кўриб тураман. Ҳалиям...

Ҳа, мен уни хануз тушларимда кўриб туришим рост эди. Мен Дилафрўзни ҳар гал бир хил туш кўраман. У оппоқ кўйлақда бирдан пайдо бўлиб қолади. Куралай кўзларида ўт ёниб, алланималарни гапирди, кулади... Кейин тўсатдан ғойиб бўлади.

Ўшанда, ўнинчи синфда ўқиб юрганимизда у кунора тушимга кириб чиқарди. Сочлари чиройли турмакланган, оппоқ кўйлақда, кўзларида табассум... Бутун мактабда энг чиройли киз шу – Дилафрўз эди. У бошқа мактабдан ўтган «янги» киз бўлгани учунми, бир-бирини сенсираб гаплашадиган синфдошларнинг ҳаммаси уни сизлаб чақиради. Дилафрўз дарснинг биринчи куни оппоқ кўйлақ кийиб, эшикдан кириб келганидаёқ уни

севиб колдим. Кечалари уйкуга кетиш олдидан Худодан ёлғиз бир нарсани тилар эдим. Уни туш кўрсам, тушимда ақалли бир марта кўлидан тутсам... Эрталаб дарсга борганда, ўзини кўрганда эса ундан кочишга уринар, худди аразлаган одамдек узокрокдан ўтишга ҳаракат қилардим. Назаримда, Дилафрўз осмону фалақдан, оппоқ булутлар орасида сузиб юрган афсонавий малакка ўхшар, унга гапириш, тикилиб караш гуноҳ эди мен учун.

Очиғини айтганда, синфимиздаги болаларнинг кўпи ошиқ эди унга.

Хатто Абжал деган «атаман»имиз ҳам Дилафрўзнинг шарпасини сезиши билан мулойим тортиб коларди. Асли исми Абдужалил бўлса ҳам феъли ёмонлигидан Абжал деб лақаб олган бу бола кўпол, тўнкамижоз эди. Аммо бутун синф ундан хайиқар, аллақандай безорилар тўдасига кўшилиб юришини билардик. Абжал билан фақат битта бола – тулкидек устомон Умар ошначилик қилар, иккови доим бирга юришар, шунинг учун болалар унга «Дум» деб лақаб қўйишган эди.

Муҳаббат одамни чалғитади, дейишади. Ишонмайман. Муҳаббат одамга мислсиз куч-қудрат бағишлар экан. Ўша йили шу қадар яхши ўқий бошладимки, авваллари уч олса ҳам қуюнмайдиган, беш олса ҳам суюнмайдиган мендек бепарвонинг бунчалик билағон бўлиб колганига ўқитувчилар ҳам, уйда акаларим ҳам хайрон эди. Мен бўлсам, дарсда койилмақом қилиб жавоб бераётганимда беш олишни эмас, Дилафўзни койил колдиришни ўйлардим.

Битириш имтиҳонлари чўзилгандан чўзилиб, ҳаммамизнинг силламузми курутиб юборди. Болалар мияси ачиб кетганидан нолир, бу азоблардан тезроқ қутулишни тилар, мен бўлсам, имтиҳонлар янаям чўзилишини ичичимдан орзу қилардим. Мактабни битирсак, Дилафрўз билан бир умр видолашадигандек...

Эсимда, ўша куни кимё фани имтихонидан бир кун аввал йиғилдик. Негадир ўқитувчимиз келмади. Кўпчилик тарқалиб кетди. Саратон иссиғидан кизиб кетган, бўр иси анкиб турган синфда ўн чоғли бола қолдик.

– Яқинда имтихонлар тамом! – деди болалардан бири орзумандлик билан. – Кейин ҳаммамиз ҳар қаёққа «хушт!»

Парта устига миниб ўтирган Абжал дўриллаб қолди.

– Биз қаёққа кетсак ҳам Дилафрўзни обкетамиз! – Бу гапни у шунчалик беписандлик билан айтдики, ўрнимдан сакраб туриб кетдим.

– Нима-а? – дедим чўзиб. – Сен...

«Олиб кетасанми?» дейишга тилим бормади. Олиб кетиш у ёқда турсин, Дилафрўз мана шу Абжалнинг ёнига келишини тасаввур қилишнинг ўзи даҳшат эди мен учун.

Абжал боягидан ҳам беписандроқ оҳангда қолди.

– Ие, сен нега жириллайсан? Эшитиб қўй! Мен Дилафрўзхонни...

У ёғи қандоқ бўлганини билмайман. Бир маҳал иккаламиз полда думалашиб айлана бошладик. Абжал сочимдан чангаллаб туриб, бошимни уч-тўрт ерга урган эди, кўз ўнгим қоронғилашди-ю, ҳеч нима кўринмай қолди. ўзимга келганимда Низом деган ўртоғим суяб ўтирарди. Амаллаб ўрнимдан турдим. Оғзим негадир шўртанг эди. Кафтим билан артган эдим, қўлим қон бўлди. Абжал йўл-йўл қўйлагининг йиртилган ёқасини ғижимлаганича кимёвий формулалар ёзилган тахта олдида турар, хансираб нафас оларди.

– Агар яна битта гапирсанг, ё сен ўласан, ё мен! – Бу гапни шу қадар ишонч билан айтдимки, атрофни ўраб турган болаларнинг нафаси ичига тушиб кетди.

– Унақа бўлса бир ёқлик қилиш керак бу масалани. – Боядан бери охириги партада ўтирган «Дум» секин-секин юриб яқин келди. Қувлик билан ҳаммага бир-бир қараб

чикки-да, елкасини учириб давом этди. – Дилафрўзни Абжал яхши кўришидан хабарим бор эди. Энди Эргаш ёндан чиққан ёнкозиқ бўлиб қолди. – У менга имо қилди. – Йигитчасига бирон чора топиш керак энди.

Низом ранги ўчиб, унинг олдига бостириб борди.

– Гапни айланторма, «Дум»! Нима демокчисан?

– Бирон нарсадан гаров ўйнашсин, ора очик бўлади-кўяди!

– Масалан?

– Масалан... – «Дум» мушкул муаммо қаршисида қолгандек пешонасини тириштирди. – Масалан, Бўрижарга калла ташлашдан. Ким омон чиқса...

– Думингни ликиллатма, «Дум»! – Низом нафрат билан ундан юзини ўгирди. – Эргаш яхши сузолмаслигини билиб, жўрттага айтяпсан.

Мен кафтим билан оғзимни артганча, уларнинг баҳсини бепарво эшитиб турардим. Гўё бу гапларнинг менга мутлако алоқаси йўқдек. Факат «Бўрижар!» дейишганида бултур бир синфдошимиз темир йўл кўпригидан калла ташлаб, сувдан чиқмагани эсимга тушди. Унинг жасадини бир ҳафтадан кейин аллақайси тўғондан топиб келишган эди.

– Хўш, нима бўпти? Гаровни эркак киши ўйнайди. – «Дум» ҳар эҳтимолга қарши Абжалнинг яқинроғига бориб, овозини баландлатди. – Йигит деган дўппи тор келганида «вийт» деб қочмайди.

Секин ўрнимдан турдим.

– Кетдик.

Низомнинг ранги кув ўчиб кетди.

– Жиннимисан! Вей, аҳмок бўлдингми?

– Ҳозирмас, – деди Абжал ҳамон кўйлагининг йиртиғини ғижимларкан. – Эртага соат ўнда, кўприк устида.

«Дум» қўли билан Низомга имо қилди:

– Низом сенинг секундантинг бўлади. Мен Абжалга секундантлик киламан.

Ўша оқшом ярим кечагача хаёлан Дилафрўз билан гаплашиб ётдим. Қани энди бир марта кўрсам, охирги марта кўриб колсам... Йўқ, у олисда эди. Ок, оппоқ булутлар устида эди. Аксига олиб, ўша куни ақалли тушимга ҳам кирмади.

Эрталаб карахт бўлиб уйғондим. Бошим лўкиллаб оғрир, негадир худди йиғлаган одамдек кўзим ачишарди.

Кўчага чиксам, дарвоза олдида Низом турибди.

– Борма! – деди кўл силтаб. – Биласан-ку, Абжал бан-дит! Тегирмонга тушса бутун чикади. Нима, жонингдан тўйдингми?

Кўнглимнинг бир чеккасида Низом тўғри айтаётганини билиб турардим. Аммо ўзим ҳам тушуниб етмаган қандайдир қайсар туйғу нукул олға итарарди. Қайтага яхши эмасми? Сен ўлиб кетасан, Дилафрўз ҳаммасини эшитиб, зор-зор йиғлайди... Сени севмаганига, кадрингга етмаганига пушаймон бўлади. Абжалдан бир умр нафратланиб юради.

– Менга қара, Низом, – дедим совуққонлик билан. – Кўрқаётган бўлсанг бормай кўя қол, менга секундантинг кераги йўқ.

Низом бора-боргунча мени ҳам, Абжални ҳам, «хамма ғалвани бошлаган» ўша «Дум»ни ҳам сўкиб борди. Менга бу гаплар таъсир қилмас, хаёлим бошқа ёқда эди. Дилафрўз қаёқдайкин ҳозир? Нима қилаётганийкин?

Кўприк устига етиб келганимизда ҳеч ким йўқ эди. Кун эрталабдан қизиб кетган. Ялтираб ётган темир йўл изиданми, қорамоёйга беланган шпалларданми, чуч-мал хид анқиб, нафасни олгудек бўларди. Кўприк четига ўрнатилган лиқилдок панжарага суяниб, пастга қарадим. Юқорида ёйилиб оқаётган сув шу ерга – темир йўл остига келганида кескин тораяр, икки чети бетон-

лаб кўйилган ўзандан шиддат билан окиб ўтиб, нариги томондан отилиб чикиб кетар эди. Шунинг учун бўлса керак, юкоридан сарғайиб келаётган сув нариги томондан кўпикланиб, оппоқ оқариб чиқарди. Жарнинг у юзида сап-сарик қамишзор кўзга ташланар, янаям нарироқда ботқоклик қорайиб кўринарди. Терак бўйи пастликда аждардек вишиллаётган Бўрижарга қарашим билан юрагим орқага тортиб кетди.

– Қалай, юрагинг пўкиллаб қолмадим?

Дўриллаган овоз эгасини таниб, бурилиб қарадим. Абжал бир кўлида «портвейн» шишаси, бир кўлини белига тираганча кинояли илжайиб турарди. Нарироқда эса Низом билан «Дум» юзма-юз туришар, Низом кўлини пахса қилиб, жаҳл билан алланималарни тушунтирар эди.

– Кетар жафосида отиб оласанми? – Абжал шундай деди-ю, шишани чакқон очди. Боши устида баланд кўтарганча кулқиллатиб ича бошлади. У ҳар ютинганида дўрдоқ лабининг икки четидан кип-қизил вино сизиб тушар, кўйлагининг ёқасидан тошиб, пастга оқар эди. Турки кўзимга шу қадар жирканч кўриниб кетдики, ижирғаниб юзимни ўгирдим.

Дилафрўзни шунга топшириб қўяманми? Шунга-я! Ундан кўра бир марта эмас, ўн марта чўкканим яхши эмасми? Абжал винони ичиб бўлди-да, кафтининг орқаси билан лабини артди. Шишани улоқтириб юборди. Шиша темир йўл четидаги киррадор тошлар устига тушиб, чилчил синди.

– Қани, ташла тангани! – Абжал «Дум»га қараб қичқирди. – Ташла, толеимизни синаб кўрайлик!

«Дум» дарров жилпанглаб етиб келди.

– Мана бу 20 тийинлик, – деди кўлидаги тангани кўз-кўз қилиб. – Қаёғини танлайсан?

Абжал кайфдан кизарган кўзларини сузиб, кўл силқитди.

- Менга бари бир.
- Сен-чи?
- Менгаям!
- Бўлмаса бундай...

Узокдан эшитилган гудок товуши «Дум»нинг гапини бўлди.

– Шошма, поезд ўтиб кетсин! – деди у билагонлик билан. – Ҳаммаси қоидаси билан бўлиши керак... Эркак-часига...

Шиддат билан келаётган тепловоз яқинлашиб колганда яна бир сигнал берди-да, вагонларни судраганча гулдураб ўтиб кетди. Йўл четидаги мазут сачраган, қовжираб колган ўтлар силкиниб-силкиниб тагин каддини ростлади. Зум ўтмай пастда яна Бўрижарнинг гувиллаши эшитила бошлади.

– Гап бундоқ, 20 тийин деб ёзилган томони тушса, Эргаш биринчи бўлиб калла ташлайди. Оркаси тушса – Абжал. – «Дум» шундай деди-да, тангани чириллатиб осмонга отди.

– Мана, Низом, сен ҳам кўр! – «Дум» шпалга тушган танга устига энгашди. – Қарасанг-чи!

Низом икки темир йўлнинг қок ўртасида қарахт бўлиб турар, чамаси, бу гаровнинг шунчаки ўйин эмаслигига ҳалиям ишонмас эди. Мен бўлсам аллақачон ҳукм қилинган одамдек хотиржам эдим.

– Мана, ўзинг кўр! – деди «Дум» негадир қувониб. – «Чув» тушди. Биринчи бўлиб Эргаш ташлайди.

– Бекор айтибсанлар! – Низом жон ҳолатда бақириб ўборди. – Сенлар Эргашни ўлдирмоқчисан!

Мен қизиб ётган рельсга ўтирдим-да, индамай туфлимнинг боғичини еча бошладим. Пайпоғимни ечаётганимда негадир Низом ҳам, у билан ғижиллашаётган «Дум» ҳам жимиб қолишди. Туфлимни бир чеккага қўйиб, ўтирган жойимда бурилиб қарадим у беҳуш одам-

дек анграйиб колдим. Ўн кадамча нарида Дилафрўз турарди. Худди ўша – тушларимда кўргандек оппок кўйлак кийган, сочлари чиройли турмакланган Дилафрўз турарди. У оқ туфлиси билан шпалларни битта-битта босиб, якин кела бошлади. Нима бу? Оппок булутларнинг менга қилган сўнгги саховатими?

– Тинчликми? – деди у якин келиб.

– Тинчлик, – «Дум» нокулай илжайди. – Чўмилмоқчимиз.

Дилафрўз менга ўгирилди.

– Эргаш, сиз ҳам чўмилмоқчимисиз?

Мен шундагина ўзимга келдим. Унинг рўпарасида ялангоёк, бемаъни алпозда ўтирганим учун мулзам бўлиб, секин ўрнимдан турдим.

– Шунақа, – дедим иложи бориचा совуқкон оҳангда, – чўмилмоқчиман.

Дилафрўз кескин Абжалга бурилди.

– Нима, мен кўчада тушиб ётган чақаманми, оркамдан гаров ўйнайсизлар?!

Дилафрўз Абжалга гапирди-ю, менинг ичим музлаб кетди. Унинг бу қадар шиддатли оҳангда гапирганини ҳеч эшитмаган эдим. Кўзимни қаёққа яширишни билолмай колдим.

– Ким етказди? – Абжал лабини бир чеккаси билан илжайди. – Ҳеч ким сизни чакиргани йўқ-ку!

Абжалнинг Дилафрўзга киноя қилиши вужудимни қакшатиб юборди.

– Менга қара, ўв! – дедим овозим титраб. – Гапни кўпайтирма. Бошладик!

Абжал оёғини рельс устига қўйганича туфлисининг боғичини еча бошлади. Шу пайт ҳеч кутилмаган воқеа бўлди. Дилафрўз «Дум» билан Низомнинг орасидан ўтди-да, Абжалнинг елкасига қўлини қўйди.

– Қулоқ солинг.

Абжал бошини кўтарди.

– Хўш?

– Мен... – Дилафрўз Абжалнинг бошига хиёл эгилди. Кўзларида аллақандай ўт ёниб турарди. – Мен сизни яхши кўраман. Шуни билмоқчимидингиз?

Қулоқларим шанғиллаб, кўз ўнгим қоп-қоронғи бўлиб кетди. Ғира-шира туманлик орасида Абжалнинг бир зум анграйиб қолганини, кейин қаддини ростлаганини кўрдим. Юрагим гурсиллаб ураётганини, оёқларимдан мадор кетиб бораётганини сезиб турардим.

Зум ўтмай киррадор тошлар устига чўккалаб қолдим. Кечалари тушимга кириб чиқадиган Дилафрўз шуми? Хаёлимда булутлар орасида сузиб юрадиган Дилафрўз шуми? Ҳозиргина осмонда учиб юрган Дилафрўз бирдан ерга тушди. Йўқ, ердан ҳам пастрокка тушиб кетди... Ана, у кетяпти.

Абжалнинг, ҳамма ёмон кўрадиган, ҳамма жирканадиган Абжалнинг қўлидан тутиб кетяпти! Бундан чиқди, Абжал кеча бекорга гапирмаган, бундан чиқди илгариям...

Абжал унинг оппок билагидан тутиб борар, у эса тасмадек рельс устидан дорбозларга ўхшаб эҳтиёткорлик билан мувозанат саклаб юриб кетар эди. Гўё бир умр шундай юрадигандек. Гўё Абжал бир зум қўлини кўйиб юборса, йиқилиб кетадигандек. Бир неча кадам юришгандан кейин у орқасига бурилиб қаради. Кейин яна... Мен юзимни чирт ўғирдиму бошимни чангаллаб қолдим.

Анчадан кейин ҳушим ўзимга келди. Рўпарамда Низом турарди. У афтимга тикилиб турди-да, қандайдир қурук оҳангда сўради:

– Қалай, ўлишингга арзирканми?

– Сенга нима! – дедим жиннилардек бақириб. – Сенинг нима ишинг бор? Йўқол, тошингни тер!

Эртасига кимё имтиҳонидан уч олдим. Чиқсам, мактаб дарвозаси олдида япроқларини чанг босган олча та-

гида Дилафрўз илжайиб турибди. Кўзимга шу кадар хунук кўриниб кетдики, юзимни тескари ўгирдим. Шитоб билан ўтиб кетаётган эдим, чакирди:

– Эргаш...

– Нима! – дедим бакириб. – Абжал камлик қилиб қолдими? Бирпас сабр қилсанг чиқади! – Шундай дедиму югуриб кетдим.

Кейин... ҳаммаси тамом бўлди. Мактаб ҳам. Муҳаббат ҳам... Тошкентдек шаҳри азимда институтга киришга кўзим етмасди. Омадим чопдими, яхши тайёргарлик кўрдимми, харқалай Темир йўл транспорти инженерлари институтига кирдим. Ора-чора Низомдан хат келиб турарди. Икки марта Дилафрўз сени сўради, адресингни берайми, деган мазмунда ҳам ёзди. Кўнглимда кувончга ўхшаш бир нима йилт этгандек бўлди-ю, ўша заҳоти сўнди. Унинг Абжал билан етаклашиб кетаётгани, мен бўлсам ахлоқона бир алпозда темир йўл четида анграйиб ўтирганим кўз ўнгимга келиб, «аравасини тортсин» деган мазмунда жавоб ёзиб юбордим. Шунда ҳам ҳар гал уни эсласам, юрагимнинг бир чети жаз этиб кўярди... Бора-бора жазилламайдиган бўлди... Тўртинчи курсни битирган йилим уйландим. Шунда ҳам қачондир кўнглим қўйган кишингни унутиш оғир бўларкан, унинг қисматига бефарқ қарай олмас экансан. Дилафрўз Андижон Тиббиёт институтида ўқиётганидан хабарим бор эди. Ўша йили у ҳам турмушга чиққанини эшитдим. Йўқ, юрагимда рашк ёки изтироб эмас, ўқинчга ўхшашроқ бир нарса уйғонди. Уйғонди-ю, сўнди. Фақат бир нарсага хайрон қолдим. Дилафрўз Абжалга эмас, бошқа йигитга турмушга чиқибди...

Кейин булар ҳам унутилди. Фақат онда-сонда тушларимга оппоқ қўйлақ қийган Дилафрўз қирадиган бўлди.

Ўн саккиз йил оз муддат эмас. Дилафрўз чиндан ҳам ўзгарган, аммо ўқтам қулгиси, қуралай кўзларининг қибора боқиши ўша-ўша эди.

– Мен сизни тушимда кўриб тураман, – деб такрорладим унинг кўзига тикилиб.

– Йўғ-е! – Дилафрўз кўзларидан ўт чакнаб кулди. – Наҳотки?

– Бу гапни сизга ёкиш учун айтаётганим йўқ. Бор гап шу.

– Қаранг-а, мен шунча ҳаракат килсам ҳам сиз сира тушимга кирмайсиз.

Бу гапни у ярим ҳазил билан айтди. Бирок, менинг кўз ўнгимда яна ўша совуқ манзара жонланди. Унинг Абжал билан етаклашиб кетгани-ю, мен аянчли киёфада термилиб қолганим. Ҳарчанд ўзимни тутишга уринсам ҳам бундай паллада айтиш мумкин бўлмаган энг аҳмоқона гап оғзимдан чикиб кетди:

– Абжални ҳеч кўрасизми?

У ярқ этиб қаради.

– Кимни-и-и? – деди чўзиб

Кулдим.

– Абжални-да! Эсингиздан чикдими?

Дилафрўз кўзимга узоқ, синовчан тикилиб турди-да, негадир истехзоли кулди.

– Бошимга ураманми уни?! – деди қошини чимириб.

Эсанкираб қолдим.

– Ахир ўшанда...

Дилафрўзнинг кўзларига сезилар-сезилмас изтироб шарпаси соя солиб ўтгандек бўлди. Бирок, зум ўтмай кулимсираб сўради:

– Докторлик ишингиз битиб қолдими?

– Сиз... сиз қаёқдан биласиз? – дедим баттар хайратланиб.

– Мен шунақа билағонман! – Унинг гап оҳангида яширин истехзо бор эди. – Ҳаммасини биламан! Қачон номзодлик диссертациясини ёқлаганингизни, Гули билан тўйингиз ўн тўртинчи июнь, шанба куни бўлганини.

Тўнғич ўглингиз май ойида туғилганини... Хотинингиз ҳамшира бўлиб ишлашини... Айтаверайми? – У кулди. Аммо бу сафар кулгусида ўктамлик йўқ эди. Бунинг ўзи ҳам сезди шекилли, юзини ўгириб, бошини куйи солди...

Вужудим бирдан бўм-бўш бўлиб қолди. Самолёт ҳамон гувиллаб учиб борар, назаримда менинг қалбимда ҳам алланима гувиллаб жунбушга келган эди...

Нимага у сенинг ҳаётингни миридан-сиригача биледи? Илмий ишингниям, қачон уйланганингниям... Нимага? Нега у Абжалнинг номини эшитганда ижирғанди? Демак, Абжалдан нафратланар экан-да?! Хўш, ўшанда кўприк устида ўзингни аянчли кийёфада қолиб кетганингни ўйлайсан-у нега Дилафрўзни ўйламайсан? Ўшанда Дилафрўз учун, мактабнинг энг гўзал, энг мағрур кизи учун ўзини ёмон кўрган, ўзини жирканадиган одам билан қўл ушлашиб кетиш осон бўлмагандир? Ким учун қилди бу ишни? Шошма... ўшанда рельс устида амаллаб мувозанат сақлаб кетаётганида нима учун орқасига қайта-қайта термилиб қаради? Балки ўшанда унинг кўзларида инграган изтиробини пайқамай қолгандирсан? Балки эртасига мактаб дарвозаси олдида сени кутиб турганида ҳаммасини тушунтирмоқчи бўлгандир? Сен бўлсанг, уни ҳақорат қилиб, жўнаб қолгансан. У шундаям сени кечирган. Бўлмаса, нима учун Низомдан қайта-қайта суриштирди сени? Нимага сен билан учрашишни тилади? Нимага? Нимага хотинингдан тортиб болангнинг туғилган кунигача биледи? Нимага? Нимага?

Бир-биридан аччиқ, бир-биридан армонли саволлар кетма-кет ёпирилиб келар, самолёт моторининг гувиллаши, миямда чарх ураётган саволлар – ҳаммаси аралашкуралаш бўлиб вужудимни ларзага солар, Дилафрўз бўлса ҳамон нариёққа қараб ўтирар эди. Мен унинг юзидаги ифодани аниқ кўрмасдим. Аммо, кўрмасам ҳам ўзимнинг беписандлигим туфайли, ўзимнинг бефахмлигим туфай-

ли шуича пайтдан буёи пайкамай келган туйғуларни энди аник сезиб турардим. Факат... факат энди кеч бўлганди. Ажаб, сендек «олим», сендек «зукко» эркакнинг бир аёл қалбини тушуниши учун ўн саккиз йил керак бўлибди! Ўшандаям тасодифан, тўсатдан... Демак, шунча йиллардан бери бежиз тушларингга кирмаган экан-да?!

Сен бўлса...Сен галварс бўлса...

Дилафрўз ҳамон бошини куйи солиб, нариёкка қараб ўтирар, назаримда у яна ўша оқ, оппоқ булутлар орасида учиб юрадиган малакка айланиб қолганди...

ҚУЁШ ТАРОЗИСИ

Муроджон бугун тагин кеч қолди.

Насиба дераза рўпарасидаги пастак юмшоқ креслода ўтирар, оқшом тушиб қолган эди. Келин тушган уйнинг файзи бошқача бўлади. Деразалардаги нафис дарпардалар, оёқ остидаги чўғдек гиламлар, деворда охиста чиқиллаб турган каттакон осма соат, накшинкор араби гарнитур – ҳаммаси бу хонадонда яқинда тўй бўлганидан дарак бериб турарди. Нариги уйда қайниси телевизорни бақиртириб футбол кўряпти. Ҳали қайнонаси эгачисиникига кетди. Умуман, уларнинг хонадони гавжум. Аммо Муроджон ёнида бўлмаганидан кейин Насиба бари бир ёлғиз...

Муроджон кейинги пайтда айниди. Авваллари ишдан чиқа солиб уйга югурарди. Йўқ, кейинчалик тез-тез кечикадиган, баъзан ярим кеча қилиб келадиган одат чиқарди. Тагин топган баҳонаси битта! Навбатчилик қилармиш. Ўлар энди, ҳар куни битта одам навбатчилик қилаверса. «Навбатчилик баҳона, дийдор ғанимат» бўлмасин тагин.

Насиба девордаги соатга қаради. Тўққиздан ошибди. Ташқарида қоронғи қуюклашиб борар, аллакаерда қурбақа қурилларди... Бир вақтлар Муроджон икковлари боғларда атайлаб кун ботишини кутиб ўтиришар, оқшом қуюклашиб кетганидан кейин ўпишишарди.

Уларнинг танишуви ғалати бўлди. Насиба билим юртининг тўртинчи курсида ўқирди. Қишда шамоллаб

қолди. Бир-икки кун парво қилмай ўқишга қатнаб юр-верди. Аммо кечаси тўсатдан иситмаси кўтарилиб кетди. Дадаси билан ойиси қўриқиб кетишди. Қўшнининг машинасида касалхонага оборишди. Ўпкаси қаттик шамоллаган экан. Уни Мурод Воҳидович деган дўхтир даволади. Насиба илгариям бетоб бўлган, врачларга қаратганди. Аммо мана шу баланд бўйли, қотмадан келган врачнинг қўли баданига тегиши билан негадир камчи еган отдек сесканиб кетди. Нариги қаравотда ётган хотин унинг ҳолатини сизди. Пиқиллаб кулиб юборди. Дўхтир заҳаргина экан.

– Хотиржам бўлинг, кўзим учиб тургани йўқ, – деди ковогини солиб. – Чуқур нафас олинг..

Насиба соғайиб чиқиб кетгунча ҳам Мурод Воҳидович билан тузук-курук гаплашмади. Айниқса, унинг кош-кўзлари попуқдек Марзия деган ҳамшира киз билан очилиб-сочилиб гаплашиб турганини бир-икки кўрганидан кейин ўзини бутунлай беписанд тутадиган бўлди. Агар Дилфузанинг тўйида яна учрашиб қолишмаса, балки унутиб юборган бўлармиди...

Дилфуза Насибанинг жонажон ўртоғи. Шу киз турмушга чиқадиган бўлди-ю, ЗАГСдан ўтиш маросимига Насиба ҳам борди. Тўғриси, дугонасининг бахтига жуда ҳаваси келди. Умрида бунақа тантанани кўрмаган эди. Қиз томон салкам йигирма киши бўлиб боришди. Куёв томондан ҳам анча йигитлар келди. ЗАГС мудираси келин-куёвни қутлаб, нутқ сўзлади. Куёв Дилфузага бриллиант сирға, олтин узук ҳадя қилганида ҳамма қарсақ чалиб юборди. Насиба куёв томондан келган йигитлар орасида турган Мурод Воҳидовични ташқарига чиқишганидан кейингина кўрди. Доим ҳалатда юргани учунми Насиба эътибор бермаган экан. Бу гал ярашикли кийиниб олган, сочларини силлиқ тараган, галстук таккан Муроджон

унинг кўзига чўғдек кўринди. Бош силкиб, салом берди. Муроджон шу ондаёқ унинг ёнига келди.

– Сиз келин томонмисиз? – деди унинг қўлини охиста сиқиб. Насиба индамай бош силкиди. – Мен куёв томонман. Демак, куда эканмиз... – Муроджон кулиб кўйди.

Йўқ, у кўп ҳам захар эмас экан. Машинада шаҳар айланишганида ҳам, «Лаззат» кафесида ўтиришганида ҳам Насибанинг кўнглини овлашга ҳаракат килди. Кафедан чиқишганида Муроджон жиндек коньяк ичиб олган эди. Ҳамма ҳамма билан, у Насиба билан.

– Яхшими? – деди Муроджон. Насиба тушунмади.

– Нима яхшими?

Муроджон келин-куёв томонга имо килди.

– Шунақа дабдабалар ёқадими сизга?

– Албатта! – Насиба елкасини қисди. – Умрида бир марта бўладиган тўй...

– Менга ёқмайди. – Муроджон жилмайган кўйи илтимос килди: – Кузатиб кўйсам майлими? Бари бир, хозир ҳамма тарқаб кетади.

Насиба индамади...

Улар тез-тез кўришиб турадиган бўлишди.

Бир куни икковлари далага чиқишди. Шунчаки айла-ниб келиш учун. Шаҳар четидаги хўжаликка қатнайдиغان автобусга ўтиришди-ю, халқа йўлдан ўтгандан кейин дуч келган бекатда тушиб қолишди. Ёз куёши олис уфқда оловли бир туманлик ичига ботиб борарди, Муроджон қуёшга тикилганча, чуқур ўйга толган эди. Унинг шу ўтириши Насибага нима учундир ғамгин кўриниб кетди.

– Нимани ўйлаяпсиз? – деди унинг елкасига кафтини кўйиб.

– Ўйлаётганим йўқ. Орзу қиялман, – деди Муроджон ботиб бораётган куёшдан кўз узмай. – Тўйдан кейин иккаламиз денгиз бўйига борсак. Майли, қайси денгиз

бўлса ҳам... Ой чикиб турган бўлса. Иккаламиз қирғоқда шундоқ ўтириб, ойдинда товланиб турган денгизни томоша қилсак...

Насибанинг юраги қувончдан орзикиб кетди. Ширин жилмайиб, унинг елкасига бош қўйди.

Кейинчалик у ўша – Муроджон айтган манзарани кўп ўйлайдиган бўлди. Умрида денгизни кўрмаган эди. Аммо энди шовуллаб турган денгиз кўз ўнгига аниқ келадиган бўлди. Ана, тип-тиник тўлин ой нурида денгиз ойнадек яраклаб турибди. Тўлкинлар шовуллаб қирғоққа урилади. Дахшатли гувуллаб сурон солади. Аммо у кўркмайди. Унинг ёнида Муроджон бор. У Муроджоннинг кўксига бошини қўйиб ўтиради. Муроджоннинг юраги бир меъёрда гурс-гурс уради. Насибани аллалагандек бўлади.

Турмушга чиқаётган кизнинг орзусидек афсонавий нарса бўлмайди. Назарида, тўй ўтиши билан ўзга бир оламга кириб қоладигандек, худди бир сайёрадан бошқа сайёрага учиб кетаётгандек туюлади. Насибани ҳам шу олам асир этганди. Агар ўзи ойисига шипшитиб қўймаганида, Муроджон юборган совчилар дадасига ёқмаслиги тайин эди. Аввало, Муроджоннинг отаси йўқлиги киз томонга унчалик маъқул келмади. Қолаверса, Насиба беш ўғил орасида ёлғиз эди. Дадаси кизига ўзгача меҳр қўйган. Кўп йиллардан буён адвокат бўлиб ишлайди. Топганини битта кизидан аярмиди? Куёв томоннинг қўли қисқароқ экан. Куёв бир ўзи ишласа, тагин укаси, синглиси бўлса... Насиба бунисини ҳам ўз зиммасига олди. Бир куни гап орасида Муроджоннинг кўнглини оғритмайдиган қилиб қистириб кетди:

– Дадамлар жуда қизиқлар-да, Муроджон ака. Сен ёлғиз қизимсан, дейдилар. Мендан орзу-хаваслари кўп эмиш. Эсингиздами, Дилфузанинг тўйи зўр бўлувди-а?

Муроджон уни юпатди:

– Кўнглингиз тўк бўлсин. Уялтириб қўймайман.

Чиндан ҳам Насибанинг дадаси куёв томондан хурсанд бўлди. Насиба Дилфузага ҳавас килган эди. Худди ўшандай машинада сайр қилишди, худди ўша «Лаззат» кафесига киришди. Чикиб келишаётганида у Муроджоннинг қулоғига шипшиди.

– Яхшими?

– Нима? – деди Муроджон.

– Мана шунақа дабдабалар ёқадими сизга?

Муроджон жилмайиб, унинг белидан кучди.

– Қанақа бўларкан! – деди Насиба бармоғи билан пўписа қилиб.

Тўй ниҳоятда хушчакчак ўтди. Муроджон билан бирга ишлайдиган Ислом ака деган пак-пакана одам бор экан. Шу киши тамадаликни айникса болади. Шунақа қизик гаплар айтдики, тўйга ўз-ўзидан файз кўниб, ҳамманинг кулфи дили очилиб кетди. Аммо Насиба ўзга оламга – сирли оламга кириб қолгани йўқ. Ҳаёт ўз йўлида давом этарди. Муроджон ҳар куни ишга отланади. Насиба нонушта тайёрлайди, қўлига дазмолланган рўмолча тутуди, кейин қайниси билан қайнсинглиси мактабга кетади. Ундан кейин қайнонасининг чой-нонини тайёрлаб берадида, ўзи ҳам ишга жўнайди. Кунлар худди муттасил айланаётган глобусга ўхшайди. Ҳар куни ўша манзара...

Энг ёмони бу эмае. Энг ёмони шуки, Муроджон айниди. Насиба буни дарров сизди. Тўйдан кейин икки ҳафта ўтмай, навбатчи эдим, деб кеч келди. Кейин ҳафтада икки мартадан «навбатчилик» қиладиган бўлди. Бора-бора кунора ярим кеча қилиб келадиган одат чиқарди. Насиба гапирса, тесқари қарайди. «Ишим кўп, нима қилай?» – дейди. Аввалига Насиба тўй ташвишлари билан чарчагандир, деб ўйлаганди. Йўқ, бу ерда бир сир бор. Муроджон биринчи марта навбатчиликни баҳона килгандаёқ Насибанинг кўз ўнгига қилпанглаб турган Марзия кел-

ган, юраги жизиллаб кетган эди. Кейин шубҳалари яна-ям кучайди. Бир куни қайнонасига секин гап очган эди, насиҳат эшитди: «Эркак киши тирикчилик деб юради-да, болам, юрагингизни кенг қилинг», – деб юпатди.

Тирикчилик эмиш. Нима етишмайди! Рўзғори бут бўлса, ҳамма нарса етарли бўлса, тагин нима керак? Йўк, бошқа гап бор. У киши айшини қилиб юрадилар, Насиба шўппайиб уйда ўтиради. Мана ҳозир ҳам... Нима, ердан чикканми?!

Унинг хўрлиги келди. Тагин денгиз эмиш. Ойдин кечалар эмиш!

У ўрндан туриб кетди. Дераза олдига келди. Ташқари коронғи бўлиб кетган, кўчадан ора-чора машиналар гувуллаб ўтиб қоларди. Нима қилсин? Уйига борсинми? Жуда яхши бўлади-да! Муроджон келсаки, уйда Насиба йўк. Ҳа, зир югуриб қолмас экан-а! Ўшанда биледи саёк юриш қанақа бўлишини!

У беихтиёр тошойна рўпарасига келди. Ойнадан кийғоч қошлари чимирилган, сурма тортилган кўзларида эхтирос яширинган тиник чехрали киз қараб турарди. У ўзининг аксига ўзи бир зум тикилиб турди-да, сочини чакқон турмаклади. Қавиб тикилган нейлон халатини ечиб, атлас кўйлак кийди. Ҳозир айни вақтида! Қайнонаси йўк, биров йўлини тўсмайди. У айвонга ўтиб, ҳовлига тушди. Айвон пештоқидаги лампочка ёруғида ҳовлидаги атиргуллар сокин, хаёлий товланиб турарди.

У тез-тез юриб, дарвоза олдига келди. Бу хонадондан бир умрга чиқиб кетаётгандек, хўрсиниб эшикни очди. Ташқарига чиқди-ю, уйига боролмаслигини дафъатан тушунди. Йўк, дадаси дарров сезади. Бемаҳалда борганидан тушунади. Тўй аниқ бўлганида, олдига ўтқазиб қўйиб, лўндагина қилиб тушунтирган эди. «Ўзинг хоҳлаб

киляпсан шу ишни, билиб кўй, тўйдан кейин майда-чуйда гапларни кўтариб келадиган бўлсанг, дилингни сиёх килиб қўяман».

Ўша сўзлар кулоғи остида тагин жаранглагандек бўлди-ю, бир зум тўхтаб қолди. Лекин шу ондаёқ бошқа бир фикрдан кўнгли ёришиб кетди. Ишхонасига боради! Қани кўрсин-чи, қанака навбатчилик қилаётган экан Мурад Воҳидович! Ким уни ҳар куни ярим кечагача олиб ўтирар экан. Бошлиқларими ёки анови кўк кўз Марзиями?

У дуч келган машинага қўлини кўтарди. Оппок «Жигули» анча нарига ўтиб тўхтади.

– Бешинчи касалхонага! – деди Насиба орқа ўриндикка ўтириб.

Ўрта ёшлардаги киши бир зум иккиланиб турди-да, индамай йўлга тушди.

Насиба бунақа пайтда касалхонага кириш кийинлигини биларди. Йўл-йўлакай қоровулга нима бахона қилишни ўйлаб борди. Лекин унинг омади чопдими, буёқдан қоровулхонага кириши билан у ёқдан «Тез ёрдам» машинаси чироғини лопиллатиб келиб қолди. Қоровул чол оксоқланиб бориб панжарали дарвозани очгунча, Насиба лип этиб ичкарига кириб олди. Ҳатто кинолардаги сингари чакконлик қилгани учун қувониб ҳам қўйди. Ана, ўша биринчи кават, терапия бўлими. У ойнабанд эшикни очиб, ёп-ёруғ айвонга кирди. Вестибюль кимсасиз, чекка-чеккадаги скамейкалар бўш эди. Насиба юраги гупиллаб урганча тўхтаб қолди. Ҳозир худди ўша Марзияга дуч келса нима бўлади?

У энди йўлак томон юрган эди, оқ халат кийган нота-ниш қиз ичкаридан югуриб чиқди.

– Ким керак сизга? – деди қошини чимириб. – Ҳозир отбой бўлади.

– Навбатчи врачни чакиринг. – Насиба атайлаб Муроджоннинг отини айтмади.

Ҳамшира қиз унга бошдан-оёқ яна бир қараб чиқди-да, ичкари кириб кетди. Насиба харчанд бепарво бўлишга уринмасин, яхши иш қилмаганини энди тушунди. Ўзидан-ўзи ижирғана бошлади. Нима кераги бор эди шу ёққа келиб? Муроджон нега келдинг деса, нимани баҳона қилади? Сизни соғиниб келдим, дейди-ми?

Йўлакдаги эшиклардан бири шараклаб очилди. Насиба шу ёққа қараб пилдираб келаётган оқ халатли пакана кишини кўриб, эсанкираб қолди. Бу – уларнинг тўйида косагуллик қилган худди ўша Ислом ака эди.

У яқин келиб саломлашди.

– Ҳа, келин? – деди қандайдир қуруқ оҳангда. – Куёвни излаб кепсиз-да!

Насиба жуда ҳижолатли аҳволда қолди.

– Шундоқ ўтиб кетаётувдим, – деди овози зўрға чиқиб. – Муроджон акам, навбатчиман, дегандилар.

– Муроджон акангиз навбатчи эмас! – деди Ислом ака унинг гапини бўлиб.

Насиба ярқ этиб каради.

– Кеча... – деди тутилиб.

– Кечаям дежур бўлганмас! – Ислом ака тагин унинг гапини кесди. Насибага бу одамнинг гапидан кўра, сўзлаш оҳанги оғир ботди.

– Кечирасиз, – деди киноя билан. – Бўлмаса сиз биларсиз қаёқда юришларини?

– Биламан! Хоҳласангиз, оборишим мумкин.

– Майли. Мен ҳам билиб қўйсам зарар қилмас.

– Ҳовлига чиқиб туринг. Мен ҳозир... – Ислом ака шундай деди-ю, ўзининг паканалиги учун ер айбдордек қарс-қурс юрганча, ичкари кириб кетди.

Насиба ховлига тушди. Қандайдир мавхум ўйлардан кўнгли бўм-бўш бўлиб, секин-секин дарвоза томонга юра бошлади. Қизик, бу нимаси? Нега бу одам у билан бунақа гаплашади? Ўтқазиб қўйгани борми?

Унинг орқасидан келган машина ғийқиллаб тўхтади.

– Чикинг, келин!

У Ислом аканинг овозини таниб, бурилиб қаради. Тўрт-беш кадам нарида сутранг тез ёрдам машинаси тўхтаган. Ислом ака автобус эшигини қия очиб, бошини чиқариб турарди. Насиба иккиланиб машинага чикди. Шу ондаёқ димоғига дори хиди урилди. Машина ўртасига оқ чойшаб ёпилган йиғма каравот ўрнатилган экан. Насиба эшик олдидаги ихчам ўриндикка ўтирди. Ислом ака машинанинг нариги бикинидаги ўриндикка чўкди.

– Қаёққа борамиз ўзи? – деди Насиба унга тезгина қараб олиб.

– Ўзингиз айтдингиз-ку! Мурод Воҳидовичнинг олди-га, – Ислом ака шофёр ўтирган кабина томонга энгашди. – Кетдик.

Шундагина Насиба шофёр кабинасининг деворида туйнукча борлигини кўрди.

Машина бир силкинди-ю, шиддат билан юриб кетди. У рўпарасидаги Ислом акага шубҳаланиб қараб қўйди. Ислом ака ўриндик ёнидаги тутқични ушлаганча, кўзини лўк қилиб ўтирар, шифтдаги чироқнинг хира ёругида юзидаги ифодани пайкаш қийин эди. Насиба беихтиёр кўзини олиб кочди. Деразадан ташқарига қаради. Машина чироқлар маржони ловиллаб ётган кўчадан елиб борарди. Анча юришди. Ислом ака ҳамон миқ этмай ўтирар, Насиба унинг ўзига тикилиб боратёганини билар, шунинг учун атайлаб кўчадан кўз узмасди. Бир маҳал шаҳар чеккасига чиқиб кетишаётганини кўрди-ю,

хавотирга тушиб колди. Ана, Қўйлик бозорининг дарвозаси. Нарёғи далалар... Ана, коп-қоронғи дала йўлига бурилишди. Насиба, юраги гурсиллаб урганча, ўрнидан туриб кетди.

– Менга қаранг, қаяққа кетяпмиз ўзи? – деди тахдид билан. – Тўхтатинг!

Хира чирок ёруғида Ислом ака кинояли кулиб қўйгандек бўлди.

– Мана, етдик... Ҳозир.

Машина ғийқиллаб тормоз берди. Насиба эшик тутқичини силтаб очиб юборди. Шу ондаёқ ичкарига тўзон ёпирилиб кирди. Ерга сакраб тушди-ю, туфлиси тўпиғигача тупрокқа ботиб кетди. Ислом ака эшикдан бошини чиқариб, қоронғи бўшлиққа қараб кичқирди:

– Машинани бир соатдан кейин юбораман!

Машина орқаси билан тисарилиб, бора-бора катта йўлга бурилди.

Насиба коп-қоронғи зулматда, тупрок кўчанинг кок ўртасида гаранг бўлганича туриб колди. Ваҳима ичида атрофга аланглади-ю, йигирма кадамча наридаги чирокка кўзи тушди. Ёнғок шоҳига каттакон лампочка илиб қўйилган, унинг атрофида парвоналар муттасил айланарди. Шундагина у йўлнинг ўша томонида девори чала тикланган яккам-дуккам уйлар борлигини пайқади. Улар қоронғида қандайдир сирли, ваҳимали туюларди. Насиба лампочка остида аллакимнинг шарпасини кўрди. Бошига қийиқчани чамбарак қилиб боглаб олган, майкачан одам бир қўлида ғишт қолипни ушлаганча шу томонга қараб турарди. У бир зум тикилиб турди-да, кичкириб юборди:

– Наси!

Насиба эрининг товушини таний олмади. Бу товушда ҳам хайрат, ҳам кўрқувга ўхшаш оҳанг бор эди.

Муроджон колипни ерга улоктирганча шу томонга югурди. Ўн кадамча югургандан кейин қаттиқ ҳатлади. Насиба ўртада ариқ борлигини энди идрок этди.

Муроджон югуриб келиб, кўлини олға чўзди. Чамаси, Насибанинг елкасидан кучмоқчи бўлди-ю, кўли лойлиги учун тегмади. Насиба эрини ҳеч қачон бунақа аҳволда кўрмаган эди. Қизил қийиқча билан бошини боғлаб олган, эски майкали, почаси қайтарилган шими лой, яланг оёқларида балчик қотиб қолган эди.

– Тинчликми? – деди Муроджон унинг кўзига тикилиб. Кейин анча хотиржам овозда сўради: – Ким опкелди? Ислон аками?

Насиба ҳамон ҳайкалдек қотиб турар, рўпарасидаги мана шу одам, лойга беланган мана шу киши эри эканига – Муроджон акаси эканига ҳечам ишонгиси келмасди.

Муроджон унинг кўнглида кечаётган гапларни пайқади.

– Юринг, – деди кандайдир сокин овозда. – Машина бир соатдан кейин келса битириб қўяй. Лойим қотиб қолади.

У Насибани эргаштириб ариқ устига ўрнатилган тахта «якка чўп»дан олиб ўтди. Насиба шуурсиз бир тарзда ёнғоқ тагига келди. Дарахт шохига илинган лампочка атрофида катта-кичик парвоналар ҳамон муттасил айланарди. Майдонча кафтдек теп-текис бўлиб кетган, нарироқда қуриган ғиштлар девор қилиб тахлаб қўйилган. Қатор-қатор қилиб қуйилган хом ғиштлар чирок ёруғида совук ялтираб турарди.

– Оз қолди. – Муроджон бир чеккада турган уюмдан кафти билан қолипга кум сепди. Кейин уста доиракашлардек колипни айлантириб-айлантириб тўкди. Тез-тез юрганча берироқдаги гумбаздек лой олдига

келди. Чўнкайиб ўтириб олди-да, лойдан зувала ясаб, колипга урди. Колипдан отилиб чиққан лой парчалари майкасига, пешонасига сачраганига парво қилмади. Ортикча лойни сидириб ташлади-да, колипни даст кўтарди. Икки елкасининг бўйни билан туташган ерида чуқурча пайдо бўлиб, яланг оёк товонлари билан ерни гурс-гурс урганча югургилаб борди-да, колипни бояги ғишлар сафига элтди. Пақ этган товуш эшитилди. У колипни кўтарган эди, Ғишлар сафига яна тўрттаси кўшилди.

Насибанинг тили энди калимага келди:

– Тузук, бунақа хунарингиз ҳам бор экан.

Муроджон колипни кумга қорар экан, шу томонга қараб жилмайиб кўйди:

– Йигит кишига кирк хунар ҳам оз... – Шундай деди-ю, яна чўнкайиб, лой зувала қила бошлади.

Насиба майдонча ўртасида ҳамон қакқайиб тураркан, бирдан ҳаммасини тушунди. У ҳали эрини кўргандаёқ ниманидир пайкагандай бўлганди... Энди ҳаммасининг тагига етди. Муроджон нима учун ўзгариб қолганини ҳам, нега ҳар куни «навбатчи» бўлишини, нима учун ярим кечада бурнидан тортса йикилгудек бўлиб боришини, ҳаммасини тушунди. Нима учун Ислом ака ўзига бундай муомала қилганини, нима учун бу ерга олиб келиб, бир оғиз сўз айтмай ташлаб кетганини... – Бу билан нима демоқчи эканлигини – ҳаммасини!

«Мана, келинпошша! Эрингнинг аҳволини кўриб қўй! Сени деб, сенинг орзу-ҳавасларинг деб эринг шу хунарни қиляпти». Йўқ, Ислом ака буни айтгани йўқ. Аммо...

Қандоқ уят! Қандоқ шармандалик! Хўш, бўлмас нима қилсин? Ўғирлик қилсинми? Арзимас маош билан шохона тўй қилган одам нима қилсин?

Орзу-ҳавас эмиш! Умрида бир марта бўладиган тўй эмиш!

Насиба боши ғувуллаб бораётганини, кўнгли беҳузур бўлиб кетаётганини хис этар, қулоғи остида ҳамон қолипнинг ора-чора ерга пақ-пақ урилгани эшитилиб турарди. Ғўё ер юзида шундан бошқа садо йўқдек, шундан бошқа оҳанг қуриб қолгандек.

У оёқларини судрагудек бўлиб борди-да, ёнғокнинг ғадир-будур танасига суянди. Шунда шамол турдими ё ўзининг шуури тиниклашдими, ёнғок шохларининг шовуллаши эшитила бошлади. У кўзларини юмди. Негадир тасавурида яна ўша денгиз шовуллаши жонланди. Ўша ойдин кеча, ўша денгиз, ўша тўлқинлар... Сохилда Муроджон билан ўтиришибди.

Насиба сесканиб кўзини очди. Йўқ энди улар денгиз бўйига боришмайди. Ойдин кечада сохилда ўтиришмайди. Мабодо, боришганида ҳам, беадад денгиз сатҳида ой нури ярақлаб турганида ҳам энди бу бошқа денгиз бўлади. Ой ҳам бошқа бўлади. Тўлқинлар ҳам, хатто Мурод акаси ҳам. Энди унинг юраги бир текис гурсиллаб уриб, Насибани аллаламайди.

Улар анча нарсага эга бўлишди. Тўй қилишди, ота-онаси хоҳлаганича, Насиба истаганча орзу-ҳавас кўришди. Ҳаммасини таомилдагидек, «қарс-бадабанг» қилишди. Ҳаммасини! Қизиқ устида бир нарсани унутиб қолдиришди. Қуёшнинг ўлчови бўладими! Нурнинг вазни-чи? Бахтнинг тарозиси-чи?

Денгиз эмиш. Ойдин кечалар эмиш?! Ана, лойга қўшилиб қолипга тушяпти. Қанча кўп тушса, қарзи шунча камаяди!

Насибанинг кўзларидан тирқираб ёш чиқиб кетди. У ёнғокнинг ғадир-будур танасига юзини босганча, ўқраб юборди.

Бир маҳал Муроджон лойли кафти билан унинг сочи-
ни силай бошлади.

– Наси! Нима бўлди сизга, Наси? – деди овози титраб.

Насиба кескин бурилди-ю, эрининг лой ёпишган, зах
анкиб турган елкасига бошини ташлаганча, унсиз йиғлар
эди.

1979 йил

ҚИССАЛАР

БАҲОР ҚАЙТМАЙДИ

Бўстон қишлоғига оғир-вазмин қадамлар билан куз кириб келди. Туманлик қўйнида жимгина мудраган тонглар, илк совук оғушида жунжиккан серюлдуз окшомлар бошланди. Ҳавога елпиғичдай кат-кат булутлар чикди. Қуёшнинг илик, тансиқ нурлари одамларга хуш ёқадиган бўлиб қолди. Ҳавода ёнғоқ хазонларининг ўткир хиди гуркиради. Ўз бўйи мева тугиш дардида яшнаган боғлар, шодон шовуллаган теракзорлар ҳаётнинг мангу, бешафкат ҳақиқати олдида ўйчан, ғамгин бош эгди. Чор-атроф япроқларнинг мунгли шивир-шивирига тўлди.

Сумбула тугди. Қишлоқни ҳалқадай ўраб оқаётган анҳор бирдан тиниклашди. Телба тўлкинлар энди жиловланиб, ювош бўлиб қолди.

Одамлар қиличини кўтариб келаётган қишдан чўчигандай шоша-пиша ҳаракатга тушдилар. Кимдир чорбогида ўтин арралади, кимдир қўшнисининг том сувоғига ҳашарга чиқа бошлади.

Ҳамма ягона бир ташвиш билан, куз ташвиши билан туриб, куз ташвиши билан ётадиган бўлди.

Фақат битта ҳовлида – қишлоқ чеккасида, шундоқкина анҳор ёкасида жойлашган ҳовлида сукунат ҳукм сураб, фақат бир киши ёлғиз ўз ташвиши билан банд эди.

У паст-баланд коялар орасидан от чоптириб бораётганмиш. Отелдек учармиш, тоғутошлар чирпирак бўлиб орқада қолиб кетармиш. Бирдан ҳаммаёкни зулмат коплабди. От алланимага қаттиқ қоқилибди-да, коп-коронғи жарликка мункиб кетибди. У отни бўйнидан маҳкам кучоқлаб олганча, шувиллаб пастга тушиб кетаётганмиш-у, ерга ҳеч етмасмиш. Нафаси бўғзига тикилиб, дахшатдан оёк-қўллари тошдай қотиб қолганмиш...

– А-а-а!

Алимардон ўз овозидан ўзи чўчиб уйғониб кетди. Анчагача қаерда ётганини билолмай, кўзларини катта-катта очганча шифтга тикилиб қолди. Аъзойи бадани ўт бўлиб ёнар, пешанасини муздек тер босган, бир тутам сочи тер аралаш қошларига ёпишиб қолган эди.

У анчагача беҳуш тикилиб ётди-да, вассажуфтлари сарғайиб кетган шифтни, тоқчадаги лаган-товокларни, бурчакдаги шкаф устида турган, чака солинадиган ганч мушукчани кўриб секин уф тортди. Хайрият, уйда экан!

Бир лаҳзадан кейин кўз ўнгидаги нарсалар тагин сийрак туманлик ичида йўқолди-ю, яна алаҳлай бошлади. Зум ўтмай тагин кўзини очди. Бора-бора фикри тиниклашиб, шифтга тикилиб қолди. Қаердандир бир қалдирғоч уйга отилиб кирди. Шифт тагида айлана-айлана вассажуфтдаги узун михга келиб қўнди. Ғамгингина вижирлаб қўйди. Ок-сарғиш бўйнини буриб Алимардонга қаради. Мунчоқдек кўзларини тикиб, узоқ қараб турди-да, яна бир сайраб, қанотини ёзди. Лип этиб пастга шўнғиди, деразининг очик табакасидан ховлига отилди.

Алимардон кўрпа остидан қўлларини машаққат билан суғуриб олди. Тирсагига таяниб, секин дераза томонга ўгирилди. Терлаб ётган баданига совуқ шамол тегди. Бўғилиб-бўғилиб йўтала бошлади. Ҳар йўталганида на-

фаси оғзига тикилар, кўз ўнгида хира халқачалар пир-пирар, кулоклари шангиллар эди. Ниҳоят, секин-секин даммини ростлади, ховлига тикилганча бир текис, чуқур-чуқур нафас ола бошлади.

Очик деразадан тип-тиник осмоннинг бир чеккаси кўриниб турарди. Чекка-чеккадаги азамат ёнғоклар шовшув этиб, ўтиб кетган баҳорини эслагандай жимгина хаёлга толган, ўриklarнинг кондай қизарган япроқлари узилиб кетишдан чўчиб титраб турибди. Ёнғок шоҳида зағизғон сайради. Кейин ола қанотларини ёйиб, ҳавога кўтарилди-ю, узун думини ликиллатиб, этакдаги молхона томига бориб қўнди. Том устига ёйиб ташланган маккажўхориларни бир-икки чўқиған бўлди-да, яна қанотини ёйиб, ҳавога кўтарилди. Девор ошиб қўшни ховлига ўтиб кетди.

Алимардон шу ёзда онаси ўлганидан кейин ховлидан файз кетганини ҳозир, айниқса, чуқур хис қилди. Онаси неча йилдирки, уни уйлантиришни орзу қилар, аммо Алимардон унамас эди. Рост, у кўп қизларни кўрган, лекин ҳеч бири билан бирга бўлишни хаёлига ҳам келтирмаган эди. «Аввал консерваторияни битириб олай, у ёғи ўзи топилиб кетади» деб ўйларди. Алимардон диплом ёклашидан бир ҳафта олдин онаси қазо қилди. У орзусига етолмади: келинининг қўлидан бир пиёла чой ича олмади.

Алимардон юрагининг бир бурчида уйгонган чидаб бўлмас ҳасратдан энтиқиб қолди.

– Анвар ҳам келмабди, номард! – пичирлади у гижиниб. Алимардон бетоб бўлиб қолганидан бери гоҳ Анвар, гоҳ унинг онаси ҳар куни келиб, унинг ҳолидан хабар олиб туришарди. Бугун келмабди. «Бировнинг гўрига биров тушармиди? Анварнинг мен билан нима иши бор!» У жаҳл билан кўзларини чирт юмиб, кўрпани бошига тортиди.

Яна кўзи илинаётган эди, гурс-гурс кадам товуши эшитилди. Алимардон кўрпани кўтариб карагунча, аллаким дераза ёнидан лип этиб, эшик томонга ўтиб кетди.

«Анвар!» – Алимардон эшикнинг очилишини кутиб, бурилиб караб ётди.

Анвар пастак эшикдан бошини эгиб кирди-да, кўлидаги қоғоз халтани бир чеккага қўйиб, шимининг почасини қоқа бошлади.

Энгашиб турганча бошини кўтариб каради-да, жилмайди.

– Тузукмисан?

Алимардон индамади. Қошини чимирганча тикилиб ётаверди.

Анвар ҳар келганида шундай жилмайиб қарар, худди шундай паст, меҳрибон овозда ундан ҳол сўрар эди.

Ҳозир Алимардон унинг тез юрганини, кўйлагининг тугмаларини ечиб юборганини, ичидаги майкаси терлаб баданига ёпишиб қолганини кўрди.

Анвар туфлисининг боғичини шоша-пиша ечиб, тез-тез юриб унинг тепасига келди. Каравот ёнига чўккалаб, пешанасига муздек кафтини қўйди.

– Иситманг йўк-ку, – деди яна жилмайиб.

Алимардон унинг қўлини пешанасидан олиб ташлади. «Ёлғон айтяпти!»

– Йўлда ўлиб қолдингми, дегандим.

Анвар дўстининг бўғиқ овозидан унинг хафа бўлганини тушунди, кўз милкларининг чети тиришиб, қизариб кетди. Унинг сал нарсага кизариши ҳам, кизлардек тортинчоқлиги ҳам, чиройли чехраси ҳам кўпинча Алимардоннинг жиғига тегарди.

– Кеч қолдим-а? Тўғрими? – деди Анвар узр сўраган оҳангда.

Кейин бегуноҳ кўзларини Алимардондан узмай, яна ўша паст, ўйчан оҳангда гапирди:

– Ишга бордим. Ҳеч иложини килолмадим. Биринчи кун...

Алимардон унинг ўзига эмас, шифтнинг бир чеккаси-га қараб сўради:

– Ўша телестудиягами?

Анвар дўстининг гап бошлаганидан қувониб кетди.

– Ҳа. Биласанми, музика редакциясига! – У севинчдан чеҳраси ёришиб, ўрнидан турди. – Сен соғайишинг билан студияга борасан. Ҳозир у ердагилар ёш артистларга жуда муҳтож экан. – У дўстига синчиклаб қараб қўйди.

Алимардон мийғида кулди-ю, индамади. Кўнглида ғижинишми, адоватми, аллақандай хира бир туйғу уйғонди. Ўзидан олдин Анварнинг иш бошлагани, қувонч билан гапириши унга ёкмади.

Унинг ўзини ҳам шаҳардаги музика мактабига ўқитувчи қилиб тайинлашган, аммо ҳали иш бошламаган эди.

Анвар дўстини ранжитиб қўйганини пайқади шекилли, индамасдан бориб қоғоз халтани очди.

– Узум ейсанми? – деди турган ерида бурилиб қараб. Алимардоннинг жавобини ҳам қутмай ҳовлига чиқиб кетди. Зум ўтмай тўртбурчак патнисда икки бош узум кўтариб кирди. Яна қаработ олдида чўккалади. – Ол, жуда ширин экан...

Алимардон кўз қири билан қараб қўйди. Сап-сарик ҳусайнилар товланиб турар, шудрингдай сув томчилари таранг, текис узум доналари устида жилоланар эди.

Анвар икки дона узумни узиб олди.

– Оғзингни оч!

Алимардон узумни карсиллатиб ер экан, беихтиёр жилмайди.

– Шаҳарда нима гаплар?

– Тинчлик... – Анвар қизларникига ўхшаш тимқора кўзларини сузиб қўйди.

Алимардон унинг қизик бир янгилик айтишга оғиз жуфтлаб турганини сизди.

– Гапиравер! – деди жилмайиб.

Анвар ялт этиб унга қаради.

– Мукаддам шу ерга – Бўстон гузаридаги дўхтирхонага ҳамшира бўлиб келибди...

«Ҳа, шунинг учун оғзи кулоғида экан-да!» Алимардоннинг кўнглида яна ўша чалкаш туйғу уйғонди. Анвар бу қизни яхши кўришини кўп гапирар эди. «Бу ёғи ҳам беш бўлибди... Қизик, бир хил одамларнинг иши ўз-ўзидан юришиб кетаверади. Меники-чи?» Алимардон ичидан хўрсиниб кўйди.

– Яхши! – деди хушчақчақ гапиришга уриниб. – Бизни келиннинг ўзи даволар экан-да?

– Айтдим унга... – Анвар бир шингил узумни унга тутказди. – Бугундан бошлаб ҳар куни келиб туради. – У тўсатдан эсига тушгандек сўради... – Мастава килиб берайми... Афтингни буриштира, яхшилаб пишираман...

Салдан кейин Анварнинг ошхонада гурсиллаб ўтин ёргани эшитилди. Зум ўтмай дераза орқасида Анварнинг ўзи кўринди. У майкачан бўлиб олган эди.

– Ҳаммаёқ хазон бўлиб кетибди, супуриб ташлай, – деди у деразадан бошини суқиб. – Кейин молхона эшиги тагида ётган узун супургини олди-да, худди чалғида ўт ўраётгандай кулочкашлаб супура кетди.

Йирик-йирик ёнғоқ хазонлари қизғиш ўрик япроқларига қўшилиб, супургига эргашганча ҳавода ожизгина пирпираб учиб, анча нарига бориб тушар, ховлининг оппоқ сатҳи йўлакдай очилиб қолар эди. Анвар супургини ғайрат билан каттиқ-каттиқ силкитар, аммо зум ўтмай супурилган ерга яна хазонлар келиб қўнар, хуноби ошиб тагин орқага қайтар эди.

Алимардон япроқларнинг пирпираб учишини томоша қила-қила пинакка кетди...

Ошхона ичи тутунга тўлиб кетган эди. Ўтин ўчакишгандай ёнмас, ҳадеб тутар эди. Анвар чўнкайиб олганча бор кучи билан пуфлайвериб томоқлари ачишиб кетди. Бўғилиб йўтала бошлади. Энди токати ток бўлганида ўтин лов этиб ёниб кетди.

Анвар тутундан бўғилиб, ташқарига отилди. Кўзларини узоқ ишқалади. Қўлини туширди-ю, кўча эшик олдида ўзига қараб турган Муқаддамни кўриб, хижолатдан юзлари ловиллаб кетди. Муқаддам кизил кўйлак кийиб олган, елкасини силкитганча ҳадеб куларди.

Анвар жилмайганча югуриб унинг олдига борди.

– Келдингизми? Қандок топдингиз?

– Ҳаммаёғингиз қоракуя бўлиб кетибди-ку! – Муқаддам эрка табассум билан унга қараб кўйди. – Қандок кираман, деб чўчиб турган эдим... Яхшиям ўзингиз бор экансиз!

...Муқаддам Анварга бошдан-оёқ қараб чиқди. Шу топда унинг чанг аралаш ис теккан кош-киприклари, майкачан бўлиб олиб, хижолатдан кизариб туриши ҳам кулгили, ҳам завкли эди. У Анварни ҳеч қачон ҳозиргидай содда, аммо кўнгилга яқин, дилкаш бир ҳолатда кўрмаган эди.

– Ошпазликни ҳам биласизми? – деди у Анварнинг қорайиб қолган пешанасига қараб.

Анвар жилмайиб кўйди-ю, Алимардон ётган уйга имо килди.

– Кирайлик.

Кетма-кет уйга киришди. Девор олдидаги каравот ёнига Анвар биринчи бўлиб борди. Кўрпани кўтариб каради-ю, Муқаддамга ўгирилиб шивирлади:

– Ухлаб қолибди-ку...

Муқаддам оёқ учида юриб келиб, беморнинг устига эгилди.

Ранги бир оз синиккан, аммо кўркам чехрасида қатъият балқиб турган йигит кўзларини чирт юмиб ухлаб ётарди. Муқаддам бир қарашдаёқ унинг чимирилган қошларида, маҳкам юмилган юпқа лабларида, кулгичи чуқур ботиб кирган иягида мағрур бир ифода борлигини пайқайди. Негадир кип-қизариб кетди. Ўзининг ҳолатидан ўзи ийманиб, гуноҳ қилиб кўйган одамдек Анварга қаради. Анварнинг тикилганини кўриб, баттар қизарди.

– Уйғотасизми? – деди секин.

Анвар яланғоч елкаларини қисди.

– Ўзингиз биласиз...

Муқаддам бир лаҳза ўйланиб қолди.

– Майли, – деди пичирлаб. – Безовта қилмай кўя қолайлик. Эртага эрталаб кела қоламан.

Анвар бу сафар ҳам елкасини қисди.

– Майли...

Муқаддам эшик олдида борганида яна бир марта ўгирилиб қаради. Токчалардаги чойнак-пиёлаларга, шкаф устидаги ганч мушукчага, таҳмондаги кўрпачаларга бир-бир назар ташлади-ю, тагин қаравотга тикилиб қолди. Бемор ҳамон қошини чимирганча қимир этмай ётар, чехрасида ўша қатъият бор эди.

– Бронхит эканми? – деди Анварга қараб. Анвар бир қўлини баланд кўтариб эшик кесақисидан ушлаганча гоҳ Алимардонга, гоҳ Муқаддамга қараб турар эди.

– Болалигидан шунақа, – деди Анвар ачиниш тўла паст оҳангда. – Сал шамолласа ўпкаси қисади. Қайси куни анҳорда чўмилиб, тагин шамоллаб қолибди. Ўжарда, ўжар. Касалхонага бормади. – У бир нафас жим қолдида, яна Алимардон томонга қаради. – Ҳали билмайсиз... Жуда ажойиб йигит. Шунақа овози борки, шунақа яхши ашула айтадики...

– Эшитдим... Доктор айтган эди. – Муқаддам Анварга қараб жилмайди. – Кетаверайми?

Анвар унинг кўзларидан ўзига кадрдон бўлиб қолган илик меҳрни сезди-ю, қувониб кетди.

– Овқат пишсин... Кузатиб қўяман.

* * *

Улар анҳор ёқасидаги ёлғизоёк йўлдан изма-из бо-ришарди. Муқаддам олдинда кетар. Анвар уч кадамча орқада ундан кўз узмай борарди. Йўл кимсасиз бўлгани учун Муқаддам туфлисини ечиб, бармоқларига илиб олган, яланг оёқлари остидан кўтарилган чанг йўл чеккасидаги сарғая бошлаган ўтлар устига чўқар, этагининг шамолидан силкинган ғумайлар оҳиста бош силкиб қоларди. У чор-атрофни томоша қилиб борар, Анвар унинг чехрасини кўрмаса ҳам қувончдан жилмаяётганини, ҳаяжонланаётганини сезиб турарди.

Қишлоқ устида кузнинг атлас либоси ловиллаб ёнади, уфққа туташиб кетган полизлар, тоқзорлар гоҳ қизғиш, гоҳ қаҳрабо рангда товланади. Олисда, осмоннинг ер билан туташган жойида оловли бир ҳовур ичида қуёш бо-тиб борарди. Қаердадир бузоқлар маърайди, гузар томондан мактаб болаларининг қий-чув товушлари эшитилади.

Сўқмоқ бирдан ўнгга бурилди-ю, пастга анҳор устига шўнгиб кетди. Муқаддам тўхтаб қолди. «Энди қаёққа бо-рамиз?» – дегандай Анварга қайрилиб қаради.

– Яккачўпдан ўтамыз... – Анвар Муқаддамни четлаб ўтди-да, тик сўқмоқдан пастга югуриб тушиб, қирғоқдаги толнинг ғадир-будир, йўғон гавдасини қўли билан ушлаб қолди. Анҳор соҳилида эркаклаб кетган баланд-баланд ялпизлар яшнаб ётар, қирғоқдаги икки туп азим тол атрофга окшом соясини ташлаган эди. Анвар бурилиб қаради-ю, терак бўйи баландликда ўзига қараб жилмайиб турган Муқаддамни кўрди. Юкорида ҳали қуёш нури сўнмагани учун Муқаддамнинг қизил кўйлаги офтобда

ярақлар, гўё унинг ўзи ҳам аланга оғушида ёнаётгандек эди.

У қўлларини ҳавода кенг ёзди-да, болаларча шодон оҳангда кичкирди:

– Ушланг, Анвар ака!

Анвар ҳушини йиғиб олгунча, у чопкиллаб туша бошлади. Анварнинг юраги гупиллаб уриб кетди. У Мукаддамнинг ҳозир бағрига келиб урилишини билиб турар, аммо кучоклаб олишини ҳам, қўлидан тутиб қолишини ҳам билолмай иккиланарди. Анвар ҳушини тўплаб бўлгунча Мукаддам шиддат билан етиб келди. Анвар бирдан ўзини четга олди-да, унинг билагидан маҳкам тутиб қолди. Мукаддам кескин бурилганча унинг кўксига урилди. У негадир кўзларини юмганча ҳадеб кулар, Анвар эса ҳаяжондан нафаси тикилиб, нима қилишини билмай қолган эди. Мукаддам унга ҳеч қачон шунчалик яқин турмаган, унинг сочлари ҳеч қачон Анварнинг юзига тегмаган эди. Анвар ҳаяжондан бўғилиб қолган, ўзи ҳам маъносини тушуниб етмаган алланимадан уялар эди.

Мукаддам қўлини тортиб олди-да, қошларини чимириб жилмайди.

– Ёмонсиз-а...

Анвар яна негадир ўзидан-ўзи уялиб, кўзларини олиб қочди.

Мукаддам тўфлисини ялпизлар устига ташлаб, анҳорга оёғини осилтириб ўтирди. Анвар тикка тураверишини ҳам, унинг ёнига ўтиришини ҳам билмасди. Мукаддам елкаси оша бурилиб қаради. Худди унинг кўнглидағини билиб тургандай сўради:

– Ўтирмайсизми?

Анвар унинг ёнига ўтирди. Сувдан салқин, зах ҳаво гуркирар, нариги соҳилдаги тик қирғоқ, икки тол ўртасидан чўзилиб кетган ингичка яккачўпнинг сояси сув

юзида лопиллар, анҳор тип-тиник бўлгани учун сув тагидаги тол хазонлари аник кўриниб турар эди.

Муқаддам Анварга бир қараб қўйди-да, энгашиб, ховучлаб сув олганча оёғини юва бошлади. Анварнинг юраги боягидан ҳам каттиқрок гупиллаб уриб кетди. Қулоқларигача ловиллаб, юзини ўғирди.

– Бу ерда чўмилса бўладими?

Анвар хайрон бўлиб қаради. Муқаддам унга қарамасдан иккинчи оёғини ювар эди. Анвар муздек сувни хис қилиб, эти жунжикиб кетди.

– Совук-ку ҳозир...

– Совукмас пайтда-чи?

– Бўлади. – Анвар сув тагида силкиниб турган хазонлардан кўз узмай жилмайди. – Бу ерда кўп чўмилганман... Болалигим шу ерда ўтган...

Икковлари ҳам жимиб қолишди.

Анҳор юзи секин-секин қорая бошлади. Қаердадир чигиртка чириллади. Анҳор бир шовуллаб, яна жимиб қолди. Анвар Муқаддамга бурилиб қаради. У тиззаларини қучоқлаб олганча нариги соҳилга тикилиб ўтирар, Анвар унинг нималарни ўйлаётганини билмаса ҳам чуқур хаёлга толганини хис этди. Муқаддам унинг қараб ўтирганини сизди шекилли, секин сўради:

– Алимардон билан бирга ўсганмисизлар?

Анвар ўша беғубор хотираларни эслаб жилмайди.

– Иккаламиз шу ерларда сигир боқардик, – у бирдан қулиб юборди, – Алимардон ўшанда ҳам шайтон эди... Бир марта анҳорнинг нариги бетидаги Собир чўлоқнинг полизига қовун ўғирликка тушганимизда мени роса дўппослатган... Мен чайла яқинига бориб, Собир чўлоқни пойлаб турдим. Агар уйғониб қолса хуштак чалишим керак эди. Алимардон ҳам қовунни олиб чикқанидан кейин хуштак чалиб, мени чақирмоқчи эди. – Анвар Муқаддамга қараб қулиб қўйди. – Ҳали ўтирибман, ҳали

Ўтирибман Алимардоннинг хуштагидан дарак йўк. Бир маҳал биров елкамдан маҳкам ушлаб, тарсаки кўйиб юборса бўладими. Собир чўлокнинг уйғонганини билмай қолибман... Уйга келсам, Алимардон аллақачон қовунга тўйиб, ухлаб ётибди. Ишини битириб, индамай кетаверган экан.

Муқаддам елкаларини силкитиб, қаҳ-қаҳ уриб кулди.

– Сиз ўшанда ҳам бўшгина экансиз-да...

Анвар ювош жилмайди.

– Ким билсин...

Аста-секин окшом кўна бошлади. Тол шохлари соядай қорайиб қолди. Шабада турди. Япроқлар дув тўкилиб, сув юзига чипиллаб туша бошлади.

– Дадам ўлганидан кейин биз шаҳар ҳовлига кўчиб кетдик, – деди Анвар ўйчан овозда. – Шунда ҳам мен ўнинчини битиргунча Бўстондан кетмадим. Мактабни битираётганда одам бошқача бўлади-ку... Мен шоирликни орзу қилгандим.

– Шоир бўлолмадингиз! – Муқаддам кулги тўла овозда унинг гапини кесди. Кейин юпатди: – Майли, журналист бўлдингиз-ку!

– Ким билсин ҳали... Ишни энди бошладик-ку! – У яна дўстини эслади. – Алимардон консерваторияни яхши битирди. Кўрасиз, ундан яхши бастакор, яхши кўшиқчи чиқади...

Икковлари тагин жимиб қолишди. Муқаддам бемалол ўтирар, кетгиси келмаётганга ўхшар эди. Анвар кеч бўлиб кетаётганини кўриб ийманар, бу йўл камқатнов бўлса ҳам биров ўтиб қолишидан: «Бу ерда нима қилиб ўтирибсанлар?» – дейишидан истиҳола қиларди. Атрофни ғира-шира қоронғилик ўради. Сув юзига илк юлдузлар шўнғиди.

– Кетамизми? – деди Анвар ўрnidан туриб. – Қаранг, қоронғи тушиб кетди.

У Мукаддамни кўлидан ушлаб, лопиллаб турган яккачўпдан эҳтиёт билан олиб ўтди.

– Катта анҳор экан... – Мукаддам кирғокка чикиб енгил нафас олди. – Оти нима?

– Қонкус... – деди Анвар йўл бошлар экан.

Мукаддам таққа тўхтаб қолди.

– Қонкус?!

Анвар унинг орқада қолиб кетганини овозидан пайқади-ю, ўгирилиб қаради. Мукаддам беш-олти қадам орқада турар, коронғиликда гавдаси элас-элас кўринарди.

Анвар қайтиб келиб шивирлади:

– Юринг! – Бир неча қадам босгандан кейин тушунтирди. – Эски ном-да...

Мукаддам оппоқ сўкмоқдан авайлаб қадам ташлаб бораркан, яна сўради:

– Нега унақа?

– Ҳар хил гаплар бор, – Анвар унга қараб қўйди. – Биттаси менга айниқса ёқади... Бир вақтлари бу ердан катта дарё ўтган, дейишади. Дарё бўйида шаҳар бор экан... Бир куни шаҳарга душман ҳужум қилиб қолибди. Шаҳар одамлари дарёнинг кўпригини бузиб ташлашибди... – У яна Мукаддамга бурилиб қаради. – Дарёнинг кечув жойи бор экан-у, уни шу шаҳардаги икки йигитдан бошқа ҳеч ким билмас экан. Иккала дўст битта кизни яхши кўришар экан.

Қамал бўлмасидан бир ҳафта илгари қиз йигитлардан бирига – ўз севганига теккан экан. Иккинчи йигит дўстидан қандай қилиб бўлмасин қасос олишга, кизни қўлга киритишга қасам ичган экан. Душман шаҳарни ўраб олиши билан ўша йигит хоинлик қилибди. Дарёдан сузиб ўтиб, душман сарқардасига сирни айтибди: «Агар сен рақибимни ўлдириб, севгилимни менга топширишга ваъда берсанг, йўлни кўрасатаман», – дебди. Сарқарда рози бўлибди. Душманлар кечувдан ўтиб, шаҳарни босиб

олишибди. Қизнинг севгилиси урушда ўлибди. Саркарда хоинни чакириб, май тутибди. «Хизмат ҳақингни ол», – дебди. Хоин май ичиб, охирги тилагини айтибди: «Мен сенинг буйруғингни бажардим. Энди сен ҳам менинг шартимни бажар. Одамларингга айт, севгилимни олиб келишсин». Саркарда кулибди. «Севгилингни кўриш сенга насиб килмайди, ҳозир ичганинг май эмас, заҳар! Ўз дўстига хиёнат қилган одам менга дўст бўлолмайди. Сен қон қусиб ўласан!» – дебди. Хоин чиндан ҳам қон қусиб ўлибди.

Анвар жимиб қолди. Унинг кадам товушлари сўкмок устида текис гурсиллай бошлади.

– Қиз-чи, қиз нима бўпти?

Анвар Мукаддамнинг овозини эшитиб бурилиб қаради-ю, унинг ваҳимада катта-катта очилиб турган кўзларини қоронғиликда аниқ кўрди.

– Севгилисининг ўлганини эшитган замони ўзини дарёга ташлаган экан.

Мукаддам кўрқув тўла кўзларини терак бўйи пастликда жимгина оқаётган анҳорнинг қоп-қора сувларига тикди.

– Тезроқ юрайлик...

– Майли. Мен ҳам тезроқ қайтишим керак... Алимардон хуноб бўлиб ўтиргандир.

* * *

Алимардон уйғонди-ю, ўзидан бир неча кадам нарида турган кизни кўрди. Қиз бош яланг, сочлари турмакланган, оппоқ халат кийган эди. У катак-катак дастурхон ёпилган стол устида биқирлаб қайнаётган ялтироқ стерилизатордан пинцет билан игналарни авайлаб олар, совутиш учун бўлса керак, бир чеккага қўяр эди. Қиз ёнламаси тургани учун Алимардон унинг чехрасини яхши

кўролмас, аммо деразадан ёгилаётган тонг нурида қирра бурни, силлик, хушбичим юзининг бир томони, майин тукли лаблари аниқ кўринади.

«Мукаддам, – деб ўйлади у киздан кўз узмай. – Анварнинг куйиб юрганича бор экан».

У кўп кизларни кўрган, аммо бунақа жозибадор қизни учратмаганди. Юраги гупиллаб ура бошлаганини сезиб, бошини кўтарди. Қиз каравот ғичирлаганини эшитиб, бурилди.

– Уйғондингизми? – Қиз жилмайганида узун, қайрилма киприклари туташиб, яна ҳам чиройли бўлиб кетди.

«Фариштадай экан...» – Алимардон ҳам беихтиёр жилмайди.

– Сиз Мукаддамхонсиз-а? – у яна нимадир дейиш кераклигини ўйлаб сўради. – Анвар кетдимиз?

– Мен келсам, кетган эканлар, – деди Мукаддам яна шприцларни олиб. – Ишга кетган бўлсалар керак...

«Келганига анча бўлган экан-да...» – Алимардон нима учун қувонаётганини ўзи билмаса ҳам киздан кўз узолмай қолди.

Мукаддам флакондаги дорини шприцга тортиб олдида, игнасини юқори кўтарди. Игна учидан тизиллаб дори отилди.

– Билагингизни чиқаринг... – деди у Алимардонга карамай.

Алимардон унинг уялаётганини сезиб турарди.

– Қўрқаман-да, – у атайлаб кўрпага бурканиб олди. Қўрпа тагидан мўралаб қаради-ю, Мукаддамнинг қизариб кетганини, ўзини жиддий тутишга уринаётганини пайқади.

– Бўлинг! – Мукаддам ҳамон игна учидан отилаётган доридан кўз узмай, қуруққина буюрди. – Чанг қўнса, шприцларни бошқатдан қайнатишга тўғри келади.

Алимардон ҳамон ундан кўз узмай, кўйлагининг енгини шимарди.

– Ўлиб қолсам, ўзингиз жавоб берасиз!

У уколнинг оғригини сезмади ҳам. Тепасида энгашиб турган Муқаддамга тикилиб ётаверди.

Муқаддам авайлаб дори юборар, қўллари билинар-билинимас титрар, Алимардоннинг эмас, ўзининг жони оғриётгандай лабининг бир бурчини кимтиб турарди. Алимардон унинг оппоқ юзидан кўз узолмас, халатининг очик ёқасидан кўринаётган бўйнидаги холи ҳам, қундуздай кошлари ҳам юрагини ўртар эди.

– Мана, бўлди. – Муқаддам игна ўрнини спиртли пахта билан артиб жилмайди. – Шунга кўрқиб ўтирибсиз....

У секин-секин стол олдига юриб борди-да, игнани чиқариб, стерилизатор қопқоғига ташлади.

Алимардон унинг ҳар бир ҳаракатини диққат билан кузатар, мияси ғувиллаб кетган, чалкаш туйғулар ичида тўлқинланар эди.

Муқаддам анжомларини йиғиштириб бўлгунича у бир қарорга келди-ю, чақирди:

– Нима қилиб кўйдингиз... – деди ҳаяжондан овози титраб. – Ҳамма ёғим олов бўлиб ёниб кетяпти-ку!

– Нима? – Муқаддам чўчиб ўгирилди. Унинг чехрасида кўрқув бор эди.

– Ишонмасангиз пешанамни ушлаб кўринг!

Муқаддам шошилиб келиб унинг пешанасига қафтини босди. У энди гапиришга оғиз жуфтлаган эди, Алимардон бўйнидан маҳкам кучди-ю, силтаб пастга тортди, лабларидан, юзидан ўпа бошлади.

Муқаддам бир лахза гангиб қолди. У ўзини йўқотиб қўйган, Алимардоннинг оғушида талпинар, аммо чиқиб кетолмас эди. Қизик, шунча ойлардан бери Анвардан кутиб юрган кескин ҳаракатларни Алимардон килар, бу айёр йигитни уриб юборишини ҳам, индамаслигини

хам билмасди. Аммо Анварни эслаши билан силтаниб каддини рослади-да, Алимардоннинг юзига тарсаки туширди.

– Уятсиз! – У кўз ўнгини тўсган ёш пардасидан ҳеч нимани кўролмай, тусмоллаб стол ёнига борди.

Шоша-пиша стерилизаторни йиғиштираётганида орка томондан Алимардоннинг бўғик овози келди.

– Кечиринг...

Муқаддам ёшли кўзлари билан унга каради.

Алимардон каравотда маъюс бош эгиб ўтирарди.

– Кечиринг, Муқаддам, – деди у бўғик оҳангда. Кейин унга тик караб туриб, таъкидлади: – Мени, ифлослик қияпти, деманг. Сиз бари бир меники бўласиз!

Муқаддам кўксини тошириб юбораётган йиғидан бўғилиб, ташқарига отилди.

Кўча эшик ғийқиллаб очилиб ёпилганидан кейин, Алимардон ўзини ёстикқа ташлади. Виждонининг туб-тубида энгил бир азоб уйғонди.

«Яхши бўлмади... – У шифтга бир лаҳза тикилиб ётди-да, ўзига тасалли берди. – Нима бўпти?! Қизлар ҳам мард йигитларни яхши кўради. Ўша латтадан кам жойим борми?!»

... Шу кунни пешинда Иқбол хола ош олиб келганда Алимардон у билан совуккина саломлашди. Анварни сўрамади ҳам...

* * *

Муқаддам Анвар акаси билан нурли кўчадан борарди. Салқин сезилиб қолган, олди одамлар ёмғирпўш кийиб олишган эди. Каттакон шаҳар серюлдуз куз осмони тагида чироқларини яшнатиб ётар, йўлкалар у ёқдан-бу ёққа шошилиб ўтаётган кишилар билан гавжум эди. Одамлар ётиш олдидан шаҳар кезишади, чекка-чеккалардаги газсув дўконлари олдида навбат кутиб тўдаланиб туришади.

Чор-атроф сайилчиларнинг говур-ғувури, трамвай-троллейбусларнинг шовқини билан тўлиб-тошган.

Улар йўловчилар дарёсига қўшилиб жимгина боришар, симёғочлар тагида ўз сояларига етиб олишар, уч-тўрт кадам юришлари билан соя яна олдинга ўтиб кетар, келгуси симёғочга яқинлашган сайин орқага чекинар эди.

Меҳмонхона ёнидаги ер ости йўлидан ўтиб, гулзор майдонга чиқишди. Энг чеккадаги скамейкага бориб ўтиришди. Бу ерда ҳамма нарса – баланд-баланд бинолар пештоқидаги афишалар ҳам, шовуллаб отилаётган фавворлар ҳам камалак нурида товланади. Меҳмонхонанинг еттинчи каватидаги ресторандан оркестр садоси, мастона қийқириклар эшитилади. Тошкент ўзининг ташвишию қувончи, нурларию зулмати билан яшайди.

Муқаддам зимдан Анварга қараб қўйди. У фавворадан кўз узмай ўтирар, чеҳраси сув ичида айланаётган нурлар аксида гоҳ қизариб, гоҳ кўкариб кўринарди.

– Алимардонни кўриб турибсизми?

Муқаддамнинг юраги зиркираб кетди. Анварнинг ўзига қарамай гапирганидан шубҳага тушиб, иккиланиб қолди: «Сезибди! Айтайми, йўқми?» У яна бир лаҳза иккиланиб турди-да, ички бир ишонч билан ўзига далда берди: «Билса нима!»

– Ҳа бориб турибман... – У шундай деди-ю, икки юзининг ловиллаб кетганини сезиб, тилини тишлаб қолди.

Анвар ўгирилиб қаради. Унинг кўзларида ювош табассум бор эди.

– Тузукми?

– Яхши... – Муқаддам елкаларини учуриб қўйди. – Ўзингиз бормадингизми ҳеч?

– Иш кўпайиб кетди, – деди Анвар чарчок оҳангда, – эртадан-кечгача югур-югур... Ҳали бастакор билан учраш, ҳали шеърларни муҳокама қил... Телевизорни

кўраверарканмиз-у, томошаларни тайёрлаш канчалик машаққатли бўлишини билмас эканмиз.

Муқаддам унинг сидкидилдан гапираётганини пайкади.

Йўқ, Анвар қувлик-шумлики билмайди!

У Анварнинг ўйчан кўзларига қараб, оҳиста хўрсинди. Ўша кундан бери ўзининг кўнглида уйғонган муаммога жавоб топгандек бўлди. «Ўзимнинг Анвар акам яхши!» – У хаёлида шундай деди-ю, аммо кўнглининг бир чеккасини аёвсиз кемираётган бир куч тагин жунбушга келди. Муқаддам бу муаммонинг нима эканлигини тушуниб етолмас, аммо бир нарса аниқ эди: у Алимардоннинг нимасидир Анвардан устунрок, кучлирок эканини ҳис этар эди. Кўпдан буён Анварнинг алланимаси ўзига ёқмай келаётганини пайқаган, лекин бу нарса нима эканини аниқ билмас эди. Алимардонни учратганидан кейин билди. Анвар бўшанг экан, латта экан!

– Кетамизми?

Муқаддам унинг ювош овозини эшитди-ю, нима деганини пайкамай, саволомуз қараб қўйди.

– Кеч бўлиб кетди, – деди Анвар ноқулай жилмайиб. – Уйингиздагилар хавотир олишади.

Улар тор кўча бошидаги каттакон харсангтош олда хайрлашдилар. Кун бўйи тош устида писта сотиб ўтирадиган хотин аллақачон уйига кетган, чор-атрофда писта пўчоклари сочилиб ётарди.

Анвар хайрлашиб қўл чўзаркан, Муқаддамнинг кўнглидаги бояги хижиллик йўқолди. Хаёлида яна ўша юпанчли, тиник фикр уйғонди: «Йўқ, ўзимнинг Анвар акам яхши!» Муқаддам унинг қўлини узоқ қисиб турди-да, ишонч тўла кўзларига караганча, хўрсиниб қўйди.

Кўча ичкарасидан аллакимнинг қадам товушлари эшитилди. Анвар дарров қўлини тортиб олди.

– Хайр...

Муқаддам шартта бурилди-да, қоронғи кўча ичига шўнғиб кетди.

Ажаб, қиз боланинг қалби ловиллаб ёнса-ю, йигит киши ҳадеб бўшашаверса...

Анвар Муқаддамнинг нимадандир кўнгли чўкканини сезди шекилли, кетидан гапириб қолди:

– Алимардондан хабар олиб тулинг...

Муқаддам эшитса ҳам индамай кетаверди. Анварнинг кулоқлари остида кескин, асабий пошна садолари узок вақт қарсиллаб турди. Бора-бора кадам товушлари сусайиб, тинчиб қолди.

* * *

Муқаддам амбулаторияга кириб келганида анчагина одам тўпланиб қолган эди. У бири боласини овутаётган, бири тинимсиз йўталаётган беморлар орасидан ўтиб, йўлак охиридаги эшикни очди. Тўрдаги стол қаршисида сочлари оқарган доктор ўтирарди. Муқаддам ишга келган биринчи кунидек бу аёл қишлоқда Ҳури дўхтир деб танилиб кетганини, одамлар уни қаттиқ хурмат қилишини эшитганди. Унинг ўзи ҳам бу аёлнинг оналардай меҳрибон муомаласини яхши кўриб қолганди.

– Мен келдим, опа... – деди у ичкари кириб.

Доктор ёзаётган касаллик варақасидан бош кўтариб, жилмайди. Ташқарида ёмғир ёғаётгани учун чироқ ёқиб қўйилган, стол устидаги шиша банкага солинган термометрлар ялтираб кўринарди.

– Бугун яна хонадонларга қатнайсиз, – деди доктор.

«Яна Алимардоннинг уйига бораманми?» – деб ўйлади Муқаддам. Ўша кунги воқеани, кеча Анвар акаси билан совуқ хайрлашганини эслади-ю, чойшаб тўшалган диваннинг бир чеккасига бўшашиб ўтирди.

– Бошка одам борса бўлмайдами? – деди у чойшабни гижимлаб. Ҳури опа ўзига синчиклаб караб турганини хис этса ҳам бошини кўтармай ўтираверди.

– Ким боради?

Муқаддам кўз кири билан каради-ю, докторнинг кўзларидан ажабланаётганини пайқади.

– Хадича опангиз боролмайди-да, – деди доктор хотиржам оҳангда.

Муқаддам ўзининг лов этиб қизариб кетганини сезди. У ишга келган кунидан Хадича таътилга чиқиши керак эди. Аммо Муқаддам ҳали тажрибасиз бўлгани учун оғироёқлигига қарамай, у ҳамон катнаб турар, иш ўргатарди.

Муқаддам стол устидаги шиша банкага, ташқарида деразага оҳиста урилайётган ёмғир томчиларига журъатсиз караб қўйди-да, шивирлади:

– Уяламан...

Доктор шу қадар беғараз қаҳ-қаҳ уриб юбордики, Муқаддам беихтиёр бошини кўтариб каради.

Доктор кула-кула халатининг енги билан кўзларини артди.

– Техникумда ибн Синонинг гапини айтишмаганмиди? Бемордан сесканган табиб – табиб эмас. Сиз бировга она, бировга опа, бировга сингил бўлишингиз керак.

«У-чи, – деб ўйлади Муқаддам. – У шундоқлигини билармикан?» Алимардоннинг чиройли чехраси, чимирилган кошлари кўз ўнгига келди-ю, ҳам кўркинчли, ҳам алланечук эркаловчи туйғулар ичида иккиланиб, ўрнидан турди. Эшик олдида етганида негадир ўзининг ҳам ўша ёққа талпинаётганини сезиб, ҳаяжон ичида туткични ушлади.

– Айтинг, навбатдаги одам кирсин, – деб колди доктор унинг кетидан.

...Ёмғир ҳаммаёқни эзиб юборган эди. Қишлоқ жимиб қолган, пахса деворлар зах босиб кетган, ҳали

кўмилмаган тоқлар эгри-бугри кизғиш гавдасини яширолмай, иймангандай осилиб ётарди. Чор-атрофда ёмғир аралаш намикқан хазон ҳиди гуркирарди.

Муқаддам таниш, пастак эшик тагига етганидан кейингина тез юрганини, юраги аллақандай қарама-қарши туйғуларга тўлиб-тошганини пайқаб қолди. Эшикни қия очиб, ҳовлига кирди-да, ерда ётган бир қарич ёнғоқ чўпини олиб, туфлисига ёпишган лойни сидириб туширди.

Ҳовлидаги нарсалар деярли ўзгармабди. Фақат ёнғоқлар яп-яланғоч бўлиб қолибди. Шохларининг уч-учидаги битта-яримта япроқлар ёмғирдан ивиган танини кўтаролмай, ожиз силкинади. Молхона томидаги маккажўхорилар йиғиб олинди, қамиш бўғотдан сизиб тушаётган йирик-йирик томчилар ора-чора ярақлайди.

У девор тагидаги қуруқ йўлкадан уч-тўрт қадам юриб, тўхтаб қолди. Ичкаридан рубоб овози эшитилди. Аввалига ҳиссиз, эринчоқ тингиллаб турди-ю, кейин бирдан жўшқин садоларда жаранглаб кетди. Муқаддам бир нафас қулоқ солиб, бу қуйни аввал ҳеч қаерда эшитмаганини сизди. Ҳа, бу қуй янги қуй эди. Унда эндигина ердан бош кўтарган бойчечакларнинг нозик шивирлаши ҳам, тантанавор баҳор шалолалари ҳам, қуёшдай тиник туйғулар ҳам бор эди.

Муқаддам беихтиёр жилмайди. «ўзи чалапти». У қуй оғушида эркаланиб, яна уч-тўрт қадам юрди. Энди дераза ёнига етганида қуйга худди торларнинг ўзидай тиник бир овоз қўшилди. У қўшиқнинг биринчи сатрларини яхши англаб ололмади-ю, кейин аниқ эшита бошлади:

...Яхши қол, эй дилбарим, дилда қадар, кетмақдаман,
Ишқ аро энди ҳолим зеру забар кетмақдаман.
На ишончу, на қувончу, на қўнгилдан очма гап,
Барчасидан ушбу кун йўқдир самар, кетмақдаман!

Овоз шу кадар тиник, дилрабо эдики, Мукаддам хаяжондан энтикиб кетганини сизди. Кўшик уни аллалар, ширин туйгуларга ғарқ этарди. У ёкасидан муздек сув қуюлиб кираётганини анчадан кейин сизди. Бўғотдан бир кулочча чиқариб қўйилган тарнов тагида тўхтаб колганини билиб, дераза олдиға яқинроқ борди. Ичкари коронғирок бўлгани учун Алимардоннинг юзини аник кўролмаса ҳам, унинг қаравот ёнида тик турганча рубоб чалаётганини кўрди. У ўз қуйидан ўзи маст эди, дераза томонга қайрилиб ҳам қарамасди.

Мен қуёш юзлигга деб тун кечалар бердим юрак,
Окибат отганда тонг қондир жигар, кетмакдаман.
Шунча қунлар ўтди, аммо сўрмадинг холимни бир,
Охирида хол сўраб келсанг магар, кетмакдаман.

Мукаддам тўхтаб қололмади. Тез-тез юрди-да, йўлакдан ўтиб, эшикни очди. Алимардон уни кўриб, бир лаҳза тўхтади. Лекин зум ўтмай яна рубоб жаранглади. У қўшиқнинг охириги байтини Мукаддамдан кўз узмай айтди:

Келганингда дедиларки, бу йигит қони зарар,
Кетмагимдан охир, айт, борми зарар, кетмакдаман?

У негадир енгил хўрсиниб жилмайди.

– Мукаддам...

Мукаддам унинг қувонч тўла кўзлари парпираб кетганини, хўрсинганини сизди.

– ... келдингизми? – деди Алимардон, худди унинг албатта келишини билгандай.

Мукаддам ёмғирпўшини эшик олдидаги миҳга илди.

– Чалаверинг...

– Эшитасизми? – Алимардон шодлик тўла кўзлари билан унга бошдан-оёқ разм солиб чикди. – ўтиринг. Ивиб кетибсиз...

Муқаддам катак-катак адёл тўшалган каравотнинг бир чеккасига ўтирди. Алимардон унинг ёнига оғир чўкди-да, кошларини чимирди.

– Чалайми?

Муқаддам индамасдан бош силкиди. Пастак шифт остида яна торлар нола чекди. Алимардоннинг қўллари пардадан пардага енгил кўчар, тошқин садолар текис парвоз этар эди.

Куй тамом бўлгандан кейин Алимардон унга яна кошларини чимириб қараб қўйди.

– Раҳмат! – Муқаддам унга меҳр билан тикилиб қолганини пайқаб, дарров кўзларини яширди.

– Ўша куни шунақаям урган экансизки, уч кунгача юзим ловиллаб юрди. – Алимардон кулди.

– Яхши чалар экансиз, – деди Муқаддам унга яна тезгина қараб олиб.

– Сиз куйдан ҳам яхшисиз...

Муқаддам унинг қўллари чаккасидаги сочларига текканини сезиб, чўғ теккандай сесканди. Аммо туриб кетмади.

– Мана шу ашула сиз учун ёзилган... – Алимардоннинг овози негадир титраб кетди. Муқаддам хавотирланиб унга ўгирилди-ю, шу ондаёк Алимардоннинг кайноқ, титрок лаблари ўзига ёпишганини ҳис этди. Муқаддам ожиз талпинар, аммо унинг оғушидан чикиб кетолмасди. Бу дақиқалар унга ҳам лаззатли, ҳам азобли туюларди. Анчадан кейин у каравотдан сакраб турди-да, тескари қараб, қўллари билан юзини яширди.

– Яхшимас, нима кераги бор, Алимардон ака... – деди бўғик овозда.

Шу ондаёк елкаларига яна унинг оғир қўллари тушганини пайқади. Силтаниб, бурчакдаги шкаф тагига бориб олди. У юзларини кафти билан яширганча турар, оёқларидан мадор кетиб, қалтирарди.

– Мукад...

У Алимардоннинг овозини яна кулоқларининг тагида эшитиб, кафтини туширди-да, унинг аллақандай хаяжонли, ўт ёниб турган бежо кўзларини кўриб кўркиб кетди.

– Қўйинг! – У Алимардоннинг кўкрагидан итариб юборди. – Худо ҳақки, тегманг...

Лекин Алимардоннинг бақувват қўллари белига чирмашганини кўриб, даҳшат ичида шивирлади:

– Қочинг, хозир додлайман!

Икковлари гандираклаб бориб шкафга урилишди. Шкаф устидаги ганч мушукча ағдарилиб, Алимардоннинг елкасига, ундан ерга тушди-да, чил-чил бўлди.

– Қочинг! Уятсиз! – У Алимардоннинг юз-кўзига урар, типирчиларди. Яна бир лаҳзадан кейин Мукаддам каравотга учиб тушди. – Нима қиялпсиз? – деди кўрқувдан кўзларини катта-катта очганча пичирлаб. Кейин кучи борича юлкина бошлади.

Алимардон уни бўшатмас, ҳадеб бир гапни қайтарарди:

– Мукад... Бари бир бирга бўламиз-ку... Мукад...

Мукаддам кучли эди. У узок олишди. Кейин бирдан бўшашди-ю, жимиб қолди. Ҳозиргина ўзи шилиб ташлаган Алимардоннинг юзларини силаб, кўзларини чирт юмиб олди. Энди у ҳеч нимани ўйламас, унга ҳамма нарса бари бир бўлиб қолган, фақат кўркарди...

...Ярим соатлардан кейин у гандираклаб ўрнидан турди. Токчага суяб қўйилган ойна олдига секин-секин борди. Кўзгудан сочлари паришон тўзғиган, юзлари сўлгин бир киз караб турарди. Шу топда у ўзининг кадри бирданига пасайиб кетганини юрак-юракдан ҳис қилдию ўкраб-ўкраб йиғлади. Алам ичида орқасига ўгирилиб қаради. Алимардон каравотга қўлларини тираганча бошини қуйи солиб ўтирарди.

Мукаддам чидаб туrolмади.

– Энди нима бўлади, Алимардон ака?

Бирданига ўзига якин, азиз бўлиб қолган кишисининг кучоғига ўзини отди. Унинг тиззаларидан кучоклаб, юзларини яширди.

– Дадам сўйиб ташлайди мени!

Алимардон унинг сочларини силаб, хўрсинди.

– Бўлди... Йиғламанг.

Унинг овози негадир хиссиз, совуқ эди.

... Анчадан кейин Мукаддам чил-чил бўлган мушукчанинг синик бўлақларини босиб ўтиб, ёмғирпўшини кийди. Эшикдан чикиб кетаётганида яна бир қайрилиб қаради. У мана шу пастак уйга, қошини чимириб ўтирган Алимардонга ўзининг бир умр боғланиб қолганини хис этар, кетгиси келмасди.

* * *

Тўсатдан келиб теккан ўкнинг зарби анчадан кейин билинаркан.

Мукаддам эшиги тагига етганидан кейингина ўзи қилиб кўйган гуноҳнинг бутун даҳшатини хис этди. Бу юк шундай оғир эдики, борган сайин унинг икки елкасидан қаттиқрок эзар, ерга букиб, мажақлаб ташлаётгандай бўларди.

«Дадам сўйиб ташлайди!» У зах ҳиди анқиб турган кесакига суянганча лабларини маҳкам тишлаб, мункайиб қолди. Эшик гўрдай совуқ оғзини ланг очиб, қорайиб турарди. Зулмат қуюқлашиб борар, пастак булутлар қопқора этакларини судраб шаҳар устида кезиб юрар, ҳамон ўша совуқ, лоқайд томчиларини пурқар эди.

Мукаддам елкасидан муз ўтиб кетганини сезиб, секин мўраллади. Ичкаридан тик этган товуш эшитилмас, фақат тарнов ғамгин шовулларди. Унинг қадам босишга мажо-

ли колмаган, ичкарига кириши биланок пичок кўтариб турган дадасига рўпара бўладигандай юраги зирилларди. У неча йиллардан бери ўқитувчилик қилиб, одамларга тарбия берган, пенсияга чиққанидан кейин ҳам маҳалла раиси бўлиб, элга бош-кошлик қилиб юрган, маҳалла-кўй «Қори ака» деб орқа-олдидан каттик ҳурматлайдиган отаси ёлғиз кизининг шармандалигини кечирмаслигини биларди.

Йўлак томондан гурс-гурс кадам товушлари, кейин йўтал овози эшитилди.

«Дадам!» – Муқаддам юраги узилиб тушгандай тагин кесакига суяниб қолди.

– Муқад! – У дадасининг йўғон овозини эшитиб, бошини кўтарди, қоронғида унинг қалин, ҳали оқ ораламаган соқолини, қуюқ қошлари тагидан синчиклаб тикилиб турган кўзларини аниқ кўрди. – Нима қилиб турибсан? – Дадасининг баланд овози яна унинг қулоқларига миҳдай қокилди.

– Ўзим, – деди Муқаддам бепарво гапиришга ури-ниб. – Ишдан келдим.

– Кир уйга! Шалаббо бўлиб кетибсан-ку!

Дадаси уни четлаб ўтди-ю, уч кадамча нарига бориб, кўлидаги соябонини очди. Боши устида кўтарганча тез-тез юриб, зулмат қўйнига сингиб кетди.

Муқаддам саросима ичида ҳовлига мўраллади. Равон айвондан ёғилаётган нур кафтдаккина ҳовлини, бир туп ўрикнинг ёмғирдан қорайиб кетган пастак шохларини ёритиб турарди.

Муқаддам девор тагига ташлаб қўйилган япалок ғиштлар устидан сакраб-сакраб ўтиб, айвон эшигини шарақлатиб очди.

Токчадан алланимани олаётган Анзират хола чўчиб ўгирилди.

– Келдингми?... Ёмғир ҳам эзилди-ей...

Мукаддам онасининг касалманд юзига, шишиб кетган ковокларига каради-да, кўзларини яширди.

– Йиғладингми? – Онаси лаганни кучоқлаганча унинг олдига келди. – Нима бўлди?

Мукаддам дахшат ичида эшикка ёпишди.

– Лобарларникига чикаман...

* * *

Уй ичи коронги эди. Шифтдаги кандил ташқаридан тушиб турган ожиз нурда хира ялтирар, ёмғирнинг шивир-шивири эшитилиб турар, қаердадир соат чикилларди.

Мукаддам болаликданок кадрдон бўлиб қолган бу уйга кўп чиқар эди. Шодлигини ҳам, аламини ҳам мана шу уйда, мана шу Лобарга тўкиб соларди. Аммо ҳозир у нима дейди? Қандоқ гапирсин?

Мукаддам шифтга тикилганча ётар, хаёли чувалашиб кетган, нимани ўйлаётганини ўзи билмасди.

Лобар ётган каравот ғичирлади. Қоронгида унинг уф тортгани эшитилди.

– Мукад...

Мукаддам индамай ётарди.

– Мукад... – деди Лобар яна секингина.

– Нима дейсан? – деди у жеркиб.

– Ухлаганинг йўқми?

Мукаддам индамади.

Яна Лобарнинг хўрсингани эшитилди.

– Ўлсин! Бошимни ювган эдим, сочим ҳеч турмаяпти.

Мукаддам карамаса ҳам Лобарнинг туриб ўтирганини, семиз қўлларини иягидан ўтказиб, сочини ўраётганини аниқ тасаввур этди.

Анчадан кейин тагин каравот ғичирлади. Лобар яна уф тортди.

– Жаҳонгир мени кишлоғига олиб кетаман, деяпти...

Мукаддам сарғиш жингалак сочли, серхаракат, хушчакчак йигитни эслади. Жаҳонгир Лобарни яхши кўрар, яқинда улар билан баравар ўқишни битириб, фельдшер бўлган эди.

– Тегавер, – деди Мукаддам бепарво.

– Вой, опам турибди-ку..

– Бўлмаса сабр қил!

Мукаддам тескари қараб олди. Яна жимлик чўқди. Қаердадир чиқиллаётган соат Мукаддамнинг азобли дақиқаларини лоқайдлик билан битта-битта санай бошлади. Ташқарида ёмғир каттиқрок шивирлади.

– Мукад...

– Нима, нима?!

– Вуй, мунча, а! – Лобар сирли пичирлади. – Нимани ўйлаяпсан?

Мукаддам индамай ётаверди.

Лобарнинг пиқиллаб кулгани эшитилди.

– Биламан... Анварни...

«Анвар!» – Мукаддамнинг мияси зирқиллаб кетди. Елкасидан босиб ётган юк устига яна бир тоғ ағдарилди. «Анвар!» – деди у пичирлаб. Елкалари аввалига секин-секин титради. Кейин силкиниб-силкиниб йиғлаб юборди. У бугун негадир Анварни эсламаган экан. Шунча йиллик кадрдон Анвар акасини, Анвар акажонини ўйламаган экан.

Мукаддам овозини чиқармаслик учун кўрпачага бурканиб олди. Бир вақт Лобар кўрпани торткилаётганини сезиб яна ҳам каттиқрок бурканди.

– Қоч! – деди нафаси бўғзига тикилиб.

– Вой, жинни, нега йиғлайсан?

– Яқинда мен ўламан, Лобар! – у ҳайратдан оғзи очилиб қолган ўртоғига тик қараб кичқирди. – Ўламан! Эшитдингми?!

Алимардон эрта уйғонди. Ёмғир тинганидан бери ҳаво тиниклашиб, ерлар селгиб қолган эди. У ювингани анҳор бўйига тушди. Ҳали қуёш чикмаган, сув юзида нозик туман пардаси силкиниб турарди. Алимардон сирғанчик сохилдан авайлаб юриб, пастга тушди. Қумлок сохилга чўнкайиб, муздек сувни кафтига олди-ю, совукдан бармоқлари зирқираб кетди. Кейин билақларини шимариб олганча, пишқириб-пишқириб ювина бошлади. Бир зумда қўллари, бўйни кип-кизариб кетди. Шимининг тиззаларига сув сачраб, шалаббо бўлди.

Кўнглида алланечук бир енгиллик сезиб сакраб турди-ю, бир чеккада, ҳўл ўтлар устида ётган сочик билан узок артинди. Қирғоқдан юкорига чикқунча қуёш кўринди. Ёнғоқларнинг яланғоч шохида чумчуқлар сайради. Ердан майин ҳовур кўтарила бошлади.

У енгил қадамлар билан ҳовли томонга юриб кетди.

Уч кундан бери Алимардон шод, руҳи тетик эди. Бутунлай соғайиб қолди. Бешёғочдаги музика мактабига бориб, дарс бера бошлади. Фақат ўша кундан бери Мукаддам кўринмаётгани кўнглини хижил қилиб турарди. Кеча ишга кетаётганида гузардаги дўхтирхонага киргиси келди-ю, тагин айниди: «Нима, ялиниб кираманми?» У яхши иш қилмаганини, бир қизни бахтиқаро қилиб қўйганини билар, уни соғинарди. «Бари бир уйланишим керак!» – ўша кундан буён унинг хаёлида шу фикр чарх урарди.

Ҳозир ҳам елкасига ташлаб олган сочикнинг бир учидан ушлаганча шудринг босган сўқмоқдан юриб келаркан, яна Мукаддамни ўйлади: «Бугун дўхтирхонага кираман!» У кўча эшикни очиб ҳовлига кириши билан ўртадаги сўрининг темир панжарасига суяниб турган Анварни кўрди-ю, сесканиб тўхтаб қолди. Кўнглида

уйғонган кўркувми, уятми, аллақандай тушуниб бўлмас бир туйғудан ранги ўчиб кетганини ўзи ҳам сезиб, Анварга зимдан қараб кўйди. У Анварнинг хозирок келиб ёкасидан олишини, уриб юборишини кутарди. Аммо Анвар ҳамон сўри панжарасига тирсагини тираганча, оёқларини чалиштириб, хотиржам турарди.

«Билмабди! Ниманинг маъносига тушунарди бу!»
Алимардон Анварнинг холидан хузур қилиб ич-ичидан кулиб кўйди.

– Қачон келдинг!

Анвар секин-секин юриб келиб қўлини узатди. У куёвлардек ясаниб, янги костюм-шим кийибди. Кўкиш ялтирок галстук тақиб олибди.

– Яна совук сувга ювиндингми? – деди у ёлғондакам пўписа қилиб.

– Нима кипти? – Алимардон кулди. – Сенга ўхшаб ойимкиз бўлайми?

– Ким, ким шунақа? – Анварнинг кўзлари аламдан қисилиб кетди. – Қахрамон-эй! Бир ой инқиллаб ётмагин тагин...

– Бўпти! – Алимардон унинг ҳеч нимадан хабари йўқлигига тамоман ишонди-ю, елкасига шапиллатиб уриб кўйди. – Ҳазил, ўртоқ, уйга кирайлик.

– Йўқ... – Анварнинг кўзларига жиддият чўқди. – Эртага эрталаб студияга боргин... Концерт бор. Сен ҳам чиқасан.

Алимардон кўпдан ўйлаб юрган орзуси чиндан ҳам рўёбга чиқаётганидан қувониб, юраги гурсиллаб уриб кетди. Ялт этиб Анварга қаради-ю, атайлаб талмовсиради:

– Қўйсанг-чи!

– Ҳазили йўқ! – Анвар астойдил тайинлади. – Мен дастурга киритиб кўйдим.

Алимардон ўзига соддалик билан тикилиб турган дўстига қараб, яна атайлаб бепарво гапирди:

– Мени бошларига уришармиди?

– Кутаман! – Анвар яна жиддият билан тайинлади-да, кўлини чўзди. – Хайр!

Унинг учи ингичка туфлиси селгиб қолган ховлида билинар-билинемас из қолдириб, кўча эшигига етганидан кейин Алимардон истехзоли табассум билан шивирлади: «Галварс!»

* * *

Тушга якин Анвар уни телестудия эшиги олдида кутиб олди. Яна энг аввал Алимардоннинг кўзи унинг чиройли галстугига тушди.

– Рубобинг қани? – деди Анвар Алимардоннинг курук келаётганини кўриб.

– Бошимни қотирмасанг-чи, нима деб чикаман? – У ичида жон деб турса ҳам атайлаб тихирлик қилди.

– Майли, юравер-чи... – Анвар уни милиционер турган вестибюлдан олиб ўтиб, кенг, ёруғ йўлакка бошлаб кирди. Пояндоз тўшалган зиналардан иккинчи каватга кўтарилишди. Тепасига «Музыка редакцияси» деб ёзилган эшик олдида тўхтаб қолишди.

– Юравер! – Анвар эшикни очиб, уни бошлаб кирди. Чоғроқ хонага ҳам худди зиналардагига ўхшаш қимматбаҳо гилам тўшалган, бир-бирига қаратиб қўйилган иккита стол бўш турарди.

Анвар юмшоқ ўриндиқли креслони Алимардоннинг олдида сурди.

– Ўтириб тур-чи...

– Сенинг столинг қайси?

– Ана... – Анвар бепарволик билан девор олдидаги столини кўрсатди. – Ҳозир тор топиб келаман. – У тез чиқиб кетди.

«Шунақа жойда ишларкан-да!» – Алимардон секин уф тортиб қўйди. Шу топда негадир унинг Ан-

варга яна ҳасади келди, аммо нимагалигини ўзи ҳам билолмади.

Яна бир неча дақиқадан кейин Анвар садаф пардалари яраклаб турган яп-янги тор кўтариб кирди. «Ажойиб тор экан! – Алимардон чолғунинг у ёк-бу ёғини айлантириб кўраркан, тагин билинтирмай уф тортиб қўйди. – Пайти келсин, албатта, оламан!»

– Энди репетиция хонасига кириб машқ қиласан...

...Алимардон студия залининг бир чеккасидаги стулга ўтирганча навбат кутарди. Бу ерга киришдан олдин канчалик кўрққан бўлса, энди навбат тегишини шунчалик орзикиб кута бошлади. Кимдир қўшиқ айтар, аллақандай кизлар ракс тушар, аммо у ҳеч кимни кўрмас, ҳеч нимани эшитмас эди. Шу топда хаёлида ёлғиз бир фикр чарх урар: «Ҳозир мени ҳамма кўради. Бутун республика кўради!»

Ниҳоят, пультада ўтирган кизнинг: «Навбат ёш хонанда Алимардон Тўраевга», – дегани эшитилди.

У бошқа ҳеч нимани эшитмади. Юзлари ловиллаб ёнаётганини, кулоқлари шанғиллаётганини ҳис этиб, секин ўрнидан турди. Оператор камерани аста-секин унинг олдига суриб кела бошлади. Ҳозир табассум қилиши кераклиги тўсатдан хаёлига келди-ю, камеранинг қизил чирокларига қараб жилмайди. Торни секин-секин черта бошлади. Кейин завқ билан, ҳарорат билан чалишга тушди. У яхши чалаётганини, тор ўзининг қўлида булбулдай сайраётганини билар, билган сайин завқ билан чертарди. Куй тамом бўлиши билан у қўшиқни, ўша – Муқаддамга айтиб берган – «Йигит қўшиғи»ни бошлаб юборди. Унинг овози жимжит студиянинг баланд шифтларига тегиб жаранглар, бугунги концертда ўзи ғолиб чиқаётганини, ажиб бир оҳангда айтаётганини билиб турарди.

Қўшиқ тамом бўлди-ю, у боягидай табассум билан оҳиста бош эгиб қўйди...

Йўлакка чикиши билан Анварга дуч келди. Анварнинг кўзлари шодликдан чакнар, унинг кўлини маҳкам кисиб, ҳадеб бир гапни такрорларди:

– Жуда яхши чалдинг, дўстим! Жуда яхши.

Алимардон дўстининг шодликдан чакнаб кетган юзига қараб мийиғида кулиб қўйди. Шу ҳам чалиш бўптими? Ҳали шундай кунлар келадики, Алимардон Тўраев деган номни эшитганида бутун мамлакат хайратдан ёқа ушлаб қолади.

– Кетамизми? – деди у Анварга бепарво қараб.

– Юр... Мен ҳам Бўстонга боришим керак.

– Мукаддамнинг олдигами? – у қаҳ-қаҳ уриб юборишдан ўзини аранг тийиб, кўзларини сузди. – Майли, юравер...

Кўчада қуёш порлар, ҳаво илик, хузурбахш эди.

Алимардон такси тўхтатгиси келди. Анварнинг ҳай-ҳайлашига қарамай, кўчанинг ўртасига тушиб қўл кўтарди, аммо машиналар тўхтамас, уни майна қилгандай физиллаб ўтиб кетарди.

Нихоят, бир «Волга» ўн кадамча нарига ўтиб тўхтади. Икковлари кетма-кет югуриб боришди.

– Қаёкка, биродар? – шопмўйлов таксичи машинанинг кия деразачасидан мўралади.

– Бўстонга обориб қўйинг! – деди Алимардон нафасини ростлаб ололмай.

Ҳайдовчи кулди.

– У ёққа «собственный» машинангизда борасиз, ука!

Алимардон парпарондай елиб кетган машинанинг орқасидан қараб, тишларини гижирлатиб колди: «Бўпти! Ўз машинада борганим бўлсин!»

Қишлоқ ёмғирдан ювилиб, яшнаб кетган эди. Деворлар тагида адашиб бош кўтарган мунис майсалар эртага кор остида қолишидан беҳабар яшнаб турарди.

Алимардон олдинда кетар, Анвар дўстининг текис талпинаётган баланд гавдасига қараб борар, Алимардоннинг телевизорда чикқанида, бунда ўзининг ҳам хизмати борлигидан шод эди.

Катта кўчанинг муюлишидаги тут тагига етганда Алимардон бурилиб қаради.

– Дўхтирхонага бораман, деганмидинг?

Анвар ҳам тўхтаб, соатига қаради.

– Мукаддам кетмагандир ҳали?..

– Кўришинг шартми?

Анвар унинг чехрасида бир қалқиб ўчган масхарали табассумни ўзича тушунди.

– Соғиндим, – деди секин. Зах ерга ёпишиб ётган тут хазонларини оёғининг учи билан титкилади. Кейин дўстига қараб, оҳиста хўрсинди. – Сен билмайсан-да... Ҳеч тушуниб бўлмайди бу кизга. Икки ҳафтадан бери гаплашмай қўйди. Нима бўлаётганини ўзим билмайман. – У бошини баланд кўтариб, куз осмонида кезиб юрган бир парча булутга тикилди. Унинг кўзларида ширин бир орзуми, энтикувчан табассумми бор эди.

Алимардон яна боягидай масхарали кулди. У энди бу қўймижоз ошнасида оладиганини олиб бўлган, студиядагилар билан танишиб олган, яна телевизорда чиқиш учун Анварнинг ёрдами керак эмасди.

– Мен уйланыпман, – деди хотиржамлик билан.

Анвар ярк этиб бурилиб қаради. У севиношдан кўра кўпроқ ҳайрон колди.

– Қўйсанг-чи ҳазилингни!

Алимардоннинг юзида яна ўша қув табассум қалқди.

– Ҳазили йўк, – деди совуккина килиб.

– Шайтон-эй, нега айтмадинг? – Анвар энди ишонди. – Қачон? Кимга?

Алимардон ҳозир унинг юрагига бигиз санчишидан завкланар, ич-ичидан тошиб келган кулгисини аранг босиб турарди. Овозини иложи борича бепарво килиб, кошини чимирди.

– Мукаддамга...

– А? Қайси Мукаддам? – Даҳшатга тўлиқ киска бир хайкирик хавода фарёд солди. – Қайси Мукаддам?!

Анвар оёқларининг учигача музлаб кетганини ҳис қилиб, Алимардоннинг бепарво кўзларидан маъно излар эди. Алимардон тагин бир марта кулиб қўйди.

– Ўша ўзинг билган Мукаддам-да! – У оёғининг учида кескин бурилиб кетаверди.

Алимардон бошини ғоз тутиб борар, жаҳонда ҳеч нима ўзгармагандек, ҳамма нарса кўнгилхушлик билан бораётгандек эди.

У тутзор кўча ичига кириб кетганидан кейингина Анвар ўзига келди. Юрагини тилимлаб ташлаган хабарни ҳазилга йўйишга ҳаракат қилгандек шуурсиз жилмайди. Югуриб бориб, Алимардонни елкасидан ушлаб, ўзига қаратди.

– Овсар! Шунақа нарса билан ҳазиллашадими одам?!

Алимардон хайрон қолгандай кошини чимирди.

– Ўзинг биласан, ҳазилни ёмон кўраман.

Анвар унинг беҳазил гапираётганини тушунди. Биров бехосдан «онанг ўлди», деганда киши қандай аҳволга тушса, ҳозир у ҳам худди шундай аҳволда қолди. Аъзойи бадани япроқдай қалтирай бошлаганини ҳис этиб, Алимардоннинг ёқасига ёпишди.

– Ёлғон айтасан, мараз!

Алимардон ҳузур қилиб кулди.

– Бор, ишонмасанг ўзидан сўра! – У Анварнинг қўлини ёқасидан олиб ташлаб, дона-дона килиб таъкидлади: – У

менга тегади, билдингми?! У менга тегишга мажбур! Мен уни ўзимники қилиб қўйдим!

– Тухмат!

Анварнинг кўз ўнги қоронгилашиб кетди. Қошини чимириб турган Алимардон ҳам, яланғоч тутлар ҳам, осмонда кезиб юрган бир парча булут ҳам чирпирак бўлиб айланиб кетди.

У Алимардоннинг башарасига қачон мушт туширганини билолмай қолди. Ўзига келганида, Алимардон кафтининг орқаси билан коп-қора қонга бўялган оғзини артар, пастак тутга суяниб олганча ҳадеб тупуради.

Анвар заранг ерни қарсиллатиб тепганча югуриб кетди. Мактабдан қий-чув кўтариб чикқан болалар орасидан, сўриларда чойхўрлар чордана куриб ўтирган чойхона олдидан югуриб ўтди-ю, деразаларига оппоқ дарпардалар тutilган дўхтирхона эшигига бориб қолди. Шиддат билан йўлакка отилиб кирди. Навбат кутиб ўтирган одамларнинг ҳайҳайлашига қарамай, тепасига «Муолажахона» деб ёзилган эшикни шахт билан силтаб тортди. Қарши томондаги деразанинг бир тавақаси даранглаб очилиб кетди.

– Муқаддам!

Унинг ҳайқириғи бутун дўхтирхонани жаранглаб юборди. Устига оқ чойшаб ёпилган столга тирсагини таираганича кафтини пешанасига босиб ўтирган Муқаддам ўрнидан турди-ю, оёқларидан мадор кетгандай яна ўтириб қолди. Унинг ранги қув ўчиб кетган, кўзларида даҳшат бор эди.

Анвар кўксини тўлдирган нидони ялинчок ингрок оҳангда айтди:

– Муқаддам... Айтинг... Ростми?

У Муқаддамнинг йўқ дейишини кутиб турар, шу бир оғиз сўз учун бутун борлигини беришга тайёр эди.

Ваҳимали сукунатга тўлиқ бир неча дақиқа ўтди.

Мукаддам кафти билан юзини тўсиб, йиглаб юборди.
– Рост...

Анварнинг кўз ўнгида яна ҳамма нарса чирпирак бўлиб кетди. Оёқлари ўз-ўзидан бўшашиб, гандираклаб кетди-ю, эшикка суяниб қолди. Бу ердаги ҳамма оппок нарсалар бирданига коп-қора тусга кирди-да, бошини солинтирганча ташқарига қараб судралди.

У бирданига ҳаммасини тушунди. Мукаддам нима учун ўзига бегона бўлиб қолганини ҳам, энди ҳеч қачон қайтиб келмайдиган, умрбод насиб этмайдиган азиз бир нарсасидан жудо бўлганини ҳам, ўзининг софдиллиги, очиккўнгиллиги ўз бошига бало бўлиб ёғилганини ҳам – ҳамма-ҳаммасини тушунди. Фақат бир нарсани тушуна олмасди. Шунча йиллик қадрдон дўсти нима учун хиёнат қилди унга? Шунчалар аблахлик қилишга уни нима мажбур этди экан?! Дунё пайдо бўлганидан бери нима учун одамлар боши устида хиёнат деган коп-қора шарпа кезиб юради? Одамлар бунчалик қабихликни қаёқдан ўрганишаркин?!

У елкасига келиб тушган қақшатқич зарбадан мункиб кетгандай бошини қуйи солиб борар, кишлок оқшом тараддудини кўрар, чойхона гавжум, мактабдан кий-чув солиб болалар чиқиб келишарди. Олисда – уфқ этагида қуёш ботиб борар, дарахтлар учида конли шафак ўйнарди.

* * *

Шанба оқшомида Бўстон қишлоғи ажиб бир жозиба қашф этди. Бу оқшом ой ҳам эрта чикди. Тўлиб, кипқизариб, яшнаб-яшнаб чикди. Ноғоранинг шодон такатуми илик куз ҳавосини титратди. Ғужғон ўйнаган юлдузлар тўйхона устида пасайиб рақс тушди.

Анвар Қонқус устидаги яккачўпда оёқларини осилтириб узоқ ўтирди. Анҳор жимжит, сув юзида юлдузлар қалқиб оқар эди.

Ноғорачи йигит уста экан! Шундай берилиб, шундай терга ботиб чалдики, осмон пардасини йиртиб юборгудай бўлди. Ўз касбини яхши билар экан! Боплаб чалар экан! У фақат бир нарсани билмади. Ноғора чўпи билан ноғорани эмас, худди ўзига ўхшаш бир йигитнинг қалбини савалаётганини билмай қолди.

Шу куни ажойиб воқеа бўлди. Кимнингдир кўнглида баҳор гуллади. Кимдир кимгадир интизор бўлди. Кимнингдир қалбига қор ёғиб чиқди.

Тўйга бутун қишлоқ йиғилди. Фақат анҳор ўз ўзанидан чиқолмади. Қонқус тун бўйи ғазаб билан, алам билан тўлганиб оқди.

* * *

Ҳаёт шунақа экан. Гоҳо кимнингдир мотами кимгадир байрам бўларкан!

Алимардон икки ойгача ана шу байрам роҳати билан гашт қилиб яшади. Муқаддам ўзи ўйлаганидан ҳам яхшироқ, меҳрибонроқ чиқиб қолди. Анвар бўлса ундан бутунлай узоклашиб кетди. Телестудияда тўсатдан дуч келиб қолса, тесқари бурилиб кетадиган бўлиб қолди. Аммо Алимардон парво қилмасди, бир вақтлар ўзига кадрдон бўлган бу йигитни энди бир пулга ҳам олмас, ўз қувончи, ўз бахтидан маст эди.

У шу икки ой ичида тўрт марта телевизорда чиқди. Ҳа, энди унинг омади юриша бошлаган эди. Узок сафарга чиқаётган одам бирон нарсасини унутиб қолдиришидан чўчиб, ўзини қанчалик текширса, Алимардон ҳам шунчалик пухта тайёрланарди. Ёнғокзор боғ устида ҳар сахар унинг янғроқ, дилбар овози парвоз этар, у кўшиқ бошлаганида табиатнинг ўзи ҳам тан бериб қулоқ солгандай бўлар, сўқмоқлар ҳам, анҳор ҳам бир нафас сукут сақлаб тингларди.

Алимардон ҳар ҳафтада янгидан-янги кўшиқлар машк қилар, шеърларга ўзи куй басталар эди.

Навбатдаги байрам арафасида уни яна студияга чакиришди. Шу куни Алимардон ўз кучига икки марта ишонч ҳосил қолди. Мусиқа тахририятига кириб бориши билан Анварнинг ёрдамчиси – касалманд муҳаррир йигит унга учта конверт топширди.

– Сизга экан.

Алимардон ҳайрон бўлиб, конвертлардан биттасини очди.

Оддий қора калам билан ёзилган хатнинг биринчи сатрларини ўқиди-ю, ҳаяжондан кўз ўнги жимирлашиб кетди. У кўпдан орзу қилиб юрган ниятига ета бошлаганидан маст, шод эди. Хатнинг охириги сатрларини ўқиркан, қўллари қалтираб кетди. «Биз Алимардон Тўраевнинг ажойиб овозини ҳар куни эшитсак деймиз...»

Мактуб ана шундай сўзлар билан тугалланган эди.

Шу куни у бешта кўшиқ айтди. Ҳар қайсисини ўзгача завқ билан, ўзининг дилбар оҳанги билан юрак-юракдан куйлади.

Концертдан кейин студия буфетига кирди. Икки қадах коньяк ичди. Бугун унинг руҳи тетик, кайфи чоғ эди. Шаҳар янги либос кийган, кўчалар чароғон, ранг-баранг афишаларнинг оловли жимжимаси салқин ҳавода кама-лакдек товланади. У троллейбус бекатига чиққанида таниш бир овозни эшитиб, тўхтаб қолди.

«Ўзим! ўзимнинг ашулам!» У тўрт қаватли бионинг овоз келаётган деразасини топди. Кўшиқ биринчи қаватдаги ёркин шуъла тушиб турган деразадан куйилиб чиқиб, канот қоқарди. Алимардон ҳаяжон ичида секин-секин юриб, дераза тагига борди. Дераза пардалари тушириб қўйилгани учун ҳеч нима кўринмас, аммо ичкарида одам кўплиги соялардан билиниб турарди. Чамаси, бирон-бир кеча бўлаётган бўлса керак, ичкарида босинки

говур эшитилар, аммо кўшик товуши баралла, тиник янграр эди. Бу Алимардоннинг ўша биринчи «Йигит кўшиғи» эди.

«Магнитофонга ёзиб олишган экан», деб ўйлади Алимардон нафас чиқармай. У бу бино талабалар ётоқхонаси эканини эслади. «Бошланди! Талабалар ёқтирдими, ом-малашиш шу!» Алимардоннинг лабларида кувнок табас-сум ўйнади. Ҳозир кириб: «Ўша кўшикни айтган Алимардон Тўраев мен бўламан», деса ишонишармикан?..

У ёнғокзор боғкўчага алламаҳалда етиб борди. Ҳали ой чикмаган, аммо осмонда жимжима юлдузлар чарақлайди, оёқ остида хазон кирсиллайди. У пастак эшикни тақиллатаркан, негадир зарҳарханда билан жилмайди. «Алимардон Тўраев! Дурустрок дарвозаси ҳам йўқ!»

* * *

Эрталабдан бери эзила-эзила ёккан ёмғир тушга бориб қорға айланди. Аввалига битта-яримта учқунлар хавода эринчоқлик билан кезиб юрди-ю, кейин бирдан тезлашиб кетди. Йирик-йирик лайлакқор киялатиб уриб берди.

Алимардон дераза олдида тик турганча, биринчи қорнинг ёғишини томоша қиларди. Ҳаммаёқ табиатнинг улуғвор, аёвсиз ҳақиқати олдида қути ўчгандай жимжит бўлиб қолди. Ёмғир ёғаётганда шодон шовуллаган тарнов ҳам, бўғотдаги чумчуқлар ҳам бир нимадан чўчигандай овозсиз қотди. Ҳовлидаги сўрининг панжаралари, молхонанинг томи оппоқ бўлиб қолди. Ҳовли этагидаги азамат ёнғоклар тақдирга тан бергандай маъюс бош эгди, яккам-дуккам япроқлар совукдан дилдирай бошлади.

Бора-бора окшом қўнди. Юракни эзувчи, кўнгилга гашлик солувчи ғира-шира окшом қўнди.

Нариги уйда Мукаддамнинг оёқ машинани шатиллатиб иш тикишга ўтиргани эшитилди. У оғироёқли бўлганидан бери кечалари ҳеч кимга сездирмай, чакалокчага атаб кўйлакчалар тикадиган одат чиқарганди.

Кўча эшик такиллади. Алимардон негадир чўчиб тушди. Эшик сукунат кўйнида янада каттиқрок гурсиллади. Мукаддамнинг машина шатиллатишдан тўхтагани эшитилди. Аммо Алимардон ундан олдинрок ҳовлига тушди. Куёвликдан ёдгор бўлган бекасам чопони билан юзини қордан пана қилиб, йўлакка борди. Пастак эшикнинг халқасидан ушлаб тортди.

Гира-шира коронғиликда икки киши турарди. Улардан бири новча, бош яланг, ёмғирпўш кийиб олган, совкотган бўлса керак, турган ерида ҳадеб депсинарди. Иккинчиси пакана, семиз, калта пальто кийиб олган, аммо чеҳраси аниқ кўринмасди.

«Йўлдан адашганлар бўлса керак». Алимардон эшикни каттарок очиб таклиф қилди:

– Келинлар.

– Сизни топадиган кун бор экан-ку, Алимардон ака! – Новча йигит эски танишлардай қуюк сўрашди. Шериги ҳам кишлок одамларига хос тавозе билан қўшқўллаб унинг кафтини қисди.

Алимардон ҳеч нимани тушунмаган бўлса ҳам, яна таклиф қилди:

– Марҳамат...

– Йўқ, ака, – новча йигит яна дилкашлик билан шанғиллаб гапирди. – Биз бир хизмат билан келган эдик.

Алимардон улар тўйга айтиб келишганини тушунди-ю, атайлаб ўзини гўлликка солди.

– Қанақа хизмат?

– Мана шу дўстимиз, – йигит шеригига имо қилди. – Укасини уйлантираётган эди. Энди катталик эмас, эркалик, ака, бир хизмат қиласиз-да!

Шериги ҳам кўшқўллаб таъзим қилди.

– Энди йўқ демасиз-да, ака! Хизмат ҳақингиз қанча бўлса розимиз. Олисдан келдик.

Алимардон «қанча берасиз» демоқчи бўлди-ю, айтмади.

– Йўқ... – у кескин бош чайқади. – Мен тўйга юрмайман... Ҳеч борган эмасман...

Тўй эгаси астойдил ялина бошлади:

– Хўп денг энди, ака. Оққўрғон деган жойдан дараклаб келдик, йўқ деманг...

Алимардон йигирма кадамча нарида, тумшуғи билан деразага қадалай деб турган «Волга»ни энди кўрди. Қорнинг калин пардаси ортида унинг ранги кўринмас, шарпадай аранг кўзга чалинарди.

– Машина ўзингизникими?

Тўй эгасининг кўнглида умид уйғонди шекилли, кувониб кетди.

– Ўзимиздан, ака, ўзимиздан! Бирпасда етказиб олиб бораман.

– Йўқ, бўлмайди, – Алимардон тагин бош чайқади. – Эртага ишга боришим керак.

– Хўп денг, ака, биз ҳам тушунадиган одамимиз. Хафа қилмаймиз... – У Алимардоннинг ўйланиб туришини ўзича тушунди. «Фалонча берамиз», деб катта пулни айтди.

Алимардон яна бир таранг қилса, кадри ошишини билиб ноилож қиёфада елкасини қисди.

– Боролмайман, дедим-ку, иложим йўқ.

Тўй эгаси бир лахза ўйланиб туриб, қўл силтади.

– Майли, ака, – деб икки ҳисса кўпроқ «закалат» ваъда қилди.

Алимардон жилмаяётганини яшириш учун уф тортди.

– Ҳеч қўймадингиз-да!... Қайтиб келишим нима бўлади? Мен ҳам ишлик одамман.

– Ўзим келтириб кўяман...

Алимардон яна юзини қордан пана қилиб, айвонга қайтди. Муқаддам унинг ҳаяллаб кетганидан хавотир олиб бўлса керак, эшик олдида турарди.

– Ким? – деди у эрининг кўзига тикилиб.

Алимардон бепарво қўл силтади.

– Мехмонга чақириб келишибди.

– Борасизми? – Муқаддам секингина, хуркибгина сўради. Энди у турмушни тушуна бошлаган аксари хотинлардай ювош бўлиб колганди.

– Албатта!

Кетма-кет уйга киришди. Муқаддам шифоньердан кийимларини олиб бериб турди. Алимардон бир оғиз ҳам гапирмай эшикка томон йўл олди. Фақат айвонга чиққанида бурилиб қаради:

– Эшикни занжирлаб ол!

У йўлда ҳам чурк этмади. Машина қор бўрони орасида шиддат билан олға учар, ҳавода парпираган учқунлар олд томондаги ойнага чирсиллаб урилар, бир жуфт шуъла оқиш зулматни ёриб борарди.

Алимардон суянчиққа ўзини ташлаганча йўлдан кўз узмай кетар, мана шу кўримсиз, тўпориди бор машина ўзида йўқлиги алам киларди унга.

Бир соатчадан кейин чироқлар нурида чарақлаб ётган тўйхонага кириб боришди. Каттакон уй одамлар билан лик тўлган, мехмонлар тўрт томондаги девор тагида чордана қуриб ўтиришар, дастурхон тўкин, арак иси гуркирарди.

..Алимардон қўшиқ бошлаши билан ҳаммаёк сув қуйгандай жимиб колди. У ўз овозининг сеҳри билан тўйхонани ром этганини сезиб, завқ билан ашула айта бошлади. У қўшиқ айтар, қўпол этик, чопон кийган одамлар бошини секин-секин чайқаб, ҳузур қилиб эшитишар, шу топда дераза ортида ҳам бола-чақа, хотин-ха-

лаж тўлиб кетганини Алимардон билар, билган сайин завкланар эди.

Қўшиқ тугаши билан: «Яша!», «Барака топ!» – деган кийкириклар еру кўкни коплади. Унинг олдида одамлар тизилиб кетди. Улар кадоқ кўллари билан унинг чаккасига пул қистиришга навбат кутишарди. Алимардон кўпдан буён шу қадар эҳтирос билан куйламаган эди. Шу қадар кўп ичмаган эди. Ҳа, у бугун маст бўлди. Аммо нимадан маст бўлганини ўзи ҳам билмади: майданми, олқишданми, пул исиданми...

* * *

Ташқарида шамол увиллайди, қор учқунларининг деразага чирсиллаб урилиши аниқ эшитилиб туради, аллақерда ёнғоқ шохи аянчли инграйди. Муқаддам кўрпага ўралиб олганча, даҳшат ичида қорнинг шитирлашига кулоқ солиб ётар, муздек зулмат мўралаб турган деразага қарашга ботинолмас, юрагининг гуп-гуп уриши ўзига ҳам аниқ эшитилаверди.

Девордаги кўкиш тун чироғи ўлимтик нур сочади, ялтирок капирли соат гоҳ қаттиқ, гоҳ секин чиқиллайди, вақт имиллаб ўтади.

Қизик, балоғатга етган қиз муҳаббатни эмас, муҳаббатнинг ўзи уни излаб топади, деганлари рост экан. Муқаддам неча йиллардан бери Анвардан муҳаббат излаб юрарди. Бирданига Алимардоннинг севгиси уни излаб топди. У тўй олдидан қанчалик куйиб-ёнган, изтироб чеккан бўлса, тўйдан кейин шунчалик қувонч билан яшай бошлади. Отаси ҳам тўйга дарров рози бўла қолди. Алимардон унга бир дунё бахт ҳадя этди.

Муқаддам ҳамон гузардаги дўхтирхонада ишлар, ҳамкасб дугоналари унинг бахтига ҳаваси келганини яшириб ҳам ўтиришмасди. Муҳаббат тўшақда уйғонади,

деганлари шу бўлса керак-да! Бора-бора Анварни унутди. «Ўзимнинг Мардон акамни ҳеч кимга алишмайман!» Бўйида бўлганини сезганидан бери хаёлига шу фикр маҳкам ўрнашди. Аммо худди ўша кундан бошлаб тагин бир нарсани кўп ўйлайдиган бўлиб қолди.

Муқаддам бир вақтлар болалигида шаҳар ҳовлисининг йўлагига қизалоклар билан чирчира ўйнашни яхши кўрарди. Ҳар куни уларнинг ҳовлисига қизлар тўлиб кетар, кечгача копток ўйнашарди. Ўйиннинг қизиқ қоидаси бор эди.

Кимки чирчирни элликкача етказмай, коптокни кўлидан қочириб юборса, ўйиндан чиқиб кетарди.

Кейинги кунларда унинг назарида Алимардон акаси ҳам худди коптокдай кўлидан чиқиб кетаётганга ўхшарди.

Аёл киши эркакнинг, оз бўлса-да, ўзидан совишини дарров пайқайди. Муқаддам Алимардон акасининг аввалгидай очик-сочиқ муомала қилмаётганини сезиб турарди. Кейинги пайтларда эри кўп ичадиган, сал нарсага жеркиб ташлайдиган одат чиқарди. «Еганинг олдинда, емаганинг кетинда, мен билан ишинг бўлмасин», деган гапни кўп қайтарадиган бўлиб қолди. Ахир, одам дунёга фақат ейиш-ичиш, кийиниш учун келмайди-ку! Наҳотки, Алимардон акаси шуни билмаса! Муқаддам шуларни ўйлаган сари, эри кун сайин ўзидан узоқлашиб бораётганини хис қилар, бундан даҳшатга тушарди. Ҳозир ҳам ўша бешафкат туйғу юрагига бигиздай санчилди-ю, қалтираб кетди. «Йўқ, йўқ... ўзим ҳам ваҳима бўлиб қолибман» У кўрпага бурқанди, ўзини мажбур қилиб кўзини юмди...

Муқаддам депсиниб уйғониб кетди. У ухладими, йўқми, билолмади, аммо ваҳимали бир туйғудан негадир вужуди титрай бошлади. Кўрпадан секин бошини чиқариб, кулоқ солди. Ҳамон шамол увиллайди, қор учқунлари ҳамон зулмат коплаган деразани савалайди. Бирдан ташқарида аллақим додлагандек бўлди. Муқад-

дам оёк-кўллари бўшашиб, кўзларини катта-катта очганча, тахта бўлиб колди. Бояги овоз тагин қайтарилди.

– Машина-ку, – деб пичирлади у кўркув ичида, – уй оркасидан машина ўтяпти.

Шу пайт кўча эшик қаттиқ такиллади.

«Мардон акам!» – Вужудига хузурбахш иликлик югурди. Алимардон акасининг занжирни тез-тез такиллашига ўрганиб қолган эди.

Муқаддам қушдай енгиллик билан сакраб турди, чирокни ёқди. Бошига Алимардон акасининг бекасам чопонини ёпганича айвонга чиқаркан, йўлакай девордаги соатга қараб олди. Соат миллари тўрт яримни кўрсатар эди.

Муқаддам ҳовлига тушган замони совуқ ҳаво нафасини қайтариб юборди. Калиши қорга тўлиб чикди. Шу пайт эшик тагин қаттиқ такиллади. У оёғининг игна санчиб ачишишига қарамай югурди. Тийғана-тийғана эшик тагига етиб келди.

– Ким? – деди ҳуркович оҳангда.

– Оч!

Муқаддам Алимардон акасининг овозини таниб, дарров занжирни туширди.

Алимардон энгашиб эшикдан кираркан, унга урилиб кетди.

– Ўлиб қолдингми? – Унинг оғзидан гупиллаб арак иси келди.

«Ичибди!» – Муқаддам индамасдан эшикни тагин занжирлади.

Кетма-кет айвонга чиқишди. Алимардон телпагини ечиб, пальтосининг елкасига қўнган қорни қоқаркан, кошини чимириб, Муқаддамга қараб кўйди. Унинг юзлари қизариб кетган, қиска-қиска нафас оларди.

– Битта чақирганда очсанг бўлмайдими? – деди у телпагини бурчакдаги диванга ташлаб.

Муқаддам унинг саволига савол билан жавоб берди:

– Тўйга бордингизми?

Алимардон унга елкаси оша қаради.

– Ҳа! Ёқадими?

Эрининг боя йўлакда айтган гапи Муқаддамнинг юрагини ўртаб юборган, икки йўл ўртасида ўтирган оғироёкли хотинига ўлимни раво кўргани ҳамон вужудини титратарди.

– Йўк! – деди у овози титраб. – Ёқмайди!

– Ёқмаса... – Алимардон кинояли жилмайиб, қошини чимирди. – Ёқмаса... Кета кол! Уйинг яқин...

– А?! – аламли бир хайкириқ Муқаддамнинг бўғзига тикилиб қолди. Кўзлари бирдан жикка ёшга тўлди. Титроқ кўллари билан эрининг бўйнига маҳкам осилиб, йиғлаб юборди. – Қайтариб олинг сўзингизни... Жон Мардон ака, қайтариб олинг!..

Яна бир неча дақиқадан кейин у эрининг забардаст елкасидан маҳкам қучоқлаб бағрига босар, ҳозир уни биров тортиб олаётгандай қўйиб юборгиси келмасди.

«Маст-да, кайф устида айтиб юборди, – дерди у ўзига-ўзи тасалли бериб. – Эртага ўзи пушаймон ейди...»

* * *

Анвар машинка хонасидан чиқди-ю, ёруғ йўлакдаги гулдор пояндознинг бир чеккасидан бошини қуйи солганча юриб кетди. У иш кўплигидан хурсанд, фақат меҳнат билан овунар эди.

Бир йўла ҳам севгилисидан, ҳам дўстидан жудо бўлиш оғир экан. Алимардон билан Муқаддамнинг тўйи ўтганидан бери у одамларга ўзгача бир синчковлик, ички алам, ишончсизлик билан қарайдиган бўлиб қолди. Боғларда сайр қилиб юрган ошиқ-маъшукларни кўрганида, уларнинг сирли шивирлашаётгани кулоғига

тасодифан чалиниб колганида ғаши келарди. «Бир-бирининг кўзига тикилиб алдашяпти», – деб ўйларди у жирканч бир туйғудан ижирғаниб. – Мана шу киз ҳозир бу йигитнинг кулоғига шивирляпти. Эртага лаби сову-масдан туриб, бошқасини ўпса ажаб эмас...»

Иқбол хола ёз келиши билан тўй ҳаракатини бошлаб юборди. Узок холаваччасининг Эътибор деган қизини ҳадеб мактайдиган бўлиб қолди. Анвар онасининг гапларини эшитганида заҳарханда кулиб қўя қоларди. «Рост-да, мактаса-мактайвермайдими, унга нима!»

Бугун эрталаб ҳам онаси ҳадеб гапиравериб, унинг жаҳлини чиқариб юборди.

Анвар онаси билан аччиқлашиб қолди. «Уйланмайман, вассалом!»

У ҳозир ҳам йўлақдан оғир-оғир қадамлар билан бораркан, ўша дилхунликни эслади. «Нима қилсин, ахир, онасида нима гуноҳ? У ҳам тўй кўрсам, орзуларим ушалса дейди-да...»

Анвар мусиқа таҳририяти эшигига етганда, аллаким чакирганини эшитиб, тўхтаб қолди. Бурилиб каради-ю, йўлак муюлишида, каттакон тошойна олдида турган Алимардонни кўриб, юраги сиркиллаб кетди. Алимардон қора костюм кийиб олган, сурбетларча илжайиб, сигарета чекиб турарди.

Анвар ўшандан бери у билан гаплашмас, кўргани кўзи, отгани ўқи йўқ эди. Уни одамларга нафрат билан карашга ўргатган, бутун орзуларини чил-чил қилган, энг улуғ бахтини тортиб олган мана шу эмасми?! Дўст бўлиб қўйнига кириб, юрагини юлиб олган шу эмасми?!

Анвар қўли асабий қалтираётганини сезиб, ушлаб турган қоғозни икки буклаб шимининг чўнтагига солиб олди-ю, унинг яқин келишини кутиб турди.

Алимардон ҳеч нима бўлмагандай жилмайиб яқинлашди-да, қўл узатди.

– Чакирсам ҳам карамайсан... Шунчалик касдинг борми?

Анварнинг кўзига у ҳозиргина ўлжасини еб, лабини ялаб турган бўридай кўриниб кетди. У билан пачакилашиб ўтиргиси келмади.

– Кўлингни торт!

У овози титраб кетганидан афсусланиб, юзини чирт ўгирди.

– Вой-бў! – Алимардон яна ҳеч нима бўлмагандай кулди. Унинг бепарво кулгиси Анварнинг юрагини ўртаб юборди. Ўзини ғолиб ҳис қилаётганини овозидан билиб, азоб чека бошалди. – Қачон уйланасан?

Анвар нафрат билан бурилиб каради-ю, Алимардоннинг ҳамон кулиб турган кўзларига тўкнаш келди.

– Ишинг бормиди? – деди у ғазабдан кўзларини қисиб. Алимардон яна кулди.

– Тўйингда бир хизмат қилай деган эдим-да...

Анвар бир нафас иккиланиб турди-да, айтмаслигим керак, деб турган гапи оғзидан чиқиб кетди.

– Аввал катта пул бераётганларникига бориб турчи...

Бу гап Алимардонга шунчалик таъсир қилишини билмаган эди. Алимардоннинг кўзларидаги табассум бирдан ўчди. Атрофга сергакланиб қараб олди-да, кинояли оҳангда гап қилди:

– Нима, студия хўжайинларига чакмокчимисан?

Қизиқ, бу нарса Анварнинг хаёлига ҳам келмаганди. У тўсатдан кўнглида бир енгиллик ҳис этди-ю, яна айтмаслиғи керак бўлган фикрни айтиб юборди:

– Хотиржам бўл, хоинликни ёмон кўраман. Лекин ўзинг канотинг чикмасдан туриб узоққа учмокчисан, бола! Эҳтиёт бўл, шўнғиб кетмагин тагин.

Кенг йўлакда яна Алимардоннинг ғолиб кулгиси янгради.

– Айтавер, кўркадиган жойим йўк. Телевизорга чикмасам, бир ерим камайиб қолмайди. Аллақачон эстрадага ишга кирганман.

Анварнинг қулоқлари шанғиллай бошлади. Унинг охирги гапларини эшитмай, бурилиб кетаверди. У ўзини босиб ололмас, хадеб титрарди.

* * *

Ёзга чиқиб Алимардон ишни катта қилиб юборди. Ота-бобосидан қолган пахса деворли бир уй, бир айвонни буздириб, янги, саккиз хонали, олди ойнабанд айвонли уй солдирди. Пул бўлса чангалда шўрва, деб бежиз айтишмаган экан. Ўша пастак, эски эшикни олдириб ташлаб, ўрнига яхши ният билан машина кирадиган дарвоза қурдирди. Баҳорда Анвар унга «бир куни шўнғиб кетасан», деганда янглишган экан. Алимардон пастга эмас, кун сайин юқорига парвоз эта бошлади. Толе унинг олдида ҳамма гулшанларнинг дарвозасини бараваар очиб юборди. Энди Алимардон Тўраевнинг номи кунора радиода янграр, телевизор экранида қошини хиёл чимириб, жилмайиб турган чиройли чехраси тез-тез кўриниб қолар, дилрабо овози билан одамларнинг юрагини ларзага солар, ҳар бир уйнинг деразасидан унинг тиник овози эшитилар, магнитофон ленталари Алимардоннинг кўшиқлари билан тўлиб кетган эди. Одамлар бир-бирини: «Юринг, фалончининг тўйига Алимардон Тўраев келармиш», деб шоширишар эди. Ҳа, у камолот поғоналаридан тез, ишонч билан кўтарилиб борарди.

Бугун концерт йўқлиги учун Алимардон уйда қолди. Кун бўйи ўз хонасидан чиқмай, янги кўшиқ машқ қилди.

Режиссёр, томошабинлар олдида ўзингизни яхши тутолмайсиз, деб қойиганидан буён у тошойна қаршисида туриб, ашула айтишни қайта-қайта машқ қилар эди. Ҳозир

хам худди сахнага чиқаётгандек енгил одимлар билан юриб, бурчакдаги тошойна олдига келди. Кўзгудаги ўз аксига қараб оҳиста таъзим қилди-да, майин жилмайиб кўйди. Кейинги ойларда у тўлишган, салобатли бўлиб қолган, кўзларида бахтиёрлик нури барқ уриб турарди.

Уйнинг яқинда сирланган, бўёк иси анқиб турган шифти остида тор садолари титраб кетди. Алимардон торни завк билан берилиб-берилиб черта бошлади, бармоқлари пардалар устида кўз илғамас илдамлик билан кўчар, гўё куй ўз-ўзидан куюлиб келарди. Яна бир лаҳзадан кейин тор садоларига унинг ширали овози уланиб кетди:

Дарё тўлқин, сувлар тошқин, ўтолмасман...
Отим орик манзилимга етолмасман...
Отгинамни орик қилган шу сойнинг тоши,
Рангинамни сариқ қилган ул калам қоши...

Алимардон қадим замонлардан буён халк тилидан тушмай келаётган бу сатрларда ўзгача бир жозиба, яширин, ибולי туйғулар борлигини дарҳол пайкаб олган, ўзи басталаётган куйда мана шу покиза туйғулар бутун гўзаллиги билан ярқ этиб кўринишини хоҳлар, юрак-юракдан тўлқинланиб айтарди:

Рангинамни сариқ қилган ул калам қоши...

У ҳамон тор чертаркан, орка томондан Мукаддам келганини пайқади. Аммо чалишдан тўхтамади. Ниҳоят, кўшиқ тугади.

– Нима гап? – деди Алимардон Мукаддамнинг ўзига эмас, ойнадаги аксига қараб.

Мукаддам озиб, қорайиб кетган эди. Алимардон унинг елкалари осилиб тушган кўйлагига, ичига чўккан кўзларига бир лаҳза тикилиб қолди. Баҳорда Мукаддамнинг боласи тушган, ўшандан буён кўзларидан

ана шундай маънос бир ифода аримайдиган, камгап, ғамгин бўлиб қолганди. Аммо Муқаддам ҳар қанча ўқинмасин, Алимардон парво қилмасди. Нима кипти? Фарзанд билан давлат – қўлнинг кири. Келаверади ҳам, кетаверади ҳам. Ишдан қолмаслик керак.

– Нима дейсан? – Алимардон кескин бурилиб қаради-ю, хотинининг лаблари пирпирай бошлаганидан, қўпол гапириб юборганини сездди. – Халакит бермагинда, – деди майинроқ қилиб.

Муқаддам эридан кўз узмай туриб ютинди. Чамаси, бир амаллаб ўзини босиб олди шекилли, бўғик оҳангда, шивирлагудек бўлиб гапирди.

– Овқат совиб қолди.

– Ҳозир, ҳозир, – деди Алимардон бетоқат бўлгандек шошилиб.

Муқаддам индамасдан бурилиб кетди. Унинг шиппаги айвонда шап-шап қилиб турди-да, нариги хонанинг эшиги очилгани эшитилди. Алимардон тагин торни қўлига олди. Ҳамма нарсани унутиб, қўшиқни қайтадан бошлади.

* * *

Алимардон участкасини даранглатиб битириб олди. Қовун пўчок ерга тушди. Заъфарон қанотларини унсиз силкитиб, яна куз кирди. Кўчалар устида чинорларнинг йирик-йирик япроқлари капалакдай пирпиради. Оқшомлари йўлкалар четида ёқилган хазоннинг юпка тутуни ҳавода узок кезиб юрадиган бўлди, боғлар, хиёбонлар жимиб қолди. Шаҳарликларнинг кўпи теримга – хашарга жўнаб кетгани учун Тошкент хийла осуда, трамвайларда одам сийрак.

Алимардон трамвайдан тушди-да, Эстрада театри томонга енгил, дадил қадамлар билан юриб кетди. Қуёш эн-

дигина ботган, концерт бошланай деб турар эди. У оёғи остида кирсиллаган хазонларни босиб-янчиб бораркан, театр биносининг олдидаги ойнабанд тахта қаршисида бир зум тўхтаб ўтди. Каттакон, рангли афишада бугун концерт берадиган артистларнинг номи ёзилган эди. У ўз расмини топди. Унинг номи артистларнинг энг охирига майда харфлар билан тиркаб қўйилган эди.

Алимардон лабларини кимтиб ютинди. Касса олдида уймаланишган одамларга бир каради-да, яна ўшандай енгил кадамлар билан театр биносини айланиб ўта бошлади.

Ёш чинор дарахтлари калин хазон тўккан кичкинагина боғчадан ўтиб, театрнинг орқа эшигидан ичкари кирди. Шошилмасдан цемент зиналардан кўтарилди. Йўлаклар нимкоронғи, залдаги ҳашамлар бу ерда кўринмас, деворлар зах эди. Қаердадир доира тараклар, пианино товуши эшитилиб турарди.

«Репетиция қилишяпти», деб ўйлади у сахна томонга юриб бораркан. Яна бир йўлакдан ўтиб, ёнбошдаги эшикни тақиллатди. Ичкаридан йўғон, босинки овоз эшитилди:

– Кириг!

Алимардон овоз эгасини таниди: «Зуфар Ходиевич! Ҳозир уришади!»

У эшикни шахт билан очди. Жажжигина хона биллур кандилдан ёғилаётган нурга тўлган, деворлардаги кекса артистларнинг суратлари рамкалар ойнаси яраклаб турарди.

Зуфар Ходиевич каттакон стол оркасида креслога оғир гавдаси билан чўкиб ўтирар, сигарет тутатар, оппок, сийрак сочлари чирок нурида ятилларди. Унинг хиёл очик лабларидан оғзидаги уч-тўрт тилла тиши кўриниб турар, чехрасида чарчок бир ифода бор эди.

– Яна кеч қолдингизми? – Зуфар Ходиевич кафти билан тамаки тутунини ҳайдаб қойиди. – Шу одатингизни қачон ташлайсиз?

Алимардон индамай тураверди. У театр бадий рахбарининг қаттиққўллигини, унга гап қайтаролмаслигини билар, аммо унинг ёшларни яхши кўришидан ҳам хабардор эди. У Алимардонни ишга олаётганда ҳамма шароитни яратиб беришга, гастролларга олиб чиқишга ваъда берган эди. Чиндан ҳам ваъдасини бажарди. Алимардон ёз бўйи республиканинг ҳамма вилоятларига бориб келди...

У тагин нима деркин, деган хаёлда Зуфар Ходиевичдан кўз узмай тураверди.

– Гримхонага кирмайсизми? – деди Зуфар Ходиевич тагин ўша койиган оҳангда.

Алимардон ҳеч нима демай, кескин бурилди-да, чиқиб кетди.

У сахна чеккасига суриб қўйилган парда олдига борганида концерт қизиб кетган эди. Яна иккита номердан кейин конференсье киз шошилиб келиб, унинг кулоғига шипшиди: «Тайёرمىсиз? Чикинг!» У Алимардоннинг жавобини ҳам кутмай сахна ўртасига бориб эълон қилди:

– Навбат ёш хонанда Алимардон Тўраевга!

Гулдурос қарсақлар зални титратиб юборди. Унинг назарида одамлар қўшиқнинг номини эшитишга ҳам тоқат қилмай, ўзини кўришга ошиқардилар. Алимардон енгил, ишончли қадамлар билан сахна ўртасига – микрофон олдига етиб борди. Ҳамон ҳавони қарсақлар титратар, у юриб эмас, мана шу қарсақлар канотида учиб сахнага чиккандек эди. Алимардон бир вақтлар сахнада қай ҳолатда кўринишни орзу қилган бўлса, хозир худди ўша ҳолатда эди. У чувств дўппи, қора костюм-шим кийиб олган, оппоқ кўйлагининг крахмалланган ёкаси тагида чиройли ялтироқ галстук ёниб турарди. У бир вақтлар телестудияда илк бор қўлига ушлаб томоша қилганидан ҳам яхшироқ тор кўтариб турарди.

Алимардон кошени бир оз чимириб жилмайди-да, оҳиста таъзим қилди. Зал яна гувуллаб кетди. Торнинг жозибадор янгрот садолари кунгурадор шифтларга ури-ла бошлагач, зал секин-секин тинчиб қолди. Алимардон ўзи басталаган янги кўшиқни айта бошлади. Чехрасида ҳамон ўша табассум билан завкланиб, юрак-юракдан эриб айтди.

Кўшиқ тугаши билан зал яна денгиз тўлқинидай гувиллаб кетди. Алимардон оҳиста бурилиб кетаркан, тагин бир марта таъзим қилди. Аммо зал тинчиш ўрнига баттар тўлқинланиб, одамлар ўрнидан туриб кетди. Конферен-сье қиз уни қўлидан енгилгина тутиб, яна микрофон ол-дига етаклаб борди.

– «Йигит кўшиғи!» – деди у жарангдор овозда.

Зал сув куйгандек жимжит бўлиб қолди. Алимардон яна табассум билан, завқ билан куйлади.

Кўшиқ охирлаши билан шифтлар тагин ларзага келди. У бу сафар чуқур таъзим бажо этди-да, парда орқасига ўтиб кетди.

Конференсье навбатдаги кўшиқчи номини эълон қила бошлаган эди, томошабинлар гувуллаб, тартибсиз қарсақ чалиб юборишди. Зум ўтмай қарсақлар бир меъёрда так-рорланувчи гурс-гурс этган овозга айланиб кетди. Одам-лар навбатда чиқаётган хонандаларнинг пешанасига мих қоқаётгандай барабар қарсақ чалишар, Алимардоннинг ўзини талаб қилишарди.

Алимардон хаяжонланиб кетди. Конференсьенинг эълон қилишини ҳам кутмай, тез-тез юриб саҳнага чиқиб борди. Залга эмас, сутдек окиш нур тўкиб турган қандилларга қараб, янги кўшиқ бошлади.

У олқишлар остида саҳна четига чиқиши билан Зу-фар Ходиевичнинг ғазабдан чакнаган кўзларига тўкнаш келди.

– Инсоф борми сизда? Санъаткорлик одоби борми?

Алимардон индамади. Унинг кўзларига дангал тикилиб туриб, масхарали кулиб қўйди.

Зуфар Ходиевич ўзини босиб ололмас, Алимардон бемалол илжаяр, пастда эса зал ҳамон гувуллар, Алимардонни талаб қилиб кий-чув кўтарарди.

Алимардон мана шу сахна тез кунда бутунлай ўзиники, ёлғиз ўзиники бўлиб қолишини ҳозир аниқ билди.

* * *

Алимардон сахна чеккасида, оғир зангори бахмал парданинг тиркишидан зални кузатиб турарди. У ҳар сафар сахнага чиқишдан олдин шунақа – бир чеккада туриб зални томоша қилади, кўнгли шодон туйғуларга лиммолим тўлиб кетади.

Залдаги каттакон қандил ҳали ўчмаган, томошабинлар қаторлар ўртасидаги йўлакдан шоша-пиша ўтиб, ўз ўринларини қидиришарди, ҳали очилмаган сахна томонга орзиқиб қараб-қараб қўйишарди. Улар ҳар хил: ёш, қари, эркак, аёл... Қандайдир бир ярим-икки йил ичида бутун Ўзбекистонни ҳайратга солиб қўйган Алимардон Тўраевни кўришга, дилдор овозини эшитишга узок-яқиндан келган одамлар шулар.

Алимардон мийиғида кулиб қўйди. Ҳа, у шод эди! У чиндан ҳам бутун Ўзбекистонни забт этганини билар, билган сайин қувонарди. Одамлар унга махлиё бўлиб қолганга ўхшарди. Унинг концертига энг чекка кишлоқлардан келишар, икки ҳафта илгари олиб қўйилмаса чипта топилмас, шунда томшабинлар ўн баробар баҳосига бўлса ҳам олиб тушишарди.

Алимардон ўзининг нима учун бунчалик тез танилиб кетганлигини билади. У одамларнинг юрагини китиклаш сирларини ўрганиб олди. Қўшиқдаги ҳар бир янги оҳанг томошабиннинг завқини тошириб юборишини, ҳар бир

харакат олам-олам олкиш хадя этиши аниклигини тушуниб колди. Ўзи басталаётган куйларда кувонч билан изтироб, мухаббат билан садоқат – ҳамма-хаммасини мужассам этишга уринди. Ҳар бир ашулада такрорланмас оҳанг бўлиши, кўшиқларнинг ҳар бир сўзи тингловчининг юрак-юрагига етиб бориши учун ҳаракат килди. Шу тўфайли шинавандалар уни эхтирос билан олқишлайдиган бўлдилар.

Алимардон тўйларга ҳам кўп катнайди, аммо арзонгаровга эмас.

Залда гулдурос карсақлар янгради. Алимардон яна парда тирқишидан мўралади. Олдинги қаторлар лик тўлган, орқарокда эса жойини тополмаган томошабинлар зир югуришар эди. У соатига караб кўйди. Томоша бошланишига беш минут қолган. У бурилиб кетаётганида яна зал гувуллай бошлади.

Мана, икки йилдирки, Алимардон шу карсақлар ҳавосида учиб юрибди. У худди ойга ўхшарди. Кун сайин тиниклашиб, кун сайин ёркинлашиб, баландлаб борарди. Унинг силлиқ таралган сочи устидан чуст дўппи кийиб, қошини хиёл чимириб, табассум қилиб турган сурати аллақачон ҳаммага таниш бўлиб қолган, афишалар номи ўқлоғидай ҳарфлар билан ёзилиб чиқар эди.

У пардозхонага кириб, ўзини яна бир марта кўзгуга солди-да, торини кўтариб қайтиб чиқди.

Саҳна пардаси секин-секин очила бошлади. Залдаги катта кандил ўчди. Чекка-чеккадаги эшиқлар устида ёниб турган қизил чироқларгина қолди.

Конферансье эълон қилгандан кейин Алимардон саҳнага чиқди. Кунгурадор шифтлар карсақ садоларидан титраб кетди, бутун зал ҳаяжондан ларзага келди. Алимардон ҳар тарафга караб таъзим қилди. Олкишлар яна ҳам кучайиб кетди. Шу кўйи беш дақиқагача тўхтамади.

Алимардон торини кўксига босиб, томошабинларга зимдан караб қўйди. Гира-ширада ҳаяжондан кизарган чеҳралар кўринарди, орқа қатордагилар ўрндан туриб кетган, ҳамма баравар чапак чалар эди.

Тор садолари юракларни зириллатиб тилга кирганидан кейингина зал секин-секин тинчий бошлади. Ўша ондаёқ Алимардоннинг тиниқ овози осуда парвоз этди:

... Рангинамни сарик қилган ул калам қоши...

У кўзларини хиёл юмиб олганча қўшиқни завқ билан айтди. Ашула тугамасданок зал титраб кетди. Унинг саҳнадан жилишига ҳеч йўл қўймасдилар.

Концерт охирлаб қолганида у чарчади. Боши қизиб, тор симлари узра сурилган бармоқлари зиркирай бошлади. Аммо иккинчи бўлим тамом бўлгунича бисотидаги янги қўшиқларнинг ҳаммасини айтди. Унинг дилрабо овозида гоҳ васл қувончи янграр, гоҳ ҳижрон изтироблари инграр, гоҳ шодон ҳазил оҳанглари мавжланарди.

Ниҳоят, конференсье концерт тамом бўлганини эълон қилди. У томошабинлар билан хайрлашиш учун саҳнага чиққанида ҳаммаёқ яна денгиз тошқинидай гувуллаб кетди.

Саҳна четидаги зинадан гулдаста кўтарган қатор-қатор одамлар чиқиб келишарди. Энг аввал, унинг олдига каттакон гулдаста кўтарган чиройли жувон етиб келди. Алимардонни кучоқлаб, қўлига гул тутқазди. Шу ондаёқ у чаккасида аёлнинг титроқ иссиқ лабларини туйди. Димоғига аллақандай хушбўй атир иси гупиллаб урилди.

Алимардон қайрилиб қарагунча, бошқа одамлар уни ўраб олди. У кучоғига тўлиб, кўз ўнгини тўсиб қолган гулларни қаерга қўйишини билмас, шу тобда оёғининг тагигача гулга тўлиб кетган эди.

Парда ёпилганидан кейин гулларни конференсье кизга топширди-да, нимқоронги, тор йўлакдан ўтиб,

ховлига чикди. Галстугини ечиб, чўнтагига солди-да, ёкасидаги тугмаларини тушириб, намхуш куз хавосидан тўйиб-тўйиб нафас олди.

Асфальт йўлкалар қорайиб қолганини, шивалаб ёмғир ёғаётганини шундагина билди.

Пошналари билан қоронғи сукунатни чарсиллатиб титратганча йўлқадан ўтиб, боғ чеккасидаги темир панжара олдига келди. Панжаранинг пастак эшикчасини очиб, ичкари кирди, «Волга»сининг моторини гуруллатди.

Алимардон машина ҳайдашни мактабда ўқиб юрган кезларидаёқ амакисидан ўрганиб олган эди. Ўшанда ғалати ишлар бўлганди.

Бир йили қолхоз раиси унинг амакисини анҳор ёкасидаги катта бокка қоровул қилиб қўйди. Ўша йили узум яхши бўлди. Ёзда Алимардон ҳар кеча катта боғда ётиб қоларди. Бир кеча чайлада ухлаб ётганида амакиси уйғотди: «Дарвоза ёнида машина турипти. Узумларнинг яхши-яхшисидан танлаб уз...» – деди. Алимардон энди оғиз очмоқчи эди, амакиси гапиртирмади: «Айтганимни қилавергин, машина ҳайдашни ўргатаман». Икковлари қўлчирок ёқиб, ишқомга киришди. Амакиси машинани ҳайдаб кетар экан, тайинлади: «Ҳеч кимга айтма. Велосипед олиб бераман!»

Ўша кундан бошлаб Алимардоннинг иши юришиб кетди. У кечалари амакиси билан ишқом оралаб, кундузлари машинадан чикмайдиган бўлди.

Кузда у еттинчи синфга соат тақиб, велосипед миниб борадиган бўлди.

Келгуси йил ёзида Алимардоннинг яна омади келди. Аммо энди у пишиқ бўлиб қолган эди. Амакисидан узум ҳақининг ярмисини талаб қиладиган бўлди. Ҳамма иш силлик бораётган эди-ю, кузда лоп этиб амакиси қамалиб кетди. Алимардон амакисининг шалтоғига ўзи ҳам тойиб кетишидан қўрқарди. Хайрият, ҳеч нима қилмади. Лекин

энди уларни катта бокқа якин йўлатмай қўйишди. Қизик, амакиси ўн йилга камалганини эшитганида ачинмади ҳам. Баҳонада ўзининг бир нималик бўлиб қолгани, машина хайдашни ўрганиб олганига суюнди.

«Волга» сотиб олганида, бир вақтлар машина хайдашни ўрганиб қўйгани яна қўл келди. Наридан-бери хайдовчилик курсини битириб, гувоҳномалик бўлиб олди. У янги уйланганида Мукаддамни қанчалик яхши кўрган бўлса, энди машинасини ҳам шунчалик суярди. Ҳозир ҳам фараларнинг ёрқин нурида асфальт йўлакни ёритиб, машинани авайлаб катта кўчага олиб чиқди. Театрдан қайтаётган томошабинлар тўдасини ёриб ўтди, шиддат билан елиб кетди.

Муюлишга етганда икки каватли уй олдида турган оқиш «Волга»ни кўрди. Машинанинг эшиги очилиб, оқ халат кийган киши тушди-да, кафти билан чирокдан кўзини пана қилиб чекинди. «Тез ёрдам» экан, деб ўйлади Алимардон йўлдан кўз узмай бораркан. Бир лахзада четлаб ўтишни ўйлади-ю, шу ондаёқ фикрдан қайтди. Тезликни пасайтирмасдан елиб бораверди. Иккала машина ёнма-ён келганида йўл ўртасидаги ҳалқоб сув сачраб кетди. Алимардон «Тез ёрдам»га ёпишиб турган кишининг халати расво бўлганини, орқадан қўл силтаб алланима деб қойиганини кўриб қолди. Лекин парво қилмади. «Жон керак бўлса, четроқ турсин-да!»

* * *

Анвар Бўстонга қандай келиб қолганини ўзи тушунмасди. Ким билсин, балки ўтмиш хотиралари билан хайрлашиш учундир...

Қоронғи тушиб қолган, ҳаво булут, юракни қон қилиб юборувчи куз ёмғири бошланай-бошланай деб турарди. У кишлок кўчаларидан ўтиб бораркан,

хаммаёк ўзгариб кетганини кўрди. Аввалги эгри-бугри тор кўчалар ўрнида янги асфальт йўл очилган эди. Негадир унга кишлоқнинг анча ўзгариб қолган янги манзараси ёкмади. Аввалги боғ-роғларнинг кўпи йўк бўлиб кетибди. Кишининг нафасини қайтарувчи шаҳар хавоси сезилиб қолибди. Бир пайтлар ўзининг болалиги ўтган ховли ўрнида тўрт каватли уй қурилибди. Ёнғокзор қирқилиб кетибди.

У кўча четидан секин-секин юриб бораркан ҳозир Муқаддамни кўришини билар, аммо қай ҳолатда учратишни, ўзини кўрганда унинг қандай аҳволга тушишини тасаввур эта олмас эди.

Ҳар одамда ҳам бошқа ҳеч кимда топилмайдиган бирон фазилат бўларкан. У Эътибордан – онаси кўп эслайдиган қиздан Муқаддамда йўк бир фазилатни топди. Эътибор Ядро институтида ишлар, жиддийлиги, оқида киз эканлиги билан Анварга ёккан эди. Анвар бу қиз ўзини яхши кўриб қолганини билар, аммо ўзи уни севадими, йўкми, билолмас эди... Бари бир, энди ҳамма нарса ҳал бўлган, ортиқча иккиланиб ўтиришнинг ҳожати йўк эди.

У хаёл билан Алимардоннинг эшигига келиб қолди. Алимардон янги уй солганини эшитган, аммо бунчалик деб ўйламаган эди. Пишиқ ғиштдан болохонадор қилиб солинган каттакон уй қаддини баланд тутиб турар, деразаларига темир панжаралар тўсилган эди.

Анвар пештоғида чирок ёниб турган жимжимадор дарвоза олдига етганида, бирдан юраги гупиллаб кетди. Шундагина кўнглининг бир чеккасида кул босиб ётган чўғ ҳамон ўчмаганини, бу ерга бекор келганини англади. Аммо ички бир куч – Муқаддамни кўриш орзусими, бошқа бир нарсами, мажбур этди-ю, эшикни тақиллата бошлади. Кейин дарвоза чеккасида оппок тугмача турганини кўриб, хижолатда тугмачани босди.

Ичкаридан калишнинг шап-шап этган товуши дарвозага якинлашди. Зум ўтмай аёл кишининг товуши эшитилди.

– Мардон ака...

«Муқаддам!» – Анвар юрагининг аллақасерида нозик бир тор жаранглаб кетганини сезди. «Нега келдим? Майна бўлганими? Ё мақтанганими, қасос олганими?»

У томоғи қуриб, ютинолмай қолганини, лаблари ўзидан пирпирай бошлаганини пайқади-ю, катъий пичирлади:

– Кетиш керак!

Йўқ, у кечикканди. Дарвоза ичига ўрнатилган эшик ғийкиллаб очилди.

– Вой!

Анвар Муқаддамнинг бирдан чўчиб кетганини, хуркиб бошини ичкари тортганини кўрди. Иккови бир-бирларига тикилиб қолишди. Анвар бир карашдаёк унинг ранги ўчиб кетганини, эшик туткичидан ушлаб турган қўли титраганини сезди. Шундан кейингина унинг анча ориқлаб, қорайиб қолганини, кўзларида аввалги шўхлик учқунлари йўқлигини пайқади. Муқаддам бошига рўмол ташлаб, гулдор халат кийиб олибди.

Чамаси, у Анвардан кўра илгарирок ўзига келди. Юзига илик бир кизиллик югурди-да, жилмайиб салом берди.

– Келинг.

У эшикни очиб, икки қадам орқага чекинди.

– Келинг, – деди яна секингина.

Шу топда Анварнинг кўзи унинг тугмалари очик халатига тушди. «Иккиқат экан!»

Қизик, Анвар ўзида ҳали ҳеч сезилмаган ажиб бир энгилик хис этди. Бу одам ўзига бутунлай бегона эканлигини, керак ҳам эмаслигини бутун вужуди билан тушунди-ю, қалбида қайта ловиллаган ўт тўсатдан сўнди. У қандайдир лоқайд, хотиржам бўлиб қолди.

– Алимардон каерда? – деди босиклик билан.

Муқаддам ҳам унинг кўнглидан кечганларни тушунди шекилли, яна жилмайди. Бу табассум севгили кишига эмас, кўпроқ сингилнинг акасига қарашидай эркин, сокин эди.

– Концертда эдилар...

– Шанба куни тўйга боринглар.

Анвар Муқаддамнинг чехрасида бир лахза ғам соясига ўхшаш аллақандай ҳайрат пайдо бўлганини пайкади. Аммо шу ондаёқ у яна жилмайди.

– Табриклайман...

Анвар бу ерда узок турмаслиги кераклигини билиб, тезгина хайрлашди-да, жўнаб кетди. У Муқаддам орқасидан тикилиб турганини билар, шунинг учун қайрилиб қарамас эди. Анчадан кейин эшикнинг тарақлаб ёпилганини эшитиб, ўгирилиб қаради. Остона бўм-бўш эди.

– Иккиқат экан... – у юрагининг ярасига малҳам топилганидан шод бўлгандек, яна бир бор пичирлади.

Шивалаб ёмғир ёға бошлади. Ҳавода тупроқ иси гуркиради. У Қонқус бўйига келганда ёмғир тезлашиб кетди. Қишлоқ ўзгача тус олган бўлса ҳам анҳор ўзгармабди. Қирғоқда ҳамон ўша камишзор шовуллаб ётар, сув ҳамон жимгина оқар эди. Анҳор бўйидаги толлар ҳам жойида турибди. Фақат биттасининг каттакон шохи синиб тушиб, бир учи сувга осилиб қолибди. Тўлкинлар гира-шира зулмат кўйнида тол шохларига урилиб шовуллади, ёмғир томчилари анҳорга унсиз шивалаб тушади.

Анвар ёмғирдан сирғанчик бўлиб кетган яккачўп устида анчагача сувга тикилиб турди-да, авайлаб юриб, нариги соҳилга ўтиб олди. Охирги марта анҳорга қараб кўйди-да, тез-тез юриб кетди.

Алимардоннинг таъби тиррик бўлиб келди. Машинасини ховлига олиб кирди-да, ўртадагаи цемент майдончада тўхтатиб, ерга тушди. Ёзлик шийпон пештоғидаги чирокни ёкди. Резинка ичакни водопровод жўмрагига улаб, машинани юва бошлади.

Ёмғир шивалаб ёғар, уст-боши шалаббо бўлиб кетган, нафаси қисар, аммо ўжарлик билан резинка ичакни қўйиб юбормасди.

– Лоакал пальто кийиб олсангиз-чи, шамоллаб коласиз!

Алимардон хотинининг товушини эшитиб, бурилиб каради. Мукаддам бир тавақаси очилган дарвоза олдида эрига ачиниб қараб турарди. У ўтган сафар кўркиб колгани учунми, энди бўйида бўлганидан бери ўзини айникса эҳтиёт қилар, ишдан ҳам бўшаган эди.

– Пальтоингизни олиб чиқайми? – деди у ҳамон деразадан қараб тураркан.

– Керакмас! – Алимардон резинка ичакнинг учини каттик қисди. Сув тизиллаб отилиб, машина эшигига ёпишган лойни ювиб туша бошлади.

Дераза тавақаси охиста ёпилди.

– Билганини килмайдими! – пичирлади Мукаддам ўқинч билан. У диванга бориб ўтирди-да, чала қолган каштасини тика бошлади. У ўзини алаҳситишга, кўнглидаги ўқинч соясини ҳайдашга ҳаракат қиларди.

Мана, тўйдан буён икки йил ўтибдики, шу азоб. Алимардон ҳамиша у айтганининг тескарисини қилади. Бир оғиз ортиқча гапириб кўрсин-чи! Ўша киш кечасида айтган ғапини қайтаролмайди дейсизми?

Нима килсин? Дардини кимга айтсин? Отасигами? Ё онасигами? «Ўзинг кўнгил қўйиб теккансан», дейишмайдими?

У баҳорда боласи тушганидан кейин жуда чўкиб колган эди. Йўқ, хайриятки, толе яна фарзанд ато қилди. Факат эрининг инсофга келмагани ўртайди Мукаддамни. Бугун Анвар келиб кетганидан кейин Мардон акасининг силтаб-силтаб гапириши нимагадир яна оғиррок ботди унга...

...Алимардон машинасини гаражга киритиб қўйгунча ярим кечадан ошиб кетди. У ваннага тушди. Шалаббо бўлиб кетган кийимларини алмаштирди-да, ўз хонасига кирди.

Деворга кимматбаҳо гиламлар қоқилган, шифтдаги каттакон биллур кандил уй ичини мунис, эркаловчи нурларга тўлдирган эди.

Алимардон дераза олдида турган рояль қопқоғини очиб, чала бошлади. Машҳур «Окқуш кўли» балетининг жўшқин оҳанглари хонани тўлдириб юборди. Алимардон ундан ҳар гал янги оҳанг топар, куйнинг сеҳрли оламига кириб кетарди.

Бир маҳал у эшик очилганини кўриб, ёнламаси бурилиб қаради. Эшик олдида Мукаддам турар, афтидан, бир нима демोकчи бўлар, аммо эрига халакит беришдан чўчир эди.

– Нима гап? – деди Алимардон ниҳоят нотадан бош кўтариб.

– Ўртоғингиз келди...

Алимардон киприкларини пирпиратди:

– Ким?

Мукаддам бир нафас жим колди-да, секингина айтди:

– Анвар.

– Ки-и-м? – деди Алимардон чўзиб. Кўзлари чакнаб кетди. Мукаддам индамай тураверди.

– Нима хизматлари бор экан?! – деди Алимардон жеркиб.

– Тўй қилаётган эмиш. – Мукаддам эрига хотиржам тикилиб туриб, қўшиб қўйди: – Шанба кунини...

Алимардон унинг кимга уйланаётганини билгиси келди-ю, сўрамади. «Менга нима?» У Мукаддамнинг билинар-билинемас доғлар пайдо бўлган чехрасидан маъно укмочки бўлгандай, кўзига қараб туриб сўради:

– Қачон келди?

– Ҳали, – деди Мукаддам яна ўша оҳангда.

Алимардон индамасдан рояль устига эгилди. Энди чала бошлаган эди, хотинининг нозик кафти елкасига текканини сезиб тўхтади.

– Борасизми? – Мукаддамнинг қайноқ нафаси унинг қулоғи остида пичирлади. – Тайинлаб кетди. – Мукаддам унинг сочларини бармоқлари орасига олиб силади. Чамаси, у айниқса бугун эрининг ўзига меҳрибонроқ бўлишини хоҳлар, бу нарса жуда муҳимдек туюларди.

Аммо Алимардон унинг қўлини силтаб туширди.

– Кўп суйкалаверма!

Мукаддамнинг хўрлиги келиб, кўзида ёш халқаланди. «Нега ҳадеб жеркийди? Нимага хор қилади? Ахир у ҳам умид билан уйим-жойим деб юрибди-ку!»

Мукаддам эрининг атайлаб шундай қилаётганини пайқади-да, бир амаллаб кўз ёшини ютиб юборди. Шунча пайтлардан буён юрагининг қайси бир кўчасида яшириниб ётган қайсар ғазаб туйғуси лоп этиб юзага чикди.

– Нимага силтайсиз? – деди лаблари пирпираб.

Алимардон нотадан кўз узиб қаради-да, унинг гапини эшитмагандай, эрмак қилиб кулди.

– Анвар акангизни меҳмон қилдингизми?

Мукаддам ғазабдан титраб пичирлади:

– Ҳа! Қилдим!

Алимардон боягидан ҳам ёйилиб кулди.

– Йиғлаб кўришгандирсизлар?.. Бир вақтлар яхши кўрардингиз... Соғиниб қолгансиз...

Мукаддам унинг юзига тарсаки кўйиб юборгиси келди-ю, зўр-базўр ўзини тийди. Алам билан ер тепиб чинкирди.

– Бўлди!

У жахлдан оёк-кўллари калтираб, эрининг тепасида турар, бошқа пайт бўлса йиғлаб юборган бўлар, лекин кўз ёши ҳам, ўкинчи ҳам аллакаёққа йўқолган, унинг кўнглида фақат ғазаб қолган эди.

– Ҳаммани ўзингизга ўхшатманг! – деди кўзлари ёниб.

Алимардоннинг ранги бир оқарди-ю, аммо яна ўша эрмак килувчи кулги билан ўзини босди.

– Майли, бораман, ўша кўймижоз акангизнинг тўйига... Сизнинг ҳам кўнглингиз қолмасин...

Мукаддам ижирғаниб, юзини бурди.

– Борманг! Ҳеч ким сизга зор эмас!

Алимардон стулдан секин турди-да, унинг худди кулоғи тагида таъкидлади:

– Мана шунинг учун ҳам бораман. Албатта, бораман!

Мукаддам қайрилиб қарамай, эшикни карсиллатиб ёпиб, айвонга чикди. Ҳамон ёмғир шивалаб ёғар, ховлидаги ёнғоқлар, ўртадаги шийпон захкаш зулмат кўйнида мунғайиб кўринар эди.

Мукаддам айвон деразасининг муздек қиррадор раҳига пешанасини босди. Шу топди унинг кўнглида умид ҳам, қувонч ҳам қолмаган. Алимардон билан ўзининг ўртасида каттакон жарлик ётганини, бу жарлик кун сайин чуқурлашиб бораётганини сезиб турарди.

* * *

Концерт кеч тамом бўлди. Алимардон ҳар галгидай бу сафар ҳам буфетга кириб, коньяк ичди. У фойега чиққанида ярим кеча бўлиб қолган, театрнинг чироқлари ўча бошлаган эди. У ташқарига чиқиб кетаётган эди, гар-

деробхонада бир аёл тикилиб турганини сезиб тўхтади. Катта кандиллар ўчгани учун фойе нимкоронги, ҳеч ким йўқ эди. «Ким экан бу?»

Аёл илгакка осиклик ёмғирпўшини олмокчи бўлар, аммо бўйи етмас, оёғининг учида чўзилиб талпинарди. У Алимардонга бурилиб қаради-да, кўмак кутгандай жилмайиб қўйди. Алимардон бу тиник чехрани, бу илик табассумни қаердадир кўргандек бўлди-ю, аммо эслай олмади. «Дўндик экан!» Унинг юраги гурсиллаб уриб кетди. Аёл яна ёмғирпўшига талпинди-да, унга бурилиб жилмайганча, уф тортиб қўйди.

«Атайлаб кияпти. Гардеробчи аллақачон кетиб қолган. Бу атайлаб кечиккан». – Алимардоннинг хаёлига шу ўй келди-ю, тез-тез юриб, аёлнинг ёнига борди.

– Олиб берайми?

– Майли... – аёл унга қараб, тагин жилмайиб қўйди.

Алимардон плашини илгакдан чиқарди.

– Қани, қўлингизни узатиб юборинг...

Аёл ҳамон ўша табассум билан қўлини орқасига чўзди. Алимардон плашни кийгизди-да, бир лаҳза қўлларини унинг елкасига қўйиб, туриб қолди. Аёл ҳам унинг оғушидан чиқишни хохламагандай суюниб турганча тугмаларини қадар, негадир бармоқлари калтирар эди.

«Барно қиз экан», деб ўйлади Алимардон унинг елкаси оша чехрасига назар ташлаб. Аёл чиндан ҳам барно эди. Жажжигина қабарик лаблари, попукдай кош-кўзи ниҳоятда ўзига ярашар, чиройли қилиб турмакланган сочининг бир чети пешанасида ярим доира ясаб, орқага қайрилиб кетган эди.

– Кузатиб қўйсам майлими? – сўради Алимардон у билан ёнма-ён эшик томон юриб бораркан. – Бир ўзингиз... Кеч қолиб кетибсиз.

Аёл унга шўх бир назар ташлади-ю, индамади. Алимардон шу боқишданок унинг рози эканлигини билди.

Икковларининг кадам товуши паркетга урилиб, жимжит шифтлар остида акс садо бериб турди-да, бора-бора тинди.

Ҳаво очилиб кетган, салкин шамол эсар, телевидение минорасининг кир учида пуфакдай тўлин ой осилиб турарди.

– Бирпас туринг, мен... hozir... – Алимардон тез-тез юриб, театр биносини айланиб ўтди-да, машинаси турадиган темир панжара ичига кирди. Шоша-пиша чўнтагидан калит олиб, машина эшигини очди. Моторни гуриллатиб, кўз очиб-юмгунча ташкарига чикди.

Аёл фараларнинг ёрқин нурида кўзини пана қилиб четлашди. Алимардон ўтирган ерида чўзилиб, ўнг тарафдаги эшикни очди.

– Ўтиринг.

Аёл ёмғирпўшини шилдиратиб, унинг ёнига ўтирди.

– Сизни қаердадир кўрганга ўхшайман, – деди Алимардон йўлдан кўз узмай бораркан.

– Сиз биздақаларни кўрармидингиз!

Алимардоннинг кўнглидаги умид ишончга айланиб, жилмайиб қўйди.

– Отингиз нима?

– Клара...

Алимардон катта кўчага чикиб олиш учун машинани чапга бурган эди. Клара сурилиб келиб унга урилди. Шу кўйи кайта нари сурилмади. Алимардон баданига тегиб турган ёш, таранг вужудни сезиб, ҳаяжонланиб кетди, юраги орзика бошлади.

Шу топда кўчалар айникса кезишли бўлган, милиционерлар мотоцикли-ю, сув сепадиган машиналардан бошқа ҳеч нима йўқ, икки қатор чироклар маржони машина истикболиги югуриб келарди...

Ҳадрага етгандан кейингина қаёққа боришини сўраши кераклиги Алимардоннинг эсига келди.

– Қаёққа борасиз, Кларахон? – деди хотиржам оҳангда гапиришга уриниб.

– Чилонзор...

– Йўлимиз бир экан.

– Биламан.

Алимардон унга кўз қири билан қараб қўйди.

– Қаёқдан биласиз?

– Сизни билмаган одам борми? – Машина ичи ғирашира қоронғи бўлса ҳам Алимардон Кларанинг чиройли кўзларини сузиб қўйганини пайкади.

– Факат сиз ҳеч кимни билмайсиз... – Клара бир лаҳза жим кетди-да, негадир армонли оҳангда кулди. – Ҳар сафар концертингизга тушаман. Берган гулларимни оласиз-у, кайрилиб ҳам карамайсиз.

Алимардон концертда ўзини ўпган аёлни эслади. «Ҳа, шу экан-да...» – У индамай кулиб қўя қолди.

Беш каватли панелли уйлардан бирининг олдига етганда Клара секингина шипшиди:

– Чапга юрасиз...

Машина парча-парча ой нури сочилиб ётган йўлакдан дарахтлар орасига кириб тўхтади. Бир эшикдан Алимардон, наригисидан Клара тушди.

– Раҳмат, – Клара қўл чўзди.

Алимардон унинг чиройли, дўмбоқ қўлини авайлабгина қисаркан, вужудига тағин енгил титроқ уйғонганини сезди.

– Зинангиз қоронғи экан, – деди у коп-қора оғзини ланг очиб турган йўлак эшигига қараб. – Чиккани қўркмайсизми?

– Сизга бари бир эмасми? – Клара ҳамон унинг қўлини қўйиб юбормас, ойдинда чехраси бир оз рангсиз, аммо жозибали кўринарди. Алимардон унинг қўйиб юборгиси келмаётганини тушунди. Боядан бери хаёлида чарх ураётган фикр яна ғимирлади. «Беш кунлик дунёда хотинга хиёнат қилмаган эркак борми?»

Шартта кўлини бўшатиб, асабий ҳаракатлар билан машина эшигини кулфлади-да, қайтиб келди, уни кўлтиклади.

– Юринг.

Икковлари коп-коронғи цемент зиналардан чиқиб боришаркан, Алимардоннинг кўнглида кўркувгами, ғашликками ўхшаган туйғу уйғонди.

– Уйингизда ким бор? – деди коронғида каттиқ шивирлаб.

Клара пик этиб кулди.

– Шунақа кўрқокмисиз?!

Учинчи қаватдаги эшиклардан бирини очишди. Клара «чик» этиб чирокни ёкди. Уй шинамгина, дид билан безатилган эди. Бурчакда, дераза олдида магнитола турар, қарши томондаги девор тагида диван-каравот қўйилган, бериги бурчакда каттакон шифоньер бор эди.

– Ўтиринг, – Клара ўртадаги стол ёнида турган стулни унинг олдида суриб қўйди. Алимардон ўтирмади. Девордаги ранг-баранг суратларни томоша қила бошлади. Булар журналлардан кесиб олинган расмлар, киноюлдузларнинг суратлари эди. Бирдан у ўртада ўзининг суратини кўриб қолди. Бу ўша – афишаларда чиккан расми эди.

Алимардон ҳам қувонч, ҳам завқ билан унга бурилиб қаради. Аммо Клара атайлаб магнитола устида куйманар, тасмаларни танлаган киши бўларди. Алимардон яна суратларни томоша қила бошлади. Қуйирокда Кларанинг сурати осилган эди. У қора кош, сочлари жингалак йигитга суяниб турарди.

– Бу... акангизми? – У «Эрингизми?» демокчи бўлди-ю, атайлаб айтмади.

Клара елкаси оша бепарво қараб қўйди.

– Ҳа... акам...

Алимардон ҳеч қайси сингил акаси билан бунақа туриб суратга тушмаслигини билгани учун мийиғида кулди.

– Яхши акангиз бор экан. Қаерда хозир?

– Ўлган... Музыка эшитасизми? – Клара унинг жавобини кутмасданок, магнитолани буради.

Денгиз тўлкинидай тиниқ куй янгради. «Штраус... Мовий Дунай вальси», деб ўйлади Алимардон. Ҳар гал шу куйни эшитса, негадир қуёшнинг туманли нурларига тўлган ўрмон, ундан пастроқда ўзининг тўлқинларини оҳиста судраб оқаётган мовий дарё кўз ўнгига келарди. У хозир ҳам кўзларини юмиб, ҳузур қилиб тинглай бошлади.

– Ўтиринг, – деди Клара унинг елкасига оҳиста туртиб. – Ҳозир қахва қайнатамиз. Ичасизми?

Алимардон ўзи билмаган ҳолда бош силкиб қўя қолди.

...Клара шифоньернинг тошойнаси олдига бориб, ўзини ойнага солди. Алимардон унинг кўзгудаги аксини кўриб турарди.

– Қараманг, – Клара ширин жилмайиб, бармоғи билан пўписа қилди. – Уят бўлади.

Алимардон тентакларча бир эхтирос вужудини ёндира бошлаганини сезиб, истамай тесқари ўгирилди. Лекин зимдан унинг ҳаркатларини кузата бошлади. Клара аёлларга хос чиройли ҳаракат билан сочини орқасига ташлаб юборди. Кейин ўз эри олдида тургандай бемалол ечина бошлади. Алимардон унинг мармардай оппоқ, таранг елкаларини кўрди-ю, беихтиёр ўрнидан турди. Югуриб бориб маҳкам кучоқлаб олди.

– Қочинг! Тегманг! – Клара негадир кўзларини яширар, аммо борган сайин унинг пинжига кириб борарди.

... Шу кеча Клара негадир йиғлади. Ким билсин, балки тўнғич севгисини эслагандир...

Алимардон тонг қоронғисида зулмат зиналардан тушиб кетди. Унинг қўнгли ғаш, баданига аллақандай ифлос бир нарса ёпишиб қолгандай эди.

Машинасига ўтирди-ю, лоқайдлик билан ҳайдаб кетди.

Яна ярим соатдан кейин Алимардон уйда, диван-каравотда чалканча ётар, Муқаддам унинг тепасида кўзига тикилиб ўтирарди. У ич кўйлак устидан халатини кийиб олган, сочлари паришон, кечаси билан ухламаган бўлса керак, кўзлари қизариб кетган, чехраси хорғин эди. Алимардон хотинининг оёқларига, халат остидан кўтарилиб турган корнига, озғин, хорғин чехрасига қараб ижирғанди. «Оёғи мунча ингичка! Товуқникига ўхшайди. Уйланаётганимда кўзим каёқда эди!»

У чуқур уф тортиб, тескари бурилди.

– Тўйдамингиз? – деди Муқаддам ниҳоят уй ичидаги ўлик сукунатни бузиб.

«Қайси тўйни айтяпти? – Алимардон бир лаҳза ўйланиб колди-ю, бирдан миясига урилди: «Ҳа-а! Бугун Анварнинг тўйи эди-ку!» – У лабларини қимтиб олди. Бир лаҳза юзлари уятдан ловиллаб кетганини сезди. Лекин шу ондаёқ ўзига тасалли берди. «Нима, ўткизиб қўйибдименга?! Тўйи менсиз ҳам ўтаверади!»

– Ҳа, тўйда эдим! – деди жеркиб.

* * *

Биринчи қор ёғиши билан Алимардоннинг эски дарди қўзиди. Бронхит тўшакка михлаб қўйди. Аксига олиб, бу йил киш жуда қаттик келди. Қора аёз еру кўкни қаҳрига олиб қашатар, кечалари даҳшатли совуқдан дарахтларнинг шохи қарсиллаб синарди. Кейин гупиллатиб қор ёғди.

Муқаддам ой-куни яқинлашиб қолгани учун унинг ҳолидан яхшироқ хабар ололмасди. Охири Алимардон касалхонага тушди. Докторлар вақтинча қўшиқ айтмаслиги, ичмаслиги кераклигини айтишди. Лекин Алимардон соғайиб чиққанидан кейин Гағрага – курортга йўлланма олган жойида айниди: декабрь ойида театр Японияга гастролга бориши керак эди.

У яна ишини бошлаб юборди.

Алимардон ҳамон ойга ўхшар эди. У кун сайин тиниклашиб, кун сайин ёркинлашиб, заминдан узоқлашиб борарди-ю, бир нарсани билмасди. Ой энг баланд нуктасига етгандан кейин пастга шўнғишга мажбур бўлишидан беҳабар эди.

У ҳамон аввалгидай кошини бир оз чимириб, табассум билан кўшиқ айтар, залнинг олдинги каторида кўзлари ёниб ўтирган жувонлар ўзини хаёлан кучоклаётганини билиб турар, деярли ҳар ҳафта Клара билан учрашар, янги-янги жазманларни топар, аммо энди аввалгидек ўзидан-ўзи жирканиб юрмас эди.

Фақат янги куйлар басталаш ҳам, олқишлар ҳам кўнглига сиғмай колди. «Одамлар борини хазм қилиб турсин-чи!» Қизиқ, негадир одамлар ҳам уни аввалгидай олқишламас, шифтни кўчириб юборгудек қасрак чалишмасди.

Алимардон ишга жўнаётганида бугун ўзи учун ҳам энг мудҳиш, ҳам энг қувончли кун бўлишини ўйламаган эди.

У рулга ўтиргиси келмади. Троллейбусдан тушганида окшом кўнган эди. Майдалаб қор ёғар, театр олдидаги боғча бутунлай кўмилиб кетган, пастак дарахтлар юкиннинг оғирлигидан нолигандай бош эгиб турарди. Унинг ўпкаси совук ҳавога тўлиб, яна нафаси қисди. Бир лаҳза тўхтаб колди.

Боғ устидаги чироқлар бирин-сирин ёнди. Ҳаммаёк алланечук гўзал, жозибадор бўлиб кетди. У кўпдан буён ўзи билан ўзи овора, табиатга мана шундай назар солмаган эди. Ҳозир ажиб бир манзарани кўрди. Ҳавода учкунлар кезар, чироқларнинг қалпоғи остидан элак-элак қор қуюлар, жимгина кузатиб турган одамга қор ерга тусаётгандек эмас, ернинг ўзи секин-секин осмони фалакка кўтарилиб кетаётгандек туюларди.

Унинг ёнида кўнғироқдек кулгу садоси янграб кетди. Боғ ичкарасидан тиззагача қор кечган қиз югуриб чикди. Унинг рўмоли ҳам, пальтоси ҳам қорга бурканган, чирок нурида кип-қизариб кетган чиройли чехраси яшнаб кўринади. Зум ўтмай унинг кетидан бир йигит югуриб чикди. Йигитнинг ҳам пальтоси, кепкаси қорга бурканган.

Йўлка четида йигит кизни кувиб етди. Кўлидаги юмалоқланган коптокдай қорни баланд кўтариб, кизнинг пешанасига яқин олиб келди.

– Нима қилай, – деди кулиб. – Қани, нима қилай?

Қиз ҳамон кўнғироқдек кулар, сокин боғ унинг шодон қарқоғаси билан тўлган эди.

– Бўлди, – қиз кула-кула кафти билан юзини тўсди. – Бўлди, Марат ака, тавба қилдим...

Йигит қорни улоқтириб юборди-да, бурилиб қараб, йўлка ўртасида турган Алимардонни кўриб қолди. Қизни оҳиста кўлтиклаб олди. Уларнинг бир-бирига монанд гавдаси чироклар нурини кесиб ўтиб қоронғилик кўйнига сингиб кетди.

Алимардон севишганларнинг кетидан узоқ қараб қолди. Шу топда унга алам қиларди: ўзининг ҳеч қачон шундай юрмагани, энди ҳеч қачон юролмаслиги алам қиларди.

У ёлғизоёқ из тушган йўлдан юриб, боғдан чикди. Театрнинг баланд пештоғида камалакдай нур порлар, чирок остида яшнаётган афиша ойнаси ичида ўзининг сурати узокдан яққол кўриниб турарди. Касса олдида одам сийрак эди.

Алимардон тез-тез юриб, орқа эшикдан ичкари кирди. Қоронғи йўлакдан ўтди, учраган ҳамкасбларининг саломига бошини билинар-билинемас кимирлатиб алик олиб, гримхона эшигини очди. Шошилмасдан кийинди.

Яна чорак соатдан кейин Алимардон Тўраевнинг номи зал устида қанот қокди. У қарсақлар оғушида торини

кўтариб, сахнага чикиб келаркан, нимкоронғи залга зимдан назар ташлаб кўйди. Одамлар сийраклигини кўрди-ю, ҳафсаласи қайтди. Шундок бўлса ҳам ўша – одамларга таниш табассумни чехрасига қалкитиб чикарди.

Зал устида тор садолари парвоз этди. Кетидан Алимардоннинг майин овози юмшок канот силкиди. У биринчи кўшиқни яхши айтди. Лекин иккинчисининг авжига чиққанида нафаси қисила бошлади. Шунда ҳам қайсарлик билан учинчи ашулани бошлади. У нафаси бўғзига тикилиб қолаётганини билар, пешанасидан тер куюлар, аммо кўлида тор бўлгани учун артиб ололмасди.

Бир амллаб кўшиқни тугатди-да, парда орқасига ўтди.

Конферансье қиз сахнага чикиб келаётган эди, жаҳл билан шивирлади:

– Бошқасига гал беринг!

Қиз хайрон бўлиб тўхтаб колган эди, жеркиб берди:

– Нега анқаясиз? Бошка одам чиқсин.

Конферансье қиз тушунди шекилли, тез-тез юриб, микрофон олдига борди.

– Мутал Қодиров! – деди у баланд овоз билан.

Қорачадан келган, жингалак сочли, озғин йигит Алимардоннинг олдидан ўтиб, сахнага чиқди.

Алимардон сахна орқасига ўтиб кетаётган эди, гулдурос қарсақни эшитиб тўхтаб колди. Одамлар гувуллаб чапак чалиб, ёш хонандани олқишлашарди.

«Иблис!» – Алимардон парда орқасидан секин мўралади. Мутал микрофон олдида туриб томошабинларга энгилгина таъзим киларди.

«Иблис!» – деди Алимардон яна пичирлаб. У мана шу ёш бола ўзи билан рақобат қила бошлаганидан ғазабланар, унинг консерваторияни битирганини, ажойиб овози борлигини, одобли, билимдон хофиз эканини билар, аламдан қакшар эди.

Алимардон унинг овозини эшитмаслик учун тез-тез юриб, нимкоронги йўлакка чикди. Ёнбошидаги хонани тақиллатмасдан кириб борди. Зуфар Ходиевич бошини куйи солганча стол устидаги аллақандай қоғозларни қовлаштириб ўтирар, уй ичи тамаки тутунига тўлган эди. Зуфар Ходиевич уни кўрди-ю, оғир, каттақон гавдасини аранг кўтаргандай шошилмасдан ўрнидан турди.

– Келинг, азизим! – У Алимардоннинг қўлини ўзининг юмшоқ кафти орасига олиб қисди. – Бутунлай соғайиб кетдингизми?

Алимардон ўтирмади. Зуфар Ходиевичнинг тилла тишларига тик қараб сўради:

– Японияга қачон кетамиз?

Зуфар Ходиевич хижолат чеккандай бир унга, бир стол устидаги қоғозларга қараганча жимиб қолди.

– Биласизми, – деди анчадан кейин узр сўраган оҳангда. – Бизлар Мутал Қодировни ёзиб қўйган эдик.

«Нима?» – Алимардоннинг кўзига мана шу тор хона зиндондек кўриниб кетди. Ёш хонанданинг қорача чехраси кўз ўнгига келди-ю, аламдан тишларини ғижирлатди.

Зуфар Ходиевичнинг гапларини анчадан кейин эшитди.

– Сиз Болтик бўйига бордингиз. Бошқа республикаларда бўлдингиз... Ёшларга ҳам йўл беришимиз керак... – у бир лаҳза ўйланиб турди-да, қўшиб қўйди: – Уч кундан кейин Тожикистонга гуруҳ боради. Ўзингиз бош бўласиз.

Алимардон шартта бурилди-да, эшикни қарсиллатиб ёпиб чиқиб кетди.

«Аблаҳ! – у Зуфар Ходиевичнинг юзига айтолмаган гапини пичирлаб ўзича такрорлади. – Аблаҳ! Аллақандай сўтакка алиштириб ўтирибсанми мени! Ҳали шундоқ додингни берайки, Театринг менсиз бир соат ҳам кун кўролмайдими!»

Шу кетганича уйга етганида ўзига келди. Дарвоза пештоғидаги чирок ёкилмаган, деразалар зимистон эди. У қўнғирок тугмасини узок босиб турди. Ичкаридан садо чикмади.

«Ўлиб қолганми бу?» – Алимардон ғазаб билан яна узок босди. Ҳамон сукунат ҳукм сураб, қор уйни ҳам, Муқаддамни ҳам, ҳаётнинг ўзини ҳам оғир юки билан босиб қолгандай эди.

Бирдан унинг эсига тушиб қолди. «Калит! Калитни топиш керак!» Муқаддам у ёк-бу ёкка чикса, калитни дарвоза пештоғидаги тешикчага қўйиб кетгувчи эди. Алимардон қоронғида тимирскилаб калитнинг темир ҳалқасини топди. Тортиб олди-да, дарвоза ўртасига ўрнатилган эшикни очди. Қор босган йўлакдан ўтиб, айвонга, ундан ётоққа кирди-да, чирокни ёкди. Уй ичи нурга тўлди. Бурчакдаги тошойна, девордаги гиламлар яшнаб кетди. Диван-каравот бўш, Муқаддам йўқ эди.

«Қаёққа даф бўлибди!» – У ўз хонасига ўтди. Рояль қопқоғи устида турган бир варақ оқ қоғозни кўриб қолди, шошилиб борди. Юлиб олди-да, эгри-бугри қилиб ёзилган сўзларни ўқиди:

«Мардон ака, мени еттинчига олиб кетишди».

Тўсатдан унинг хаёлига яшиндай фикр урилди:

«Еттинчи туғруқхонага кетган!»

У машинани гараждан олиб чиқаркан, пичирлади: «Еттинчи.. Еттинчи... Қаёқда эди?.. Ҳа, Чилонзорда. Чилонзорда!»

Алимардон машинани елдириб кетди. Қор тинган, аммо йўллар кўмилиб кетган, кўчалар сирғанчиқ эди. У туғруқхона эшигига етиб келганида ярим кечадан ошганди.

Алимардон машина эшигини қарсиллатиб ёпиб, ёруғ нур тушиб турган эшик олдига борди. Ойнага ёпиштириб қўйилган рўйхатни шоша-пиша ўқиб чикди. Тўраева де-

ган фамилия йўқ эди. У шиддат билан эшикни тақиллата бошлади.

Эшик ёнидаги жажжи дарча очилиб, ок халат кийиб олган кампирнинг юзи кўринди.

– Нима дейсиз, болам? – деди кампир хаста оҳангда.

– Билиб чикинг-чи, Тўраева нима бўлди экан...

Кампир Алимардоннинг илтижо билан тикилиб турган кўзларига караб раҳми келди шекилли, дарчани очик қолдириб, бурилиб кетди.

Алимардон анча кутди. Совук кучайган, атроф жимжит, узокларда трамвайлар кийкиллар, туннинг қахратон сукунатини бузишга аҳд қилгандай нола чекарди.

Анчадан кейин ичкаридан шип-шип этган кадам товуши эшитилди.

Алимардон тоқат қилолмай, дарчадан бошини сукди.

– Ҳа?!

Кампирнинг семиз юзи шодликдан ёришиб кетган эди.

– Ўғил муборак бўлсин, болам, ўғил! – деди у овози титраб. – Ҳозиргина кўзи ёриди. Ўн олтинчи палатада ётибди.

Алимардон титроқ қўлларини чўнтагига солди-да, илашиб чиққан пулни кампирга узатди. Кампирнинг гапларини эшитиб ҳам ўтирмай, зиналардан чопиб тушиб кетди.

Машинани ғизиллатиб уйга қайтаркан, юраги нурли бир туйғудан тўлиб-тошган эди.

– Отини Шавкат қўяман, Шавкат! Шавкатли кунларимдан хотира бўлсин! – дерди у пичирлаб.

* * *

Аёл киши бир бева қолганида, бир кўзи ёриганида кўнгли нозик бўлади, дейишади. Бир ҳафтадан буён даси билан онаси, гоҳо Лобар туғруқхонага галма-гал ке-

либ-кетишар, аммо Мардон акасида дарак йўқ эди. Рост, у чакалоқ туғилган куннинг индинига бир марта келиб кетди. Муқаддам дераза олдига келиб ҳовлида турган эри билан имо-ишоралар қилиб гаплашди. Алимардон хурсанд кўринарди. Бошидаги кубанкасини ечиб олиб ҳадеб силкитар, жилмаяр эди.

Лекин ўшандан бери дараги йўқ.

Қайси куни онаси эринг Тожикистонга кетибди, деб гап топиб келди. «Нима, бир сафар гастролга бормаса, биров уришармиди? Уйда ҳеч ким бўлмаса? Бу ёқда пахлавондек ўғил кўрган бўлса?.. Арзимабдими?» Палатадаги хотинлар Муқаддам Алимардон Тўраевнинг хотини эканлигини билиб қолиб, ҳар куни суриштиришар. «Ўртоғингиз келса бизларга кўрсатасиз», деб илтимос қилишар эди.

Муқаддам дераза олдида тик турганча шуларни ўйлар, ўйлаган сайин кўнгли чўқарди.

Ҳовли қий-чув бўлиб кетди. Муқаддам дарпардани суриб мўралади. Неча кунлардан бери бугун куёш чараклаб кетган, қор зарралари нурилу кукунлардай яраклаб кўзни олар, дарахт шохларига қўнган учқунлар дув-дув тўкилиб тушарди.

Пишиқ ғиштдан баланд қилиб ўралган девор тагидаги тепаликда болақайлар чана учишарди. Ана, бўйнини ола-була шарф билан ўраб олган қизалок, укаси бўлса керак, беш-олти ёшлардаги болақайни чанага ўтқазди-да, тепаликдан итариб юборди. Чана уч-тўрт кулоч сурилиб пастга тушди-ю, ёнбошига бурилиб ағдарилди. Болақай муккасида йиқилиб, қорга думалаб кетди. Бир амаллаб қордан чиқди-да, опасига қараб йиғлай бошлади.

Муқаддам унинг дўмбокқина қўллари билан кўзини ишқалашини кўрди-ю, завқланиб кулиб юборди. Юқоридан опаси чопиб тушди. Болақайнинг телпакчасини ечиб, қорини қоқа бошлади. Бирон нарса ваъда қилиб

овутди шекилли, укаси хали ёши қуримаган кўзларини катта-катта очиб, жилмайиб қўйди.

Мана, яна тўрт йилми, беш йилми ўтиб унинг ўғли ҳам худди шунақа йиқилиб-сурилиб, катта бўлиб қолади. Кейин жажжигина папка кўтариб мактабга боради. Ундан кейин... Муқаддам ширин хаёллар оғушида хузур қилиб, дераза рахига суянди. Энди адаси ҳам инсофга кириб қолади. Ота бўлди, ахир. Аввалги ўдағайлашларини таш-ласа ажабмас... Шундай дейди-ку, унга ҳам кийин, ахир. Иши оғир, кўпчиликнинг кўнглини олиш осонми?

...Йўлакдан йиғи товуши эшитилди. Муқаддам чўчиб ўгирилди. У оналарга хос ички бир сезги билан шунча чақалоқ орасидан ўғлининг овозини – баланд, азамат йиғисини дарров ажратиб оларди.

Димоғига оқ дока тутиб олган ёш ҳамшира киз чақалоқни кўтариб кирди. Муқаддам унинг кўлидан ўғилчасини олди, меҳр билан бағрига босди. Чақалоқ кўзларини чирт юмиб, жаҳл билан йиғлар, ҳалитдан билиниб қолган қоши чимирилиб кетган эди.

«Худди адасининг ўзи, – ўйлади Муқаддам унга жилмайиб тикиларкан. – Жаҳлини кўрмайсизми бунинг!»

Ҳамшира киз эмиб бўлган чақалоқни Муқаддамнинг кўлидан олаётганида, ийманиб сўради:

– Кийимларингизни олиб келайми?

Муқаддам бугун кетиши кераклигини эрталаб доктордан эшитган эди.

– Майли, – деди хўрсиниб. – Ойимлар келгандирлар...

Унинг хўрлиги келди. Ҳозирги ҳолатини атрофдагилардан яшириш учун тесқари қараб кийинди. Бир амллаб ўзини хушчақчақ кўрсатиб хайрлашди-да, йўлакка чикди.

Иссик адёлга ўралган ўғилчасини кўтариб олганча секин-секин юриб, йўлакдан ўтди. Туғруқхонанинг оғир, ойнабанд эшигини очиб, қор босган цемент зиналарга оёқ қўйди-ю, бирдан қувончдан кичкириб юборди:

– Мардон ака!

Алимардон зангори «Волга»сини кўча томонга буриб кўйганча, машина эшигини ланг очиб ўтирарди. Унинг бир оёғи машина ичида, иккинчиси ерда турар, ёнбоши билан руль чамбарагига суянганча, сигарет тутатар эди.

У Муқаддамнинг овозини эшитиб, бурилиб каради. Бирдан чехрасида қувончли табассум чараклаб кетди. Машинадан сакраб тушиб, кўлларини олдинга чўзганча келди.

– Қаний, қаний! – У болаларча шодлик билан чақалокқа талпинар, хадеб жилмаяр эди.

Муқаддам ўғилчасини унинг кўлига тутқазди.

– Худди ўзингиз... – деди биров эшитиб қолиб уят қилишидан чўчиб шивирлаб.

Алимардон чақалокни беўхшов кучоклаб олганча, бир кўллаб юзини очди.

Чақалок биринчи марта кўраётгани учун куёшдан кўзлари қамашиб, секин-секин юмиб-очар, қаёкқадир жавдираб тикилмокчи бўлар, Алимардон билан Муқаддам эса қувончдан қулишар, шу топда улар жаҳондаги энг бахтли одамлар эди.

– Қўйинг, – деди Муқаддам чақалокнинг юзини беркитиб. – Шамоллатиб қўясиз!

* * *

Такдир деган гапни одамлар ўзини юпатиш учун ўйлаб топган бўлса керак. Бошимизга оғир ташвиш тушса унинг оқибатини кўрамиз-у, сабабини суриштириб ўтирмаймиз. Қисматдан нолиб қўя қоламиз. Кўпдан буён худди шу қисмат измимиздан қувиб юрганганини, уни ўзимиз эргаштириб юрганимизни бўйнимизга олишдан кўркамиз.

Алимардон ҳам ўз тақдирини ўзи эргаштириб юрганидан беҳабар эди.

Эрта баҳор кунларидан бирида у концертга бормади: катта магазиннинг мудирини кизини узатаётганини айтиб, кўярда-кўймай уни тўйга олиб кетди. Алимардон бу «ўғил бола» йигит билан кўпдан улфат эди. Бир нафас иккиланиб турди-да, рози бўлди: «Бир сафар концертни менсиз ҳам ўтказиб кўришсин-да!»

У эртасига эрта билан репетицияга ҳаммадан илгари етиб борди. Машинасини энди панжара ичига қўйиб чиқаётган эди, ўзига қараб секин-секин юриб келаётган Зуфар Ходиевични кўриб, тўхтаб қолди. Зуфар Ходиевич ёмғирпўшини ечиб, елкасига ташлаб олган, бўйнида костюмига монанд жигарранг шарфи осилиб ётар, оғир гавдасини кўтаролмагандек хиёл эгилиб, вазмин-вазмин кадам ташлаб келарди.

«Ҳозир яна дийдиёсини бошлайди», – деб ўйлади Алимардон гижиниб. Кеча ўйлаб қўйган баҳонасини, тоби қочиб қолганини айтишга оғиз жуфтлаб турган эди, Зуфар Ходиевич унинг бармоқларини ўзининг юмшоқ кафтлари орасига олиб қисди-да, жилмайиб сўради:

– Машина яхши юриб турибдими?

«Нима демоқчи бу?» – Алимардон ўзининг ҳолатига мос бўлмаган тетик оҳангда кулди.

– Отдек!

– Кетдик бўлмаса! – Зуфар Ходиевич оҳиста юриб келиб, машинанинг орқа эшигини очди-да, ёмғирпўшини ўриндикка ташлади. – Бир далаларни айланиб келайлик. Ҳавонинг тиниклигини қаранг! – У кўзларини хиёл қисиб, қуёш чарақлаб ётган осмонга, панжаранинг нариги ёғидаги яккам-дуккам япроқ ёза бошлаган садақайрағочга қараб қўйди.

– Қаскка борамиз? – деди Алимардон кабина пешанасидаги кафтдек ойнадан кўриниб турган Зуфар Ходиевичнинг аксига қараб.

– Захарикдаги кирга чиқсакмикан, – деди Зуфар Ходиевич муштугига сигарет қистираркан.

Алимардон машинани елдириб бораркан, ракибининг биринчи бўлиб мушт туширишини кутиб турган боладек сергаклашиб, унинг гап бошлашини кутар эди. Аммо Зуфар Ходиевич шаҳардан чиқишгунча бир оғиз ҳам гапирмади.

Бетон ётқизилган катта кўчага чиқишгандан кейин ўткинчи машиналар сийраклашиб колди. Алимардон сочини торткилаётган майин шамолдан роҳат қилиб, ёнбошидаги кия дарчани очиб қўйди.

– Ойнани тушириб қўяверинг, Зуфар ака! – деди оркасига бурилиб караб.

Зуфар Ходиевич худди шуни кутиб тургандек, эшик ойнасини туширди.

– Баҳор яхши-да! – деди атрофига аланглаб. – Бунақа пайтда ҳаммаям ёшлигини эсласа керак...

«Кайфияти жойида-ку». – Алимардон мамнун жилмайиб қўйди-да, газни босди.

Улар йўлдан беш чақиримча узокдаги баланд адир устида тўхтадилар. Икковлари баравар машинадан тушишди. Ҳавода эндигина эриб битган қор хиди кезар, ҳали селгимаган ердан бош кўтарган майин майсалар олис уфқларгача гилам тўшаб ташлаган, онда-сонда куёш парчасидай кокигуллар ярақлаб кўриниб коларди.

Алимардон кўксини баланд тутганча, тўйиб-тўйиб нафас олди. Кўклам қувончи бутун борлигини ларзага солди-ю, югуриб пастга тушиб кетди. Шу топда унинг кўнгли болаларча шодликка лиммо-лим тўлган, юмшоқ майсалар силкиниб турган ер устидан қанот чиқаргандек учиб борарди. Анча жойга боргандан кейин чарчади. Шундок майса устига ўзини ташлади-да, чалқанча ётиб олди. Кўзларини ярим юмганча куёшга, беғубор осмонга тикилиб узок ётди. Атроф жимжит, баланд осмонда

муаллак сузиб юрган якка-ёлғиз бургут ҳам қанот силки-мас, бутун коинот туғилиш гашти билан ҳузур килаётган табиатни сукунат ҳукмига топширгандай эди.

Анчадан кейин у оғир-оғир кадам товушини эшитиб, бурилиб каради. Зуфар Ходиевич яқин келиб, ёмғирпўшини ерга ташлади-да, ёнбошлади. Чамаси, у чарчаган шекилли, чукур-чукур нафас олар эди.

Яна узок вақт икковларидан садо чикмади. Алимардон кайрилиб қарамаса ҳам, Зуфар Ходиевич муштуғига сигарет қўндирилганини, гугурт чизганини билиб ётди.

– Тўй яхши, ўтгандир?..

«Бари бир гап очди-я», деб ўйлади Алимардон вужуди қақшаб. Ҳозирги қувончидан нишон ҳам қолмади. Бошини кўтариб бурилиб каради. Зуфар Ходиевич ёмғирпўшига тирсагини қўйиб ёнбошлаб ётар, сигаретнинг тутунига ўйчан тикилиб қолган эди.

Алимардон ўзи ўйлаб қўйган баҳона фойдасиз эканлигини тушунди-ю, ростини айтди:

– Қалин ўртоғим эди, ҳеч қўймади. – У бир нафас жим қолди-да, айбдор оҳангда қўшиб қўйди: – Биламан, Зуфар ака, одамлар концертга мени деб киришади. Кеча келмаганим ёмон бўлди.

– Шунақами?.. – Зуфар Ходиевич ҳамон сигаретдан кўз узмай, негадир қулди. Алимардон бу қулгида ҳар галгидек жаҳл ҳам, заҳарханда оҳанг ҳам йўқлигини сезди. – Йўқ, Алимардон, одамлар концертга сизнинг ашулаларингизни эшитиш учунгина келмайди. – У Алимардоннинг кўзларига ўйчан тикилиб, яна қайтарди: – Фақат сизни деб келмайди...

Алимардон кейинги пайтларда одамлар ўзини илгаригидай олқишламаётганини эслади-ю, қайсарлик билан кошини чимирди.

– Бўлса бордир, концерт менсиз ҳам ўтдим ахир? Зуфар Ходиевич унинг киноясини пайкамагандек хотиржам

ўтирар, унинг кўзларида Алимардон хали ҳеч кўрмаган бир туйғу – ачиниш тўла туйғу бор эди.

– Бу даргоҳда ўттиз йилдан бери ишлайман, – деди у ҳамон ўша сокинлик билан. – Истеъдодини қурбон қилган кўп санъаткорларни кўрдим. Сиз ҳам шундай бўлманг, дейман-да...

Алимардон хали ҳеч кимдан эшитмаган, аммо юрагининг бир бурчи билан сезиб юрган ҳақиқатни бирдан ҳис қилди-ю, шиддат билан қаддини ростлаб ўтириб олди. Зуфар Ходиевич сигарет қолдиғини улоқтириб ташлади. Муштугини шимининг чўнтагига солиб, Алимардонга қараб қўйди.

– Ўзингиз айтинг, бир йилдан буён лоакал битта янги кўшиқ айтдингизми? Томошаларингизда одамлар нима учун кун сайин камайиб бораётганини ўйлаб кўрдингизми?

Йўқ, Алимардон буларни ўйламаган эди. Аммо ғирашира тушунарди. Шундай пайтларда ҳар доим ўзини битта нарса билан юпатарди. Ҳозир ҳам шуни айтди:

– Менга ҳақиқий томошабин керак. Санъатни тушунадиган томошабинлар керак.

Зуфар Ходиевич яна қулди. Аммо бу қулги истехзоли эди.

– Энг баланд қарсақ чаладиган, полни тепкилаб олқишлайдиган, гул тутадиган томошабинларми?

– Балки шунақадир, – деди Алимардон хотиржам гапиришга уриниб.

– Худди шунақа, энг қаттиқ қарсақ чаладиган томошабинлар сизни энг аввал унутади. Ҳақиқий томошабинлар ҳақиқий санъатни олқишлайди.

«Бўлмаса меники қанақа санъат экан? Бўлмаса нима қилиб театр мени боғлаб олган?» – деб ўйлади Алимардон ғижиниб. Лекин ўзини босиб олди-ю, қулди:

– Мутал Қодировнинг санъатиними?!

Зуфар Ходиевич ўрнидан турди-да, увушган оёқларини укалай-укалай, яна сигарет тутатди.

– Сизнинг санъатингиз ҳам яхши санъат эди. Ажойиб эди! Ўзингиз уни тарбиялай олмадингиз. Айниб кетдингиз. Қўшиқларингизнинг ҳаммаси бир-бирига ўхшайдиган бўлиб қолди. – У бирдан гапидан тўхтади-да, шиддат билан Алимардоннинг устига эгилди. – Сиз истеъдодингизни чакана пуллайдиган бўлиб қолдингиз. Енгил-елпи мақтовлар овозингизни бўғиб қўйди.

Алимардон ижирғаниб, юзини ўгирди.

– Бўлмаса нима қилиб ушлаб турибсиз мени? Нимага?

– Кечаги қилиғингиз учун сизни аллақачон ҳайдаш керак эди. Мен ачинганимдан гапиряпман. Раҳбар сифатида эмас, дўст сифатида айтаяпман...

– Раҳмат, – деди Алимардон ўрнидан тураркан. – Мен ҳеч кимнинг шафқатига зор эмасман...

У йўл-йўлакай бир оғиз ҳам гапирмади. Уйга қайтди-ю, тўппа-тўғри иш кабинетига кириб кетди. «Чучварани хом санабсан! – деб ўйлади у Зуфар Ходиевичнинг гапларидан бўғилиб. – Ҳали шунақа қўшиқлар ёзайки, ўзинг ҳам, ўша эркатойинг Мутал ҳам ёқа ушлаб қолларинг... Шундоқ ашулалар айтайки, залларингни томи кўчиб кетсин!»

У шу куниёқ янги куй топишга киришди. Ажаб, ҳарчанд уринса ҳам кўнглида на бир нурли туйғу, на илҳомбахш оҳанг топилмади. Охири чарчади. «Боши кесилган товукдай питирлаб, нима қиламан, – деб юпатди у ўзини-ўзи. – Шунча қўшиқлар ҳам етади. Аввал борини ҳазм қилиб туришсин... – Диванга ёнбошлади-да, хотиржам жилмайиб қўйди. Шу топда ҳамма нарса бари бир эди унга.

Шавкатжон талпинчок бўлиб қолди. У уй бурчагидаги беланчақда майкачан ётар, ҳадеб кийкириб кулар эди.

Алимардон бармоғи билан унинг жажжи корнини китиклар, Шавкат дўмбок оёқ-қўлларини баравар силкитиб илжаяр, ҳали тиши чикмаган оғзини очиб, кийкирганча дадасига талпинарди.

– Муқад! Қара, карагин! Оёғини велосипед қияпти! – Алимардон деворга осиглик гиламни тозалаётган хотинига кичкирди. – Кўрсанг-чи, бунингни!

Муқаддам қўлидаги ҳўл латтани ташлаб, якин келди. Шавкат онасини таниди: янаям қаттиқрок кийкириб, қўлчаларини силкита бошлади.

– Вой сен-эй! – Алимардон яна бармоғи билан унинг корнини китиклади. – Кулишини кара, кулишини!

– Қўйинг! – Муқаддам унинг қўлини суриб ташлади. – Болани қийнаманг!

Икковлари бир-бирларига қараб жилмайиб қўйишди.

Эшик кўнғироғи жиринглади. Муқаддам йўлакка югурди. Оёғига дуч келган калишни илиб, ховлига тушди. Ерлар селгиб қолган, аммо ҳали ҳавода эриган кориси гуркирарди. У цементланган йўлақдан ҳалқоб сувларни босиб ўтиб, дарвоза эшигини очди.

– Вой, Лобар!

У қувончдан чехраси яшнаб кетган дугонасини кучоқлаб олди. Лобар ёмғирпўш кийиб олган, бошидаги хиндий рўмоли чараклаган куёш нурида ярқиллаб турарди.

Муқаддам унинг дўмбок қўлидан ушлаб ичкарига судради.

– Йўк, кирмайман... Эринг бўлса кирмайман. – Лобар қайсарлик қилиб эшик олдида туриб олди. Унинг ок сариқ юзи кизариб кетган эди.

– Эсинг борми, юрсанг-чи!

Лобар яна кўлини тортиб олди. Туфлисининг учи билан хали куриб улгурмаган ерни чиза бошлади.

– Тўйга борасанми? – Унинг чехраси яна ҳам кизариб кетди.

– Вой, ростданми? – Мукаддам уни маҳкам кучоклаб, у юзидан-бу юзидан ўпиб олди. – Ўша... Жаҳонгиргами?

Лобар кувончини яширолмади шекилли, уялган бўлди.

– Ҳа... – деди секин бош силкиб.

* * *

Келинлар тушган автобус Ойнатағ қишлоғига кунботар чоғи келиб тўхтади. Ёнбош томондаги тик кўтарилиб турган сип-силлиқ чўкки ботаётган куёш нурида тарғил аланга бўлиб ёнар, бутун қишлоқ унинг шафақида оловланиб кўринарди. Алланечук афсонавий, ҳазин бир манзара хали куртак ёзмаган дов-дарахтларга ҳам, пастак уйлар устига ҳам оловли соя ташлаб турарди.

«Ойнатағ деганча бор экан!» – Мукаддам автобус деразасидан мўралаб, агрофни томоша қила бошлади.

Қишлоқ кичкинагина эди. Ярмигача тошдан девор урилган лой томли уйлар, эчки қийлари сочилиб ётган шағал, эгри-бугри кўчалар, катта-катта чинорлар ҳазин, ўйчан туйғулар уйғотарди унда. Қаердадир сой шовуллар, тоғ унгулларида хали қор эрмаган бўлса керак, тезак иси аралаш совуқ шабада эсиб турарди.

Мукаддам кўпдан буён – бир вақтлар ўқувчилик пайтида синфдошлари билан саёҳатга чикканидан бери тоғни кўрмаган, шунинг учунми, бу ернинг ранг-баранг манзараси унга кувонч бахш этарди. Аллақерда радио карнайи шанғиллайди, сигирлар маърайди, қишлоқ аҳли окшом тараддуида елиб-югуради.

Кўча ичкарисида сурнай товуши эшитилди. Муқаддам ёнида ўтирган Лобар ўзининг кўлини маҳкам ушлаб олганини сезиб, бурилиб қаради. У оппок рўмолга бурканиб, энгашиб олган эди.

– Куёвлар келишяпти, – деди Муқаддам рўмол устидан унинг қулоғига шивирлаб.

Лобар унинг кўлини тагин ҳам маҳкамрок қисди.

– Кўрқаяпман.

Улар бошқа гаплаша олишмади. Гулдаста кўтарган йигитлар автобусни ўраб олишди. Пастдан хаяжонли каттик-каттик товушлар эшитилди.

– Келин тушмайдими?

– Олиб тушсанг-чи, Жаҳонгир!

Олд томондаги эшикдан каттакон гулдаста кўтариб куёв чиқди. У жингалак сарғиш сочи устидан чуст дўппи кийиб олган, кўкиш кўзларида ўт чакнаб жилмаяр эди.

Лобарни бир кўлидан куёв, иккинчисидан Муқаддам ушлаб, пастга олиб тушишди. Тор кўча одамлар билан тўлиб кетган, оёқ остини кўриб бўлмас, хали қуримаган силлик тошлар устидан сирганиб-сирганиб боришарди. Икки томондаги пастак деворлар ортидан хотин-халаж мўралашар, бақириб-чақириб, келинни кўрсатишар эди.

Муқаддам бир кўлида Шавкатни кўтариб олгани учун қийналар, аммо Лобарнинг билагидан маҳкам тутиб борарди.

– Эҳтиёт бўл, қоқилма! – дерди у хадеб бир гапни такрорлаб.

Кичкина эшикдан кириб боришганида йигитлар қий-чув кўтариб «Тўйлар муборак»ни айтишди. Аллаким сочки сочди. Кейин сурнай эзиб-эзиб нола чекди.

Бунақа пайтда ҳар бир жувон ўзининг келинлик дамини эслайди. Муқаддам ҳам ўзининг илк ёр-ёр билан Алимардон акасиникига кириб борганини эслади-ю, хаяжонланиб кетди.

Ховли ўртасида ловиллаб ёниб турган гулхан ёнидан ўтиб, тўрга чиқишди. Ҳамма чапак чалиб, келин-куёвни олқишлади.

Мукаддам стол олдига ўтирганидан кейингина агрофга разм солди. Каттакон ховлининг тўрт чеккасидаги столларга меҳмонлар тизилишди. Ҳаво салқин, этак томондан – шовуллаётган сойдан совуқ шамол эсади. У шамоллаб қолишдан чўчиб, Шавкатни бағрига босди.

Тўй қизиб кетганида Шавкат ухлаб қолган эди. Мукаддам уни ҳамон бағрига босиб ўтирар, ора-чора Лобарни овқат ейишга кистаб кўярди.

Тоғ устида йирик-йирик юлдузлар ёнди. Қопқора тиник осмонда улар гавҳар доналаридай яшнаб кўринади, жуда паст тушиб қолганга ўхшайди. Негадир Мукаддамнинг кўнгли хижил бўла бошлади. У уйига кетгиси келарди.

Келин тарафдан келган қиз-жувонлар ўртасида шивир-шивир гап юриб қолди.

– Автобус кетаётганмиш...

Мукаддам Лобарни билагидан оҳиста тутиб, секин шипшиди:

– Мен ҳам кетаман.

– Ётиб қоламан, демаганмидинг? – Лобарнинг астойдил хафа бўлгани овозидан билиниб турарди.

Мукаддам чиндан ҳам Мардон акасига «Бугун қайтмайман» деган, ҳозир ҳам беқарорлик қилиб, Лобарни ташлаб кетгиси келмас, аммо қўлида ухлаб қолган Шавкатни ўйлабми, кўнглида тушуниб бўлмас бир гашлик уйғонгани учунми, фикридан қайтган эди.

– Йўқ, кетмасам бўлмайди.

У секин сирғалиб чиқди-ю, ташқарига йўл олган хотинларга эргашди.

Чорак соатлардан кейин автобус чироқлари пасту баланд тоғ йўлларини авайлаб пайпаслаганча юриб кетди.

Муқаддам ўз дарвозаси олдига етиб келганида тун ярмидан оккан, ой аллақачон ботиб кетган эди. Деразаларда ҳам, дарвозада ҳам чирок кўринмасди.

– Аданг ишдан келмабдилар, – деди Муқаддам худди тушунадигандай Шавкатга қараб. У йўлда уйғонган, аммо гингшимай жимгина келаётганди.

Муқаддам дарвоза пештоғидаги тешикчага чўзилиб, кўл сукди. Калит йўқ эди.

«Ташлаб кетмабдилар-да, – деди у пичирлаб. – Вой, эсим курсин, ўзимда ҳам бор-ку». У кетаётганида калитнинг биттасини ташлаб кетганини, иккинчисини ёмғирпўшининг чўнтагига солиб олганини эслади.

Ҳаво очик бўлгани учунми, салкин шамол эсиб турарди. Муқаддам боланинг шамоллаб қолишидан чўчиб, шоша-пиша эшикни очди. Ғиштин зиналардан айвонга чиқди. Чирокни ёқди.

Худди шу пайт ётоқхона ичида чирок ёнгани эшик ойнасидан кўринди. Ичкаридан калит шикирлаб, эшик ланг очилиб кетди.

Муқаддам кўрққанидан орқага чекинди. Болани ташлаб юборай деди. Эшик олдида ич кийимдаги Алимардоннинг гавдаси кўринди.

– Одамнинг юрагини ёриб юборай дедингиз! – Муқаддам эркалаш оҳангига тўлган овоз билан Алимардонни койиди. Кейин жилмайиб, Шавкатни баланд кўтарди. – Мана, бизлар келдик...

У Алимардоннинг чеҳрасига каради-ю, кўрқиб кетди. Эрининг турки шу топда дахшатли бўлиб кетганди. Унинг ранги қув ўчган, негадир титрар, кўзларининг қорачиғи кичрайиб, дум-думалоқ бўлиб қолганди. Ниҳоят, унинг тили калимага келди:

– Муқад...

Мукаддам хайрон бўлиб, ичкарига мўралади. Аввалига ҳеч нима тушунмади. Диван-каравот устида кўркувдан шумшайиб ўтирган ярим-яланғоч хотинни кўрди-ю, бирдан ҳаммасига тушунди.

– А-а-а! – деб қичкириб юборганча, дахшат ичида орқасига чекинди. Айвоннинг бурчак-бурчаклари, жимжит ховли изтиробли чинкириқдан ларзага келди.

– А-а-а!!

Шавкат кўрқиб кетиб, чириллаб йиғлай бошлади. Мукаддам уни бағрига босганча ҳовлига отилди...

... Алимардон турган ерида хайкалдай қотиб қолган, ҳозир нимадир қилиш кераклигини, қандайдир муҳим, жуда муҳим бир иш қилиш зарурлигини билар, аммо ўйлаб топа олмасди. Ҳа, топди! Шавкатни олиб қолиши керак!

У ўзи қилиб юрган ишлари учун қачондир жавоб беришга мажбур бўлишини ҳис қилар, аммо бу кун худди шу бугун етиб қелишини билмаган эди. «Келмайман деб кетган одам қайтиб қелишини ким билибди?» Бир лаҳзада унинг хаёлидан бир кечалик ҳузур учун Кларани уйига олиб келиб, кечирилмас хато қилиб қўйгани, энди ҳаммаси тамом бўлгани чакмоқдай яраклаб ўтди. Бу хато бошқа бир фожиани бошлаб қелишини, Мукаддам уни ҳеч қачон кечирмаслигини энди аниқ тушунди. Охирида энг катта фожиани ҳам тушунди. Йўқ, у ўғлини – ўзи учун шу қадар яқин бўлиб қолган, юрагининг бир парчасига айланган Шавкатни энди ҳеч қачон кўролмаслигини ўйлади-ю, зинадан яланг оёқ пастга отилди. Йўқ, ялиниб-ёлвориб бўлса ҳам тўхтатиб қолиш керак!

Алимардон зах ерда сакраб-сакраб Мукаддамнинг кетидан югурди. Дарвоза тагида етиб олди.

– Мукад... – деди ҳаллослаб.

Мукаддам кескин ўгирилиб қаради. У энтиқиб нафас олар, коронғида ўт бўлиб ёниб турган кўзлари чарақлар эди.

– Мукад... – деди Алимардон қўл чўзиб. – Мен...

– Қоч, виждонсиз! Йўқол, ифлос! Ювуксиз! – деди Мукаддам чинкириб. Бирдан кўлидан Шавкат сирғалиб тушиб кетаётганини сезиб, кўтариб маҳкам бағрига босди.

Эшикдан отилиб чошиб чиқиб кетди. У йиғлагиси келар, аммо йиғлай олмас, туртиниб-туртиниб чошиб борар, бола чириллаб йиғларди. Бир маҳал оёғи тойиб кетди. Аммо Шавкатни қўйиб юбормади. Чўккалаб олганича болани маҳкамрок бағрига босди. Беихтиёр орқасига каради. Каттакон уй ваҳима ичида қорайиб кўринар, битта, фақат битта деразадан ифлос нур тўкилиб турарди.

Шундагина у Шавкатнинг бошига юзини босганча ўксиб-ўксиб йиғлаб юборди. Ҳа, у сезар эди. Эрининг саёқлигини, ўзига хиёнат қилаётганини сезарди. Аммо бу хаёлдан даҳшатга тушиб, ўзини алдар, уни пок деб ўйлашга мажбур этарди.

Бир вақтлар мана шу уйга ёр-ёр билан кириб келганини ҳалигина орзиқиб эсламаганмиди!

Ҳа, бу ювуксиз бошидан уни бахтиқаро қилган эди. Охирида ҳам бахтсиз қилди! Шунча йиллардан бери бир сўзини икки қилмай ҳукмига бўйсуниб келганида, вақти келиб аллақандай хотинлар билан тўшагини ҳаром қилишини билганида эди!

Мунчалар шўр бўлмаса бу пешонаси!

У ҳамон ҳикиллаб-ҳикиллаб борар, қаёққа кетаётганини ўзи билмас, уйига қайтай деса, баджаҳл отасининг ғазабидан кўрқар, осмони фалакда осилиб турган юлдузлар совуқ кўз ёш тўкиб юм-юм йиғлар, фақат Шавкат овуниб қолган эди. У онасига нима бўлганини тушунмоқчидай қоронғида кўзларини жавдиратиб борарди.

Куёш бахтидан энтикканларга ҳам, ғамидан бағри қон бўлганларга ҳам барабар нур сочаверар экан. Уч хафтадан буён Мукаддамларнинг ғам юкини кўтаролмай жимжит бўлиб қолган қафтдек ҳовлисида баҳор гуруллайди. Тип-тиник, чуқур осмонда тоғдек булутларни кўчириб юрган кўклам сабоси эл қатори бу ҳовлига ҳам илик томчилар пуркаб ўтди. Ҳовлидаги бир туп ўрик шохларида кинидан чиққан довуччалар мўраллади. Бурчакдаги ошхона томида чучмомалар очилди. Ҳовузча олдида Мукаддам кизлигида дадасига жанжал қилиб эктирган бир тахта ўсма яна жонланиб қолди. Мана шу ўсмалар суви бир вақтлар унинг қундуз қошида яшнаган эди.

Энди-чи? У ўсмани нима қилсин? Кимга? Нимага? Ким учун қўяди?

Мукаддам афсус билан хўрсиниб қўйди. У Шавкатнинг яқтакчаларини ювиб ўтирар, иликқина офтоб елкаларини кизитар, жомашовдаги оппоқ кўпик сачраб-сачраб кетарди.

Мукаддам ҳеч нимани ўйлагиси келмас, аммо ғамгин хаёллар юрагини ғижимларди.

Чиққан киз чиғириқдан ташқари, дейдилар. У қайтиб келган кунидан бошлаб Анзират холанинг бошига тоғдай ғам тушди. Она ҳар куни уни қойийвериби чарчади. Мукаддам бўлган гапларнинг ҳаммасини айтиб берди. Энди ҳеч қачон қайтиб бормаслигини ҳам айтди. Рост-да, нимага борсин? Қайси қилган яхшиликларига? Тўйдан кейин уч-тўрт ой ўйнаб-қулгани бўлмаса...

Энди ўйлаб қараса, Алимардон уни қилча ҳам кадрламаган экан. Нима қилса ўзи учун қиларкан. Мукаддам унга бир оксоч бўлиб қолган экан.

Йўқ, ҳечам қайтиб бормади. Елкасининг чуқури кўрсин ўша уйни!

Муқаддамларнинг хонадони ўша кундан бошлаб яна бир кўркинчали воқеани кутиб яшарди. Отаси бир ойча илгари Бойсунга – узок бир қариндошлариникига кетган, уйдаги гапдан беҳабар эди. Она-бола эрта-индин қайтиши керак бўлган отани юрак ховучлаб кутишарди...

Ичкаридан бола йиғиси эшитилди. Муқаддам шоша-пиша қўлининг кўпигини бир чеккада ётган сочикка ар-тиб югурди. Ойнабанд айвоннинг эшигини шарақлатиб очиб кирди.

Анзират хола икки буқилганча Шавкатни беланчакдан олмокчи бўлар, дока рўмоли сирғалиб елкасига тушиб қолган, оппок сочлари тўзғиб кетганди. У овозини баралла қўйиб Алимардонни қарғарди.

– Худоё йигит ўлсин. Йигитгина ўлмаса рози эмасман. Боланинг кўз ёши кўр қилмаса, рози эмасман!

Муқаддам йиғлаётган Шавкатни онасининг қўлидан олди-да, бағрига босди.

– Унгаям бокқан бало бордир, йигитгина ўлгур! – Анзират хола боланинг ҳўл таглик кўрпачасини ал-маштирди-ю, Муқаддамга зарда билан қараб қўйди. Муқаддам онасининг толиққан чехрасига, касалмандликдан милклари шишиб кетган кўзларига, оппок сочларига қараб туриб, раҳми келди. Шунча йиллар азоб чекиб, ўзини катта қилгани етмасмиди? Кексайганида, энди роҳат кўраман деганида, кўргани шу бўлдим!

– Қўйинг, – деди бир онасига, бир ўғлига қараб секин-гина, – Қарғаманг. Нима фойдаси бор...

– Тагин қарғаманг дейди-я! Ҳали отанг келса, кўрасан томошани! – Анзират хола жаҳл билан бурилиб, ташқарига чикиб кетди. Ҳовли томондан унинг оҳ чеккани эшитилди. – Эй, фалак!

Муқаддам онасининг биргина шу ноласидан умр бўйи кўрган машаққатларининг бутун даҳшатини сезиб, юраги зирқираб кетди. Ўзи ҳам билинтирмай уф тортиб

кўйди. Кўкракка талпинган Шавкатининг кўнғир сочларини силади. У жимгина, тўйиб-тўйиб эмар, кўзларини сузиб турар, аммо қошлари чимирилиб кетган эди. «Худди ўшанинг ўзи! – Мукаддам беихтиёр жилмайди. – Қошкўзи ҳам, ўжарлиги ҳам...» – У энгашиб, ўғлининг юзидан авайлаб ўпди.

* * *

Мукаддам Шавкат уйғонмасдан ишларини битириб олиш учун елиб-югурар эди. Анзират хола юраги қон бўлиб кетганини айтиб, эрта билан қўшниникига чиқиб кетди. Мукаддам идиш-товоқларни ювди, ҳовли сурпурди. Ўсма олдида тўпланган ахлатларни пақирга солаётганида тўсатдан эшик тақиллаб қолди. Мукаддам таниди. Таниди-ю, қўлидан супурги тушиб кетди. «Ўша! – Мукаддам унинг эшик қоқишини яхши билди. – Ўша!»

У овоз чиқаришдан чўчигандек бир лаҳза нафасини ютиб, туриб қолди.

Эшик яна тақиллади.

Мукаддам оёқларидан мадор кетиб, қалтираб бораётганини сезар, ўзини босиб олишга уринар эди. Ниҳоят, у секин-секин бориб, занжирни туширди. Алимардонни кўрди-ю, бегона эркак қаршисида тургандек бармоқлари билан қўйлагининг ёқасини ғижимлаб, кўкрагини яширди.

Алимардоннинг кўзлари бир оз чўккан, аммо тик қараб турар, Мукаддамнинг кўнглидагини билиб олмоқчига ўхшарди. Ниҳоят, Мукаддам унга бошдан-оёқ разм солиб чикди. Алимардон эшик кесақисини ушлаб олган, кўк костюмининг енгидан чиқиб турган олтин соати ярақларди. Бу соатни яқинда икковлари биргалашиб олишган, Мукаддам ўз қўли билан унинг билагига солганди.

– Мана, мен келдим, Мукад...

У бу сўзларни шундай майин айтдики, Мукаддам унинг ҳеч қачон бундай мулойим, ялинчок оҳангда гапирганини эшитмаган эди. Йўқ, эшитганди, бир вақтлар, келин бўлмасидан илгари...

Мукаддам яна кўз ўнги хиралашиб кетаётганини, бир оғиз гапирса овози титраб кетишини билиб индамади. Яна унинг қўлларига, бармоқларининг устини майин тук коплаган қўлларига каради. Қачондир бу қўллар унинг сочларини силаган. Майин-майин силаган. Силаб туриб бахтига чанг солган... Бу қўллар ўша хотиннинг ҳам сочларини силаган-да. Ўша хотиннинг ҳам елкаларини сийпалаган-да...

Мукаддам ғазабдан бўғилиб, пичирлади:

– Нега келдингиз? Нима керак сизга?!

Алимардон Мукаддамга таниш, ўша маъноли оҳангда кулди.

– Бўл энди, Мукад...

Мукаддам аламдан лабларини тишлаб, деворга суяниб қолди.

«Бўл энди...» – У келинчак пайтида эрининг худди шу сўзларини, худди шу оҳангда кулиб айтганини ҳар кеча эшитарди. Ким билсин, яна кимлар эшитмади экан бу сўзларни...

Унинг вужудини бирдан ғазаб ёндирди-ю, нафрат билан пичирлади:

– Кетинг!

Шу топда у Алимардоннинг ялинишини, ёлворишини истар, ўша уйга бари бир қайтиб бормаслигини билиб турса ҳам, шунча изтироблари ҳақи уни тиз чўктиришни, қасос олишни хоҳларди.

Аммо Алимардон ялинмади. Унинг кўзларига хотиржам тикилиб турди-да, секин таъкидлади:

– Бола бор, эсингни йиғ...

Муқаддам ғазаб ичида қўллари калтираб, эшик-ни қарсиллатиб ёпди-да, занжирлаб олди. Нима қилаётганини ўзи ҳам тушунмай, уйга отилиб кирди. Ухлаб ётган Шавкатни даст кўтарди-ю, биров тортиб олиб қўётгандек маҳкам бағрига босди.

* * *

Шавкат туғилганидан бери Муқаддам уйқуси қуш уйқусидек зийрак бўлиб қолган эди. Ҳозир ҳам у энди кўзи илинганида кимдир шип-шип юриб ёнига келганини сезди-ю, уйғониб кетди. Бошида онаси энгашиб турарди. Уй ичи қоронғи бўлса ҳам у онасининг чеҳрасидаги хавотирни пайқади. Кўйлагининг кўкрак тугмаларини қадаркан, онасига тикилиб сўради:

– Нима бўлди, ойи?

Анзират хола жавоб бермади. Ташқарида шамол гувуллаб, деразанинг очик қолган бир тавақаси хийқиллар, уй ичидаги сукунатни чуқурлаштиришга қасд қилгандай, хорғин инграр эди.

Муқаддам Шавкатни уйғотиб юбормаслик учун эҳтиёт билан ўрнидан турди.

– Нима бўлди? – деди тагин шивирлаб.

Она Муқаддамга гўдакликдан таниш бўлиб қолган хавотирли овозда пичирлади:

– Даданг келди... – Унинг юраги орқасига тортиб кетди, кўрка-писа айвон томонга қараб қўйди. – Кўчадан эшитиб, уйингга борибди. Эринг билан гаплашибди. Авзойи ёмон...

Муқаддам турган ерида қотиб қолди. Бир вақтлар қизалоқлик пайтида гуноҳ қилиб қўйса, дадаси уни калтаклар, ўшанда онаси худди ҳозиргидек титраб-қакшарди. Муқаддамнинг вужудини енгил титроқ қоплади. У дадасининг қаҳри қаттиқ эканини, «Қизинг эридан чиқиб келди»,

деган иснодни кўтара олмаслигини билар эди. У айвон томонга қараб қўйди. Қия очик эшикдан уй ичидаги гиламга нур тўкилиб турар, аммо дадаси кўринмасди. Ташқарида ҳамон шамол гувуллайди, ўрик шохлари аянчли инграб, бир-бирига қарсиллаб урилади, битта-яримта ёмғир томчилаётган бўлса керак, дераза ойналари чирсиллайди.

Муқаддам яна бир нафас иккиланиб турди-да, секин-секин бориб, эшикни очди. Тўрда, девор тагидаги кўрпачада ўтирган отасига салом берди. Лекин овозини ўзи ҳам аранг эшитди. Дадаси ўсик қошлари остидан унга бир қараб қўйди-ю, алик олмади. Унинг озгин, се-ражин юзида қон қолмаган, ияги титраганидан қоп-қора соқолининг учи билинар-билинемас силкиниб турар, кўкимтир томирлари бўртиб кетган қўлини мушт қилиб олганча, хонтахтага тираб ўтирарди.

Муқаддам отасидан кўз узмай, оёқ учида юриб келиб пойгаҳга чўккалади. Онаси ҳам шарпадай силжиб келди-ю, эридан кўз узмай, икковларининг ўртасига ўтирди.

Ота ҳамон индамас, хонтахтанинг юққаланиб кетган киррасига тикилганча ўтирарди. Муқаддам мана шу даҳшатли сукунатнинг тезроқ тамом бўлишини кутар, нима бўлса ҳам отаси тезроқ гапиришини хоҳлар, ҳозир портлаш рўй беришини билиб, азобланарди. Онаси гапир, аҳволини сўра, дегандай Муқаддамга имлаб қўйди. Аммо Муқаддам ҳозир отасининг аҳволини сўраса, баттар ловиллаб кетишини биларди. Шунинг учун индамай ўтираверди.

Ниҳоят, отаси унга қошини чимириб қараб қўйди.

– Эринг билан нега уришдинг?

Муқаддам дадасининг атайлаб юмшоқ гапирганини тушунди. Лекин жавоб бермади.

Онаси кўрқув ичида гоҳ кизига, гоҳ эрига қараб шошилиб гапирди:

– Сув бир лойкаланмасдан тинмайди... Эртага ўзингиз обориб кўясиз, бинойидай бўлиб кетади. – У Мукаддамга қараб хўп де, дегандай имлади.

Мукаддам бунақа гаплардан фойда чикмаслигини билиб, паст, аммо катъият тўла оҳангда юрагида борини айтди:

– Йўк, ойи, мен қайтиб бормайман!

Она бечора олазарак бўлиб колганини сезди-ю, яна қайтарди:

– Бекорга овора бўлманглар...

Отаси хонтахтага янаям пастроқ мункайиб, кўзларини тағин бир нуқтага тикиб тураверди.

Орага яна ўша таранг сукунат чўкди. Ташқаридаги шамол кучайиб кетди. Энди шамол муттасил ғувиллар, ўрик шохларининг ваҳимали вишиллаши аниқ эшитилиб турар, бўғотнинг аллақаери кирсиллар, шифтдаги лампочка секин-секин лопиллаб, дадасининг соясини хонтахта устида у ёқ-бу ёкка силкитарди.

– Эринг билан гаплашдим. – Дадасининг овози сукунатда жаранглаб эшитилди. У ўзини босиб олди шекилли, анчадан кейин босиқ овозда қўшиб қўйди: – Қилмишидан пушаймон бўлиб ўтирибди. Ялиниб борсам, ўзи келмади, деяпти.

Ўзининг тўшагида ётган ўша жувон Мукаддамнинг кўз олдида келди-ю, ҳали эскирмаган, ҳеч эскирмайдиган алами яна ловиллаб кетди. «Қилғиликни қилиб қўйиб нега ялинади?!» – Бояги кўркув аллақаёкка йўқолиб, ўрнини чидаб бўлмас нафрат эгаллади.

У индамай юзини ўгирди.

Яна онаси ўртага тушди.

– Урмаган, сўкмаган эр борми, болам? Битта болангни тирик етим қиласанми?

Мукаддам яхшилик учун ёлгон гапирган онасига маъносизгина қараб қўйди-ю, индамай ўтираверди.

– Авлодимизда эридан чикиш одати йўқ, – деди отаси бўғик оҳангда. – Бутун маҳаллага ҳалитдан гап таркалиб кетибди... Қайсарлик қилма, ёпиғлик қозон ёпиғлигича қолсин. Бошқа илож йўқ.

Муқаддам киноя билан кулиб қўйди. Бошқа илож йўқ эмиш?.. Нима, биров ундан ўтганини билармиди?

Онаси ота-болани мурасага келтириш, Муқаддамнинг шахтини қайтариш учун тагин ўртага тушди:

– Ўзинг кўнгил қўйиб теккансан, қизим... Биров сени мажбур қилгани йўқ.

Муқаддам аёвсиз ҳақиқатни шундоққина рўпарасига келтириб қўйган онасига ярқ этиб қаради. «Ўзим! ўзим! Ҳаммасига ўзим айбдорман! – У ўкинч билан бошини куйи солди. – Кўнгил қўйиб... Кўнгил қўйибми, мажбур бўлибми?!» – У аллақачонлардан бери шу саволни ўйлар, аммо жавоб тополмасди. Боягина Алимардонни қовура бошлаган нафрат оловининг бир чети энди ўзини ҳам куйдириб ташлади. Онаси яна алланималар деди.. Аммо Муқаддам эшитмади. Энди унинг юрагини бешафқат бир қўл ғижимлар, лекин бу қўл Алимардонникими, ўзининг қўлими – ажрата олмас эди.

– Эртага у келади.

Муқаддам дадсининг сўзларини ярим-ёрти эшитди-ю, бурилиб қаради.

– Нима?!

– Эринг келиб, олиб кетади, – деди отаси юмшоқ, лекин қайсар оҳангда. Кейин яна ҳам юмшоқроқ қилиб қўшиб қўйди: – Уят бўлади. Гуноҳини бўйнига олиб турибди-ку. Илож қанча?

– Мен бормайман, – дадаси қанақа оҳангда гапирган бўлса, Муқаддам ҳам худди ўша оҳангда жавоб берди.

Отасининг қалин қоши остидаги кўзлари чакнаб кетди. Энди унинг қони қайнай бошлаган, ўз ҳукмига

бўйсумаганларнинг жазосини берувчи асаблари таранг тортила бошлаган эди.

– Борасан! – деди чўрт кесиб. – Бормасанг, ўзим обориб қўяман.

– Бормайман!

– Борасан!

Отанинг қони гупиллаб кетди. Лекин Муқаддамнинг вужудида ҳам худди шу ота қони айланарди. У мўмин-қобил онасига эмас, отасига тортган эди.

– Бормайман! – деди у отасига тик қараб.

– Ҳай, дадаси, бола қўрқади! – она дахшат ичида эрининг титрай бошлаган қўлларига ёпишди. – Қўйинг... Қўйинглар...

– Борасан, итвачча, борасан!

Муқаддам сакраб ўрнидан турди.

– Бормайман! Бекорга овора бўласизлар!

Отанинг кўзлари чакнаб кетди. Маҳсили оёғи билан хонтахтани тепиб юборди. Хонтахта Муқаддамнинг шундоқ олдидан учиб ўтиб, кавшандозга бориб тушди-ю, қарсиллаб синди.

Она чиркиллаб, эрига ёпишди. У алланима деб ёлворар, аммо Муқаддам эшитмас эди.

– Йўқол кўзимдан, кўрнамак!

Муқаддам жаҳолатдан қақшаётган отасининг олдига тик юриб келди.

– Ҳайдамасангиз ҳам кетаман! – У кўксини тўлдириб келаётган йиғини аранг босиб, нимқоронғи уйга отилиб кирди-ю, ўғлини кўрпаси билан юлқиб, қаравотдан олди. Шавкат ғингшиб йиғлай бошлади. Муқаддам яна шиддат билан отилиб чиқди. Ўғлини маҳкам бағрига босиб, айвон эшигига етди.

Она энди эрини қўйиб юбориб, йиғлаганча Муқаддамга ёпишди. У йиғи аралаш бир нималар дер, Муқаддамни олиб қоладиган танҳо умиди шудек Шав-

катга талпинар, боланинг кўрпачасидан торткиларди. Мукаддам ҳеч нима эшитмади. Айвоннинг ойнабанд эшигини қарсиллатиб очди-да, ўзининг осуда дамлари кечган уйига бир қараб қўйди. Шу қарашда кўзларидан ёш тиркираб кетди.

– Тегма! Кетсин! – ҳайкирди отаси турган ерида япроқдай қалтираб. – Эл-юрт олдида шарманда қилгандан кўра, йўқолиб кетсин!

Мукаддам ғиштин зинадан ҳовлига сакраб тушди. Каттик шамол нафасини қайтариб юборди. Рўмоли пир-пираб, елкасидан сирғалиб учиб тушди, сочлари ёйилиб кетди.

Йўлак олдида онаси унга етиб олиб, билагига ёпишди.

– Жон болам, эсингин йиғ, жон болам! – деди у йиғлаб.

Мукаддам онасининг изтироб тўла йиғисини эшитиб, қайрилиб қаради. Аммо тўхтамади. Пастак дарвозадан бошини эгиб, кўчага отилди, югуриб кетди.

Кўчаларда шамол ўқираб, симёғочлар учидаги лампочкалар шиддат билан лопиллар, чопиб бораётган Мукаддамнинг соясини у ёқдан-бу ёққа ирғитар эди.

Тошкент! Одамларнинг бахтини қанчалик бағрикенглик, сахийлик билан кўксига сиғдирса, бахтсизлигини ҳам шунчалик бағрикенглик, бепарволик билан қаршилайди!

Мукаддам кўксини тўлдирган йиғидан довдираб кўча бўйлаб бораркан, ўзини якка-ёлғиз, ожиз ҳис этар, одамлар аллақачон уй-уйларига кириб кетишган, қайси бир деразаларда чироклар ўчган, кимлардир бахтидан энтикиб ҳаёт гаштини сурар, қайси бир деразалардан куй ёғилиб чиқар, кимлардир ўз оқшомини шодликка тўлдирган азиз бир одами билан суҳбат қуради. Факат у ёлғиз эди. Унинг қадам товушлари асфальт йўлкада қарсиллар, шамол аралаш кулокни тешиб юборгудай олис-олисларга тарқалар эди. Ҳа, у билади! Отаси жаҳл устида шундук

килаётганини, зум ўтмай пушаймон бўлишини, бутун умидлари шу кизидан эканини билади. Онаси ҳозир алам ичида зир титраб, кўркувдан беҳуш бўлиб қолганини ҳам билади. Лекин отаси, онасига бўлган меҳрдан кўра ўз-ўзига бўлган нафрат зўр чиқиб, етаклаб кетяпти уни! Қаёққа? Мана шуни билмайди у...

Муқаддам катта кўчага чиқаверишдаги пастак уй тагида ётган харсангтошга кўзи тушди-ю, бирдан ҳуши жойига келгандай тўхтаб қолди. Ўғлининг йиғлаётганини, ўзининг сочлари тўзиб кетганини энди пайкади. Чирок нурида унсиз бокиб турган бу тош унинг кўзига олтин бўлиб кўриниб кетди. Илик, азиз хотиралар қуюни тўсатдан ёпирилиб келди-да, секингина тош устига ўтирди.

Бир вақтлар эри урушда ўлган хотин шу тош устида ўтириб, писта сотарди, Муқаддам кизалок дугоналари билан доим шу ерда ўйнарди.

Кейин... Кейин у оқшомлари ўзини кузатиб келган Анвар билан худди шу ерда ўтиргувчи эди...

Бирдан унинг кўз ўнгида ҳозирги эмас, ўша ўз Анвар акасининг уятчан, хаёлчан қиёфаси жонланди...

Мана, ҳозир ҳам ҳаммаёққа писта пўчоғи сочилиб ётибди. Чекка-чеккада оқариб ётган папирос қолдиқларини шамол эрмак қилиб пилдиратяпти...

Ўзи ҳам бир вақтлар Анварнинг муҳаббатини эрмак қилган экан. Дунё ўзи шунақа экан. Киши ўзини ардоқлаганларга озор бераркан-у, озор берганларни ардоқларкан...

У ўғли кўксини торткилаётганини сезиб, эгилиб қаради. Шавкат овуниб қолган, аммо узун-узун киприклари орасида ёш ялтираб турар, жажжи қўлчалари билан онасининг сийнасига ёпишиб олган эди. У ўғлига бир қарашдаёқ ҳамма андухлари изсиз йўқолиб кетди. Кўкси қуёшдай ягона, қуёшдай ёрқин оналик меҳри билан

тўлиб-тошди. Шавкатни маҳкам бағрига босиб, негалигини ўзи ҳам тушунмай, жилмайиб кўйди.

Кўча ичида шошилинч кадам товушлари эшитилди. Аллаким ҳаллослаб югуриб келарди. Мукаддам шошилиб, кўксини яширди. ўғлини бағрига маҳкамроқ босиб, ўрнидан турди.

– Мукад!

Мукаддам зулмат ичидан чиқиб келаётган аёлни дафъатан таний олмади. Кейин тикилиб турди-ю, кичкириб юборди:

– Лобар!

Лобар югуриб келиб, уни кучоқлаб олди. У ҳарсиллар, тез чопганидан ранги ўчиб кетган эди.

– Жинни! – деди у Мукаддамга ўқрайиб. – Эсинг борми ўзи?! Нима қилиб ўтирибсан, Анзират холамини ўлдирмоқчимисан? – У Шавкатни кўтариб олмоқчи эди. Мукаддам бермади.

– Қўявер ўзим... – Мукаддам унинг келинлик латофати барқ уриб турган чехрасига, атир хиди гуркираётган атлас либосига қараб туриб, лоқайд сўради:

– Қачон келдинг?

– Вуй, одамнинг ўтакасини ёриб юборай дединг! – Лобар нафасини ростлаб жилмайди. – Ойим касалликларини эшитиб келган эдим... Узоқ йўл, энди келиб тургандим, холам йиғлаб чикдилар... – У йўл бошлар экан, шамолдан юзини пана қилиб Мукаддамга қараб кўйди. – Жинни бўлиб колдингми?

Мукаддам сирдош дугонасининг худди шу пайтда учраганидан кўнглида бир илиқлик уйғониб, унга эргашди. Лобарнинг шамолда хилпираётган этақларига, шошилиб кадам босишига қараб бораркан, дафъатан хаёлига қизик бир фикр келди. Бу хаёл умид чироғи сингари олдинга етаклагандай бўлиб кетди.

– Лобар, кишлоғингларда менга иш борми? – деди шошилиб.

Лобар такка тўхтаб, бурилиб каради. Яна юзини кафти билан шамолдан пана қилиб, узок караб қолди.

– Нима, кетмоқчимисан? – деди ишонкирамай.

– Иш бўлса, бораман! – Муқаддам Шавкатни ўнглаб кўтариб, ўжар, катъий оҳангда яна такрорлади: – Бутунлай кетаман!

Лобар унинг аниқ айтаётганини тушуниб, тагин бир нафас туриб қолди.

– Иш топилади, – деди ўйланиб. У дугонасининг ўз ёнида бўлишидан қувона бошлаган эди. – Ростдан қайтиб келмайсанми?

– Бутунлай кетаман! – Муқаддамнинг ўзи олдинга ўтиб, юриб кетди.

Зум ўтмай улар кўча ичига киришди. Икки жуфт пош-на садоси шамол қанотида узок қарсиллаб турди.

Муқаддам бу кўчаларда ўзининг қадам товушлари энди янграмаслигини биларди.

* * *

Каттакон зал ҳам, балконлар ҳам томошабинлар билан лик тўлган. Чекка-чеккадаги эшиклар устида ёниб турган қизғиш, ўйчан нур остида одамларнинг чехраси шодон, ҳаяжонли кўринади.

Алимардон торини кўтариб олганча, сахна чеккасига суриб қўйилган зангори бахмал парда орқасидан залга тикилиб турар, ижирғанар эди. Кунгурадор шифтлар остида Мутал Қодировнинг майин, дилкаш овози оҳиста парвоз этар, одамлар уни ҳаяжондан энтикиб тинглашарди. Алимардоннинг назарида юзларча одамлар шу топда бир оҳангдан тебраниб, бир оҳанг оғушида тўлғанаётгандек эди. Баҳор сувларининг жарангдор кулгуси ҳам, илик қуёшнинг эрка нурлари ҳам, юрак тўлқинлари ҳам – ҳамма-ҳаммаси шу оҳангда мужассам эди.

Залда даҳшатли қарсақ кўтарилди-ю, Алимардоннинг юраги зириллаб кетди. У биринчи каторда ўтирганларга ваҳима билан қараб қўйди. Одамлар бараварига қарсақ чалишар, Алимардоннинг рақибини олқишлашарди.

Алимардон Муталнинг залга қараб енгил таъзим қилиб қўйганини кўриб турди. У томошабинларга яна бир марта ташаккур билдирди-да, сахна четига чиқди. Конференсье қиз тез-тез юриб микрофон олдига борганида, қарсақлар яна кучайиб кетди. Аммо қиз ҳеч кимга парво қилмай, баланд овоз билан кичкирди:

– Навбат таникли, севимли хонандамиз Алимардон Тўраевга!

Алимардон торини қўлга олиб, чехрасига таниш та-бассумни қалқитди-да, сахнага чиқа бошлади. Аммо қарсақ илгаригидан ҳам кучайиб кетди. Аввалига у одамлар мени олқишлаётибди, деб қувонди. Лекин микрофон олдига келганидан кейин чапак товушлари бир меъёрда гурс-гурс урилаётганини кўрди-ю, бир нафас қотиб қолди. Одамлар норозилик билан қарсақ чалишар, залнинг чекка-чеккаларидан хуштак овозлари эшитилиб қоларди. Нима гап? Одамлар уни ҳайдашяптими? Муталнинг ўзини талаб қилишяптими?

У ваҳима ичида бир залга, бир бўзрайиб қолган конференсьега жавдираб қарай бошлади, аламдан лаблари титради. Шунда ҳам ўзини-ўзи мажбур қилиб, қайта жилмайди. Томошабинларга қараб таъзим қилди-ю, торини кўтарди. Зал устида торнинг аламли садолари жаранглай кетди. Жаранглади-ю, шу ондаёқ гумбурлаган чапак товушлари остида кўмилиб қолди. Одамлар ҳайдашар эди уни!

Алимардон бирдан чалишдан тўхтади. Ситам тўла кўзлари билан залга тикилиб қолди.

«Бу қандок шармандалик! Бу қандок шармандалик!»

Бир вақтлар момақалдирокдек гумбурлаб, одамларнинг юрагини ларзага солган, чакмоқдек чакнаб, киши-

ларнинг кўзини қамаштирган Алимардон Тўраевнинг қисмати шу бўлдими? Саҳна гулшанида қаноти қапа-лакдек товланган Алимардоннинг умри шунчалар қисқа бўлдими?!

Ҳар сафар кийқириб олқишлаган томошабинлар қани? Балки ўшанда энг қаттиқ қарсақ чалиб олқишлаган одамлар ҳозир ҳам энг қаттиқ қарсақ чалиб уни ҳайдашаётгандир?! Нахотки, Зуфар Ходиевичнинг гаплари тўғри чикқан бўлса!

У залга – ўзининг энг ширин, энг бахтиёр дамларини бағрига яширган кадрдон залга, ночор термулиб турган тилсиз деворларга, мунис қандилларга охирги марта қаради-да, бирдан кўзларига ёш қуюлиб келди.

Турган ерида шартта бурилди-ю, чопганча саҳна четига чикди. Ундан йўлакка ўтди-да, торини тўшалган пойандозга улоқтирганча, югуриб кетди.

Театр этагидаги боққа киргандагина ўзига келди. Чор атрофда баҳор яшнар, табиат ўзининг мангу, бузилмас конунига амал қилиб, кўкламни етаклаб келган эди. Боғ устида оромбахш шабада эсар, ҳавода кўкатлар иси анқир, кўклам шамоли майин япроқларни силкитар, ёмғир сувини эмиб тўйган ер эмин-эркин нафас оларди.

Ҳа, ер юзида қайта тугилиш, қайта гуллаш, қайта ҳаёт бошланган эди. Ёлғиз унинг – Алимардон Тўраевнинг баҳори ўтган эди.

Одам ўзи бахтиёр пайтида ўзгаларнинг бахтсизлигини тушуна олмас экан. Муқаддам уйдан қон-қақшаб чиқиб кетаётганида Алимардон унинг муштипарлигини тушунмаган экан. Мана, бугун ўзи бахтсизлик нима эканини пайқаганида бирданига тушунди. Ҳаммасини тушунди. Шу топда олдида бирон-бир юпанчи, бирон-бир суянчиғи қолмаганини ўйлади. Ўйлади-ю, бутун вужуди билан мункиб кетди. Шу топда ўғлини, ўзининг ягона юпанчиғини бағрига босиб-босиб эркалатгиси,

ўзи ҳам кимгадир эркалангиси, дардлашгиси келиб кетди!

Начора? Ҳаёт ниманики такдим этган бўлса, ўшандан ортигини қайтиб олмайди.

«Аҳмоқлар! – деб ўйлади у ўзини сахнадан кувиб чиқарган одамларни ўйлаб. – Молфаҳмлар! Шулар санъаткорнинг дардини билармиди? Санъат нималигини тушунармиди?»

У бошини қуйи солганча секин-секин юриб борар, аламдан тишларини ғижирлатарди. У одамлардан нафратланар, кунни кеча бир нафаслик ором учун чаккасига пул қистириб, бугун ўзини сахнадан ҳайдаган энгил-елпи томошабинларни кўрарди-ю, чинакам санъатни қалбининг тўрида саклашга қодир чинакам шинавандалар озмунча эмаслигини билмас, билишни хоҳламас эди.

У баҳор қувончига тўлган кўчалардан соядай судралиб борар, аммо ҳаёт ўзининг кичкинагина бир зарарчасининг фожиасига парво қилмас, яшаш гашти билан, туғилиш завқи билан маст эди.

* * *

Алимардон катта йўлдан бурилиб, тор кўчага кирди-да, ўн кадамча юриб тўхтаб қолди. Деворлар оша эгилиб ётган ўрик шохида данак қотирган довуччалар маржондек тизилган, оқариб қолган гилослар устида чумчуқлар парвона бўларди. Қуёш эндигина кўз очган, кечаси ёғиб ўтган жаланинг тароватли нафаси хали кетмаган, асфальт кўчанинг у ер-бу ерида сув халқоб бўлиб ётарди. Ҳаммаёк жим, ўткинчилар сийрак. Фақат кўча ичкарисиди – ягона симёғоч тагидаги сайхонликда икки кизалок копток ўйнайди. Уларнинг бири, калта кизил кўйлак кийган қиз томоша қилиб турар, иккинчиси, жажжи духоба нимча кийиб, сочига баргак тақиб олгани коптокни ерга

уриб, гир-гир айланарди. Копток тўп-тўп этиб ерга урилади, ҳар айланганида қизалоқнинг баргаклари ёйилиб-ёйилиб кетади. Қизил кўйлакли қиз ўртоғининг айланишига ҳавас билан қараб, бир оҳангда санайди:

– Ўн етти, ўн саккиз, ўн тўққиз...

Алимардон уларга қараб, жилмайиб кўйди. Ҳаёт ўз йўлидан борар, баҳор болаларга ўз қувончи, ўз шодликларини саҳийлик билан тақдим этган эди.

Алимардон қизалоқларнинг олдидан секин-секин юриб ўтиб кетди. Қизчалар парво қилишмади унга. У яна йигирма кадамча юриб, болохонали уй ёнбошидаги кўкиш эшикни кўриб тўхтади. Юрагининг бир бурчида шунча йиллардан бери мудраб ётган аллақандай пок, аммо азобли туйғулар бирдан туғён урди-ю, нафаси тикилиб қолди. Бир вақтлари – бундан уч йил бурун у ўзининг дўстлари билан, ёшлик завқига тўлган йигитлар билан мана шу ердан бир кўча бўлиб ўтиб, кўкиш эшикдан кириб борган эди. Уни қучоқ очиб, фарзандим, деб кутиб олишган эди. Энди-чи...

У кўлга тушиб қолишдан чўчигандек оёқ учида юриб яқин борди. Эшик кия очик турарди. У бошини бир томонга эгиб мўралади. Ҳовли ўртасидаги водопровод жўмрагидан, сув шариллаб оқиб ётар, цемент ховузча тўлиб чиқиб, ариқча четидаги барқ уриб ётган ўсмаларга тошиб кетганди.

Унинг кўз ўнги қоронғилашиб, энтикиб кетди. Ҳамма нарсанинг кадри йўқолганидан кейин билинаркан. Шу топдагина, у Муқаддамни севганини, каттик севганини тушунди. Тушунди-ю, енгил титраётган кўллари билан эшик занжирини қокди.

Ичкаридан аёл кишининг «ху-ув» деган товуши эшитилди. Айвоннинг ойнабанд эшиги тараклаб очилди-да, қайнонаси кўринди. У йўлакда турган одамни кўрмади шекилли, кафтини қуёшдан пана қилиб тикилди. Али-

мардон унинг қўллари хамир юки эканини кўрди. Кампирнинг эгик гавдаси тагин ҳам кичрайган, мункиллаб колган эди. Алимардон Муқаддамга уйланганидан кейин бу ховлига кам келган, қайнонасини ҳам, қайнотасини ҳам кам кўрган, улар уйига боришганида рўйхуш бермас эди. Ҳозир у кампирни ғам-ғусса адо қилганини пайқади.

– Келаверинг, – деди кампир паст, ожиз товуш билан.

Алимардон кирмади, киролмади. Муқаддам ҳайдаб юборганидан бери бу уйга кадам босишга ҳаққи йўқлигини биларди.

Кампир жавоб бўлмаганидан ҳайрон колди шекилли, зиналардан авайлаб қадам босиб ховлига тушди. Сув тошиб ётган ўсмаларни четлаб ўтиб, йўлак ёнига кела туриб, таққа тўхтаб колди.

– Келинг, – деди у беихтиёр. Кейин бирдан ранги ўчди. Хира кўзлари ярқ этиб очилиб кетди. Бегона, қораниятли одам олдида тургандай дока рўмолининг учи билан юзининг ярмини яширди. – Нега келдингиз? – деди овози титраб. – Нима керак сизга?

Алимардон шу бир оғиз сўздан – тубсиз алам, бир олам нафрат оҳангиданок ҳаммаси тамом бўлганини тушунди.

– Мен... – Алимардон қайнонасининг кўзларига қарай олмай, тескари ўгирилди. – Ўғлим қани? – деди юрагидаги гапни айтиб.

Айвон эшиги яна шарақлади. «Муқаддам». Алимардон юрагини титратиб юборган ҳаяжон ичида ярқ этиб ўша томонга қаради. Зинадан баланд гавдасини ғоз тутиб қайнотаси тушиб келарди. У ҳамон ўзгармаган эди. Ўсик қошлари остидан тикилиб қаради-ю, узокдан Алимардонни таниди.

Алимардоннинг назарида унинг кўзлари ғазабдан чакнаб кетгандек бўлди. У, Қори ҳозир ҳайдаб солишини

хис этиб турар, энди битта умиди колган эди. Алимардон ўғлини кўргиси келар, унинг овозини, лоакал йиғисини эшитиб қолишни орзу қиларди.

Қори катта-катта қадамлар билан юриб келиб, Алимардонга рўпара бўлди. У киска-қиска нафас олар, кулранг яктаги тагидаги сертук кўкраги тез-тез кўтарилиб тушар, соқоли асабий титрар, бурун парраклари кисилиб кетганди. У Алимардонга, мана шу нобакорга арзигулик бир оғиз сўз топа олмагандай, анчагача тикилиб қолди.

– Нега келдингиз? – деди у ниҳоят тилга кириб.

Алимардон юрагини тўлдирган туйғуларни босиб олиб, совуккина:

– Мукад... – деган эди, Қори унинг гапини кесди:

– Мукадда нима ишингиз бор?

Алимардон ҳаммаси тамом бўлганини янада чуқурроқ хис этди. Гапни айлантириб ўтиришдан фойда йўқлигини билиб, кўнглидаги бор гапни айтди:

– Ўғлим қани?

– Ўғлингиз... – Қори лаблари титраб қайтарди: – Ўғлингиз йўқ... Мукад ҳам йўқ.

Алимардоннинг кўнглидаги изтироб ўрнини ғазаб эгаллади.

– Шавкат қани? Олиб кетаман!

– Шавкат йўқ! – Қори чертиб-чертиб таъкидлади. – Шавкатни онаси олиб кетган.

«Қаёққа?» – Алимардоннинг хаёлига шу фикр урилди-ю, аммо сўраб ўтирмади.

– Ҳақкингиз йўқ, – деди бўғилиб. – Мен отаман.

– Бола туғдиришни билганларнинг ҳаммаси ота бўлавермайди!

Пастак эшик унинг юзи олдида қарсиллаб ёпилди. Занжир шиқирлади.

Алимардон ғазаб ўтида ловиллаб бир нафас турди-да, шартта бурилиб кетди.

У хеч нимани кўрмас, кўз ўнгини оёғини «велосипед» килиб кийкираётган ўғли тўсиб олган, бошини куйи солиб борар, нарироқда эса кизалоклар ҳамон чирчира ўйнашарди.

* * *

Гоҳо зарурат бўлиб, эски лаш-лушлар билан тўлиб кетган хужрачани титкилаб қолсангиз, занглаб ётган пичоқчангизми, жияги титилиб кетган дўппингизми топилиб қолади. Шунда аллақачон йилларнинг гарди босиб, тусини йўқотган хотиралар тўсатдан ярк этади-ю, тагин алангаланиб кетади, юрагингизни ўт бўлиб ёндириб юборади. Бир вақтлар ўша пичоқчада толдан хуштак ясаганингиз, ўша дўппига каттиқ нон солиб, арик бўйида оқизоқ килиб еганларингиз ёдингизга тушади. Кечмиш йилларингиз, тонгдай мусаффо йилларингиз ҳозирги кунингизга қараганда анча беғубор, анча пок бўлганини аянчли бир ҳақиқатдай тан олишга мажбур бўласиз.

Алимардон Анварнинг янги маҳалладаги шаҳар ҳовлисига кириб келганида худди шундай аҳволда эди. У бу ерга боши оғиб келиб қолди, аммо бари бир Анварнинг олдида бош эгишга мажбур бўлишини ўйлаб, ич-ичидан эзила бошлади.

Алимардон олди очиқ айвон тўрида – гулдор кўрпача устида ўтирганча, атрофни соғинч билан томша қилар, бу ердаги ҳамма нарса унинг болалиғини эслатар эди. Токчалардаги ялтироқ баркашлар ҳам, айвоннинг йўғон-йўғон, хийла сарғайиб қолган тўсинлари ҳам кўнғлига яқин, кадрдон эди.

Бир вақтлар қиш кечаларида Алимардон далада зеричиб кетар, таътилда шу ерга келарди. Анвар билан кечгача уриниб, ҳовли ўртасида қорбобо ясашар, кечалари худди шу айвон олдига чодир ташлаб қўйилар, улар танчага

оёқ узатиб, алламаҳалгача туршак чайнаб ўтиришарди. Тонг сахарда уйғониб, ховондаги сопол товоқларни олишар, музлаган қаймоқка шоша-пиша қора нон бўктириб ейишарди.

У ўша дамларни эслаб, мийиғида кулиб кўйди. Ҳозир ҳам деярли ҳеч нима ўзгармаган. Ўша айвон, ўша кафтдай ховли. Ўртадаги бир туп тут оқариб қолибди. Қарши томондаги болохонада Иқбол холанинг саришта кўллари билан ипга тизилган маржон-маржон гармдорилар осилиб турибди. Фақат болохона тагидаги уй ўзгарибди. Окланибди, янги эшик ўрнатилибди, сирланган деразаларда келинлик нишони бўлган нафис дарпардалар...

Ошхонада Иқбол хола кўринди. У Алимардон кўникиб қолган майда, чакқон одимлар билан келиб, лип этиб айвонга чиқди. Нон, канд-курс солинган патнисни Алимардоннинг олдига, хонтахта устига кўйди.

– Келганингиз кандок ярашиб турибди, – деди чўккалаб ўтириб нон ушатаркан. – Сантал раҳматлик шундок бўлиб кетганингизни кўрганида юраккиnasi қок ушалмасмиди. Яратгандан ҳам айланай. Бандасини доим бир томондан қисиб қўяди-да! – У чой қуйиб узатди. – Олинг, айланай, бегоналарга ўхшаб ўтирманг.

Алимардон чойни оларкан, зимдан унга қараб кўйди.

«Анвар ўртамизда бўлиб ўтган гапларни айтганми, йўқми? – у Иқбол холанинг чеҳрасида ҳеч қандай ўзгариш йўқлигини илғаб, тинчиди. – Айтмаган...» – Иқбол хола деярли ўзгармаган эди. Ҳамон ўша меҳрибонлик, коп-қора юзларида илиқлик. Фақат сочларининг оқи кўпайибди.

Алимардон кўпдан бери ерда – кўрпачада ўтирмагани учун оёқлари увиша бошлади. Кўзлари билан стул қидираркан, бирдан ўзининг ўзгариб кетганини, қандайдир бошқа одам бўлиб қолганини ўйлади.

– Анвар келиб қолармикан?

– Келади, ўргилай, ҳали-замон келиб қолади. – Иқбол хола овозини пасайтирди. – Келиннинг ойи – шу ой. Болам бояқиш хавотир олади-да. Ишдан чиқа солиб, уйга югуради. Ўзиям бу уйда чақалоқ овози чикмаганига иккам ўттиз йил бўляпти.

«Дарров болалик ҳам бўлишаётган экан-да!» – У яна ўзининг Шавкатини, унинг кийкириб кулишларини эслади-ю, юраги санчиб кетди. «Ҳозир йўлга киргандир»

Иқбол хола унинг чехрасидаги алам кўланкасини илғамади.

– Келин дўхтирга қатнаяпти. Эсон-омон кутулсин, кўп яхши чиқди-да, болам бояқиш... Сиз бемалол ўтириб туринг, кокиндик! – Иқбол хола яна ўша илдамлик билан ўрнидан туриб, ҳовлига тушди.

Кунботар олдидан ҳаво қизиб кетган, дим эди. Чоратрофдаги тунука томлардан чиққан ҳарорат ҳовли ичига камалиб қолгандай туюлар, тутнинг қилт этган шабадага зор япроқлари ғамгин шалпайиб турарди.

Ҳовли юзида яна Иқбол хола кўринди. У кўйлагининг этагини липпасига қистириб олганча, пакирлаб сув сепа бошлади. Қизиган тупрокнинг майин иси гуркиради. Бир ҳовуч сув айвоннинг пишиқ ғиштдан урилган пойдевори-га сачради-да, шимилиб кетди.

Алимардон секин ўрнидан турди. Увушиб қолган оёқларини ёзиб, керишди. Унинг кетгиси келарди...

Алимардон Анварни қадам товушиданок таниди. Чехрасига қалқиб чиққан аламли ифодани яширишга уриниб, бурилиб қаради.

Анвар айвон олдидаги ғиштин йўлакнинг ўртасида такка тўхтади. Унинг чехрасида ҳайрат ифодаси қотиб қолган, чамаси, Алимардоннинг келишини ҳеч кутмаган эди.

«Ол, касдингни олмайсанми?!» – пичирлади Алимардон ундан кўз узмай тураркан. Шу топда у Анвар-

нинг тўлишиб, улуғвор бўлиб қолганини пайкади. У бошқаларнинг, айникса, шу йигитнинг ўзидан устунроқ бўлишига чидаб туролмас эди.

– Кетайми? – деди у лабларини заҳарли кимтиб.

Анвар худди шу гапни кутиб тургандай яқин келди. Пастдан туриб кўл чўзди.

Алимардон унинг кўлини парвосизгина қисаркан, яна кинояли бир хаёл кўнглига шарпа солиб ўтди:

«Ўзбекчилик қияпти. Бўлмаса аллақачон ҳайдаб юборарди».

– Ўтир, – деди ниҳоят Анвар кўрпачага имо қилиб.

Икковлари ёнма-ён ўтиришди.

– Қачон келдинг?

«Тулкилик қилма!» – деб ўйлади Алимардон унга бурилиб қараб. Аммо Анварнинг хотиржам кўзларига кўзи тўкнашди-ю, бепарво жавоб берди:

– Ҳозир... Кетмокчи бўлиб тургандим.

Анвар анчагача индамай ўтирди. У айвоннинг йўғон устунига тикилиб турар, чамаси, муҳим бир нарсани айтгиси келар, аммо керакли сўзларни топиб ололмасди. Ниҳоят, ҳовли томонга шошилинич қараб олди-да, Алимардоннинг кўзларига қараб сўради:

– Мукаддамда нима қасдинг бор эди?

Алимардон ич-ичидан сесканди. Истехзо билан қулиб, кўзларини олиб қочди.

– Хурсандмисан?..

Анварнинг кўзлари чақнаб кетди. Ранги қув ўчиб, лабини тишлади. Ўша тўйга айтиб борган куни Мукаддамнинг оғироёқ эканини кўрганида сўна бошлаган ўт, Эътибор оғироёқ бўлганидан бери бутунлай сўнган эди.

– Ҳалиям одам бўлмабсан!.. – деди у овози титраб. – Боланг бор, ахир...

У Алимардоннинг энг нозик ярасига тегиб кетди. Алимардон бу ерга ҳам фақат мана шунинг учун – боласи

туфайли келган эди. У Анвардан енгила бошлаганини ҳис этиб, лов этиб ёнди.

– Жигимга тегма! – деди тишлари қисирлаб.

Анвар унинг ахволини тушунди. Анчагача ўйланиб ўтирди-да, шу топда айтиш керак бўлган энг зарур гапни топди:

– Юр, Муқаддамларникига борамиз... –У бир лаҳза ўйланиб давом этди: – Ё оймлар борсинларми?

Алимардон бу ерга худди шунинг учун келган эди. У юрагининг бир бурчида, энг ашаддий душмани бўлса ҳам мана шу Анвар ёрдам бериши мумкинлигини биларди. Шунда ҳам ўзидан паст деб юрган кишисига бўйин эггиси келмади.

– Кераги йўқ!

Анвар унинг сидкидилдан гапирмаётганини тушунди шекилли, яна қистади:

– Кеч бўлиб кетяпти, тур...

Улар Иқбол холанинг тайёр ошини ташлаб, чикиб кетишди...

Тор кўчалар чанг-тўзон, болалар қий-чув солиб мактабдан қайтишарди.

Алимардон руль чамбарагидан ушлаганча кўча бошида турар, Анвар кириб кетган кўкиш эшикка қараб-қараб қўяр, кетма-кет сигарет тутатарди. У ҳаммадан ҳам Муқаддамни кўрганида ўзини йўқотиб қўйишидан ваҳимага тушар, совуқ гаплашиб, унинг ўзини айбдор қилиб қўйиш, ялинтириш кераклигини ўйлар эди.

Окшом куюклашиб кетди. Кун бўйи ўз ташвиши билан елиб-югурган шаҳар устига туннинг қора қуши келиб қўнди. Одамлар бир оз тинчиб қолишди. Осмонда якка-ёлғиз шошқалок юлдузлар ёнди. Деразаларда чироклар парпиради. Телевизорли уйлар дарчасидан кўкиш нур ёғила бошлади. Кўл четидаги боғда сурнай садо-лар янграб кетди. Шабада аллақердан ёзлик кинотеатр

карнайининг овозини олиб келди. Ҳар ким кўнгли туса-гаича дам ола бошлаган эди.

Фақат битта ховлида – Анвар кириб кетган уйда тошдай сукунат котган, тик этган товуш эшитилмас, гўё Анвар ховлига киргану аллаким қазиб қўйган тубсиз чуқурликка тушиб йўқолгандай эди.

Алимардон ғижиниб, машинадан тушди. Энди олдинга бир кадам босган эди, эшик занжирнинг шикирлагани эшитилди. У биров келиб ёқасидан оладигандай, шошилиб машинага кирди. Эшикни тарақлатиб ёпиб олди.

Узоқдан Анварнинг ок қўйлаги кўринди. У ёлғиз ўзи келар, ҳеч каёққа қарамай, елкасидан оғир юк босган одамдай оғир-оғир кадам босарди.

«Йўқ дебди!» – Алимардон юзлари ўт бўлиб ёниб кетганини сезди-ю, ғазабдан томири тортишаётган қўллари билан моторни юргизди.

Анвар унинг ёнига оғир чўқди-да, индамай ўтираверди. Алимардон нимқоронғиликда унинг ранги ўчиб кетганини, кўзларида тубсиз бир ғусса борлигини сезди.

Машина бир сапчиб елиб кетди.

– Хўш? – Алимардон овози хириллаб сўради. – Нима деди?

Анвар яна узоқ жим кетди. У ўзини босиб олишга уринаётганини Алимардон билиб турарди.

Ҳозиргина сув сепиб ўтилган катта кўчага чиқиб олишгандан кейин Анвар унга қараб қўйди.

– Тўхтат машинангни! – деди овози хириллаб.

Алимардон тормозни таққа босди.

Анвар пешанаси билан олд томондаги ойнага урилиб кетай деди. Унинг кўзлари қоронғида чарақлар, важохати хунук эди.

– Мукаддам қишлоққа кетибди, – деди овози калтираб. – Бутунлай кетибди – У боядан бери бўғзига тикилиб турган гапни энди айтди: – Сенинг шунчалик

харомлигингни билганимда бу ерга келмасдим! Ҳайф сенга оталик!

Алимардоннинг қалбидаги энг нозик тор узилиб кетди. У фақат мана шу гапдан, биров ўғлини эслатишидан дахшатга тушарди. Ғазаб ичида Анварни ёқасидан олмоқчи бўлди-ю, кечикди. Анвар аллақачон ерга сакраб тушган, эшикни силтаб юборган эди. Эшик туткичи Алимардоннинг қўлига қарсиллаб урилди. Зум ўтмай Анварнинг оқ қўйлаги зулмат ичига шўнғиди.

– Шунақами? – Алимардон алам билан пичирлаб газни босди. – Шунақами ҳали! – У шиддат билан машинасини елдириб кетди. – Ҳаромликни мендан кўрсин! Қишлоққа кетиш мана бунақа бўлади! Бутунлай кетиш мана бунақа бўлади!

У кучи борича газни босар, машина кутуриб кетгандай у ёк-бу ёкка силкиниб, гавжум кўчалардан учиб борар, сийрак ўткинчилар кўркув ичида ўзини четга олишарди.

* * *

Мудҳиш бир туманлик ичида адашган икки йил ўтди. Алимардон қанча май ичганининг, қанча аёллар билан улфатчилик қилганининг ҳисобига етмади. Бир кўнгли Кларага уйлангиси келди-ю, айниди. Энди у телевизорда кам кўринар, концертларда онда-сонда чиқиб қолар, одамлар ўзини олқишламаётганини кўриб, жини қуришар, лекин одамлар ҳам энди унга зор эмас эди!

Энди у ягона бир нарсанинг – пулнинг ҳисобини биларди. Пул учун дунёнинг нариги чеккасига боришдан ҳам тоймас, тўйларда тонготар ашула айтиб, хириллаб қоларди.

Ҳушёр пайтларда у ўзининг аҳволини ўйлаб кўрар, назарида дахшатли туш кўраётганга ўхшаб кетар эди.

Гоҳо у уйғониб кетишни жуда-жуда хоҳлар, пулдан ҳам, қарсақлардан ҳам, мастона ўтиришлардан ҳам – ҳамма-ҳаммасидан воз кечиб, ўтмишга – покиза ўтмишига, ўз баҳорига қайтишни орзу қилар, аммо қайтиш йўлини тополмас, яна май билан таскин берарди ўзига.

Бу орада Зуфар Ходиевич пенсияга чиқиб кетди. Театрдагилар уни алланечук меҳр билан кузатдилар. Шунда Алимардон ҳам бу одамни яхши кўришини биринчи марта ҳис қилди...

Ора-чора Анвар келиб турарди. Алимардон аввалига рўйхуш бермай юрди-ю, кейин кўникиб кетди. Улар ўтмишлари ҳақида, болалик хотиралари тўғрисида узок-узок гаплашиб ўтиришарди. Анвар гоҳи-гоҳида чопқиллаб юрадиган бўлиб қолган кизчасини кўтариб келарди. Шундай пайтларда Алимардоннинг кўз ўнгида қаработчасида кийкириб ётган Шавкат пайдо бўлар, азобли соғинч туйғусидан титраб кетар эди. Анвар ҳар гал бир нарсани кистар, «Муқаддам билан ярашгин», деб тайинлар эди. Алимардон ҳам ҳар гал бир хил жавоб берарди: «Керак бўлса ўзи келсин!» – Шундоқ дерди-ю, кечмиш кунларини қўмсаб, дили ўрганаётганини билиб қоларди.

Шундай кунлардан бирида Алимардон эсини таниганидан буён биринчи марта ўзга кишидан енгилди. У йўлида учраган ҳар қанақа ғовни босиб-янчиб ўтишга, доимо ғолиб чиқишга ўрганган эди. Шу куни енгилди. Ўзи «сўтак бола» деб юрган Мутал Қодировдан енгилди!

Эрта билан вокзалга келди. Йўқ, унинг кутадиган ҳам, кузатадиган ҳам одами йўқ эди. Шунчаки, боши айланиб келиб қолди. Вокзал биноси олдидаги қаҳвахонага кирди-да, дераза ёнида турган стол қаршисида ўтирганча одамларни кузата бошлади.

Ҳаво тунд, салқин эди. Майдондаги гулзорда дакана танғиган хотинлар чўнкайиб ўтиришар, чамаси, хонаки гунафша экишарди. Энг сўнгги қор эриб кетган, асфальт

майдон куриб қолган, автобус бекатида одамлар гавжум эди.

Майдончадаги скамейкалар тўлиб кетган. Биров чамадонга ёнбошлаб мудрар, биров папирос тутатиб, хаёл суриб ўтирар, бошқалар дўкондан китоб танлар эди. Ана, қизил жемпер кийган бир хотин кўксини рўмоли билан яшириб бола эмизиб ўтирибди. Унинг ёнидаги семиз киши бепарво газета ўқийди. Ойнабанд эшик олдида турган йигит кўкиш ёмғирпўш кийган қиз билан оҳиста суҳбатлашади. Қиз шодон кулиб қўяди. Чамадон кўтарган, коп орқалаган одамлар зир югуришади. Бетокат бакириб-чақиришади. Кўк шапка кийган темир йўл хизматчилари чамадон юкланган аравачаларини ғизиллатиб ўтиб қолишади...

Алимардон уларни кузата-кузата кулиб қўйди. Ажаб, қаёққа шошилади бу одамлар? Мунча зир югурмаса булар! Қаёқа талпинади? Бари бир борар манзили битта-ку!

Навбатчи аллақайси поезд келганини эълон қилди. Одамлар тагин ҳам чакконроқ бўлиб қолишди. Кепкасини бостириб кийиб олган бир йигит каттакон гулдастани силкитганча перрон томонга чошиб кетди. Хотининими, севгилисиними кутиб олаётган бўлса керак.

Алимардон кимдир ўзини чакирганини анчадан кейин эшитди. Бурилиб қаради-ю, қаршисида хиёл эгилиб турган Мутал Қодировни кўрди. Мутал спортчилардек таранг, кулранг жемпер кийиб олган, шунинг учун бўлса керак, гавдаси янаям ихчамроқ кўринарди.

У салом берди-да, Алимардоннинг қаршисига ўтирди.

– Наманганга, кишлокқа борган эдим. Поезддан ҳозир тушдим, – деди Мутал ингичка бармоқлари билан жингалак сочларини тараб. Кейин узр оҳангида давом этди: – Қарасам, сиз ўтирган экансиз...

Алимардон ғижиниб, юзини ўғирди. У бу йигитни ёмон кўришини яшириб ўтирмас, театрдами, кўчадами

дуч келиб қолса тескари қараб ўтиб кетарди. Алимардон бир кун эмас бир кун томошабинлар уни ҳам қўғирчокни ўйнаб-ўйнаб, зериккандан кейин улоктириб юборган боладек унутишларини кутар, аммо ниятига етолмас эди. Мутал унинг кўз ўнгида кун сайин ўсиб борар, ҳеч қачон бошқалардан олдинга ўтиб олишга уринмас, шунинг учун бўлса керак, энг олдинда ярақлаб кўриниб турарди.

– Бировни кутяпсизми?

Алимардон унинг гаплашгиси келиб турганини пайкаб яна ижирғанди.

– Ҳа, сизни кутиб ўтиргандим! – У Муталнинг ҳамон болаларча содда нур аримаган кўзларига тикилиб туриб, аччиқ кулди. – Менга бир насиҳат қилиб қўймайсизми? Театрдан гапиринг! Станиславскийдан лекция ўқинг!

Мутал унга ўйчан қараб қўйди-ю, индамади. Анчага-ча икковларидан садо чикмади. Алимардон қўли билан дераза томонга имо килиб, яна кулди.

– Одамларни томоша қиляпман. Улар сизни ҳар куни томоша қилади. Сиз ҳам бир томоша килинг, ахир. Одамларни яхши кўрасиз-ку! – У Муталнинг кўзларига тикандек қадалиб сўради: – Яхши кўрасизми, ахир?

Мутал бошини оҳиста силкиди.

– Ана, баракалла! – Алимардон ҳузур килиб кулди. – Шулар орасида бугун сизга гулдаста тутиб, эртага унутиб юборадиганлар, бебурдлар борлигини биласизми?

Мутал бошини куйи солганча кафти билан стол устидаги нон ушоқларини бир чеккага йиғиштира бошлади. Узоқ ўйлаб турди-да, бир қарорга келгандек, ишонч билан бош кўтарди.

– Биламан. Лекин шулар орасида минг йиллардан буён «Муножот»ни, «Чўли ирок»ни чалиб келаётган, Навоийнинг ғазалларини боласига ўргатиб келаётган одамлар кўп-ку! Ахир, ўзингиз халқ қўшиқларини яхши кўрасиз-ку! Шунақа ашулаларни қайта-қайта айтгансиз-ку!

Алимардон у билан ҳеч қачон шунақа дангал гаплашмаган эди. «Тилинг бурро-ку» – деб ўйлади ҳамон эрмак қилиб жилмайиб тураркан. Кейин парво қилмагандек қўл силтади. Шоша-пиша вокзал биносига ёпирилиб қираётган одамларга имо қилди.

– Мана шуларнинг ичида бултурги олмани уч баҳосига пуллаш, худди ўзига ўхшаган одамларни лақиллатиш учун йўлга чиққанлар йўқми? Эрининг қўйини пуч ёнғокка тўлдириб, бегона эркакнинг сочини искаш учун курортга кетаётган хотинлар йўқми? Нечтасини топиб берай?

Мутал бу сафар ҳам унга хотиржам қараб қўйди.

– Бор...

Алимардон мамнун қиёфада столни шатиллатиб урди.

– Ҳар ким ўз хузурини ўйлайди. Сиз халққа хизмат қиляпман, ном қозоняпман, деб қерилиб юрибсиз. Булар бўлса сизни саҳнага чиқариб қўйиб, юрагининг ҳовурини босади.

Мутал секин хўрсиниб қўйди. Болаларча содда юзидан армон қўланкаси пайдо бўлганини кўриб, Алимардон ичидан қулди. «Сўтаксан ҳали, қўғирчоксан! Пайти келиб кўзинг мошдек очилади!»

– Қишлоғимизнинг тепасида Қодиробод деган боғ бор, – деди Мутал унинг гапини эшитмагандек. – Кеча ўша боғқа бордим. Бир вақтлар отам адирдан юз гектар ер очиб, боғ қилган экан. Ўлганидан кейин боғни отамнинг номига қўйишган. – У деразадан майдонга ўйчан қараб қўйди. – Мардон ака, мен отамни танимайман. Фақат битта сурати қолган. Денгизчиларнинг қокилли шапкасини кийиб тушган сурати.. Урушдан кейин бир одам отамнинг қандай ўлганини онамга гапириб берганини эшитиб қолганман. – У негадир ҳоргин қиёфада жилмайиб қўйди. – Зерикмадингизми?

– Гапираверинг, – деди Алимардон яна эрмак қилиб. – Сиз билан кўпдан буён гаплашмаганмиз.

Мутал унинг киноясига парвосиз караб қўйди.

– Отам сувости кемасида хизмат қиларкан. Бир куни қирғокка разведкага чиқишибди. Немислар отам билан ўша одамни ушлаб олибди. Кейин отамнинг оёғини осмондан қилиб, қайик орқасига боғлашибди-да, сувга ташлашибди. Отам типирчилаб-типирчилаб тинчиб колганидан кейин денгизга улоктириб юборишибди.

Алимардон бўғзига сув тикилиб типирчилаётган одамни кўз ўнгига келтирди-ю, вужуди музлаб кетди.

– Ўша пайтда, – деди Мутал ўзига-ўзи гапираётган-дек, – отам сиз айтаётган ифлос одамларни эмас, чинакам инсонларни ўйлаган бўлса керак... Отамнинг битта хатини ҳамон асраб юраман, – деди Мутал анчадан кейин хўрсиниб. – «Дунёда одамларни яхши кўришдан каттарок бахт йўқ», деб ёзган экан отам хатида.

Орага жимлик чўкди. Ҳали кун эрта бўлгани учун, қахвахонада одам сийрак, столлар бўш, атроф жимжит эди.

– Онам бошқа турмуш курмади, – деди Мутал ўйланиб. – Аввалига бу нарсада ҳеч қандоқ сир йўқдек эди. Онам бўлганидан кейин мен учун яшасин-да, деб ўйлардим. Мана, ўзим ҳам уйландим. Болали бўлдим. Онамнинг кадрини энди била бошладим. Мени деб ҳамма нарсадан воз кечиш осон бўлмаганини энди тушундим.

«Нима кераги бор шу гапларнинг!» – деб ўйлади Алимардон кўнгли чўкиб. У бояги эрмак қилувчи кулгилари йўқолганини, Муталнинг гапларига илк марта жиддий эътибор бера бошлаганини ўзи сезмай колди. Унинг кўз ўнгига онаси жонланди. Қизик, у ҳеч қачон онасини ўйламаган экан. Ўлганидан кейин ҳам, онам мен учун яшаган эди-ку, деган гап хаёлига келмаган экан. Ахир, унинг отаси ҳам урушда ўлганди-ку! Унинг онаси ҳам, шу болам одам бўлсин, деб ярим кўнгил билан ўстирган

эди-ку. Нахотки, мана шу бола билган гапни у тушунмаса!

– Бунақа оналар кўп бўлса керак, – деди Мутал унинг хаёлини укиб тургандек. – Билмадим, нимагадир мен шунақа деб ўйлайман.

Алимардон шу топда нимадир дейиш кераклигини билар, аммо гапиролмас эди. Узок вақтлардан бери, онаси вафот этганидан бери биринчи марта унинг маъюс боқишларини аниқ тасаввур этди. Кейин негадир Шавкатни, ўзининг Шавкатини кўз ўнгига келтирди-да, тагин кўнглида аламли соғинч дарди ўйғонди.

– Мен одамларни яхши кўраман, – деди Мутал. – Йўк, отамнинг васияти туфайли эмас. Ўзим яхши кўраман. Одам боласи туғилган пайтида покиза бўлади-ку. Унинг умрбод шунақа покиза бўлиб қолиши сизга, менга, ҳаммага боғлиқ эмасми?

Алимардон алланима демокчи бўлди. Мутал яна гапиртирмади.

– Алимардон ака, мен сизнинг кўшиқларингизни ўрганиб, ҳофиз бўлганман, – деди Мутал унга маъюс бокиб.

Алимардон унинг рост гапираётганини бир қарашдаёқ пайқади. Аммо ҳеч нима демади. Чамаси, Муталга ҳам буларнинг ҳаммаси бари бир эди.

– Сизга насихатгўйлик қилишга ҳаққим йўк. Ўзингиз биласиз, дунёга келгандан кейин бирон-бир мақсади бўлиши керак-да одамнинг. Сиз айтгандай томошабинларнинг қарсагини эшитиш, ном қозонишга ишқибоз эмасман. Дунёда ҳамма нарса ўткинчи. Яна эллик йилдан кейин биров мени эслайдими, йўқми, унисини билмайман. Менга бунинг кизиғи ҳам йўк. Мен юрагимдаги хурсандчиликни ҳам, аламимни ҳам одамларга – томошабинларга тўқиб соламан. Менинг ашула айтишдан мақсадим шу...

...Алимардон Муталнинг қачон туриб кетганини билмади.

Шу топда аламли бир муаммо унинг юрагини ўртар эди. Наҳотки, мана шу бола, куни кеча ўзининг кўшиқларини ўрганиб, саҳнага чиққан мана шу гўдак билган нарсани Алимардон билмаса? Наҳотки, Алимардоннинг шунча меҳнатлари бесамар кетган бўлса?! Наҳотки, у дунёга келиб, дурустрок ният билан яшамаган бўлса?

Қаҳвахонанинг ичи шовкин-сурон бўлиб кетди. Бир тўда ёш-яланглар сотувчининг атрофини ўраб олишди.

Алимардон аста ўрнидан турди-ю, оғир-оғир қадамлар билан зиналардан тушиб кетди.

* * *

Алимардон тагин муаллақ туманлик ичида колди. Калаванинг учини излаб кўрди-ю, тополмади, охири Муталнинг ўша кунги гаплари шунчаки валдирашдан бошка нарса эмасдек туюла бошлади. Яна ўша сархуш кечалардан таскин излади. Аммо топмади. Тополмади.

Мана шу боши берк кўчанинг энг ичкарасида ожизгина нур йилтиллаб турар, ингичка ип бўлиб, келажакка боғланаётгандек эди... Бу нур – Шавкат эди! Кейинги йилларда у ёлғиз мана шу нур умидида яшади. Қизик, у ўта қувончли ёки ўта ғамгин дамларида Шавкатни эслар, қаравотчасида оёқ-қўлини силкитиб, кийкириб ётган ўғли хаёлида жонланар, ҳозир унинг катта бўлиб қолганини, бижилдоқ болакай бўлганини тасаввур этишга уринар, аммо ҳеч кўз ўнгига келтиролмас эди.

«Ўзи келади, – дерди у Муқаддамни ўйлаб, – бола бор, бир куни келади»

Лекин Муқаддам келмади. Бир куни унинг ўрнига Алимардонни судга чакириб, қоғоз келди.

Алимардон хафа ҳам бўлмади, кувонмади ҳам. Фақат бир нарса, Шавкатни кўриш истаги уни суд эшигига етаклаб борди. У машинасини суд биносининг соясига кўйди-да, иккинчи каватга кўтарилди. Йўлак бўйлаб бораркан, ўзининг ҳаяжонланаётганини, ранги қув ўчиб кетганини сезди. Юраги гурсиллаб урганча атрофга аланглаб, Мукаддамни, тўғрироғи, Шавкатни излай бошлади. Йўлак бўм-бўш эди.

У тўғридаги эшикни очди-ю, энг аввал Мукаддамни кўрди. У хона ўртасидаги узун скамейканинг бир чеккасида эшикка орқа ўгириб ўтирарди. Мукаддам қора атлас кўйлак кийиб олган, бош яланг, сочи турмакланган эди.

Алимардон бир лаҳзада хонани кўздан кечириб чикди. Тўрдаги алвон ёпилган стол каршисида тепакал, озгин киши ўтирар, ёнидаги кўзойнак таққан кекса хотинга алланималарни охиста гапирарди. Ўнг томондаги столда эса котиба киз аллакандай қоғозларни тўлдирарди.

Алимардон ўзини мажбур этиб, дадил-дадил қадамлар билан юриб келди-да, скамейканинг бериги четига ўтираркан, Мукаддамга қараб кўйди. Мукаддам ҳам унга ўгирилиб қаради. «Ўзгармабди», деб ўйлади Алимардон кўзларини олиб қочмасликка уриниб. Ҳамон ўша эгик, узун киприқлар, ҳамон ўша тиник чехра... Алимардон унинг чиндан ҳам чиройли эканлигини ўйлади-ю, шошилиб юзини ўгирди. Бу одам энди унга бегона...

Тепакал судья Алимардонни сўроқ қилди. У нималар деганини ўзи билмади. Кўнглида кечмишнинг тотли дамларини қўмсаш туйғуси уйғониб, яна азоб бера бошлади. Мукаддамнинг илк бора ўз уйига кириб келгани, илк марта бағрига босгани... Соддагина, бўйсунувчан хотин бўлгани... Шавкат туғилганида кувонганлари... Ниҳоят, эшикни қарс ёпиб, остонадан ҳайдаб юборганини эслади-ю, «Муросамиз тўғри келмади. Менга боламни қайтарса бўлди», дегандай жавоб қилиб, жойига ўтирди.

Кейин Мукаддам ўрнидан турди.

У ҳам, энг аввало, илк бора Алимардоннинг уйига кириб боргани, тўй бўлгани, унинг мана шу қайсар сочларини силаганини ўйлади. Кейин Шавкат кўз ўнгига келди. У, шахардан сенга уч ғилдиракли велосипед олиб келаман, деб уйдан чикқан эди. Кейин тагин Мардон акаси билан кечирган кунларини эслади. Охири кўз ўнгида ўзининг тўшагида ўтирган ярим-яланғоч хотин пайдо бўлди-ю, бир оғиз «йўк, бирга яшолмайман», деб жавоб берди.

Судья билан маслаҳатчи хотин узоқ насиҳат қилишди. Аммо натижа чикмади. Охири суд ажратишга, болани онасида қолдиришга қарор қилди. зум ўтмай хона бўм-бўш бўлиб қолди.

Алимардон кизил бахмал ёпилган стол, шойи дарпарда тутилган пастак деразадан кўз узмай узоқ ўтирди. Кейин бирдан сакраб ўрнидан туриб кетди. Юраги гурсиллаб урганча иккинчи каватдан ўкдек отилиб тушиб, кўчага чикди. Йўлка чеккасидаги хонаки арча орқасига ўтиб кетаётган Мукаддамнинг қора атлас кўйлагини кўриб қолди-ю, цемент ариқчадан ҳатлаб ўтиб кетидан югурди.

– Тўхтанг... – У аввалгидек «Муқад» демоқчи бўлди-ю, нафаси қисилиб такрорлади: – Тўхтанг, Мукаддамхон!

Мукаддам ярим ўгирилиб қаради, «Нима гап?» дегандек киприкларини пирпиратиб, кошини чимирди. Алимардон икки кадамча берида тўхтади.

– Шавкат қани? – деди у нафасини ростлаб ололмай.

Мукаддам унга маъносиз қараб қўйди.

– Уйда, кишлоқда...

– Қачон кўраман, қачон?! – Алимардон ўзининг ўтинч оҳангда гапирганини пайқаб, ғижиниб кетди. – ўғлимни беркитишга ҳаққингиз йўк! – деди овози титраб. – Мен унинг отасиман.

Мукаддам унга яна маъносиз бир назар ташлади.

– Сиз унга ота бўлолмадингиз! – У кескин бурилди-да, бекатга келиб тўхтаган троллейбус томонга югурди.

Алимардон етиб боргунча троллейбус юриб кетди. У газаб билан оркасига қайтди. Суд биноси олдида турган машинасига ўтирди-да, троллейбуснинг кетидан шиддат билан кува бошлади. Зум ўтмай етиб олди.

Алимардон троллейбуснинг катта-катта деразаларига караб ўтди-ю, кейин бирдан ҳафсаласи пир бўлди.

«Қаёққа боради? Мукаддамнинг уйигами? Нима учун? Хор бўлиш, хайдалиш учунми?!»

У газни босганча шиддат билан елиб кетди. Ресторан эшигига келганидан кейингина хушини тўплаб олди. Бир лаҳза иккиланиб турди-ю, ичкари кирди.

* * *

Уч ойдан кейин у Мукаддамнинг эрга текканини эшитди. Консерваторияда бирга ўқиган курсдоши шу хабарни топиб келди. Ойнатоғга борганида Мукаддамнинг ўзини кўрмабди-ю, биттасидан эшитганмиш. Ўша ерлик Кабир деган бир ўрмончи агроном қайта-қайта совчи кўяверганмиш. Мукаддам, ёлғиз боламини бировнинг кошковоғига қаратиб қўймайман, деб рози бўлмаганмиш. Йигит югура-югура охири Мукаддамни кўндирганмиш.

Ажаб, Алимардоннинг кўнгли энди таскин топгандек бўлди. Гўё худди шу хабарни кўпдан буён кутиб юргандай эди. Факат кўнглида тубсиз рашк уйғонди. Қалбининг энг чуқур яраси – ўғли қолдирган яра чидаб бўлмас азоб бериб ачишиб кетди. У Шавкатнинг бошқа бир одамни ота деб чақиришига тоқат қилолмас, асло, асло чидолмас эди! Бу яра кун сайин чуқурлашиб борар, Алимардон кечалари мижжа қокмай тўлғаниб чиқар, ўғлини қандай қилиб бағрига қайтариш йўлини ўйлар, лекин тополмас эди. У кечалари турли режалар қизиб чиқар, тонг отиши билан

бу режаларнинг ҳаммаси бемаъни эканини, ракибининг остонасига бош эгиб бориши мушкул эканини билар, ўғлини кайтариш учун яна янги режаларни излар эди. Унга сайин қалбининг яраси тағин ҳам чуқурлашар, ўз хунини кундан-кун қаттиқроқ талаб қиларди.

Ниҳоят, шундай кун етиб келди. Ниҳоят, Ойнатогга боришга баҳона топилди.

Кечкурун Алимардон ҳар сафаргидай «Тошкент» ресторанига кирди. Официанткалар уни таниб қолишган, ёлғиз ўзи ўтиришни ёқтиришини билишар, кириши билан олдига коньяк келтириб қуйишарди.

Учинчи қадахдан кейин унинг фикри тиниклашиб, атрофга разм солди. Бугун ресторанда одам сийрак, аммо залда одатдагидек оркестр жаз чалар, кувнок садолар дунё ташвишларини унутишга, бир нафас маст бўлишга ундаётгандай ҳайқиради!

Алимардон яна икки қадах ичди. Лимон билан газак қилди. Энди унинг қулоқлари гувуллаб, ширин, мастона кайфиятга берилди. Супачада кимдир рубоб чалиб, ашула айта бошлади. Алимардон хонанданинг бўғиқ овозидан гижиниб, кайрилиб қаради.

Кизил свитер кийган гавдали йигит микрофон олдига келиб, оёқларини жуфтлаганича қаккайиб турар, рубоб чалиб, аллақандай шўх ашулани айтар эди.

«Консерваториядан қочган сўтаклардан бўлса керак!» Алимардон жаҳл билан афтини бужмайтириб, яна қадахни тўлатди. Икки марта кетма-кет ичди.

Бирдан мастона шов-шувлар орасидан унинг қулоғига жуда таниш, жуда азиз бир оҳанг эшитила бошлади. Бу куй каердадир жуда олисларда қолиб кетган, юрагидан изи ўча бошлаган ширин туйғуни китиклади-ю, лекин каерда эшитганини эслай олмади.

Тўсатдан у ўрнидан туриб кетди. Ахир, бу ўзининг куйи-ку! ўзининг ашуласи – «Йигит қўшиғи»ку!

Алимардон ашулачига бир қараб кўйди-ю, ҳолсизлангандек жойига ўтирди. Энди йигитнинг овози бўғиклиги ҳам билинмас, Алимардон бошини куйи солганча диққат билан эшитар, кўшиқнинг ҳар бир сўзи унда жуда узоқ – қайтиб келмас манзилларга кетиб қолган дамларини эслатарди. Қўшиқ садолари унинг қулоғи тагида борган сайин қаттиқрок жаранглар, дунёдаги ҳамма нарсани – майни ҳам, пулни ҳам, ташвишларни ҳам унутишга, ўтмишни, ширин ўтмишни эшлашга мажбур қила бошлади.

На қувончу, на ишончу, на кўнгилдан очма гап,
Барчасидан ушбу кун йўқдир самар, кетмакдаман...

Ажаб, Алимардон кўшиқни неча марталаб айтган экан-у, аммо бу сўзларга эътибор бермаган экан. Тўсатдан унинг кўнгли чўкиб, чидаб бўлмас бир изтиробда тўлғана бошлади. Кафтини пешонасига босганча, кўзларини чирт юмди-да, пичирлаб қайтарди:

На қувончу, на ишончу, на кўнгилдан очма гап...

Илк бора шу кўшиқни айтган куни остонада ўзига тикилиб турган Муқаддам кўз ўнгига келди. Кейин яна Шавкатни эслади.

Шу он ашулачи худди унинг қалбидаги ҳасратларни билиб тургандек, яна дона-дона қилиб такрорлади:

Барчасидан ушбу кун йўқдир самар, кетмакдаман...

Нима бўляпти ўзи? Нималар бўляпти, ахир?! Наҳотки, ҳаммаси адойи тамом бўлган бўлса? Наҳотки, энди у ҳам фарзандидан, ҳам Муқаддамдан, ҳам истеъдодидан – ҳамма-ҳаммасидан бир йўла айрилган бўлса!

Алимардон кўзларини чирт юмди-ю, фароғатли дамларини эслади. Ахир, унинг номини эшитганда одамлар

титраб коларди-ку! Ҳар хонадонда унинг дилрабо овози жарангларди-ку! Камолот зинапояларидан дадиллик билан кўтарилган, канчадан-қанча кишиларнинг дилини ларзага солган унинг ўзи эмасмиди! Бугун нега ҳамма ундан юз ўгирди?

У ҳаммасини бир бошдан эсламоқчи бўлди. Энг аввал, кўз ўнгига Анвар келди. Ҳа, биринчи бўлиб ундан Анвар юз ўгирган эди. Кейин-чи? Кейин... кейин Мукаддам. Ундан кейин бошқалар. Ҳамма-ҳамма...

Алимардон яна ичди. Бу сафар фикри янаям тиниклашиб кетди. Қизиқ, энг аввал энг яқин кишилари ундан қочибди. Нимага? Нима учун ахир? Тез ўсгани учунми? Истеъдоди, дадиллиги учунми? Тўсатдан хаёлига бир фикр урилди-ю, аламдан инграб юборди. Ажаб, у қанча тез ўсган бўлса, одамлардан шунча тез ажралибди. Камолот зиналаридан ўтиб шон-шавкатга, мол-дунёга, ўзи бир вақтлар энтикиб орзу қилган ҳамма нарсага эга бўлибди-ю, худди ўша зиналарда битта нарсасини, энг азиз, энг покиза нарсасини – одамгарчилигини тушириб қолдирибди.

Алимардон хаёлига ўрнашиб қолган бу даҳшатли ўйдан чўчиб тушди. Наҳотки? Наҳотки шундоқ бўлса!

Унинг кайфи бутунлай тарқаб кетди.

Шартта кўлини тушириб, қадахни стол чеккасига суриб қўйди-да, бокални тўлдириб кўтарди.

Ашула тамом бўлди. Чекка-чеккадан сийрак қарсақлар эшитилди.

Алимардон столлар орасидан ўтиб, супача олдига борди-да, энди жойига бориб ўтирган йигитга хайкирди:

– Ҳой, ука!

Йигит унинг мастлигини кўриб, парво қилмади-ю, кейин таниб қолди шекилли, сакраб ўрнидан туриб, супа лабига келди.

Алимардон мастона шовқиндан кўзи тиниб кетаётганини пайқаб, супача киррасидан ушлаб қолди.

– Айтинг! – деди хириллаб. – Ҳозирги ашулани айтинг!

– Яна қайтарайми?

– Қайтаринг! – деди у аламли овоз билан. – Юз марта қайтаринг! Минг марта қайтаринг!

Йигит итоаткорлик билан рубобини қўлга олди.

Алимардон хира бир туманлик ичида ўзига қараб турган одамлар орасидан ўтиб, столини топиб олди. Стол ёнида чувт дўппи кийган, тожикларга ўхшаган кора кош, шопмўйлов йигит ўтирарди.

Алимардон якин келиши билан нотаниш одам ўрнидан туриб, салом берди.

– Ким сизни бу ёққа чақирди? – деди Алимардон ғижиниб. Нотаниш киши хижолатли аҳволда қолганидан уялди шекилли, ийманиб гап бошлади:

– Мен...

– Йўқ, мен сизни таклиф қилдимми? – Алимардон унинг гапини бўлди. У шу топда кимдан бўлмасин, аламини олгиси келар, ғазабдан титрар эди. – Меҳмон бўлинг, дедимми сизга?!

Нотаниш киши баттар ўнғайсизланиб тушунтирди:

– Мен сизни қидириб келгандим, домулло.

Алимардон стулга оғир чўкди-да, жимирлашаётган кўзлари билан тикилди унга.

– Мен сизга «домулло» эмасман! Нима дардингиз бор эди?

– Тўй килаётган эдик.

У яна нимадир демокчи эди, Алимардон гапиртирмади. Йўқ, тўйи ҳам, ўзи ҳам керакмас унга. Ҳеч ким керак эмас!

– Ишингизни қилинг! – деди жеркиб. – Тўйингиз менсиз ҳам ўтаверади.

У ҳеч нимани кўрмаслик учун юзини кафти билан беркитди-да, столга энгашди. Унинг кулоқлари остида ашулачи йигитнинг овози яна янгради:

Барчасидан ушбу кун йўқдир самар, кетмакдаман...

Алимардон алам билан пичирлаб, бу сатрни ўзи ҳам такрорлади.

Бошини кўтариб қараб, нотаниш одам ҳалиям ўтирганини кўрди, хайкириб юборди:

– Бормайман, деяпман-ку! Нима қиласиз мени қийнаб!

– Тўй меники эмас, домулло. Бозор куни раис ўғлини уйлантираётган эди. Атайлаб юборди. Ойнатоғдан келдим.

Алимардон ярк этиб каради. Бирдан кўз ўнги тиниқлашиб, тикилиб қолди.

– Қаердан дейсиз? – деди энтикиб.

– Ойнатоғдан, – нотаниш киши ялинган оҳангда сўради: – Закалат ташлаб кетайми?

Алимардон ички бир ғижиниш билан қўл силтади.

– Пулингиз керакмас. Бораман!

* * *

Тўй тарқай деб турган эди, бирдан шамол кўтарилди-ю, зум ўтмай бўронга айланди. Шамол шиддат билан қуюндай ёпирилар, ҳовлидаги олчаларнинг шохларини қарсиллатиб, айқаш-уйқаш қилар, узун стол устидаги дастурхонларни шартта кўтариб, тақсимчаларни чил-чил қилиб юборарди. Одамлар чувиллаб қолишди. Куёв-келин ўтирган жойдаги палак узилиб тушди.

Тўйда елиб-югуриб хизмат қилаётганлар шоша-пиша келинни уйга олиб кириб кетишди. Ўртадаги мингинчи лампочка лопиллаб-лопиллаб турди-да, бирданига қарсиллаб ёрилиб кетди. Тоғ табиати қутуриб, бир зумда ҳаммаёқни остин-устун қилиб ташлади.

Алимардон ўзига ажратилган бурчакдаги сўридан сакраб тушди. Аллаким ичкаридан ўнинчи чирок кўтариб

чикди. Аммо шу ондаёк бўрон чирокнинг шишасини учириб, парчинлаб ташлади.

Алимардон хавотирланиб, осмонга қараб қўйди. Худди шу пайт илондай чақмоқ яраклади-ю, этаги чўккиларга осилиб ётган ваҳимали, коп-кора булутларнинг кирраси аниқ кўриниб кетди. Кетидан еру кўкни ларзага солиб, момақалдирок гумбурлади.

Алимардон ўзи билан ўзи овора бўлиб қолган одамлар орасидан ўтиб, тор кўчага чикди. Нарирокда соядай қорайиб турган машинасининг олдига борди. Шошилмасдан эшикни очди.

Алимардон ҳеч қаерда бугунчалик ҳиссиз, совук қўшиқ айтмаган эди. Бу сафар у бир култур хам ичмади. Раиснинг пулини олмади ҳам. Ҳар гал ўртага тушганида кўзлари билан Мукаддамни излар, қаердадир, шу атрофда, одамлар орасида турибди, деб ишонар, хотин-халаж орасида чопишиб юрган болалар ичида ўзининг Шавкати ҳам борлигини ўйлар, қўшиқ айтарди-ю, нима деяётганини ўзи билмасди.

Алимардон ашула айтар экан, қайсидир бир бурчақда ўша Кабир ҳам ўзига илжайиб тикилиб турганини кўз ўнгига келтириб ғижинарди. Ким билсин, балки ўша рақиби ҳам унинг пешанасига пул қистириб, садака бергандир.

Алимардон керакмас, деб ҳарчанд қайтармасин, серзавқ тоғ халки уни пулга кўмиб ташлади. У бўрон бошланганидан хурсанд эди. Эшикни қарсиллатиб ёпдида, машина чироғини ёкди.

Чирок нурлари зулматни тилкалаб ташлади. Тор кўчада чекка-чеккада тўдалашиб қолган одамлар, у ёқдан-бу ёққа бесаранжом югурган хизматчилар беихтиёр машина томонга бурилиб қарашди.

Алимардон энди моторни юргизган эди, аллаким ўнг томондаги эшикни тортди. Очолмади шекилли, эшик дарчасидан мўралади.

– Ҳа? – деди Алимардон қайрилиб қарамай, кейин елкасига бекасам чопон ташлаб олган раисни таниди-ю, юмшоқроқ қилиб сўради: – нима дейсиз?

– Кетяпсизми? – деди раис шамолнинг ўқирган овозини босиш учун бақариб.

Йўқ, у ҳеч қаякка кетмайди. Бу ерга тўй учун келган эмас!

Алимардон Мукаддамнинг уйини нима деб сўрашини билмай иккиланиб қолди.

– Вақт бўлди энди, – деди атайлаб ишонч билан.

– Шу топда-я? – деди раис яна шанғиллаб. У тагин бир нима деди-ю, момақалдироқ овозини босиб кетди. Гулдурос тўхтаганидан кейин бошини янаям ичкарироқ қиритиб кичкирди: – Қолинг, йўл ёмон. Шодивой уйига олиб кетади.

Алимардон индамади. У ўтирган ерида хаяжондан титрар, ўғлини кўришини ўйлагани сайин баттар энтиқиб кетарди. Йўлга чиққанидаёқ юраги соғинч бир туйғу – Шавкатни кўриш туйғуси билан лиммо-лим тўлиб, типирчилаб кетган эди. Энди бу туйғу кудратли бир талабга айланган, Алимардон бу талаб қаршисида ҳамма нарсадан воз кечишга тайёр эди. Ким билсин, балки бир йўла олиб кетар... Нима, ҳақи йўқми?! Олиб кетади!

– Эрта билан тушиб кетасиз! – раис нари кетиб, зум ўтмай икки киши бўлиб қайтиб келишди. – Шодивойни-кида коласиз! – деди яна кичкириб.

Алимардон ўтирган ерида эгилиб, ўнг эшикни очди. Шодивой ўриндикка оғир чўқди. Алимардонни тўйга айтиш учун ресторанга қидириб борган йигит эди. Боя Алимардон ашула айтаётганида Шодивой унинг кетидан чой кўтариб юрган эди.

– Жониворнинг қутуришини қаранг-а, меҳмон! – Шодивой қора костюмининг елкаларини оппоқ қилиб юборган чангни қокди. – Қани, юридикми?

Алимардон коронғида жирканиб қараб қўйди. «Чангини машина ичига орқалаб кирганини-чи! Нима қилса ҳам тўпори-да! Муқаддамнинг эри ҳам шунга ўхшаган молсифат бўлса керак!»

Ўзининг хаёлидан ўзи ғижиниб кетди. Муқаддам эшикдан ҳайдаб юборса-чи?

Шу пайт қанча вақтлардан бери юрагида тугилиб ётган алами қайтадан янгилиниб кетди-ю, нафрат билан пичирлади: «Нима, ўз боламини кўришга ҳаққим йўқми!»

Алимардон машинани секин жилдирди-да, кишлоқнинг пастак тош деворлари орасидаги ўнқир-чўнқир йўлларида авайлаб юриб кетди.

Баҳайбат қоялар орасида кўмилиб қолган жажжи кишлоқ табиат кудратидан ваҳимага тушгандай пусиб қолган, кичик-кичик деразаларда чирок кўринмас, гўё ҳамма аллақандай даҳшат олдида титраётгандай эди.

Яна чакмоқ чакди. Ғамгин ковок уйиб турган баланд-баланд қоялар ярқ этиб ёришди, яна зулмат чўкди. Кетидан момақалди роқ гумбуради. Тоғларнинг заҳарханда қаҳқаҳаси узок акс садо бериб турди, кейин гумбур-гумбура бир-бирига уланиб кетди. Энди гулдурос бир нафас ҳам тинмас, қоялар чўққидан сурон солиб, кишлоқ устига ағдарилиб тушаётгандек эди.

– Тоғда момақалди роқ ваҳимали бўларкан! – деди Алимардон ғамгин хаёллардан кутулиш учун атайлаб баланд овоз билан.

– Секинроқ айтасизми, меҳмон! – Шодивой суянчикка елкасини ташлади. – Бир куни денг, Полвонтепада трактор ҳайдаётган эдим. Шунақа, айни баҳор. Раис ҳар куни қойийди. Иш чўзилиб кетаётганидан хафа. Эрта билан оёғим тортмаса ҳам отни эгарлаб, довонга чиқиб кетдим. Вақт пешиндан оғанда денг, бир сел келса бўладими! Тоғ тепасида ёлғиз ўзинг бўлсанг ҳаммаёқ ваҳима бўлиб кетаркан. Жийронни чоптириб тушиб кетаверай десам,

йўлда бир кори хол бўлиб қоладими, деб кўркаман. тураверайми, десам, яна кўркаман. хуллас, яратганга минг бор сиғиндим-да! – Шодивой ўша кундаги аҳволини эслаб, кулиб кўйди.

Машина пешанасидаги ойнага чирсиллаб ёмғир томчилари урилди. Яна юз кадамча йўл босганларидан кейин шаррос жалага айланиб кетди. Томдан оқиб тушаётган сув ойнани бутунлай тўсиб кўйган, йўл яхши кўринмас, филдираклар тагидан сув шовуллаб оқарди.

Алимардон боядан бери хаёлини чувалтириб юборган фикрлардан бир қарорга келди-ю, тормозни босди. Шодивойга қараб кўйди-да, иложи борича хотиржам гапиришга уриниб, сўради:

– Кабирнинг уйи қаерда? – У овозининг титрай бошлаганидан ғижиниб, бир лаҳза жим қолди. Янаям хотиржамроқ гапирди: – Агроном Кабир...

– Ўрмончини айтасизми? – Алимардон коронгида Шодивойнинг ҳайрат билан тикилиб турган кўзларини аник кўрди. – Нимага эди?

Алимардон тескари қараб олди.

– Кўрмоқчи эдим, – деди бўғилиб. – Эски танишмиз...

Шодивой яна ўша беғараз оҳангда шанғиллади:

– Кўйсангиз-чи, меҳмон! Бугун бизникида кўнок бўласиз.

Алимардон қатъият билан таъкидлади:

– Йўк! Кабирникига тушаман.

Машина сув шовуллаб оқаётган тошлоқ кўчадан яна авайлаб юриб кетди. Алимардон йўлдан кўз узмай борар, аммо ҳеч нимани кўрмас, хаяжондан томоғи қакраб ютинолмас, руль чамбарагидан ушлаган қўллари қалтирар, ҳозир қандайдир нохуш, мудҳиш бир воқеа рўй беришини сезиб, юраги титрарди.

Девори оқланган дўкон олдидан ўтганларидан кейин Шодивой Алимардоннинг кўлига секин туртди.

– Келдик.

Алимардон қандай қилиб моторни ўчирганини, қачон ерга тушганини билмади. Костюмининг ёқасидан муздай сув оқиб тушиб, баданини сескантириб юборганидан кейингина ўзига келди.

– Машина тураверади! – деди Шодивой бакириб. – Қани, марҳамат!

Яна чакмок чакди-ю, тор кўча ёришиб кетди.

– Хизрни йўқласангиз бўларкан, меҳмон, – деди Шодивой момақалдирик овозини босиш учун хайкириб. – Ана Кабирнинг ўзи!

Алимардон сесканиб бошини кўтарди-да, қарши томондан оқ от етаклаб келаётган одамни ғира-шира кўрди. Бирдан унинг ҳамма нарсага кўл силтагиси, машинасига ўтириб, шартта орқага қайтиб кетгиси келди. Аммо Шодивой аллақачон отликнинг олдига бориб олган, кўшқўллаб сўрашар эди. Алимардон унинг охирига гапларини эшитиб қолди.

– Меҳмон олиб келдим, Тошкентдан...

Алимардон юрагини кемираётган азобли ғашликни енгиб, гандираклаганча юриб кетди. У ўзининг рақибини кўриб кўйгиси келар, унинг нимаси ўзидан ортиқрок эканини, Мукаддам бу одамнинг нимасига учганини билгиси келарди.

Улар пастак эшик пештоғида осилиб турган хира чирок тагида тўкнаш келишди. Алимардон ўзига узатилган каттакон, чайир қўлни беихтиёр қисаркан, унинг афтига қараб қўйди. Тор пешона, қоп-қора қотма юзли киши унга синчков кўзлари билан тикилиб турар, дўпписи тагидан чиқиб турган сочлари, Ғира-шира ёруғликда қизариб кўринаётган юзи, ингичка мўйлови жикқа сув бўлиб кетганди. Кабир эгнига брезент ёмғирпўш, оёғига каттакон этик кийиб олган, бир қўли билан Алимардоннинг кафтини қисар, бир қўллаб отнинг жиловини ушлаб турар-

ди. Унинг этигиданми, ёмғирпўшиданми анкиб турган чучмал балик мойи иси димоғига урилди-ю, Алимардон бурнини жийирди.

«...Тўпори ёввойи-ку! – У ғижиниб юзини бурди. – Хали шу хайвон менинг ўғлимга ота бўлиб юрибдими?...»

Алимардон истехзоли илжайиб кўйди-да, кўлини тортиб олди. Кабир ҳамон ундан кўз узмай турар, чамаси, қаерда кўрганини эслай олмасди.

От бегона одамни сизди шекилли, чирок нурида йилтираб турган катта-катта кўзларини олайтириб, бошини силтаганча, пишқириб юборди.

– Тек! – Кабир ингичка, кескин овоз билан хайқириб, жиловни тортиди. – Қани, меҳмон, марҳамат, – деди тоғликларга хос тавозе билан.

Алимардон у жилмайганида ингичка мўйлови остиданги оппоқ тишлари яраклаб кетганини кўрди.

– Тўйга бормадингиз-ку! – деди боядан бери уларни жимгина кузатиб турган Шодивой.

Кабир жиловни маҳкам ушлаганча унга бурилиб қаради:

– Ойнатоққа чикқандим. – Кейин у Алимардонга қаради-да, тагин қайтарди: – Марҳамат!

– Бўлмаса мен тўйхонага қайтаверайми?

Алимардон Шодивой ўзидан рухсат сўраётганини анчадан кейин тушунди.

– Бораверинг! – деди қайрилиб карамай.

Улар пастак эшикдан эгилиб, ҳовлига киришди. Тагин чакмоқ чакди. Ҳовлидаги беш-олти туп олмаларнинг ёмғирдан қизарган шохлари, этакдаги коронғи отхона бир зум ёришиб кетди.

Унинг юраги гупиллаб ура бошлади. Тубсиз алам, нафрат, алланечук ўкинч туйғулари аралашиб, унинг вужудини ларзага солар, ҳеч нимани кўрмас, тусмоллаб қадам ташлаб борарди. Кабир отни кўйиб юборди-да,

Ўзи олдинга ўтиб, йўл бошлади. Деразадан тушиб турган кизгиш нурни кесиб ўтиб, эшик олдига боришди.

– Қани, – Кабир эшикни очди. – Бемалол кираверинг.

Алимардон ҳамон ўзини босиб ололмас, чалкаш ўйлардан боши ғувиллаб, кўз ўнги хиралашиб кетган эди. Бора-бора у ўзини босиб олди. Кавшандозда туриб, бир лаҳза уй ичига назар ташлади. Пастак шифтга гулдор коғоз кокилган, ўртада осилиб турган кичкинагина лампочка ожиз нур сочар, токчалардаги чойнак-пиёлалар, қакир-кукурлар ялтираб кўринарди.

Алимардон энди энгашиб, туфлисининг боғичини ечаётган эди, ичкари томондаги эшик ғийқиллаб очилди-да, дўмбоккина бола югуриб чиқди.

– Ада! Ада! – деди у янгроқ, ингичка овоз билан.

Алимардон кўпдан буён излаб юрган нарсасини бирданига топгандай беихтиёр қадини ростлади. Бу овоз, ўзи ҳали ҳеч қачон эшитмаган, аммо ўзига шу қадар кадрдон бўлган янгроқ овоз унинг кулоқларига ўқдай кирди.

Бола майкачан бўлиб олган, қоп-қора кўзлари шодликдан порлар, пешанасидаги бир тутам сочи ўзига қуйиб кўйгандай ярашиб тушган эди.

– Ада! – деди бола тағин ўша янгроқ оҳангда. Кейин кўлчаларини кенг ёзганча чопиб кела бошлади. Шу топда у онасининг оғзидан дон олаётганда қанотларини пирпиратиб турган қушчага ўхшарди.

Кабир кавшандозда чўнкайиб олганча кулочини кенг ёзди.

– Қани! Қани, оташ болам, бобош болам! Ачом! Ачом!

– Ато-ом! – деди болақай ҳам ширин тил билан.

Ўғли қучоғига келиб урилиши билан Кабир даст кўтариб олди-да, юз-кўзларидан ўпа бошлади. Болақай дадасининг мўйлови текканидан қитиғи келган бўлса керак, ҳадеб кикирлар, бошини орқасига ташлаганча қотиб-қотиб қуларди.

Алимардон суратдай жонсиз бўлиб колган, кўзлари ўтдай ёниб, уларга тикилиб турарди.

– Қани, амакингга салом бер-чи. – Кабир болани ерга кўйиб, мактангандай Алимардонга қараб кўйди. – Катта йигит-да, бу! Ҳар куни дадасининг ишдан келишини пойлаб, ухламай ўтиради.

Аммо болакай Алимардонга ётсираб қараб кўйди-да, катталардай кошени чимириб, хурпайиб олди.

– Вой, тентаг-эй, салом беришни эсингдан чиқариб кўйдингми? – Кабир қулди. Кейин Алимардонга қараб илтифот қилди. – Қани, ечининг, чиқинг. Мен отни арқонлаб кўяй. Ҳаммаёқни пайхон қилиб ташлайди. – У ичкаридаги эшикка қараб қичқирди: – Ҳой, онаси, меҳмон келди!

Кабир чиқиб кетиши биланок Алимардон беихтиёр болага талпинди.

– Шавкат! – деди пичирлаб. У бутун борлиғи билан болага талпинар, шунча йилдан бери юрагининг тубида ожиз титраб турган нозик бир тор бор овози билан жаранглай бошлаган, энг баланд авжига чиқиб, вужудини ларзага солар, турган ерида япроқдай қалтирар эди.

Алимардон бир қарашдаёқ оталик туйғуси билан шу бола Шавкат эканини, ўзининг ўғли, ягона овуноғи эканини аниқ билиб олганди.

У туфлисини ҳам ечмай, наmatга оёқ кўйди. Икки кўлини олға чўзиб қақирди:

– Бери кел-чи, – деди овози титраб. – Менга ўғил бўласанми?

Бола ундан ҳурқкандай ёнламаси тисарилиб-тисарилиб, токча олдига бориб қолди.

Алимардоннинг кўксини тўлдирган бир нидо бўғзидан отилиб чиқди:

– Шавкат!

Бола алланарсани сезгандек, шартта бурилиб каради, Алимардон унинг кўзларида ўзининг кўзларини аниқ кўриб, кичкириб юборди:

– Ўғлим!

Лекин шу ондаёқ ваҳима тўла яна бир кичкирик бурилиб қарашга мажбур қилди уни. Бу оҳ чекишмиди, кўркинч тўла нидоми, хар холда, юракни ўртаб юборувчи бир ун эди. Алимардон котиб қолди. Остонада одми кўйлак кийиб олган, бош яланг Муқаддам турарди. Унинг кўзлари катта-катта очилиб, ранги қув ўчиб кетган эди. Ҳа, бу Муқаддам эди. Бир вақтлар унинг ўзиники бўлган, ҳозир эса бир олам нарига кетиб қолган бегона Муқаддам эди!

Алимардон боши айланиб кетаётганини, кўз ўнгида хира ҳалқачалар пирпираётганини сезиб турар, ҳозир бир офат бўлишини, аллақандай даҳшат рўй беришини билар, аммо тили калимага келмас эди.

– Ўғлим! – деди у ниҳоят пичирлаб. Томоғи хиппа бўғилиб, гапиролмай қолди. Телбалардай силтаниб Шавкатга талпинди. – Шавкат, – деди титрок қўлларини чўзиб. – Кел, болам. – У Шавкатнинг қаршисида чўккалаб, қучоғини очди. – Кел, ўғлим... – деди пичирлаб. – Битта бағримга босай.

Бола лабини буриб тисарилди. Муқаддамнинг этагидан ушлаб, орқасига яширинди.

Бу қандоқ бедодлик! Бу қандай жазо! Ўғил ўз отасидан тонса! Шу ондаёқ даҳшатли бир ҳақиқат унинг юрагини қиймалаб ташлади. Нега тонмасин? Ўзи ҳам қачондир боласидан кечган эмасмиди?

Алимардоннинг шунча йиллардан бери тош бўлиб кетган дийдаси бирдан эриб окди. Ҳа, у қўпдан бери – Муқаддам кетиб қолганидан бери битта дард билан яшар эди. Бу дард кундузлари ҳаёлини, кечалари уйқусини олиб қочар эди! Энди билса – бу оталик дарди экан. Ин-

сонликнинг қўл етмас баланд чўккиси экан! Мана, ўша дарднинг малхами! Мана, ўгли! Мана! Шундоқкина олдида турибди!

У Шавкатни маҳкам бағрига босиб олди. Унинг юз-кўзидан алланечук таниш бир бўй – ўз хиди анқиб турган сочларидан ўпа бошлади. Бахтиёр бир туйғудан тўлғаниб жилмайди.

– Тентагим,... Мен сенинг отангман, билдингми, отангман!

Шавкат бирдан лаблари бурилиб, йиғлаб юборди.

У чирқиллаб йиғлар, онасига талпинар, аммо Алимардоннинг кучоғидан чиқиб кетолмас эди.

– Йиғлама, Шавкат... – деди у пичирлаб. Боланинг юзларидан ўпа бошлади.

Шавкат баттар юлкиниб, оёк-қўлларини силкитарди.

Тўсатдан Алимардон ўғлига озор бераётганани тушуниб колди. Ички бир куч мажбур қилдими, қўйиб юборди.

Шавкат йиғлаганча яна онасининг этағига ёпишди. Мукаддам ҳамон тошдай қотиб турар, эси оғиб қолганга ўхшар эди.

Шавкат онасини қўйиб юборди-ю, чопқиллаб нариги уйга кириб кетди. Алимардон унинг силкиниб бораётган дўмбок қўлчаларини кўрди. У боланинг кетидан уч-тўрт кадам юрди-ю, тўхтаб колди. Шундагина бу бола ҳеч қачон ўзиники бўлмаслигини ҳис қилди.

– Шавкат! – У очиқ қолган эшикка қараб охирги марта сўниқ, умидсиз овозда пичирлади-да, ҳаммаси тамом бўлганини тушунди.

Шартта бурилди-ю, телбаларча икки ҳатлаб остонага тушди. Унинг кўзлари олайиб кетган, аммо ҳеч нимани кўрмас эди.

Эшикни тарақлатиб очди-да, ҳовлига отилди. Зимистон қўйнида Кабирга урилиб кетганини ҳам, югуриб бориб машинага ўтирганини ҳам сезмади.

Машинани кескин бурди-да, дарё-дарё сув оқаётган тор кўчадан елдириб кетди.

Машина шиддат билан қалтис тоғ йўлидан учиб кетди. Бир зумда кишлокнинг тош деворлари орқада қолди.

Кўкда момакалдирок фарёд солди. Чакмокнинг бир лахзалик совук нури ғамгин бош эгиб турган тоғларни, ёмғирдан ялтираб кетган қизғиш қояларни, йўлнинг шундок чеккасидан тик тушиб кетган жаҳаннам жарлигида илондай биланглаб оқаётган сойни ёритиб ўтди. Аммо унинг кўзлари ҳеч нимани кўрмас, тасавурида факат бир нарса – ўз отасидан ётсираб йиғлаб, уйга қочиб кириб кетган Шавкат, унинг силкиниб бораётган дўмбок қўлчалари турар, аламдан вужуди қалтираб, оёғи оғриганига қарамай, бор кучи билан газни босар эди...

Машина шиддат билан елиб, икки четига омонат панжаралар ўрнатилган тахта кўприкдан ўтиб кетди. Кўприк ёғочлари лопиллаб, аянчли ғийкиллаб қолди. Йўлнинг энг хавфли жойи – энг чуқур жарлик яқинлашиб келарди.

Алимардон ҳамон газни босар, барбод бўлган умидлари ҳаққи, хазонга айланган умри ҳаққи, барча аламлари ҳаққи кўзларига ёш қуюлиб келарди. Нимаси қолди унинг! Нимаси қолди ахир?! Сахнами? Шон-шуҳратми? Нима қолди ўзи! Нима?! Охирги, энг охирги умиди, танҳо суянчиғи юз ўғирди-ку ундан. Тағин нима керак энди?!

У ҳамон шиддат билан елиб бораркан, кўз ёшидан томоғи хириллаб, охирги марта пичирлади:

– Ўғли-им!

Тўсатдан у кўнгида хушнуд бир енгиллик сезди. Қалби сокин туйғуларга тўлиб-тошгандай бўлди-ю, руль чамбарагини чирпирак қилиб чапга буриб юборди.

Машина бир ёнбошга оға бошлади. Шундагина у хато қилаётганини, ёмон иш қилаётганини тушуниб қолди.

Кўзлари дахшатдан олайиб, тормозга ёпишди. Аммо машина аллақачон жаҳаннам лабига бориб етган эди.

Зум ўтмай дахшатли сурон тоғ-тошларни ларзага солди. Ғамгин қоялар қилиб қўйган гунохидан ўзи кўрқиб кетгандай инграб юборди... Бир нафас ҳаммаёқ жим бўлиб қолди.

Тоғ бағрига қанчадан-қанча сирларни яширишга ўрганиб қолган оксокол чўққилар кўклами бекор ўтиб ҳазон бўлган боласининг қисматига ачиниби, бошини қуйи қолди.

Қоп-қоронғи дара устида булутлар узок аза тутди.

* * *

Эртасига кечқурун Қонқус ёқасида – Алимардоннинг энг бахтиёр, энг покиза дамлари – болалик йиллари кечган ўша анҳор ёқасида жимгина мудраб ётган гўристонда яна бир қабр мунгли дўппайди. Ҳассақашлар гўристондан чиқиб кетаётганида янги мазорнинг ёмғирдан ивиган майин тупроғи уларнинг ортидан унсиз жавдираб қолди.

...Ўша куни кунботар олдида ҳаво очилиб кетди. Уфққа қуёш қон сачратиб юборди. Анвар қабр устида узок ўтирди. Унсиз йиғлади. Негадир шу окшом офтоб жуда қийналиб ботди. Уфқ этагида узок осилиб турди-да, охири умиди узилгандай, секин-секин ер ортига чўқиб кетди.

Яна бир неча кундан кейин яйраб-яшнаб баҳор келди. Гўристон ёнидан кескин бурилиб оқаётган Қонқус тошқин сувларини бағрига сиғдирилмай шовуллай бошлади. Ложувард осмон маконига қайтаётган турналарнинг қийқириғи билан тўлиб кетди.

Қабристон чеккасидаги қатор-қатор тераклар япроқ ёзиб, ой нурида ҳазин шивирлади.

Тонг отиши билан жуфт-жуфт бўлиб олган кушлар безовта чирқиллаб, инига хас-хашак ташиб қолди. Осмону фалакда якка-ёлғиз тўрғай нола чекди.

Сахий кўклам кўп қатори Алимардоннинг қабрини ҳам чечакларга буркади. Майсалар орасида очилган биттагина кизғалдоқ тонг шудрингига қадаҳ тутди. Эрта-индин тўкилиб кетиши, ўзидан на бир муаттар бўй, на мева колишидан бехабар ял-ял ёнди...

1969 йил

ЧЎЛ ҲАВОСИ

*«Хатлар юрак каптари,
Хатдир кўнгил дафтари»*

(Халқ кўшиғидан)

БИРИНЧИ ХАТ

Зиёда!

Нега хат ёзмай кўйдингиз? Ўқишларингиз яхшими? Кечаси билан станциядан ғишт ташидик. Мана, охирги юкни ҳам келтириб ташладиму хат ёзишга ўтирдим. Қизик, тун бўйи ишласам ҳам чарчоқ сезмаяпман. Кипригимга кўнган уйку гардини тонг шабадаси ювиб юборди.

Сиз хали чўл баҳорини кўрганингиз йўк... Мана, ҳозир хат ёзаяпман-у, тўхтаб узоқ-узоқларга, осмоннинг чинни товоғи тўнтарилган уфқларга тикилиб қоламан. Ҳаммаёк лолазор! Каттакон кизил алвон ердан бир қарич баландда секин-секин силкиниб тургандай.

Зиёда, тонг юлдузини кўрганмисиз? Менга ўхшаб соатлаб тикилиб ўтирганмисиз унга? Мен уни ҳар кунни кўраман. Бундан ярим соатча аввал қора бахмалга кадалган оппок дурдек ялт-юлт этиб кўз қисишаётган юлдузлар мудраб-мудраб охири сўнди. Уфқда биттагина ёрқин юлдуз қолди. Бу – тонг юлдузи. У ердан кўзини узмай узоқ порлаб турди. Мен ҳам ундан кўзимни узолмадим...

Қачонлардир шу юлдузни бир чўпон йигит ерга олиб тушган дейишади. Чўпон маликага ошиқ бўлиб қолибди-ю, ишк йўлида ўлимга ҳам рози эканини айтибди. Шунда малика унга бажариб бўлмайдиган шарт қўйиб, осмондан тонг юлдузини узиб тушишни талаб қилибди.

Ошиқнинг дўстлари кўп экан. Аммо ҳеч ким бу ишда унга ёрдам беролмабди. Шунда онаси йигитга ўзининг соч толасидан ердан юлдузгача етадиган аркон тўкиб берибди. Йигит арконга осилиб чиқиб, юлдузни узиб тушибди. Аммо малика унга хиёнат қилиб, аллақачон эрга чиққан экан. Ошиқ дили вайрон бўлиб, юлдузни яна жойига чиқариб қўйибди. Айтишларича, юлдуз ҳам маликадан нафратланадиган бўлиб қолган экан. У малика уйкуга кетиши билан чўғдек порлай бошлар, уйғониши билан яна сўниб қоларкан. Ўшандан бери, тонг юлдузининг қачон чиқиб, қачон ботишини ҳеч ким билмайди дейишади.

Негадир, ҳар гал тонг юлдузини кўрсам шу афсонани эслайман-у, кўз ўнгимда сиз гавдаланасиз. Назаримда у кун сайин эрга яқинлашиб келаётгандай, куёшнинг илк нурларига осилиб, пастга тушиб олмоқчи бўлаётгандай туюлади.

Балки сиз бу сатрларни ўқиганингизда ҳалиям ёш болалигим қолмаганидан, ҳалиям аллақандай афсоналарга ишониб юришимдан қуларсиз. Нима ҳам дердим... Одатимни биласиз-ку...

Зиёда! Ўтган куни кизик воқеа бўлди: Ҳафиз келди! Ҳа, Ҳафиз, бутунлай келди.

Кечкурун станцияга боргандим. Цемент ортиб бўлишгунча димикиб кетган кабинанинг иккала эшигини ланг очиб қўйдим-да, зинага ўтириб олиб папирос чека бошладим. Кечирасиз, Зиёда, сизнинг бир сўзингиз билан чекишни ташлаб юборгандим, лекин нима қилай, яна чекишимга ҳам ўзингиз сабабчи бўляпсиз! Вокзал перрондаги каттакон осма соат тагида эрга кўз тикиб, сочларингизни торткилаб ўйнаб турганингизни эсласам, ўзим ҳам билмай чека бошлайман...

Хуллас, цемент ортишаётганида машина зинасига ўтириб олиб ҳаёл сурардим. Кимдир нариги эшикдан қичқариб қолди.

– «Бўстон» совхозига борасизми, шофёр ака?

– Ҳа, – дедим қарамай. Ўғирилсам, у хаёлимни ўғирлаб қўядигандай туюлди.

Йўловчи чамадонини олиб келгунича кетиб қолмаслигимни илтимос қилганида ҳам қайрилиб қарамай, бош силкиб қўя қолдим. Юкни ортиб бўлишгунича атрофни айланиб келдим. Йўловчим аллақачон кабинага чиқиб олган экан. Каттақон қора чамадонига суянганича хаёлга чўмиб ўтирарди. Эшикни тарақлатиб ёпганимда менга бир қараб қўйди. Қаради-ю, сесканиб кетди. Беихтиёр қаддини ростлади. Бир қўли билан чамадонининг бандига, иккинчиси билан эшик туткичига ёпишди, ғира-шира қоронғи бўлса ҳам унинг ранги ўчиб кетганини кўрдим. Ҳайрон бўлиб тикилиб қардим: Ҳафиз! Қора кепкасини қошигача бостириб олибди. Бирпас иккиланиб турдим-да, моторни юргизиб юбордим. Машина ўйдим-чуқур йўлда ҳақкалаб юра кетди. Катта йўлга чиқиб олгач, Ҳафизга қараб қўйдим. У ҳамон эшик туткичини қўйиб юбормай олдинга тикилиб ўтирарди. Мен ўзимни босиб олдим. Ҳозир уни мендан хавотирланиб ўтирганини тушуниб, турганим учун хотиржам қилиб қўйгим келди.

– Тузукмисиз, оғайни?

Ҳафиз кўз кирини ташлаб, секин бош силкиб қўйди. Фараларни ёқдим.

– Курилишга келяпсизми?

– Ҳа. Ёрдамчилар керак деб эшитдим...

– Рост, бизга ҳаммаям керак. Ёрдамчилар ҳам, инженерлар ҳам...

Ҳафиз менга ялт этиб қаради. Тезликни оширдим. Очик деразадан кираётган шамол сочимни тортқилай бошлади.

– Ўкишингиз нима бўлди? – дедим ўзига қарамай.

У жавоб бермади.

Бир чакиримча юргач, машинани асфальт йўлдан ўнгга буриб, пастликка тушиб кетдим. Ҳафиз деразадан бошини чиқариб, олдинга қараб борарди.

– Совхозга машина кўп юрадими?

– Кечаси билан тинмайди... Тўғри Тошкентдан келяп-сизми?

– Ҳа.

– Қалай?

– Ёмон эмас!

Савол-жавоблар шу билан тамом бўлди. Мен кўп нарсани билгим, айниқса, сизни Зиёда, сизни сўрагим келарди. Начора сўрамадим, ёнимдаги Ҳафиз ўша Ҳафиз эди...

Моторнинг бир текис гувуллашига кулоқ солиб боравердим. Қоронғи куюклашиб, юлдузлар ҳам уйғониб қолди. Газ бердим. Машина пишкириб олдинга интилди. Зулмат титраб-қақшаб чекина бошлади. Машина чироклари алланимани пайпаслаб топиб олмоқчи бўлгандек дам йўлдан ташқарига чиқиб кетади, дам осмонга сапчийди... Уйдим-чўнқир жойдан ўтиб олгач, анча текис кетдик. Яна осмонга тикилдим. Тугмачадай келадиган жажжигина юлдуз учди. Бир зумда юлдузнинг ўзи ҳам, орқасидан эргашиб келаётган ўк ёйдек ингичка изи ҳам зулмат қўйнига сингиб кетди.

Эсингиздами, Зиёда, қайикда сайр қилиб юриб осмонга тикилишни яхши кўрардик. Ўшанда ой ҳам, юлдузлар ҳам жуфт-жуфт бўлиб кўринарди кўзимизга: бири осмонда, бири кўлда...

Рулни бўш тутганча борарканман, шуларни ўйлардим. Ҳафиз бўлса хамон кош-қовоғини уйиб ўтирарди. Бир соатча юргач, совхозга етиб бордик. Машинани ётоқхона эшигида тўхтатдим.

Кабина эшигини очдим.

– Тушинг.

Ҳафиз зимдан қараб қўйди.

– Мени қаерга олиб келдинг?

– Ётоқхонага... – Ҳафизнинг чамадонини олиб, зинадан сакраб тушдим. – Қани, тезроқ бўла қолинг.

Ҳафиз зинага оёқ қўйиб, бир лаҳза туриб қолди.

– Кадрлар бўлими қаерда?

– Эртага учрашасиз...

Ҳафиз бошини куйи солиб, кетимдан эргашди. Хонамга кириб, чироқни ёқдим. Ҳафиз эшик ёнида қимирламай тураверди. Чамадонини каравот тагига суриб қўйдим.

– Кираверинг.

Ҳафиз кепкасини ечди.

– Кадрлар бўлимига боришим керак.

Кулиб юбордим:

– Кадрлар бўлими ухлаб ётибди.

Ҳафиз стулга ўтирди.

– Бемалол ечиниб ётаверинг, – дедим каравотга имо қилиб. – Кеч бўлиб қолди. Йўл юриб чарчагансиз.

Ҳафиз ишонмай, зимдан қараб қўйди.

– Сен-чи?

– Мени қўяверинг. Айтаяпман-ку, толиккансиз. Дам олинг.

Ҳафиз бошини куйи солди. Узок жим бўлиб қолди.

– Ечинаверинг, – дедим кистовга олиб.

Ҳафиз каравотга ўтириб, қўнжли ботинкасининг ипини ечди. Пиджагини ечиб ташлаб, шифтга узок тикилиб ётди. Кейин ўрнидан туриб кетди. Елкамга қўл ташлади.

– Сен... сен... энди билсам, дуруст йигит экансан.

Нима қилишимни билмай қолдим. У бўлса ҳамон қўйиб юбормайди. Титроқ овоз билан ҳадеб такрорлайди.

– Билмаган эканман. Сен... сен...

Ниҳоят у ўзини босиб олди. Каравотга ўтириб, папирос тутатди.

– Менга қара, Ботир, нега мени чўлга ташлаб келмадинг? Ярим йўлга келганда машинадан тушириб юборсанг бўларди-ку? ...

– Қўйсанг-чи! – дедим хунобим ошиб. – Бунақа ўй етти ухлаб тушимга киргани йўқ. Чой ичасанми?

Ҳафиз чуқур уф тортди.

– Йўқ. Ҳали станцияда овкатланиб олганман.

– Бўлмаса, дам ол.

Ҳафиз яна ўтириб олди. Деразани очиб юбордим. Чигирткаларнинг нағмаси енгил баҳор шабадасига мингашиб, хонага ёпирилиб кирди. Чирмандадай кизгиш ой тирмаша-тирмаша бакатеракнинг устига чиқиб олди. Олисларда қатор тизилиб келаётган машиналарнинг чироғи кўринади. Деразадан ташқарига тикилганимча хаёл сураман.

Ҳафизнинг ҳозирги гапларига ҳайрон бўламан... Қизик, оддий қора қарға ҳам икки юз йил яшаркан. Одам шу парранданинг ярим умрини кўрадим, йўқми-ю, баъзи бировлар арзимас, ўткинчи икир-чикирлар учун бир-бирини жазолаш, ўч олиш керак деб ўйлашади. Нахотки, инсоннинг инсонга оқибати шунчалик бўлса?!

... Бир вақт қайрилиб қарасам, Ҳафиз ҳалиям бошини қафтлари орасига олиб, мунғайиб ўтирибди.

– Ухламайсанми?

Ҳафиз бошини кўтарди.

– Уйқим келмаяпти...

Қистаб ўтирмадим. Ўрнидан туриб ёнимга келди. Деворда осиглик турган суратингизга узоқ тикилиб қолди. Мен ҳам тикилдим.

– Ботир, сен Зиёдага муносибсан, – деди у хаёлчан пичирлаб.

– Қўйсанг-чи, йигитлар бир-бирини мактаса ярашмайди.

Ҳафиз бошини оғир силкиб қўйди.

– Тўғри...

– Зиёдани кўрдингми? Яхши юрибдими? – дедим унинг гапини бўлиб.

– Ҳа, юрибди. – Ҳафиз хўрсиниб кўйди.

Анчадан кейин секин сўради:

– Зиёда билан болаликдан бирга ўсганмисизлар?

Нима дейишимни билмай қолдим. Унга Ботир билан мактабдош эдик деган бўлсангиз керак. Рост, сиз қизларнинг одатингиз шунақа бўлади. Севгилингизни акам ёки қариндошим деб таништираш.

Сизни ёлғончи қилиб қўймаслик учун ўзим ёлғон гапирдим.

– Ҳа, синфдош эдик.

Ҳафиз анчагача лабларини қимтиб ўтирди. Шу топда унинг ҳориганини, қаттиқ ҳориганини сездим.

– Ётинг, Ҳафиз, – дедим елкасига қўлимни ташлаб. – Эртадан ишга тушиб кетасиз. Дам олволинг...

Ҳафиз ҳорғин кўзлари билан бир қараб қўйди-ю, каравотга ётди. Мен бўлсам анчагача ухлай олмадим. Сиз билан танишувимиз, нурга чўмган хиёбонлар, гўзал фонтан – ҳаммаси бирма-бир кўз олдимдан ўтди.

Зиёда, шунча вақт бирга бўлибмиз-у, бир нарса ўртамизда сир бўлиб қолаверибди. Сиз мени танишган кунимиздан бошлаб биласиз. Аммо мен сизни танишмасимиздан анча олдин кўрган эдим. Сиз Ҳафиз билан менинг ўртамада қандай можаролар бўлиб ўтганини ҳам билмайсиз.

Мен иккинчи курсни битирганингизда сизни танигандим. Бахт кишига йўлдошдек эргашиб юрса ҳам, баъзан уни ўзинг кўрмас экансан. Ўша баҳор оқшомида шу гап ҳақиқатан ҳам рост эканига ишондим. Ўша куни мен ўз бахтимни – сизни учратдим.

Эсингиздами, шу куни ўтириш қилган эдингиз. Мен ўша кечангизнинг чакирилмаган меҳмони бўлдим. Уйин-

гизга кира олмасам ҳам сизни хаёлан кутладим. Ўшанда такси хайдовчиси бўлганимга ҳам туриб-туриб суюниб кетаман.

Бир куни институт ёнидан кўк чирок ёқиб ўтиб кетаётган эдим, каттакон гулдаста кўтариб олган юм-юмалок киз шоша-пиша йўл ўртасига чиқиб, кўлини кўтарди. Тўхтатдим. Қиз орқа эшикни очди-да, кичкирди:

– Юр, Зиёда!

Бўйчангина киз атлас кўйлагини ҳилпиратиб зинадан югуриб тушди. Унинг табассум ёйилган чехрасига тикилиб туриб, юрагимда аллақандай нозик титрок уйғонди. Менинг ғалати одатим бор эди: кизлардан уялардим. Нотаниш киз у ёқда турсин, танишларига ҳам гапимни эплаб гапира олмасдим. Аммо хаёлимда гўзал бир кизни севишни орзу қилиб юрардим. Ўша атлас кўйлакли кизни кўрдим-у, хаёлимдаги гўзал шу бўлади, деган фикр миямга каттик ўрнашиб колди.

Бу – сиз эдингиз!

Сиз орқа ўриндикка, дугонангизнинг ёнига ўтирдингиз.

– Бодомзор кўчасига! – деб буюрди дугонангиз.

Такси олачалпоқ сув сепилган асфальт кўчадан олиб кетди. Машинани хайдаб боряпман-у, пешонамнинг тепа-сидаги кафтдек кўзгуга ўқтин-ўқтин қараб кўяман. Унда сизнинг аксингиз кўринади. Ҳа, сиз бахтиёр эдингиз. Қуралай кўзларингизда ўт бор эди. Дугонангиз бўлса, тинмай гапириб борарди:

– Ойимларни зўрға кўндирдим. Тавба, бугун Зиёда-нинг туғилган куни, зиёфат қиляпти десам сира ишонмайдилар. Қизларни олиб қочиб кетадиган замонлар ўтиб кетган десам, бирам уришиб бердиларки!

У хандон отиб кулди. Сиз бўлсангиз, индамай жилмайиб борардингиз. Бора-боргунча бир оғиз ҳам гапирмадингиз. Мен ҳам ўгирилиб қарашга ботина олмадим.

Бодомзор кўчасига бурилишим билан яна дугонангиз буюрди:

– Тўхтаг!

Икковингиз тушиб кетдингиз. Тротуар четидаги арикчадан хатлаганингизни, хомсувоқ қилинган пастак деворга ёнбошлаб турган жийда шохлари остидан илдам ўтиб, зангори эшик ёнига борганингизни кўриб турдим. Сиз аввал дугонангизни киритиб юбордингиз. Кейин ўзингиз ҳам ичкарига кириб кетдингиз. Лоақал бир марта қайрилиб қарамадингиз. Машина эшигига тирсагимни кўйганча, узок тикилиб қолдим. Аллақандай куч мени ичкарига – сиз кириб кетган эшикка чорларди.

Куёш ҳам жийда шохлари орасидан бир мўралади-ю, девор орқасига ўзини ташлаб юборди. Жийданинг қумушсимон япроқлари лов-лов ёна бошлади. Тўдалашиб юрган булутлар атлас либос кийиб олгандек...

Бу ерда қанча турганимни билмайман. Аллақим келиб такси бўшми, деб сўради. Яна биров вокзалга олиб бориб қўйинг, деб ялинди. Ҳаммасига ҳам «бандман» деб қўя қолдим. Ўз хаёлим, сўнгсиз хаёлларим билан банд эдим... Бир вақт қарасам қоронғи тушиб қолибди. Ичкаридан ҳеч ким чиқмади. Фақат сал ҳириллаган товуш билан айтилган ашула овози келиб турарди.

«Радио қўйишяпти» деб қўйдим ўзимча. Яна анча ўтириб қолдим. Истар-истамас моторни юргиздим. Орқага бурилдим-да, машинани секин ҳайдаб кетдим.

Марказий кўчага чиқиб, тўхташ жойига бориб турдим. Ўзимдан ўзим хунобим ошиб, папирос тутатдим.

Беш-олти қадам нарида бир йигит тез-тез юриб келди.

– Чектиринг.

Гугурт ёкиб тутдим.

– Раҳмат. Бўшмисиз?

Индамасдан бош силкиб қўйдим.

– Бир минут...

Йигит шундай деди-да, кўча четидаги магазин томонга югуриб кетди. Бир оздан кейин уч киши бўлиб қайтиб чиқишди. Ҳалиги йигит бир тўрхалта шампан виноси, арок шишаларини кўтариб келиб, олдинги ўриндикка ўтирди. Шериклари орқага жойлашиб олишди.

– Қаерга борасизлар? – дедим моторни юргизиб.

– Бодомзор кўчасини биласизми?

Машинани елдириб кетдим. Анчагача ҳеч кимдан садо чикмади. Ниҳоят, орқада ўтирганлардан бири кулиб кўйди.

– Келин болани – Зиёдахонни табриклар эканмиз-да, бугун, Ҳафиз?

Ёнимдаги йигит илжайди. Беихтиёр орқага ўгирилиб қарадим. Боши машина шифтига тегай деб турган новча йигит ингичка бўйнига ярашмаган учбурчак бағбақасини лиқиллатиб дўриллади:

– Келин болалардан биттасини десанг-чи, нима киласан Ҳафизни камситиб.

Учқовлари хахолаб кулишди. Ҳафизга биринчи марта диққат билан тикилдим. Лабининг чеккасида йилтиллаб турган бир жуфт тилла тиши совуқ кўриниб кетди кўзимга. Индамай кетавердим. Наҳотки, булар ўша қиз ҳақида, Зиёда ҳақида гапираётган бўлса, деган савол ич-этимни кемирарди.

Улар эшигингиз ёнида тушишди-да, сизларникига кириб кетишди.

... Шу кеча навбатчи эдим. Такси билан шаҳар кўчаларида узоқ айланиб юрдим. Қаерларга борганимни, кимларга каёққа элтиб қўйганимни ҳали ҳам яхши эслай олмайман. Хаёлимда бу уйдан узоқлашиш керак, яқин келмаслик керак, деган фикр ҳукмрон бўлиб қолганди.

Кечирасиз, Зиёда! Унда мен сизни билмасдим. Дўстлари шундай экан, ўзи ҳам ҳаётга енгил қарайдиган кизлардан бўлса керак, деб ўйлагандим. Аммо орадан

икки кун ўтгач, яна ўша кўчага, жийда тагидаги пастак зангори эшик ёнига боришга мажбур бўлдим. Ўзим ҳам нималигини билмаган сирли куч мени шу ерга судраб келарди.

Зиёда! Эшигингининг ёнида ўсадиган жийдани биласиз. Аммо сиз эхтимол унга эътибор бермасиз. Шунақа бўларкан, ўзи. Одам ўзига таниш, қардон нарсаларни ҳар куни кўравериш шу қадар кўникиб кетадики, эътибор ҳам бермай кўяди. Пайти келиб, улардан узоқлашиб кетсанг, шундагина қалбингда чидаб бўлмас оғрик сезасан. Гўё қардон нарсалар туғён кўтариб, ўз хотирасини талаб қилади...

Биласизми, Зиёда, мен ўша жийдани сиздан кўра яхшироқ танийман. Унинг ҳар бир япроғи, ҳар бир булоғи менга сирдош. Мен ҳар куни унга узоқ-узоқ тикилиб ўтирардим. Сизнинг уйдан чиқишингини, мен учун азиз бўлиб қолган сиймонгини бир марта кўриб қолишни орзу қилиб кутардим.

Сиз бўлсангиз китобларингини қўлтиқлаганча уйдан чиқардингиз-да, ҳеч қаякка карамай, автобусга ўтириб, жўнаб кетардингиз. Кўнглимда шу тобда сизни тўхтатсам, ақалли бир оғиз гаплашсам дердим-у, лекин сўз қотишга, йўлингизни тўсишга хайиқардим.

Ишонасизми, сизни уч ойгача ана шундай кузатиб юрдим. Яна бир бахтли тасодиф рўй бермаганида билмадим, қанчагача чўзиларди экан, бу ҳол?

Бир куни одатим бўйича машинани тўхтатиб, институтдан чиқишингини кутиб турганимда, ўзингиз келиб қолдингиз. «Бўшмисиз?» деб сўрадингиз. Дарров эшикни очдим. Ўтиришингиз билан қулиб сўрадим.

– Бодомзор кўчасигами?

Ҳайрон бўлиб қолдингиз.

– Ҳа, сиз қаердан биласиз?

– Кўчангининг номи чиройли экан, – дедим қулиб.

Сизнинг қошингиз чимирилди, ниманидир ўйланиб қолдингиз. Яна биров юргач, кўпдан бери ўйлаб юрган гапимни айтдим:

– Кечирасиз, Зиёдахон, кечикиб бўлса ҳам туғилган кунингиз билан табриклайман.

Бу гапдан севинарсиз, деб ўйлагандим. Йўқ, хайрон бўлиб қолдингиз. Кўзларингизни катта очиб менга тикилдингиз:

– Нима, кизик одам экансиз-ку! Қаердан биласиз? Танумаган, билмаган одам... – дедингиз-у, жим қолдингиз.

– Нима, танумаган одам табрикласа ёмонми? Яхшини табриклайдилар-да, дедим.

Сиз менга диққат билан тикилиб қарадингиз. Назаримда ўйлаб мени қаерда, қачон кўрганингизни эслай олмадингиз. Кейин:

– Ўзимни танимайсиз-у, туғилган кунимни қайдан биласиз? – деб сўрадингиз.

– Ўша кун сизларни уйга келтириб қўйгандим... Дўстларим қатори бир таксичи Ботир ҳам туғилган куним билан қутлади деб ҳисобласангиз бас.

Шу билан суҳбатимиз уланиб кетди. Институтга қайтишда ҳам ўзим олиб келиб қўйдим. Яна суҳбатлашиб келдик. Ҳа, зачёт дафтарингиз уйда эсингиздан чикиб қолган экан. «Шу дафтар ҳар кун эсингиздан чикиб қолса эди» деб ўйлайман ичимда.

... Зиёда, мен ўша суҳбатнинг ҳар бир дақиқасини эслайман. Шу кун менинг бахт қуёшим кулиб бокқан эди. Кейин нималар бўлганини ўзингиз яхши биласиз.

Ҳар кун институтдан чикишингизни пойлаб турдиган бўлдим. Севишганлар атрофдагиларни ҳеч нимани кўрмайди деб ўйлайди, дейишгани рост. Мен ҳеч кимнинг биз билан иши бўлмапти, ҳеч ким бизни кўрмапти деб ўйлардим. Бундай эмас экан. Бир кун зина ёнида турсам, биров билагимдан маҳкам қисиб тортди. Ўгирилиб қарадим: Ҳафиз.

– Бир минутга мумкинми? – У мени холирок жойга олиб боргач, кўзларини тикандек кадаб таъкидлади:

– Менга қара бола! Пашша бўлма, тушундингми?

Мен тушундим, лекин негадир яна сўрадим.

– Нима?

– Яхшиликча тушунмасанг, бошқачасига тушунтириб кўяман. Бу ердан туёғингни шикиллатиб кол!

– Нима гап ўзи?

– У кизга осилма дейман! Аравакашлигиндан колма! – Ҳафиз жавобимни кутмай кескин бурилди-да, институтга кириб кетди.

Турган жойимда серрайиб колдим. Шу тобда мен ўзимни жуда ожиз хис қилдим. Рост, Зиёда инженер бўлади, Ҳафиз ҳам. Мен бўлсам оддий «аравакаш»... Томоғимга бир нарса тикилиб, у ёкка ҳам, бу ёкка ҳам кетмай туриб колдим. Ёнимга келиб қолганингизни ҳам сезмабман.

– Кечирасиз, – дедингиз жилмайиб. – Анча кутдириб кўйдим.

... Нурга ғарқ бўлган хиёбондан юриб кетдик. Акация япроқларининг титрок соясини босиб борарканмиз, сиз ҳам мен ҳам ўз хаёлларимиз билан банд эдик. Ким билсин балки икковимиз ҳам бир нарсани – оидин истикболимизни ўйлардикми. Сиз йўл-йўлакай менга қараб-қараб кўйдингиз-да, секин сўрадингиз:

– Нега хомушсиз?

Кўзларингизга тикилдим. Сиз беозор жилмайиб турардингиз. Зиёда, биласизми, табассумингизни қуёшга ўхшатгандим. Рост, сизнинг бир марта кулиб бокишингиз хар қандай шубҳани ҳам юракдан суриб чиқарарди.

Бир куни институтдан кўлгача пиёда келганимиз эсингиздами? Сув ўпиб ётган тик қирғокка келиб ўтирдик. Кўл секин-секин мавжланиб турарди. Сув юзига ой қалқиб чиқди.

– Ой тўлибди, – дедим секин.

– Буниси акси, асли осмонда, – дедингиз жилмайиб.

Монанд бир сўз излаб, чехрангизга мафтун ўтирардим.

– Ҳа, акси... Лекин бир-биридан кўз узмайди...

Сиз аста, энгилгина, жуда беғубор кулдингиз. Кўнглим ёришиб кетди.

Шу топда кувнок кулги эшитилди. Кичкинагина кайик сув ховучлаб турган мажнунтол япроқлари орасидан сузиб чикди. Йигит шошилмай эшкак эшар, унинг қаршисида ўтирган оппоқ дуррачали киз эса эгилиб, бармоқларини сувга тегизиб борарди.

Қайик ўтиб кетди, икковимиз унинг кетидан қараб қолдик.

– Зиёда, – дедим тутилиб-тутилиб. – Сиз... Сиз мени шунчаки... Йўқ... Сиз мени ўзингизга лойиқ деб биласизми... ёки ...

У ёғини айтолмадим. Сиз кўзларимга шундай маъноли, шундай губорсиз тикилдингизки... Юрагим гупиллаб ура бошлади. Энтикиб қолдим.

Вужудимни қамраган илиқ титроқни базўр тўхтатиб, сизни бағримга тортдим. Кўзларингизни яшириб, кўксимга бош қўйдингиз-у, негадир йиғлаб юбордингиз.

Агар йигит ҳам, киз ҳам бир-бирини севса, муҳаббатига содик қолса, ҳеч қандай қуч уларни бир-биридан айиролмас экан. Кейинчалик Ҳафиз билан бўлган можароларда ҳам бунга ишондим.

Зиёда! Хатим чўзилиб кетди. Анча вақтингизни олдим, кечирасиз. Ўзим ҳам ҳозир ишга чиқишим керак. Бугундан бошлаб кум ва шағал ташиймиз.

Хайр Зиёда! Жавобингизни қутаман.

ИККИНЧИ ХАТ

Салом Зиёда!

Бетончилар ишни қизитиб юборишди. Шағал етказиб улгуролмаямпмиз. Ажойиб! Чўлнинг кок ўртасида катта-кон интернат биноси кад кўтарди. Унда совхоз ишчиларининг болалари ўқийди. Қандай яхши-а!

Инсон боласи дунёга келганидан кейин, ўзидан ҳеч бўлмаса битта ёдгорлик колдириб кетиши керак, яшашнинг маъниси ҳам шу, дер эди отам. Айтгандай, сиз уни ҳали танимайсиз. Отам урушда юрганида онам бошқа кишига турмушга чиқиб кетган экан. Ўшанда мен уч яшар гўдак эканман... Аммамнинг қўлида ўсдим. Отам қайтиб келганидан кейин бошқа оила курмади. Энди билсам, фақат мени деб шундай қилган экан. Эсимни танишим билан отамнинг ишончини оклашга аҳд килдим. Энди шунга эришяпман шекилли. Ҳар хатида дуо килади. Чўлни бўстон қилишдек катта ишга ҳисса қўшаётганим учун қувонади. Сизлар ўзингизга ҳайкал қуряпсиз, дейди.

... Зиёда! Хатингиз бугун ҳам келмади. Аввал ёзган хатларимнинг биттасига ҳам жавоб олмадим. Сизга нима бўлди, Зиёда! ... Жуда хавотирланиб юргандим. Ростимни айтсам, Ҳафиз келганига хурсанд бўлдим. У сизнинг соғ-саломат юрганингизни айтди. Биламан, кизлар ялинтиришни яхши кўришади. Лекин хатим жавобсиз қолса ҳам ҳар куни хат ёзмасам ниманидир йўқотиб қўяётганга ўхшайман. Мана бугун ҳам ётоқхонага қайтдимۇ ёзишга ўтирдим. Қонталаш осмон хиралашиб, адирлар орқасидан этагини судраб, окшом кела бошлади. Чирокни ёқдим. Хатни нимадан бошлашни билмай, узоқ ўйланиб колдим.

Баҳор ҳавосини биласиз-ку! Бирдан шамол келди. Деразани такиллашиб, дарпардани бошига илганича шўхлик кила бошлади. Шу топда сиз билан узоқ йили баҳорда

лолага чикиб, кирда жала остида қолиб кетганимизни эс-
ладим.

... Мана, ҳозир ҳам момақалди роқ бошланди. Жала
куйиб берди, чи роқ ўчиб колди. Нима килишимни билмай
турганимда чўлга илк бор келганимизда шам ёкканимиз
эсимга тушиб колди. Тумбочкамни титкилай-титкилай
тўрт энликкина шам топиб ёкдим. Унинг хира ёғдусида
хатимни давом эттирдим.

Мен хат ёзяман, шам эса ўзининг нозик тилчаси би-
лан шу сатрларни ялаб-ялаб курияпти.

Хатимнинг шу ерига келганимда деразалар зириллаб
кетди. Яшин шамолда калтираб турган мирзатерак усти-
да илдиз отди. Унинг сут ранг ёғдуси уйнинг бурчак-
бурчакларигача ёритиб юборди. Аммо яшиннинг ёркин
нури шу ондаёк ғойиб бўлди. Шам эса ҳамон чирсил-
лаб-чирсиллаб ёниб турибди. Ҳозир менга ўша улкан
яшиндан кўра, тугаб бораётган ожиз шам минг марта
афзал роқ...

... Муҳаббат кишига ҳаётда ўз ўрнини топиб олишга
ёрдам бераркан. Ҳафиз мени «аравакаш» деб камситган-
нидан кейин чўлга кетмоқчи бўлганимни сизга айтган-
ман.

Эсингиздами, ўша куни ёмғирдан қочиб, темир
йўлчилар саройига кириб, иккаламиз узок суҳбатлашдик.
Чўлга кетишимни эшитиб, ҳайрон қолдингиз. Менга
ишонмагандек бўлдингиз назаримда. Аммо, биз бир-
биримизни тўғри тушуна олардик. Рост, сизни қолдириб
кетиш менга ҳам осон эмасди. Лекин шундай килишим
керак эди... Сиз рози бўлдингиз. Отамни ҳам кўндирдим
бунга. Фақат ишхонада яна озроқ ишлаб туришимни
сўрашди.

Таъбим хира бўлиб, ярим кечада уйга қайтиб ке-
лаётган эдим. Шамол аралаш лайлак қор ёғарди. Ос-
мондан тўзиб тушаётган «товуқ патлари» бир зум ҳам

тўхтамайди, туғён уради. Учкунлар чирок нуридан қочиб қутулишга урингандай тезгина асфальтга қўнади. Охирги трамвайлар судралиб боради. Кимсасиз кўчаларга муздек сукунат кўнган.

Пасткам кўчадан чиқаверишда йўл четида чўзилиб ётган кишига кўзим тушди. Ҳайрон бўлдим. Машинани тўхтатдим. Югуриб бориб қўлимни бўйнидан ўтказиб, бошини кўтардим. Афтини ёруғга солиб кўришим билан яна жойига ётқизиб қўйдим. Бу – Ҳафиз эди. Кечагина мени ҳақоратлаган, менга таҳдид қилган Ҳафиз маст бўлиб, чўзилиб ётарди.

Бориб машинага ўтирдим. Жилиб эллик қадамча бордим-у, яна тўхтаб қолдим.

Ҳамон қор ёғади, совук шамол изғийди. Кўз олдимида яна Ҳафиз пайдо бўлди... Пальтосидан ботинкасиғача қорга бурқалган. Қулоқ, бўйинлари кизариб кетган. Бошида оддий кепка ҳам йўк...

Машинани буриб, орқага ҳайдадим. Ҳафизни кўтариб, орқа ўриндиққа ётқизиб қўйдим.

Отам хавотир ола-ола, энди кўзи илинган экан. Бизларни кўриб, кўркиб кетди.

– Ким бу?

– Ўртоғим, – дедим пичирлаб. – Умрида ичганини кўрмагандим. Билмадим, бу сафар...

Отам афсусланиб, бош чайқаб қўйди. Ҳафизни бир амаллаб ечинтириб ётқиздим.

Ҳафиз эртаси пешинга яқин уйғонди.

– Сув, – деди хириллаб.

Сувни ичиб бўлгач, ёстикка бошини ташлади. Кўзини ярим очиб, бирпас тикилиб ётди-да, сакраб туриб кетди.

– Бемалол ётаверинг, – дедим хотиржамлик билан.

Ҳафизнинг лаби бурилди.

– Мени каерга олиб келдинг? Майна қилмоқчи бўлдингми? Мен сенга майна бўлиб қолдимми?

Ҳафиз болаҳонадор килиб сўка кетди. Ҳеч кимдан бунчалик ҳақорат эшитмагандим. Яхшиямки, отам эрта-лаб ишга кетган эди.

– Виждон борми сизда, Ҳафиз? – дедим бўғилиб.

– Виждонни кўрсатиб кўяман сенга!

Ҳафиз апил-тапил кийинди, гандираклаб чиқиб кетди. Бу ҳақда ўйламасликка ҳарчанд ҳаракат килсам ҳам, кун бўйи таъбим тиррик бўлиб юрдим.

Орадан бир ҳафта ўтар-ўтмас, Ҳафиз ростдан ҳам мен билан «гаплашиб қўйди».

Ҳар куни кечқурун театр майдонидаги тўхташ жойига таксини қўйиб, кафеда овқатланиб чиқадиган одатим бор эди. Бир куни кафедан чиқсам, Ҳафиз эшик ёнида папирос тутатиб турган экан. У мени зимдан кузатиб қолди. Мен бўлсам, таксини ҳайдаб кетдим. Эртасига ҳам уни шу ерда учратдим. Учинчи куни овқатланиб чиқиб, энди машина эшигини очган ҳам эдимки, Ҳафиз келиб ўтириб олди.

– Қўйликка! – деди жеркиб.

– Шаҳардан ташқарига чиқиш мумкин эмас. Вақтида гаражга қайтишим керак.

– Кўркма, сен гўдак билан олишиб ўтиришни ўзимга эп кўрмайман, юравер.

Шу гап учун уни дунёнинг нариги чеккасига обориб ташлашга ҳам рози бўлдим.

– Бўпти!

Машина асфальт йўлдан унсиз учди. Симёғочлар учидаги лампочкалар бошим тепасида пирпираб айлана бошлади. Пешонам қаршисида турган кичкина ойнага қараб қўйдим. Унда сизнинг, биринчи марта учрашганимиздаги сизнинг аксингиз ўрнида Ҳафиз киноя билан илжайиб турарди. Уни машинадан ҳайдаб тушириб юборгим келди-ю, лекин ноилож эдим. Начора, мен оддий аравакашман. Ҳафизнинг буйругини бажаришга мажбурман...

Алам билан кўзимни чирт юмиб очдим. Хаёлимда яна сиз жонландингиз. Сиз кўз ўнгимда ҳамон ўша беғубор табассум билан жилмайиб турардингиз...

Кўйликка етишимизга озгина колганда юз кадамча олдинда елиб келаётган «Победа» машинаси чапга бурилди. Шаҳардан чиқаверишда шу машина олдимизга тушиб олганди... Негадир Ҳафиз ҳам кулоғимга эгилиб хириллади.

– Чапга!

Тормоз бермасдан кескин бурилдим. Икки четида бакатераклар калтираб турган коронги кўчадан елиб кетдим. Олдинда аллақандай машинанинг орка чироқлари кизариб кўринди. Яқинроқ келиб, тор ёғоч кўприк устида тўхтаб турган бояги «Победа»ни кўрдим. Бу ҳалиги машина эди. Келиб-келиб кўприк устида ҳам тўхтайдими? Кетма-кет сигнал бердим.

Ҳафиз билагимдан тутиб, хириллаб кулди.

– Кўйсанг-чи, кийкиллашиб нима қиласан.

Унга карамадим. Яна сигнал бердим.

Ҳафиз иккала кўлимни омбирдек кисиб олди.

– Туш бу ёкка!

Рулни ушлаганча ўтиравердим. «Победа»нинг эшиги тарақлаб ёпилди. Чироқдан кўзини пана қилиб, пальтосининг ёқасини кўтариб олган новча йигит шу томонга келаверди. Танидим. Бу – сизникига Ҳафиз билан бирга борган найнов эди. У шошилмай келиб, чап эшикни очди. Икковлашиб мени судраб тушишди. Шундагина Ҳафиз мени бу ерга қасдан бошлаб келганини тушундим.

Ҳафизга аччиқ қилиб, бу ерга келиб колганимга энди афсусландим. Ҳозир улардан ҳар нима кутиш мумкин эди.

Найнов эгилиб, юзимга қаради.

– Ботир деганинг шуми, ҳали! Бунинг нимаси ботир!

Ҳафиз кўлини пальтосининг чўнтагига тикиб, илжайди.

– Менга қара, – деди овозини пастлатиб, – майли, биз сени урмаймиз. Аммо бугундан бошлаб кадамингни билиб бос... Ўзингга ўхшаган аравакашлардан юзтасини айлантирсанг ишим йўқ. Лекин мана-ман деган қизимизга кўз олайтирадиган бўлсанг... – Ҳафиз тишини ғижирлатиб таъкидлади. – Зиёдадан нарироқ юр, тушундингми?

Ўн кадамча нарида, кўприк тагидан ўтиб, музларни парчалаб оқаётган анҳорга тикилиб қолдим. Тўлқинлар юзида тўлин ой қалқиб турарди. Бирдан кўз ўнгимда сиз жонландингиз. Фикрим шунчалар равшан, ёрқин бўлиб кетдики, ўзимни шунчалар қувноқ, енгил сиздимки...

... Эҳ, Зиёда, Зиёда! Ҳозир булар мени нимани ўйлаётганимни, кимни ўйлаётганимни тушунса эди... Мен кўзгудан маъюс жилмайиб турган азиз сиймонгизни ўйлардим. Ўша чароғон хиёбонни, ўша ойдин кечанда икковимиз сайр қилган кўлни, учар юлдузлар билан тўлган осмонни ўйлардим: Ўзим энтика-энтика такрорлаган сўзларимни ўйлардим. «Зиёда, ўзимникисиз! Сизни ҳеч кимга бермайман». Ҳозир мен ўша зангори эшикни, хомсувок қилинган деворга ёнбошлаган қумуш япрокли жийдани ўйлардим... Илк бор кўксимга бош қўйганингизда кўзларимизда қалқиган ёшни ўйлардим. Қаршимда турган Ҳафизни ҳам, найновни ҳам кўрмасдим. Менинг кўз ўнгимда ёлғиз сиз турардингиз...

Ҳафиз кўрсаткич бармоғини илгак қилиб, даҳанимдан силкитди.

– Тушундингми?

Мен унинг кўзларига узоқ тикилиб қолдим. Йўқ, бу кўзларда ғазаб эмас, хавотир бор эди. У мени кўрқади, узр сўрайди, ялинади, деб ўйларди-ю, ўзи атрофга олазарак бўлиб қарар эди.

Ҳайронман негадир бирдан телбалардек кула бошладим. Куйиб кетган суякдек қорайиб қолган бакатерак шохларининг инграши ҳам, увиллаётган шамол ҳам эшитилмай қолди. Менга таҳдид қилаётган Ҳафиз ҳам, унинг дўсти ҳам зум ўтмай қаёққадир жўнаб қолди..

Кўзимга ишонмай, ҳайрон бўлиб қолдим. «Победа» мотори гуриллай бошлагандагина ўзимга келдим. Кўприк устида – машинанинг қаршисида унга тўқнаш келиб қолган эшак арава турар, қулоқчинини бостириб кийиб олган чол чироқдан камашган кўзларини кафти билан тўсиб, олдинга энгашиб қарар, машинани тор кўприкда тўхтатган олифталарни бақириб, койир эди. «Победа» шиддат билан тисарилиб орқага бурилди-ю, шаҳар томон елиб кетди. Чол ҳам калиш-махси кийган оёғи билан эшакнинг сонига тепа-тепа жўнаб қолди. Кейин ҳамма ёққа жимжит сукунат чўқди. Бакатерак устида безовталаниб қағиллаётган қарғаларнинг ҳам уни ўчди...

Ўша-ўша Ҳафизни кўрмаган эдим. Қизиқ, у чўлга келган қуниёқ, энг аввал, менга дуч келди. Мени кўриб машинадан тушиб кетмоқчи бўлгани, йўл бўйи бир оғиз гапирмагани, совхозга машина бўладими, деб хавотирланиб сўрагани, ниҳоят хижолат бўлиб, мендан ўзини олиб қочиб юрганининг сабаби шу эди. У, Ботир мендан ўч олади, деб ўйларди чоғи.

Бу нарса ҳаёлимга ҳам келгани йўқ.

УЧИНЧИ ХАТ

Салом, азизим!

... Олдингизда жуда уятлиман. Шунча орзиқиб қутган хатингизни олсам-у, вақтида жавоб ёзолмасам! ... Туриб-туриб ўзимга қор қилиб кетади.

Эсингиздами, олча гуллашини сабрсизлик билан қурдингиз. Ўтган баҳор Дўмбирободга – аммамларники-

га бориб, икковимиз олчазорда сайр қилгандик. Мана, чўлда ҳам олча гуллади. Оппок мунчок таққан нозик ниҳолларнинг муаттар иси хиёбон тепасида канот қоқа бошлади. Дарров кош ҳам қорайди. Ранги ўчган осмонга увода булутлар қувишиб чиқа бошлади.

Кун бўйи қурилишда ишлаган йигит-қизлар қуёшга эргашгандек кунботар томонга кетиб қолишди. Шамолда силкинаётган қизил дуррачалар адир орқасига чўкиб кетди. Элас-элас қулоққа чалинаётган қувнок қўшиқ садоларигина тинмайди.

... Йиллар ўзар бўларкан. Умрнинг ҳар бир дақиқасини кадрлаш керак экан... Бир йил ичида қилган ишларимизни ўйласам, қувониб кетаман. Кечагина сароб жирилаган ерларда бугун озмунча бинолар қад кўтардим, озмунча олчазорлар яшнадим! ...

Зиёда, ўзимиз қилган ишлар билан мактанмайман, суюнаман, чин юракдан суюнаман.

Бир маҳал шоша-пиша Ҳафиз келиб қолди.

– Станциядан телефон қилишибди. Тахта келганмиш. Гаражга борсам, шофёрлар ҳар ёққа тарқаб кетишибди. Машинанг тайёрни, Ботир?

Истар-истамас ўрнимдан турдим. Бу – Ҳафиз билан биринчи марта рейсга чиқшим эди.

Станцияга етиб келишимиз билан ёмғир қуйиб берди. Тахтани ортишга биз ҳам қарашдик. Икковимиз ҳам терлаб-пишиб кетдик. Ярим кечага яқин йўлга тушдик.

Йўл бирпасда тийғоноқ бўлиб кетибди. Пастак булутлардан ергача тортилган ёмғир тўрига тикилиб, жимгина борардик. Зулмат шунчалик қуюқки, осмон ҳам, ер ҳам қорақуяга чаплаб ташлангандек, олисда маржон-маржон чироклар кўзга чалинади.

Эҳ, Мирзачўл, Мирзачўл! Қуш учса қаноти, одам юрса оёғи қуядиган саҳролар ҳақида озмунча афсоналар тўқиганми боболаримиз! Одамларнинг юраги-

га ғулғула солган сен эмасмидинг? Туя карвони хорғин кўнғирокларини жаранглашиб ўтиб кетаётганида олисида дарвешнинг шами кўринса, туякашлар ваҳимага тушмасмиди? Минг йиллардан бери хансираб ётган сен эмасмидинг? Инсоннинг кудратини кўриб қўй. Кўксингга олтин маржон такиб қўйган ҳам, жамолингга пардоз бераётган ҳам инсон бўлади.

Қани энди, чўл тилимга тушунса-ю, унинг кулоғига шуларни хайқирсам. Рост-да, бу ерлардан тинчгина ўтиб кетолмайсан. Ҳайкиргинг келади!

Ҳафизни гапга солдим:

– Чўл ёқдими сизга?

Нимагадир Ҳафизнинг таъби тирриқ ўтирарди. Саволимни яхши эшитмади:

– А?

– Нимани ўйлаяпсиз?

Ҳафиз анчагача индамай борди-да, бир нима эсига тушгандек эгилиб, қўйин чўнтагини ковлай бошлади. Ал-ланимани олиб узатди.

– Ма, олиб қўй.

Қоронғида кўрмадим.

– Нима бу?

Олиб кўявер, ўзингники.

Хат экан. Қалингина пакет.

– Ўзингники, – деди Ҳафиз. – Қишда юборган хатларинг.

Танидим. Ўзимнинг хатим... Тушундим... Қишда ёзган хатларим нега жавобсиз қолганини ҳам, сиз мендан нега хафа бўлиб юрганингизни ҳам – ҳаммасини тушундим. Чўлга келганидан бери Ҳафизга биринчи марта нафратланиб тикилдим. Ҳафиз бошини эгиб, жим ўтирарди.

– Бу менинг охири чорам эди, – деди у эшитилар-эшитилмас. – Биламан, бировнинг хатига тегиш номардлик. Лекин ўшанда кўзимга ҳеч нима кўринмасди.

Ҳафиз жавоб кутиб, қараб-қараб қўйди. Индамай кетавердим. Майли, бир йўла юрагини бўшатиб олсин, дедим.

– Юрагимда ҳўл ўтин тутаб ётарди, – деди Ҳафиз, – аввал ёнди, кейин бурксиди, ундан кейин ўчиб колди... Зиёда билан очикчасига гаплашганимиздан кейин шундай бўлди. Имтиҳонларни топшириб бўлган куни гуруҳимиз билан янги спектакль кўрдик. Театрдан чиқишимиз билан Зиёдани кузатиб қўйишни таклиф қилдим.

– Раҳмат, кизлар билан кетавераман,– деди.

– Нима, мен билан кетишга кўрқасизми?– дедим ўсмоқчилаб.

– Нега кўрқай, одам ҳам одамдан кўрқадими?

– Юринг бўлмаса,– дедим-да, судрағудек бўлиб, етаклаб кетдим.

Мен биринчи саволдаёқ Зиёдани лол қилиб қўйишни хоҳлардим.

– Ботирдан хат келиб турибдими? – дедим киноя билан. Зиёда менга ҳайратланиб тикилади, кўркиб кетади, деб ўйлагандим. Йўқ, қайрилиб ҳам карамай кетаверди.

Уч-тўрт кадам юргач, жавоб берди:

– Ҳа, келиб турибди.

Нима дейишни билмай колдим.

– Зиёда, сиз ғалатисиз.

Зиёда яна чурк этмай кетаверди.

– Ўзингиз ўйланг ахир...— дедим.

У ҳамон соқов эди.

Тоқатим ток бўлди

– Ботирингиз кўрққанидан чўлга кочворди.

Зиёда ғалати илжайди.

– Мард бўлсангиз чўлга, Ботирнинг ёнига бориб, бир ой ишлаб кўринг-чи. Қочгани жой тополмай қоласиз!

Бошимга гупиллаб кон урди. Зиёдани билагидан маҳкам ушлаб олдим.

– Ў, ичидан пишган киз! Билиб қўй, мен бир ишга киришсам, охирига етказмай қўймайман.

Ўзимни ўнглаб олгунимча, Зиёда одамлар орасидан ўтиб, троллейбусга чиқиб кетди...

... Ҳафиз гапида тўхтаб менга қараб-қараб қўйди. Назаримда у менинг сўқинишимни ёки бирон нима билан бошига тушириб қолишимни кутарди.

Қизик, Ҳафиз ҳикоясини бошлаганида қанчалик ғазабланган бўлсам, ҳозир юрагимда заррача хижиллик қолмаганди. Мен бир вақтлар отамдан эшитган гапларни эслардим. Одам бутун бошли хазинасини йўқотса парво қилмаслиги керак. Агар севгилингни йўқотсанг, йиғла, ўзингни тоғ-тошларга ур! Мабодо инсон умидини, ишончини йўқотиб қўйса, унда яшашнинг маънисини қолмайди.

Зиёда! Ҳозир менинг қалбимдаги ишонч рашкни суриб чикарганди. Йўлдан кўзимни узмай, индамай боравердим. Ёмғир тиниб қолди. «МАЗ» ёмғирни аллақачон симириб кетган йўлдан борарди. Сўрамасам ҳам Ҳафизнинг ўзи юрагидагини тўкиб соларди.

– Ўшандан бошлаб мен сенинг енгганингни тан олдим. Гурурим йўл қўймаса ҳам юрагим сезиб турарди. Мен мард одамни яхши кўраман. Аммо ўзим номардлик қилиб қўйдим: институтга борган хатингни ўғирладим. Ростини – бу кундош хотинларнинг иши... Номардлик қилишга қилиб қўйдим-у, айбимни ювиш йўлини тополмай юрдим. Хатни Зиёдага беришга гурурим йўл қўймади. Охири, ўзингга топшириб қўярман дедим.

Мен Ҳафизга киноя билан қараб қўйдим. У сезмади. Ҳозир ўз хаёли билан банд эди.

– Ботир, балки ишонмассан. Бу ерга Зиёданинг таънаси учунгина келди деб ўйлама. Дунёда дўстинг яхши бўлиши керак экан. Курсимизда яхши йигитлар кўп эди. Лекин мен улар билан гаплашгим келмасди. Ёшликнинг даврини суриб қолгим келарди. Ўйин-кулгига берилиб

кетиб, ўқишдан ҳам кўнглим совиди. Кетма-кет учта имтиҳондан йиқилдим. Кейин мени бир йилга институтдан ҳайдашди.

Ҳафиз ўша хотираларни унутишга аҳд қилгандек, чор атрофни тўйиб-тўйиб кўриб олмоқчи бўлгандек, кабинадан бошини чиқарди.

– Мен чўлни бошқача тасаввур қилиб юрардим. Янглишган эканман.

– Шунақа, Ҳафиз... Чўл ҳавоси ҳаммага ҳам таъсир қилади,– дедим.

Ҳафиз жилмайди:

– Мана шу ерда бирпас тўхтат!

– Ярим кеча бўлиб кетди. Эрталаб азонлаб тагин ишга чиқиш керак...

Ҳафиз индамади. Тезликни яна оширдим. Бирдан орка ғилдиракнинг ерга дуқиллаб урилиб кетаётганини сезиб қолдим. Тормоз бердим.

– Нима гап? – Ҳафиз менга ҳайрон бўлиб қаради.

– Ростдан ҳам тўхтайдиган бўлдик – баллон бўшаб кетяпти.

Иккаламиз кабинадан баравар сакраб тушдик. Ғилдирак борган сайин ерга қапишиб борарди.

Ҳафиз этиғи билан баллонни тепди.

– Падарига қусур!

Мен ҳам таъбим хира бўлиб, нажот кутгандай атрофга алангладим. Чигирткалар бир-бирига гал бермай чириллайди. Ёмғирдан кейин эсадиган майин шабада ҳаводаги рутубатни супуриб кетганди. Кўкатлар иси анқийди. Булут орқасидан кулчадек ой ҳам кўринди.

– Нима қиламиз энди? – Ҳафиз кепкасини ечиб, пешона терини артди. – Запас камера бормиди?

Ўриндикнинг тагини титқилаб, камерани судраб чиқдим.

– Домкратни олинг, латтага ўроғлик турибди, – дедим кабинага имо килиб, Ҳафиз домкратни кўтариб чикди.

Лой-балчик бўлиб кетган ғилдиракни ажратиб оламиз, деб икковимиз ҳам терлаб-пишиб кетдик. Ҳадеганда чиқавермагач, Ҳафиз тутоқди.

– Лом қани?.. – Мендан жавоб кутмай, ломни олиб чикди-да, ичкари томондан гурсиллатиб ура бошлади.

– Шошманг, – дедим нафасим бўғзимга тикилиб. – Бирпас дам олайлик.

Турган еримизда папирос тутатдик. Ҳафиз этигига ёпишган лойни сидирди. Иккаламизнинг ҳам таъбимиз тиррик бўлиб, чурк этмасдик.

Ой паст-баланд ерларга хомуш тикилиб турди-да, булут оркасига ўтиб олди. Биз тагин ишга киришиб кетдик. Ҳафиз ломни ўкка тираб туриб ғилдиракни итарди. Мен икки кўллаб торта бошладим.

– Ке, бараварига олайлик... Бир, икки, уч!

Ғилдирак бирдан чиқиб кетди. Зарб билан тисарилиб, чалқанча йиқилдим. Оғир ғилдирак устимга ағдарилди. Қичкириб юборганимни эшитиб, Ҳафиз кўрқиб кетди. Урина-сурина ғилдиракни сурди. Бошим ганграб, кўзим тина бошлади. Ҳафиз мени суяб турғизди. Чироқ ёруғига келиб, ўзим ҳам кўрқиб кетдим. Ўнг кўлим тескарисига қийшайиб кетгандек эди. Қаерим оғриётганини аниқ билмадим. Кўнглим айний бошлади.

– Кўйинг, бирпас, – дедим.

Ҳафиз кўйиб юбормади. Кўнглим беҳуд бўлаверди. Сув ичгим келарди.

Бу ерда сув йўқлигини билсам ҳам, «сув» деб юбордим.

Негадир Ҳафизнинг жавоби узок-узоклардан эшитилди:

– Бардам бўл, дўстим! Ҳозир...

Осмонга тикилдим. Бошимнинг коқ тепасида сарғиш доғ кўринди. Ой бўлса керак... Доғ қорая-қорая зулмат ичига шўнғиб кетди...

Кўзимни очганимда энг аввал оппоқ нарсани кўрдим. Тикилиб қарадим: хонамнинг шифти экан. Қулоғим тағида кўнғирокдек овоз жаранглади...

– Кўзингизни очинг-э! Ўртоғингиз хаммани шошириб кўйди-ку.

Оқ халат кийган нозик қиз бошимга эгилди. Унинг нимасидир, каеридир сизга ўхшарди. Оқ-сарикдан келган юзими, жилмайиб туришими.

– Зиёда,– дедим пичирлаб.

Қиз қулоғини тутди.

– Нима дейсиз?

– Сув,– дедим тамшаниб. Қиз жилмайди.

Мумкин эмас...

Эшик очилди.

Қиз югуриб борди.

– Йўқ, кирмайсиз! Ҳеч нима бўлгани йўқ деяпман-ку. Фақат суяги дарз кетган. Бошқа ҳеч гап йўқ...

– Жон синглим. Хўп денг энди. Бир минут, бир минут ўтираман.

Ҳафизнинг овозини танидим. Қиз гапиргунча Ҳафиз тепамга келиб олди, Пешонамга кафтини кўйиб кўрди. Қулоғимга шивирлади:

– Суюнчи бер.

Ҳафиз кўз кисиб кўйди-да, кўйин чўнтагидан хат олди.

Бу сизнинг хатингиз эди, Зиёда. Ўрнимдан туришга интилдим – Ҳафиз елкамдан босди. Кўрсаткич бармоғини лабига босди.

– Жим...

Ҳафиз кечқурун яна келишга ваъда бериб, чиқиб кетди.

Ҳамшира киз унинг кетидан қараб қолди.

– Яхши ўртоғингиз бор экан. Салкам тўрт чакирим ердан сизни кўтариб келибди. Бечора шунча кийналибди-ю, хайдасак ҳам кетмайди.

– Ҳа, Ҳафиз яхши йигит – дедим шивирлаб.

Киз чикиб кетгач, хатингизни қайта-қайта ўқиб чиқдим. Эҳ, Зиёда, Зиёда! Хатингизни олган куним мен учун байрам бўлиб кетишини билсангиз эди. Унинг ҳар бир сўзидан сизнинг нафасингиз келиб туради. Ҳар бир сатрида сизнинг табассумингиз, сизнинг юрак ҳароратингиз яширинган. Мен учун ҳозир сиз билан ҳаёлан суҳбатлашишдан каттароқ бахт борми?!

Зиёда! Сиз Ҳафиздан узоқроқ юришимни илтимос қилибсиз. Йўқ, азизам, билмайсиз. Ҳафиз аввалги Ҳафиз эмас. У менга дўст бўлиб қолди.

Зиёда, хатимни кечикиб ёзаётганим учун хижолатданман. Нима қилай, қўлимни гипслаб қўйишган эди. Энди қутулдим ўша совуқ омбирдан.

Зиёда, мен хат ёзаяпман-у, яна ўша хаёлпарастликка бериламан. Осмонга тикиламан. Ой аллақачон ботиб кетган. Чироқ ўчганида парвоналар ғойиб бўлгани сингари жажжи юлдузлар ҳам кўринмай қолди.

Уфқда биттагина юлдуз қолди. Бу – ўша тонг юлдузи. У ўтдек ёниб турибди. Балки, ҳозир сиз ҳам дераза ёнида ўтириб, уни томоша қилаётгандирсиз. Балки, сиз ҳам менга хат ёзаётгандирсиз. Ҳозир мен юлдузга қўл чўзиб турибман. Назаримда тонг юлдузи қафтимга қўнмоқчига ўхшайди... Хайр, азизим, хайр.

Муаллиф изоҳи.

Биринчи муҳаббат тип-тиниқ баҳор осмонидаги булутга ўхшайди. Покиза, шаффоф... Шамол қаёққа олиб кетишини ўзи ҳам билмайди...

Биринчи асар эса, биринчи муҳаббатга ўхшайди. Қисмати нима бўлишини ўзи ҳам билмайди. Биринчи

муҳаббат одамнинг эсидан чиқмагани каби, биринчи асар ҳам хотирага муҳрланиб қолади. Шаффоф, покизалиги билан...

Бундан қарийб ярим аср аввал ёзилган «биринчи муҳаббатим»ни китобхонларга тақдим этишига журъат қилдим.

1963 йил

СИРЛИ ЮЛДУЗ

ҚИССА

Бу асарда ўтган асрнинг саксонинчи йилларида рўй берган воқеалар тасвирланган. Улар бугунги авлодга бир қадар эриш туюлиши мумкин. Аммо ўша замон учун булар – оддий, кундалик турмуш тарзи эди. Олисдаги марказ зугуми остида кеча-кундуз меҳнат қилаётган ўзбек деҳқонининг косаси оқармас, фарзандларининг илм олиши ҳам ўлда-жўлда эди.

Шунга қарамай ёш авлоднинг илм олиши учун жон фидо қилишга тайёр устозлар, билимга чанқоқ ёшлар оз эмасди.

Энг муҳими – асарда ўсмир йигитча билан қизалоқнинг баҳор шамолидек покиза, шудринг томчисидек шаффоф, олис юлдуз каби илк севгиси тасвирланган.

МУАЛЛИФ

Ташқарида сим-сим ёмғир ёғади. Томчиларнинг шитирлаши, тарновнинг шовиллаши ҳам эшитилмайди. Аммо ёмғир ёғяпти, эзиб-эзиб куз ёмғири ёғяпти. Деразалар буғланиб, хиралашиб қолган, ташқари кўринмайди. Фақат ҳовлидаги симёғоч учига илинган қалпоқда чироқнинг акси олмадек қизариб турибди. Лампочканинг ўзи эмас, хира доғ кўринади.

Барак ичи ёруғ. Узун шифтнинг тўрт жойида лампочка бор. Икки қават қатор-қатор сўрилар, сўриларда ҳар ким ўз уйдан олиб келган кўрпа-тўшаклар. Барак, ўртасидан коп тутиб, иккига бўлинган. Бир томонида ўғил бола-

лар, бир томонида кизлар ётади. Ўртада узун ёғоч стол. Столнинг икки томонига ҳаррақлар қўйилган. Болалар шу столда овқатланишади. Бир томонда қизлар тизилиб ўтиради, бир томонда ўғил болалар. Стол ёнида Омонул-ла Рустамовнинг йиғма каравоти. У – ўқитувчи, астрономия ўқитувчиси, географиядан ҳам дарс беради. Пахта теримига хашарга чиккан тўккизинчи синф ўқувчиларига Омонулла Рустамов раҳбар бўлиб келган. Болалар унинг отини ҳам, фамилиясини ҳам айтишмайди. «Муаллим» деб чакиришади.

Муаллим стол ёнидаги ҳарракда оёғини чалишти-риб ўтирибди. Эгнида водлазка, чарм куртка. Домла Ҳамроев уни «шаҳарлик боди» дейди. («Боди» бўлгани учун пахтагаям чарм куртка кийиб чиккан). Бош яланг. (Яна ўша домла Ҳамроевнинг айтишича, «жингалак со-чини кўрсатиш учун» бошяланг юради, бўлмаса шля-па киймасмиди?) «Боди» бўлсаям болалар уни яхши кўришади. Пахтага Омонулла Рустамов бошлиқ бўлиб боради, дейишганида тўккизинчи синф ўқувчилари хур-санд бўлиб кетишди. Аслида, улар бешинчи сентябрдан пахтага чиқишган. Аввалига дарсдан кейин чиқиб юриш-ди. Кейин эрталабдан чиқадиган бўлишди. Октябрнинг ўрталарига бориб, уларнинг колхозни планни бажарди.

Кейин аксига олиб, ёмғир ёғди. Ўқувчиларни мактабга тўплаб, эртага кўрпа-тўшак билан келинлар, чўлдаги янги совхозга борасизлар, дейишди. Болалар ўрганиб кетишган. Ёмғир ёғса далага машина кирмайди, қўлда териш керак. Илгари ҳам бошқа хўжаликларга кўп боришган.

Йигирма кундан ошди: ўқувчилар янги очилган сов-хозда «подбор» теришяпти. Ҳаво очик кунларда кечала-ри муаллим уларни ҳовлига олиб чиқиб «Сомон йўли»ни, «Катта айик»ни, «Оққуш» юлдузларини кўрсатади. Икки кундан буён тинимсиз ёмғир ёғиб, болалар далага чиқолмай қолди. Икки кундирки, муаллим уларга рубоб

чалиб беради, коинот хакида, космонавтлар тўғрисида кизик-кизик хикоялар айтади. Ҳозир ҳам у узун стол ёнида ўтирганча осмон сирларини сўзляпти. Стол устида каттакон тунука чойнак, пиёлалар, бир чеккада буханка нон бурдалари, куюлтирилган сут банкалари.

Ҳозиргина овқатланиб бўлган ўқувчилар муаллимнинг икки томонига тизилиб ўтириб олишган. Баъзи болалар ўз ўрнида ётганча, инидан мўралаган калдирғочдек бошини чиқариб, муаллимга қарашади. Бир хил кизлар кафтини иягига тираб, жимгина ўтиришибди. Баъзилари тиззасини кучоклаб, бошини бир ёнга ташлаган кўйи унинг гапларини тинглайди. Хонада карам шўрва ҳиди аралаш намиққан пайпок иси кезади. Ёмғир ҳаммаёкни захлагиб юборган.

– Биз чексиз коинотда шиддат билан учиб юрибмиз, – дейди муаллим ўйчан оҳангда. Унинг овози бўғиқрок. Шамоллаган одамдек хириллаб чиқади. Дарсни ҳам шунақа ўтади. Аммо болалар дарсида қилт этмай ўтиришади. – Учиб юрибмиз-у, ўзимиз билмаймиз. Ер шари ўз ўқининг атрофида соатига бир минг етти юз эллик километр тезликда айланади. Унча-мунча самолёт етолмайди.

Тошпўлат «иккинчи қаватда» – тахта кат устида ёстикка суянганча, оёғини осилтириб ўтирибди. У ҳам тўккизинчи синфда ўқийди, астрономияни яхши кўради. Космонавт бўлгиси келади. Муаллимнинг гапини берилиб тинглайди. Шунақа-ю, оёғи оғрияпти. Айникса, ўнг оёғининг тиззаси. Шунақанги зирқираб оғрияптики, инграб юбормаслик учун лабини тишлаб ўтирибди. Оёғи азалдан оғрийди ўзи.

Ёсида, кичкиналигида томоғи оғрирди. Томоғи оғриб, кечаси билан иситмалаб чиқар, онаси ярим кечда уйғониб, сут қайнатар, дурдаёғ кўшиб ичишга мажбур қиларди. Дадаси сувчи бўлгани учун кўпинча кечалари далада қолиб кетар, эрталаб ҳориб-чарчаб қайтиб келар,

лойга ботган этигини кавшандозга ечиб, дарров чўян печка ёнига чўзиларди. Онаси бўлса Тошпўлатнинг бошида ўтириб, хасрат қиларди.

– Шу бачам нимжон чиқди-да...

Бир куни (тахминан беш ёшларда бўлса керак) онаси уни етаклаб, деразасига оқ парда тутилган докторхонага олиб борди. Докторхона кишлоқ марказида – почтанинг ёнида экан. Ичкарига кирди-ю, оқ халатли доктор хотинни кўриб, кўрқиб кетди. Онасининг пинжиги тикилди.

– Ҳеч нима қилмайди, – деди онаси уни юпатиб. – Доктор опа томоғингни кўриб кўядилар.

– Полвон экан-ку, бу! – доктор стакандан қошиқ бандига ўхшаган ялтироқ темирни олиб, оғзига тикди.

– А-а дегин!

Тошпўлатнинг томоғи қичишиб, кўзидан ёш чиқиб кетди. Жонхололда докторнинг кўлига ёпишди. Доктор хотин кулди.

– Иби, мен сени домод¹ қилмоқчиман-ку!

– Керакмас, – деди Тошпўлат ҳеч балога тушунмай.

– Ҳозир битта укол қиламиз, касалинг тузалиб қолади. Тошпўлат эмлашдан кўрқиб, йиғлаб юборди.

– Иби! – деди доктор хотин яна кулиб. – Уколдан кўрқасанми? Ана, Солия кўркмайди-ку!

Тошпўлат хона бурчагидаги курсида кўғирчоқ ўйнаб ўтирган, зардўзи дўппи кийган қизалокқа энди эътибор берди. Қизалок кўғирчоқнинг сочини кафти билан тарар, кулиб турарди. Тошпўлат ҳикиллаб-ҳикиллаб чиқиб кетаётганида ҳам қизалок кулиб қараб қолди.

Биринчи марта мактабга борган куни худди ўша қизалок билан битта партага ўтказиб қўйишди. Сўнг икковлари кишлоқ этагидаги мозористонга туташиб кетган ўтлоқда мол боқишди.

---

¹ Домод – куёв

Кейинчалик ҳам Солиянинг онаси ваكت-бевакт Тошпўлатни укол билан «сийлаб» турди. Бешинчи синфда ўқиётганида унинг бўғинлари какшаб оғрийдиган бўлди. Айникса, тиззасининг кўзи шу қадар азоб берардики, Тошпўлат кечаси билан инграб чиқар, эрталаб кўзининг таги кўкариб кетарди. Бир куни доктор опа Тошпўлатнинг онасига каттик тайинлади:

– Бўғинлари шишибди. Ревматизмга ўхшайди. Бициллин олиши керак.

Онаси уни туман марказидаги поликлиникага олиб борди. Ҳафтасига бир мартадан укол қилишди. Укол олган кунининг эртасига оқсокланиб юрарди-да, кейин нинининг ўрнидаги оғрик босилиб қоларди. Бир ҳафтадан кейин яна укол... Кейин бўғинларининг оғриши босилгандай бўлди. Онасининг қойишига қарамай, Тошпўлат поликлиникага қатнамай қўйди.

* * *

Ташқарида сим-сим ёмғирнинг шитирлаши ҳам, тарновнинг шовиллаши ҳам эшитилмайди. Аммо ёмғир ёғяпти. Эзиб-эзиб куз ёмғири ёғяпти. Муаллим оёғини чалиштириб ўтирганча, ҳикоя қиляпти.

– Ер шари Қуёш атрофида бундан ҳам тез айланади, – дейди у ҳамон ўша бўғик оҳангда. – Секундига ўттиз километр тезликда.

– Иби – дейди ҳарракнинг бир четида ўтирган Солия кўзларини катта-катта очиб. – Шундай тезми, маълим!

– Шунақа тез! – муаллим мамнун жилмайиб қўяди. – Биз яшаб турган Ер фақат Қуёш атрофида эмас, Галактика атрофида ҳам айланди. Буниси ундан ҳам тез: секундига икки юз қирқ километр! Болалар, қизлар чекка-чеккадан хайратланиб, хитоб қилишади.

– Эҳ-хе!

– Нега бўлмаса биз билмаймиз, маълим?

Бу – яна Солиянинг овози. Тошпўлат унга қарамасликка ҳаракат қилади: Солиядан аразлаган. Аммо уни кўп туш кўради. Анчадан буён.

Саккизинчи синфга ўтишганида ҳам Тошпўлат уни менсимасди. Ҳатто бошқа партага – Абдулланинг ёнига ўтиб олганди. Абдулла дудук бўлсаям аълочи бола. Ҳамма нарсани билади...

Биринчи май байрами куни Тошпўлат Солияни автобусда кўриб қолди. Уям шаҳарга – ўйнагани кетаётган экан. Кўрди-ю, ғалати бўлиб кетди. Йўк, бу – ўзи билан мол боқиб юрадиган Солия эмасди. У сочини чиройли қилиб турмаклар олган, оёғида оппоқ туфли, эгнида атлас кўйлак... Кўйлак остида кўкси бўртиб турибди... Тошпўлат эсанкираб қолди. Нимагадир томоғи қакраб ютинди.

– Сенам шаҳаргами? – деди овози титраб.

– Ҳа, – Солия кулди. Чиройли киприклари пирпираб кетди. – Бирга-бирга айланамизми?

Шаҳарга тушишди. Автостанция олдидаги дўкончадан музқаймоқ олиб ейишди. Тошпўлат ўтган-кетган йигитларнинг Солияга тикилиб-тикилиб қараётганини кўрар, ғаши келар эди. Қишлоққа келгунча гап-гапга ковушмади. Хайрлашаётганда Тошпўлат нима дейишини билмай сўради:

– Эртага дарсга борасанми?

Солия унга қараб турди-турди-да, шарақлаб қулиб юборди. Шунақа чиройли кулдики, Тошпўлат мулзам бўлиб, гандираклагудек юриб кетди.

Кейин қулоғига дарс кирмайдиган бўлиб қолди. Икки кўзини Солиядан узмайди. Солия уч парта олдинда, нариги қаторда Шарифа билан ўтиради. Тошпўлатга унинг сочи, юзининг бир томони, бежирим бурни кўриниб туради. Доскага чиққанида эса унга қарамасликка ҳа-

ракат қилади. Қараса, гапидан адашиб кетади. Таътил яқинлашган сайин унинг юраги безиллар эди. Таътилга чиқишса, Солияни кўролмайд қолади. Барибир вақт-соати билан имтихонлар ҳам ўтди, таътил ҳам келди. Тўғри, имтихон бошланганда ҳам улар ҳар куни кўришиб туришди: синовдан бўш кунлари ўқувчиларни чопикқа олиб чиқишди. Тошпўлат бошига оқ рўмол танғиб олган Солиянинг эгилиб чопик қилаётганини кўриб турар эди... Кейин таътил бошланди. Уч кунда Тошпўлат уни соғиниб қолди. Солиянинг онаси ишлайдиган поликлиника олдидан атайин велосипедини етаклаб, бир неча марта ўтди. Солия йўқ эди. Уларнинг уйи ҳам яқин. Почтадан нарироқда. Аммо Тошпўлат уйига бирон нарсани баҳона қилиб борад деса, Солиянинг дадасидан кўркади.

У ҳар куни қоронғи тушганида пахтага сув тараётган дадасига овқат олиб борар эди. Велосипеднинг рулига тугунни осадиди-ю, ғириллаб кетаверади. Дадаси марза четдаги тут тагида ёнбошлаганча шошилмай овқатланади. Тошпўлат унғача пойлаб туради.

Бир куни кечаси тупроқ кўчадан велосипед миниб қайтаётганида, мактаб дарвозаси олдида шарпа кўринди. Тошпўлат аллақандай ички сезгидан ҳаяжонланиб, велосипеддан тушди. Яқинроқ борди. Қараса – Солия. Қоронғи бўлсаям Тошпўлат уни узокдан таниганига ўзиям хайрон бўлди.

– Солия! – деди овози титраб. – Нима қилопсан?

– Гўсала бўшалиб кетибди, – деди Солия негадир велосипеднинг рулига қўлини қўйиб.

– Қачон?

– Билмасам... – Солия Тошпўлатга жилмайиб қаради. Жилмайди-ю, қоронғида юзи ёришиб кетгандай бўлди. – Сен даданга ҳар куни овқат олиб борасанми?

– Ҳа! – деди Тошпўлат аланглаб. – Гўсаланг қаёққа кетдийкин?

– Ўзи топиб боради! – Солия кўл силтади. – Майли хайр. – Шундай деди-ю, тупрок кўчадан юриб кетди. Тошпўлат серрайиб қолаверди. Анчадан кейин ўзига келди-да, кўчани бошига кўтариб бакирди:

– Шошма, обориб кўяман!

Велосипедининг рулидан чангаллаганча, лўкиллаб югурди. Эллик кадамча нарига бориб колган Солияга етиб олди.

– Ўтир, – деди велосипеднинг орқа ўриндигини кафти билан артиб, Солия орқа ўриндикка оёғини жуфтлаштириб, ёнбошлаб мингашди. Тошпўлатнинг бикинидан енгил тутди.

Тошпўлат ерда эмас, осмонда учиб бораётгандай эди. Гилдирак остида тупрок шит-шит этади, осмон тўла юлдузлар... Солиянинг юмшок, иссиқ кўллари вужудини ёндиради. Тошпўлат юлдузлар сари учиб боряпти. Ана ҳозир осмону фалакка учиб кетади, ёнида – Солия.

– Бўлди, – деди Солия унинг елкасига оҳиста шапиллатиб. – Бўлди, келдик-ку.

Тошпўлат қараса, амбулатория яқинига келиб қолишибди.

Солия ўриндикдан лип этиб тушди-да, секин кўл силтади.

– Хайр...

Ўша кеча у Солияни биринчи марта туш кўрди. Икковлари велосипед миниб, осмонда учиб юришганмиш.

Кейин яна икки марта Солиянинг бузоғи «йўқолиб» колди. Тошпўлат уни велосипедга мингаштириб, уйига обориб қўйди. Улар кўп гаплашишмас, дарров хайрлашар эдилар. У Солия билан тушида гаплашарди.

... Аразлашиб қолишгани чаток бўлди. Уч кундан буён гаплашишмаяпти. Шунинг учун у ҳаррак четида ўтириб, муаллимнинг ҳикоясини берилиб тинглаётган Солияга қарамасликка ҳаракат қилади. Аслида ҳозир

оёгининг какшаб оғриётганига ҳам бир чеккаси Солия сабабчи. Йўқ, Солиямас, Мамат сабабчи. Уч кун аввал одатдагидек подбор теришди. Подбор териш унча кийинмас: машина терганида эгатларга тўкилиб колган, чанокларда янги очилган пахта териб кетилаверади, этак тез тўлади. Аммо аввал ҳам ёмғир ёққани учун тўкилган пахта ерга ёпишиб колган. Тирмалаб олиш керак.

Кечкурун болалар терган пахтасини оркалаб, йўл чеккасига олиб чикишди. Одатда тушда, кечкурун йўл четида битта тележка тайёр туради. Тарозисини шайлаб, табелчи ҳам келади. Табелчи пахталик кийган, соқоли тикандек ўсиб кетган киши. Шляпа кийиб юради. Ёнига яқин келсангиз димоғингизга гуп этиб вино ҳиди урилади. Афтига қараб ёшини билиб бўлмайди: ўттиздами, элликдами? Болалардан пахтани тортиб олаётганда доим қовоғини солиб туради. Аммо қизларга кўзи йилтираб, илжайиб қарайди. Тошпўлат этагини оркалаб, биринчи бўлиб келди. Этак оғир эди. Икки қўллаб кўтариб, тарози устига қўйди. Шу пайт елкасига икки этак пахтани ортмоқлаб, муаллим ҳам келиб колди. (Қизлар терган пахтани даладан ўзи кўтариб чиқарди).

– Ўн саккиз! – табелчи «ол этагингни» дегандек Тошпўлатга имо килди-да, кирланиб кетган дафттарини очди.

Тошпўлат энди этакни тарозидан олмоқчи эди, муаллим унинг қўлидан тутди.

– Шошманг, – деди табелчига. Тарози тошини қайтадан ўнгга сурди. – Ўттиз кило-ку!

– Искидка бор, акамулло, искидка бор!

– Скидка шунча бўладими? – деди муаллим лабини қимтиб.

– Нима деёбсиз, акамулло, биз ҳам ўқиган, ҳисоб-китобни биламиз.

Муаллимнинг ранги ўчди.

– Уялмайсизми, – деди овози хириллаб. – Ёш бола-нинг ҳақи-ку бу! Тагин барматуха ичганини...

– Иби, нима дейди бу! Барматуха нима ўзи? – Табелчи тележка устида турган телпакли шеригига қаради. Негадир лабининг бир чети билан захарли илжайди. – Зақунчи бўлсангиз, директорга жалоба қилинг, ақамулло, бизлар кичик одам. Ҳай ана, йигирма ёздик.

Муаллим атрофини ўраб олган болаларга қараб қўйди-да, индамай этакни тарозидан олди.

– Бундан кўра қушхонага бориб без термайсанми! – деди паст овозда ижирғаниб – Виждонсиз!

Табелчи ё эшитмади, ё эшитса ҳам парво қилмади.

– Қани? – деди навбатда турган болага. – Чакқон-чакқон! Кеч бўп кетопти.

Навбатнинг охирида турган болалар ҳам пахтани торттириб тележкага узатишаётганда мотор гуриллади. Икки бикинига лой сачраган «Нива» машинаси тележка орқасига келиб тўхтади. Эшик очилиб, кирза этик кийган, кўзлари уйқусизликдан қовжираган ўрта ёшлардаги киши тушди. Бу – совхоз директори эди. Ётоққа келганда болалар уни кўришганди.

Табелчи директорни кўриб, типирчилаб қолди.

– Ассалом, – деди-ю, пилдираб бориб, кўшқўллаб кўришди.

Директор у билан енгилгина кўришиб, муаллимнинг қўлини қисди.

– Ҳорманглар-ов, азаматлар! – деди болаларга юзланиб.

Болалар, қизлар уялиброк салом беришди.

– Биламан, қийин, ҳаммамизгаям қийин, – деди директор дехқонча дилкашлик билан. – Наилж, куз сабил оғир келди. Шу пахтани оталарингиз, оналарингиз экишган. Йил бўйи ишлашган. Ерда қолиб кетса бўлмайди-да, – у муаллимга қаради. – Бизга талаблар борми?

– Бор, – деди муаллим секин. Тошпўлат табелчининг кўзини пирпиратиб-пирпиратиб оркага тисарилганини, муаллимга қараб аянчли илжайгани, тележка устида турган телпакли шеригига мадад кутгандай қараб кўйганини кўрди.

– Печка керак, – деди муаллим. – Совук тушиб қолди.

– Яхши! – директор кескин бош силкиди. – Иккита печка олиб келишади.

– Йўк! – деди муаллим кўрслик билан. – Тўртта керак. Барак катта. Беш-олти коп кўмир ҳам керак.

– Яхши, – деди директор яна бош силкиб. – Тўртта бўлса тўртта-да! Аммо кўмир йўк. Ўтин топамиз. Балки саксовул юборармиз. Чўл яқин-ку. – У муаллим билан қўл олишиб хайрлашди-да, қайтиб рулга ўтирди. Машинани кескин буриб ҳайдаб кетди.

– Ана энди уйимиз исиб кетади! – деди муаллим мамнун жилмайиб. – Кўмирдан саксовул яхши-да, тўғрими! – У болалардан кўра кўпроқ ўзи қувонгандек, тетик овозда буюрди. – Кетдик, болалар!

Сўқмоқ йўлдан канал ёкалаб ётоққа қайта бошлашди. Тизилишиб келишарди. Энг олдинда муаллим, кетидан кизлар, болалар... Тошпўлат орқарокда келарди. Болаларнинг тизилиб боришими, ранг-баранг кийимими, хуллас нимасидир сомон йўлига ўхшарди назарида. Худди осмондаги сомон йўлига. Ана, сомон йўлидаги энг чиройли юлдуз – Солия. У Маматдан олдинроқда кетяпти. Тошпўлат хафа. Бугун ҳам Солия билан ёнма-ён эгатга тушолмай қолди. Бир томониغا Шарифа, бир томониغا Мамат тушиб олди. Умуман, пахтага чиқишганидан бери шу – Мамат Солияга эргашиб юрибди. Аввал ҳам шунақа қиларди-ю, Тошпўлат унча эътибор бермасди. Мамат гапга чечан. Аллақайдаги хангомаларни топиб, қизларни кулдиради. Тошпўлат шу болани жинидан ҳам ёмон кўради. Дадаси сельпо раи-

си. Бултур лотореяга «Жигули» ютган. Оппок «Жигули». Отаси лотореяга ютганини Маматнинг ўзи айтган. Тошпўлат бу янгиликни дадасига етказганида дадаси нимагадир кулган. «Сўраб кўр, Аҳмад бойвачча неча сўмлик лотореяга ютган экан, ўн беш минг сўмгами, ўн олти минггами», деган. Кейинрок Тошпўлат билса, лотореяда ҳеч канака «суперлюкс» «Жигули» ўйналмас экан. Шу Мамат Солиянинг атрофида кўп айланишаяпти. Ана, ҳозир ҳам Солиянинг кетидан соядек эргашиб боряпти. Солиянинг ўнг қўлтиғида этак, чап қўлтиғига аллақандай калин китоб кистириб олган. У этакни боши устида вертолёт паррагидай пирпиратиб айлантирганча сакраб-сакраб кадам ташлайди, худди ёш боладек. Мамат бўлса дўриллаб алланималарни гапириб боряпти. Тошпўлат биледи: Мамат Солияга гапираяпти. Билган сайин алам қилади. Солия ҳам аҳмоқ, келиб-келиб шу билан гаплашадими?

Бир маҳал кизик иш бўлди. Солия бир сакраган эди, қоқилиб, мункиб кетди. Қўлтиғидан китоб отилиб, варақлари очилганча сувга учиб тушди. Болалар қий-чув килиб юборишди.

– Иби, сувга тушди!

– Китобим, китобим! – Солия соҳил бўйлаб орқага қайта бошлади. У канал қирғоғидаги кесақларга қоқилиб-қоқилиб келар, икки кўзи сувда қалкиб бораётган китобида эди. Ҳамма чувир-чувир қилар, китоб эса канал ўртасига бориб қолганди.

– Нима гап? – Олд томондан муаллимнинг овози келди. Тошпўлат унинг энгашиб ботинкасининг боғичини ечаётганини кўрди. Энди китоб Тошпўлатнинг шундок рўпарасига келиб қолган эди. У шўрхоқ босиб қордек оқариб кетган тик соҳилдан сирғалиб пастга тушди. Этиги лойга ботиб кетди. Амаллаб лойдан чикди-да, этигини ечмасдан шалоп-шалоп қилганча сувга кирди. Канал саёз

экан, тиззасидан келди. Аммо шу ондаёк этиги муздай сувга тўлиб чикди. Сирғана-сирғана ўртага борди-да, китобни тутиб олди. Негадир илжайиб, муковасига каради. «Қизил ва кора» деган китоб экан.

Сохилга етганида караса, Солия кўлини чўзиб турибди. Тошпўлатни ток ургандек, вужуди зириллаб кетди. Назарида Солия унинг кўлини бошқача қисгандек бўлди. Юраги гурсиллаб ура бошлади.

– Раҳмат, – деди Солия жилмайиб. – Оёғинг совук едими?

Тошпўлат сувни ҳам, совукни ҳам сезмасди, бахтиёр эди. Нарироқда илжайиб турган Маматни ҳам кўрмади, лекин гапини эшитди, аниқ эшитди.

– Язнамиз гирой-ку!

Тошпўлат сувга тўлган этигини шилтиллаганича чиқиб келди-ю, Маматнинг башарасига мушт туширди.

Мамат кўзи олайганча бурнини тортди, кафтининг орқаси билан лабини артиб, оғир-оғир киприк қоқди.

– Нега уропсан? – деди дўриллаб.

– Солиядан нари юр! – Тошпўлат бутун вужуди титраб таъкидлади. – Уқдингми?

Мамат сизонғич буқадек бошини эгганча Тошпўлатга ташланди.

Аммо етиб келолмади: болалар орасидан отилиб чиккан муаллим елкасидан ушлаб, бир тортган эди, Мамат оёғи сирғаниб ўтириб қолди.

– Вой хўрозлар-ей! – деди муаллим бош чайқаб. – Уялмайсанларми!

Тошпўлат гоҳ Маматга, гоҳ Солияга қараб ўшшайиб турарди.

– Нима, сан манга хўжайинми? – деди Солия Тошпўлатга қараб. Шундоқ деди-ю, китобни қулочкашлаб сувга улоқтирди. Индамасдан бориб қизлар тўдасига кўшилди.

Тошпўлат бундай бўлишини кутмаган эди. Айниқса, Солиянинг жеркишидан кўра кўзи чакчайиб бакиргани алам қилди.

– Жигарингни эзаман! – Мамат дўриллаб, Тошпўлатга муштини дўлайтирди.

– Еч этигингни! – муаллим Тошпўлатни курукрок кесак устига ўтказди. Этигини тортар экан, елкаси оша болаларга юзланди.

– Этак беринглар!

Кимдир узатган иккита этакни олди-да, пайтава ўрнига Тошпўлатнинг оёғига ўради. Бари бир, хўл пахта терилгани учун этаклар ҳам нам эди.

Муаллим ҳар бирига салкам ярим челақдан сув тўлиб колган этикларни силкитиб қайта кийгизди-да, Тошпўлатга буюрди.

– Марш ётоққа! Югур!

* * *

... Ташкарида сим-сим ёмғир ёғади. Томчиларнинг шитирлаши ҳам, тарновнинг шовуллаши ҳам эшитилмайди. Аммо ёмғир ёғяпти. Эзиб-эзиб куз ёмғири ёғяпти. Хонада макарон шўрва хиди, намиққан пайпоқ иси кезади. Тошпўлат сиркираб оғриётган оёғини силаб ўтирибди. Муаллим ҳамон ўша бўгик овозда ҳикоя қилади.

– Олам чексиз. Биз яшаб турган Ер шари олам олдида заррадек бир гап. Ҳозирги астрономия фани етмиш беш миллион галактикани аниқлаган. Шундан учтаси бизнинг галактикага яқин жойлашган. Биттаси Катта Магеллан, биттаси Кичик Магеллан, яна биттаси Андромеда туманлиги. Андромеда туманлигининг нури Ерга икки миллион йилда етиб келади.

Тошпўлат Андромеда туманлигини кўз олдида келтиради. Муаллим шундоқ Сомон йўлининг четроғида

турган туманга ўхшаш хира, зич юлдузлар тўдасини кўрсатиб тушунтирган. Шу Андромеда туманлиги. Бизнинг галактикага кўшни. Аммо Андромеда туманлигида ҳам ҳаёт борлигига олимлар ишонмайди. Агар унда онгли мавжудот бўлса, Ерга бирон хабар беришарди. Шунга қарамай, қаердадир барибир одамга ўхшаган мавжудот бор. Муаллим айтган. Бор. Албатта бор! Муаллим бир нарсани билмаса гапирмайди.

– Юлдузлар абадий яшайди, – дейди муаллим ўйчанлик билан. – Ўзи сўнганидан кейин ҳам нури бизга етиб келаверади... Осмондаги юлдузлар бизга бир текис жойлашгандек кўринади. Лекин ёнма-ён тургандек кўринган юлдузлар ҳам аслида бир-биридан жуда узокда бўлади. – У негадир маънос хўрсиниб кўяди. – Одамларга ўхшаб... Бир хил одамлар бор. Ёнингда турганга ўхшайди-ю, ўзи олисда бўлади. Жуда олисда. Фақат фарқи шундаки, юлдузлар одамларга ўхшаб, бир-бирини алдамайди. Кўзига чўп солмайди... – шундай дейди-да, узок жимиб қолади.

Тошпўлат муаллимнинг бошқаларга ўхшаб қаҳ-қаҳ уриб кулганини ҳеч кўрмаган. Нимага шунақа?

Қизиқ, домла Ҳамроев янги ўқитувчи келгандаёқ ёмон кўриб қолган. Домла Ҳамроев Тошпўлатлар билан ҳамсоя. Тошпўлатнинг дадаси билан жўра. Кечқурунлари чиқади-да, ҳовлидаги сўрида гурунглашиб ўтиради. Тошпўлат уларнинг гапларини беихтиёр эшитиб қолади.

– Шаҳарлик боди ўзларини кўрсатоптилар. Янги жўроб яхши супуради-да! Бруклар утуқланган, бўйнида бўйинбоғ, соқоллар паратка... Педагог ҳамма жойда ўрناق бўлиши керак деб лекция ўқидилар. Мен ҳам эдим санингдек, сен ҳам бўласан манингдек! Ўқувчиси олдида гўсаланинг уч-тўрт сатил гўнгини томоркага ташисин, кўрамыз, соқол олишга вақти қолармикин!..

Тошпўлатнинг дадаси жавоб беришга шошилмайди.

– Энди, домла, – деди салмоқлаб, – гўсала бокадиган жой ҳам колмади-ку ўзи. Мана, биз ҳам молдан кутулдик. Бирини сотдик, бирини кесдик. Қишлоқ жойда туриб, зардолини шаҳардан сотиб оламиз.

Дадаси тўғри айтади. Тошпўлат олтинчи синфда ўкиб юрганида қишлоқ чеккасидаги мозористонга тутшиб кетган ерлар бўш ётарди. Тошпўлат укаси, ўртоклари билан мол бокқани чикарди. Бир сигир, бир бузук, тўртта қўйи бўларди. Молларни ўтлоққа қўйиб юбориб, бакатерак тагида ётиб китоб ўқирди. Осмонда илик баҳор куёши, оппоқ, эринчок булутлар... Кизик, негадир Солияни ёқтирмасди. Аҳмоқ экан-да! Устига-уштак ўзининг молини Солияга боктирарди. Ҳатто бир марта йиғлатган ҳам. Ўшанда Солия дадамга айтиб бераман, сени отиб ташлайди, деган. Солиянинг дадаси – мелиса. Тўппонча тақиб юради. Нега йиғлатган экан? Келиб-келиб Солияни-я!

... Кейин пахта майдонлари кенгайтирилди. Мол боқишга жой колмади. Пахтазордан ўт юлишгаям иккиланади киши. Дори сепилган бўлса иш чаток. Сигирга ҳеч нима қилмагандаям сутини одам ичади-ку! Тошпўлатнинг дадаси томорқадаги олма-ўриқларни кесиб ташлаб макка экди. Мол деганнинг жағи тинмас экан. Томорқадан чиққан жўхори урвоқ ҳам бўлмади. Ҳозир иккита қўллари бор, холос. Ўшаниям ёнига боргиси келмайди. Молни ёмон қўриб колган...

– Барибир! – дейди домла Ҳамроев бўш келмай. – Бу шаҳарлик боди қишлоқни билмайди. Раис бованинг қўлига тушмаган ҳали. Саратонда уч кун яганага чиксин, шаҳрига қараб таранг кочиб қолади.

Йўқ, муаллим шаҳрига қараб кочиб колмади. Колхоз ҳаммомининг ёнидаги меҳмонхонада, битта хужрада туриб, икки йилдан буён ишлаб келяпти.

Муаллим ҳали уларга кўп дарс бергани йўқ: пахтага чиқиб кетишди. Бироқ муаллимнинг биринчи марта дарс-

га кирган кунини Тошпўлат яхши эслайди. Учинчи дарс эди. Кўнғирок чалиниши билан синфга янги муаллим кириб келди. Кўйлаги қордек оппоқ. Шими текис дазмолланган, жингалак сочли, оёғида гард юкмаган туфли... Болалар бошқа ўқитувчиларнинг ҳам домла Ҳамроевга ўхшаб, пала-партиш кийиниб кираверишига кўникиб кетишгани учунми, бир оз эсанкираб қолишди.

– Салом, болалар, – деди янги муаллим хиёл бўғик овозда. – Менинг исмим Омонулла, фамилиям Рустамов. Мен сизларга астрономиядан дарс бераман. Хоҳласангиз исмимни айтиб чакиринглар, хоҳласанглар, фамилиямни. Муаллим десанглар ҳам майли...

– Маълим деймиз. – Мамат ўтирган жойида дўриллади. – Маълимсиз-ку, ахир.

– Яхши! – Муаллим маъқуллаб, бош силкиди. – Мен ўзимни таништирдим. Энди сизларниям таниб олай.

У йўклама қила бошлади. Ҳар бир бола, ҳар бир киз ўрнидан турганида кўзига тикилиб қарайди, гўё нимани ўйлаётганини билиб олмоқчидек.

Муаллим дарсни ўқувчилар кутганидан ўзгачароқ бошлади.

– Бундан бир неча йил илгари Тошкентдан Москвага учаётган Ил-62 самолётида тажриба қилиб кўришди, – деди бўғик овозда. – Учувчилар кабинасининг ойнасига қора парда тутиб қўйишди. Самолёт Домодедово аэропортига қўнаётганида ҳам пардани олиб ташлашмади. Учувчилар ерни кўрмасдан кўнишди. Бундан мақсад самолётдаги навигация асбобларини, электрон-техника аппаратларини синаб кўриш эди.

Болалар дарсни ғалати мисол билан бошлаган муаллимга бир қадар ҳайрон қараб қолишди.

– Биласиз, ҳозир техника жуда ривожланган, – деди муаллим давом этиб. – Лазердан тортиб электроникага-ча ҳаммаси бор. Космосдан туриб ерда, стол устига ёзиб

қўйилган газетани бемалол ўқиш мумкин. Лекин бундан минг йиллар илгари ҳам саҳроларда карвонлар юрган, океанларда кемалар сузган. Майли, кундузи улар шарқ билан ғарбни осон топишган. Аммо кечаси-чи? Денгиздаги кемалар, саҳродаги карвонлар кечаси тўхтаб қолмаган-ку. Уларда оддий компас ҳам бўлмаган. Улар йўлни қандай топишган? Ёки баҳорда шимолга, кузда жанубга учадиган қушлар кечаси нимани мўлжалга олади?

– Қушлар кечаси дам олади, – Мамат яна ўтирган жойида дўриллади.

– Дам олмайди, – деди муаллим катъий қилиб. – Шунақа қушлар борки, Атлантика океанини қўнмасдан кесиб ўтади. Бир ҳафтагача кеча-кундуз тинимсиз учади. Хўш, улар нимани мўлжал қилишади?

– Юлдузларни! – деди Мамат яна дўриллаб. Билағонлигидан хурсанд бўлиб, қаддини ростлаб қўйди.

– Мана шунинг учун ҳам инсоният жуда қадим замонлардан астрономияга қизикқан. Осмон сирларини билишга уринган. – Муаллим ички ҳаяжон билан жингалак сочли бошини силқитди. – Биз яшаб турган Ер осмон билан чамбарчас боғлиқ. Агар Ойда бирон ўзгариш бўлса Ерга ҳам таъсир қилади. Агар Қуёшда портлаш рўй берса, саккиз ярим минутдан кейин Ерда автомобиль ҳалокатлари кўпайиб кетади, юрак касалликлари кучаяди. Қуёш фаоллиги ошганда Ер юзида zilzilалар, сув тошқинлари бўлади.

... Қизик, муаллим биринчи дарсданок болаларни юлдузлар оламига олиб кирди-қўйди. Болалар унинг «боди»лигини унутиб, яхши кўриб қолишди...

Бултур кишда Тошпўлат мактаб кутубхонасига кирса, муаллим ҳам турган экан. У ҳали Тошпўлатларга дарс ўтмаган эди. Тошпўлат «Менинг укам Юрий» деган китобни кутубхоначи опага топшираётганини кўриб, ёнига келди.

– Осмонни яхши кўрасанми? – деди тўсатдан.

Тошпўлат дафъатан тушунолмади.

– Нима?

– Космонавтикага кизиқасанми?

– Ҳа, – деди Тошпўлат. – Жудаям!

– Юр, сенга китоб бераман. – Муаллим шундай деб, уни ўзининг хужрасига бошлаб борди.

Тошпўлат муаллимнинг бир хоналик уйига кирди-ю, хайратдан оғзи очилиб қолди. Икки томонидан деворга ойнабанд шкаф тираб қўйилган, шкаф китобга тўла эди. Дераза олдида стол, стул, этак томонда диван. Деворга рубоб илиб қўйилган.

– Анави тоқчадагилар ҳаммаси астрономия билан космонавтика тўғрисида. – Муаллим шундай деди-да, чиқиб кетди. Зум ўтмай бир челақ кўмир кўтариб кирди. – Ҳозир печка ёкамиз, – деди «голланд» печканинг бурама бандли эшигини очиб. – Чой ичамиз.

Тошпўлат баттар хайратланди. «Боди» муаллимнинг печка ёқишини хаёлига ҳам келтирмаган эди. Қарашиб юборишини ҳам, индамай туришни ҳам билмай, серрайиб қолди. Муаллим печканинг кулини куракча билан эҳтиётлаб сидириб олиб, пачоқ пакирга солди, чўғ устига кўмир қалади. Кейин икковлари конфет билан чой ичишди.

Муаллим унга ўлкамизда астрономия фанига кизиқиш қадимдан кучли бўлганини, улуг олим Беруний бундан минг йил аввал Ер билан Ой ўртасидаги масофани аниқ ўлчаганини айтди.

– Фақат бу эмас, – деди тушунтириб. – Беруний Ернинг думалоқ шаклда эканини исботлаган. Шундан келиб чиқиб, ғалати фикр айтган. Агар Ер курраси шар шаклида бўлса унинг бир томони қуруқлик, бошқа томони сув бўлиши мумкин эмас. Чунки физика қонунига биноан сув билан қуруқликнинг солиштирма оғирлиги икки хил.

Бир яримшар нукул сув, иккинчиси куруклик бўлса, Ер ўз орбитасидан чикиб кетган бўларди.

Демак, ғарбдаги яримшарда ҳам катта китъа бор. Берунийнинг бу кашфиёти дунёдаги энг зўр ихтиролардан бири бўлган...

Сўнг муаллим Тунгуска воқеасини айтиб берди. 1908 йил 30 июнда Сибирдаги Тунгуска дарёси ёнига метеорит тушганида Хиросимага ташланган атом бомбасидан минг марта кучли портлаган экан, унинг зарбидан Тошкентда ҳам ер кимирлабди. Ўшанда бир неча кунгача тайгадаги ўрмонлар ёниб, осмондаги шафак минглаб километр наридан кўриниб турган экан. Орадан кўп йиллар ўтгандан кейин олимлар Тунгускага тушган нарса метеорит эмас, оғирлиги юз минг тонналик кор уюми деб исботлаган экан. Аммо Тунгускага тушган нарса бошқа планетадан келган космик кема, деб ҳисобловчи олимлар ҳам бормиш.

Ўша суҳбатдан кейин Тошпўлат космонавт бўлишни кўнглига тугиб қўйди. У муаллимнинг домла Ҳамроев айтганидай шаҳарга қочиб қолишини хоҳламасди! Асло хоҳламасди. Йўқ, муаллим шаҳарга қочиб қолмади. Қайтага қишлоқдагилар уни яхши кўриб қолишди. Тўйлар, маъракалар муаллимсиз ўтмай диган бўлди.

Қаерга бормасин доим озода кийиниб юради. Домла Ҳамроев айтганидай «боди» – бруклар утукланган, бўйнида бўйинбоғи, сокол қиртишлаган...

* * *

... Ташқарида сим-сим ёмғир ёғади. Томчиларнинг шитирлаши, тарновнинг шовуллаши эшитилмайди. Аммо ёмғир ёғяпти. Эзиб-эзиб куз ёмғири ёғяпти. Хона ичи ёруғ, лекин зах. Болалар жим. Муаллимнинг ҳикоясини тинглайди. Тошпўлатнинг оёғи янаям қаттиқроқ оғрияпти.

Ўша сувга тушган куни ҳашарчиларга овқат қилинадиган каттакон темир ўчоқ ёнида ғўзапоя алангасида пайтавасини куритди. Аммо кечаси билан томоғи оғриб чиқди. Кейин оёғи қакшаб оғрий бошлади.

– Ердан Куёшгача бўлган масофа юз эллик миллион километр, – дейди муаллим. – Офтоб нури эса шу масофани саккиз ярим минутда босиб ўтади.

– Маълим, осмонда нечта юлдуз бор ўзи?

Тошпўлат Маматнинг дўриллаган овозини эшитиб, ижирғаниб бошини кўтаради. Мамат тўшагига ёнбошлаганча юзидаги хусунбузарни тирноғи билан хадеб сит-япти. Оғрийди шекилли, бир кўзини қисиб, пешонасини тириштириб кўяди.

Тошпўлат муаллимнинг «ўчир овозингни» дейишини хоҳлайди. Лекин муаллим осойишта алпозда Маматга қараб кўяди.

– Бизнинг галактикамизда бир юз йигирма миллиард юлдуз бор, – дейди хиёл бўғик оҳангда. – Бобомиз Улуғбек бир минг ўн тўққизта юлдузнинг ҳаракат харитасини чизган. Бу ўн бешинчи аср учун жуда катта иш эди. Аммо муҳими бу эмас. Муҳими шуки – Улуғбек планеталар ҳаракатини ўрганган. Юлдузлар планеталарга қараганда жуда узоқда бўлади. Ерга энг яқин юлдуз ҳам Куёшгача бўлган масофадан олтмиш олти минг марта узоқ.

Болалар яна ҳайратланиб, хитоб қилишади.

– Эҳ-хе!

– Вой-бў!

– Юлдузлар орасида ўзининг равшанлигини ўзгартириб турадиганлари ҳам бор, – дейди муаллим. – Минг йил илгари араблар бунақа юлдузларга «шайтон кўзи» деб ном қўйишган.

Мамат хиринглаб кулади.

– «Шайтон кўзи?» Қизик-ку!

Тошпўлат домла Ҳамроев билан дадасининг яна бир суҳбатини эслайди. Тошпўлатнинг дадаси бир умр сувчилик қилгани учунми, совуқ тушиши билан бели оғрийди. Қиш кунларидан бирида дадаси белига кепак киздириб босиб ётганида ҳамсоялари кирди.

«Яхшими, саломатми?» деб омонлашгандан кейин Тошпўлатнинг дадасидан «суюнчи» оладигандек «янгилик»ни айтди.

– «Боди» бежиз келмаган экан, жўра! Эшитдик, гулдек хотини билан уч яшар болани сағир қилиб, ташлаб келган экан.

Тошпўлатнинг дадаси ётган жойида инқиллаб, белини чангаллади.

– Сурилиб кетибди, ўғлим, – деди Тошпўлатга, – тўғрилаб кўй.

Тошпўлат дадасининг биқинига сурилиб кетган кепакли «белбоғни» қайта боғлади.

– Энди, домулло, ҳар кимнинг бошида бир ташвиш бор, – деди Тошпўлатнинг дадаси. – Муросаси келишмагандирки, шундоқ қилгандир. Бировдан ўтганини биров билмайди. Шунча жойдан келиб, болаларимизга сабоқ бераётгани учун раҳмат демайсизми? Бировга оғирлиги тушмаса, каталакдек хужрада мусофирдек тирикчилик қилаётган бўлса!

– Иби, сизам қизик! – домла Ҳамроев кўл силтади. – Нимаси педагог муни. Хотинбоз! – У қизик воқеани эслади шекилли, ингичка овозда кулди. – Аммо лекин Аҳмад сельпо боплабди бодини. Биласиз, сельпони ўғли бор – Мамат. Ўзи шўхроқ бола. Боди бориб отасига айтибди. «Болангизни мазаси йўқ, «икки»дан боши чикмаёпти», дебди. Шунда сельпо нима дебди денг? – Домла Ҳамроев янаям ингичкароқ овозда кулди: – «Майли, ҳозирча ўқиб

тураверсин-чи, жуда бўлмаса сизга ўхшаган маълим-паълим бўлар», дебди.

Тошпўлатнинг дадаси қовоғини солди.

– Ўзингизам маълимсиз-ку, домулло! – деди зардали оҳангда.

– Мен бодимас! Ҳаммага бир хил талаб қўймайман. Ҳамма олим бўлаверса, подани ким бокади!

Тошпўлатнинг дадаси ихраб, яна белини ушлади.

– Аҳмад сельпонинг ўғли пода боқмайди, – деди оғриқдан афтини бужмайтириб. – Бўлса ўзига ўхшаган чайковчи бўлар...

– Иби, нима деёпсиз ҳали! – домла Ҳамроев овозини баландлатди. – Сельпо ўғлини энг катта институтга киргизмокчи. Киргизадиям-да!

... Ўша суҳбатдан кейин Тошпўлат Маматни яна-ям ёмон кўриб қолган. Нимага энди институтга аълочи Абдулла эмас, Мамат кириши керак? Абдулла дўхтир бўлмокчи эди. Муаллимнинг астрономия дарсини эшитганидан кейин уям Тошпўлатга ўхшаб, космонавтликни орзу қиладиган бўлиб қолди.

Дадаси тўғри айтади: шу кетиши бўлса Мамат отасидан ўтса ўтадики, қолишмайди. Ўтган йили баҳорда Мамат мактабга жинси шим кийиб келди. Чарм марка ёпиштирилган, гиж-ғиж ялтироқ занжирли ҳақиқий жинси шим. Домла Ҳамроев уни койиди.

– Сен мунай шайтон тери брукларни кийма, – деди насиҳат қилиб. – Кийсанг ана шерс кий, ҳай ана кримплин кий... Нима қиласан мунай брукни!

Танаффусда болалар Маматнинг атрофини ўраб олишди.

– Н-неча сўм? – деди Абдулла ҳавас билан.

– Сени пулинг етмайди. Мана, фирменний! – Мамат отнинг боши тасвирланган чарм маркага шапатилади. – Дадам Тошкентдаги бозордан олибдилар.

Тошпўлат Маматнинг шимини сеҳрлагандек томоша килар, хаёлида нукул битта гап айланар эди. Ўзи ҳам шунақа жинси шим кийиб, велосипедда Солиянинг олдига борса... Шундай деб ўйларди-ю, бу гаплар хомхаёл эканига ўзининг ақли етиб турар эди. Аввало, дадаси Тошпўлатга шим олиб бераман деб атайлаб Тошкентга бормайди. Борганда ҳам шунча пулга шим олмайди.

Орадан икки хафталар ўтгач «фирменный» шим жуда ҳам унчалик янгилик бўлмай қолди, ўнинчи синфда ўқийдиган бир эмас, уч бола ҳудди Маматникидақа шим киядиган бўлишди.

Кўп ўтмай Тошпўлатнинг синфдоши – доим орка партада ўтирадиган дароз Баҳодир ҳам шунақасидан кийиб келди. Баҳодир – колхоз бухгалтерининг ўғли, яхши бола. Бундан чиқди, унинг отаси ҳам Тошкентга борган. Тошпўлат ҳарчанд сўрамай деса ҳам чидаб туролмади.

– Қанчага олдинг? Даданг Тошкентдан олиб келди-ларми? – деди Тошпўлат шимнинг маркасини беихтиёр силаб.

– Нега? – Баҳодир елкасини қисди. – Маматдан олдим. Икки юз эллик сўм. Сенга лойиғи ҳам бор.

* * *

... Ташқарида ҳамон ёмғир ёғади. Ичкарида болалар, кизлар ўтиришибди. Ҳаммаси жимжит. Ҳамма муаллимнинг гапларини тинглайди. Тошпўлат ўз хаёли билан бўлиб, гап пахтага келиб тақалганини сезмай қолади. У оғриётган оёғини икки кўллаб қисиб-қисиб уқалайди. Оғрик босилгандай бўлади-ю, яна сирқиллайверади. Муаллимнинг гапи унинг қулоғига олисдан эшитилаётгандай бўлади.

– Пахтадан нималар олинишини биласизлар-а?

– Биламиз, маълим.

Бир зумда Тошпўлатнинг хаёллари тўзиб кетади. Солиянинг овозини эшитиб, ярқ этиб қарайди. Солия ҳам муаллимга гапиряпти-ю, кўзи Тошпўлатда. Икковлари баравар кўзини олиб кочишади.

– Биламиз, – дейди Солия муаллимга қараб. – Пахтадан ип олинади, газлама, ёғ...

– Кунжара, – дейди Мамат дўриллаб.

«Ўзинг кунжара! – дейди Тошпўлат хаёлан ижирганиб. – Солиянинг олдида билағонлигини кўрсатмоқчи!»

Муаллим негадир хўрсинади.

– Одам нима учун меҳнат қилаётганини билиши керак, – дейди паст, бўғик овозда. Курткасининг чўнтагини узок титкилаб, сигарет чиқаради. Чекиб, гугурт чўпини қуюлтирилган сутнинг бўшаган банкасига ташлайди. Ҳа, айтгандай, қайси куни Мамат этакни тагига ёзиб, «Прима» тутатиб ўтирганида муаллим келиб қолди. Мамат шоша-пиша сигаретни ариқ ичига ташлаб, этигининг пошнаси билан эзғилади. Муаллим уришмади, сўкмади. Факат бир оғиз гап айтди. «Нима фойдаси бор», деди. Мамат илжайди. «Ўзингизам чекасиз-ку, маълим», деди. Муаллим қараб турди-турди-да, яна бир оғиз гап айтди. «Мен қилган хатони сен такрорлашинг шартми?» Шундай деди-ю, кетаверди. Ҳозир Тошпўлат шуни эслади.

– Сиз болалар, бу ерда бекорга пахта териб юрибмиз деб ўйлайсизларми? – Муаллимнинг овози янаям босикроқ чиқади. – Пахта дегани ип-газлама-ю, ёғдан иборат деган гапмас. Тўғри, пахтадан юз хиллаб газлама олинади. Бир кило пахта толасидан йигирма метргача чит олинади.

– Эх-хе!

– Йигирма метр!

– Бу ҳали ҳаммаси эмас, – дейди муаллим ҳамон ўша оҳангда. – Пахта толасидан олинган корд бўлмаса,

машина бир қадам ҳам юролмайдди. Ғилдиракка худди шу модда керак. Ҳозир чарм ўрнида ишлаётган кирза ҳам пахта толасидан олинади. Пахта момигида тўксон фоиз целлюлоза бор, ёғочдагидан икки хисса кўп. Чигит мойидан олинган нитроглицерин оғир касалликларни даволайди. Ғўзапоядан шифер, мебель ишланади. – Муаллим жимиб қолади. Сигаретни чукур-чукур тортади. Оғзидан тутун чиқариб, кафти билан хайдайди. – Ҳатто космонавтика учун ҳам пахтадан олинadиган махсулот керак... – дейди бир нуктага тикилиб. – эслаб колинглар: пахта толасидан эллик хил, ғўзапоядан, чигитдан ундан ҳам кўп махсулот олинади. Бир кило пахта ўттиз кило дон билан баравар баҳоланади. – У яна жимиб қоладида, секин кўшиб кўяди. – Сизлар катта иш қияпсизлар, болалар.

Тошпўлат кўз қири билан Солияга қарайди. Солия елкаси оша сочини ўраётган алпозда туриб колган. Худди суратга тушаётгандек. Мамат қаддини ростлаб олибди, оғзини ярим очиб, анграйиб кулок солади.

– Бизнинг юртимизда икки минг йил илгари ҳам пахта экилган, – дейди муаллим. – Археологлар бир қабрни очиб, пахта толасидан тўқилган аркон топишган. Лабораторияда текшириб кўришса икки минг йиллик аркон экан. – Муаллим сигаретни сут банкасининг қопқоғига эзгилаб ўчиради. – Европаликлар пахтани Колумб Америкага борганидан кейин билишган. Унгача пахта деганда шоҳида мева ўрнига қўй ўсадиган дарахтни тушунишган.

... Еттинчи синфда ўқишаётганда география дарсини домла Ҳамроев ўтганди. У ҳам Колумбнинг Америкага сафарини гапирган эди. Аммо дарсда болалар мудраб ўтиришганди.

Домла Ҳамроев дарсга ғалати кийимда кирарди. Эгнида олача тўн, бошида шляпа, оёғида этик. Бўйнида

резинка боғичли галстук. Аммо кўйлагининг тугмаси тақилмаган. Сарғиш ёқаси кўриниб туради. Зихлари тердан оқариб кетган шляпани стол четига кўяди-да, каттакон, гулдор рўмолча билан бошини обдан артади. Кейин болаларга юзланади.

– Хўш, кимдан бошлаймиз?

Билган болалар доскага чиқиб жавоб беради, билмаганлари писиб ўтираверади.

Кейин домла Ҳамроев негадир бақириб, дарс ўта бошлайди.

– Амазонка дарёси...

Бир куни Абдулла домла Ҳамроевга қизик савол берди.

– Ер ш-шарида с-сув кўпми, е-ерми?

– Иби! – домла Ҳамроев бир чўчиб тушди. – Шуниям билмайсанми? Уч йилдан бери кулоғингга танбур черт-япманми, хўкиз? Ер шарининг учдан бири куруклик, қолгани сув. – Домла «буни каранглар» дегандек болаларга қаради. – Тағин аълочи эмиш, ўтир жойингга!

Абдулла кип-қизариб жойига ўтирди. Ўтирди-ю, баттар дудукланиб гапирди.

– О-океаннинг т-тагиям ер-ер-ку! Д-демак, е-ер к-кўп.

– Иби, сен биласанми, китоб ёзган олимлар биладими? – Домла Ҳамроев терлаб кетган бошини рўмолчаси билан ишқаб-ишқаб артди.

– М-менама к-китобдан ў-ўқиганман.

Домла Ҳамроев бир зум талмовсираб қолди.

– Маҳмадана! – деди жеркиб. – Олимлар ҳам одам. Ёзаверади-да, бошига келган гапни. Мунай нарсаларни сен титкилаб юрасан. Ана, Маматни қара, жим ўтирибди. – У Маматга ўгирилиб, бошини янаям ишқаброк артди. – Дадангдан сўраб кўр, холагидан келдимикин. Давлена сабил яна кўтарилопти.

Мамат негадир илжайиб, «хўп» деб кўйди...

Тошпўлат тушунди. Домла Ҳамроевнинг кон босими баланд. Тўқсон беш чойни «ҳолаги» дейди. Маматнинг дадаси домлага топиб бериб туради.

Домла Ҳамроев «боди» муаллимнинг нимага бунчалик ёмон кўришини Тошпўлат анчадан кейин тушунди. Домла дадасига ҳасрат қилганида эшитиб қолди. «Боди» муаллимга унинг ярим ставка дарсини олиб беришган экан. Бу суҳбат киш охирлаб қолган кезлари бўлган эди. Тошпўлат дадаси билан томдан ғўзапоя тушириб, энди овкатга ўтиришган эди. Домла Ҳамроев кириб қолди. Шунча қисташса ҳам овкатдан бир-икки чўкиган бўлди-ю, емади.

– Сиз, жўра, баҳузур, – деди қўлини кўксига қўйиб. – Ҳозир овкат еб эдим. Мана бу гапни эшитинг. Бодини районда бошлабдилар. Аввал ҳам бир зақун сўқиган эканлар. Ўқувчилар бир йилда тўрт ойдан ортик ўқимаёпти, бутун умри далада ўтиб кетопти, дебдилар. Институтга имтиҳон топширгани борган болаларнинг саводсизлиги шундок кўриниб қолаётганмиш. Районга масала кўтариб чиқибдилар. Ҳай, у деб-бу деб жўнатишибди. Энди, иккинчи чорақда бир эмас, тўрт бачага «икки» чиқарибдилар. Директор яхшилик билан тушунтирибди. «Биздаям пилон бор, ўзлаштириш пилонини юз поиз қилмасак, катталардан гап тегаси», деса осмонга сапчибдилар. «Ақлни пилони бўлмайди, саводсиз болага уч қўёлмайман», дебдилар. Районга чақириб олиб, таранг тузлашибди. «Шаҳарнинг аптобусига ўзингиз чипта оласизми ё паттангизни оберайликми», дейишибди. – Домла Ҳамроев ҳузур қилиб қолди. – Шаҳарга кетаси-ю, акун қайтиш йўлини тополмайди. – Ҳамсоясини гапини маъқуллашини кутиб, қараб-қараб қўйди. Тошпўлатнинг дадаси индамаганидан оғринди.

– Э, сиз нимани тушунасиз, жўра! – деди ҳафсаласи пир бўлиб. – Сиз бир чаласавод одам-да!

Тошпўлат дадасининг ҳақоратланганидан ғижиниб кетди. Қизик, дадаси парво қилмади. Индамай шавлани еяверди.

– Шу боди билан ишламайман! – деди домла Ҳамроев ингичка товушда. – Мактабдан бўшайдиган бўлдим. Кат-таконлар билан гаплашиб келдим.

Тошпўлатнинг дадаси ялт этиб унга қаради.

– Иби! Нега мунай қилдингиз? Ўзингизни қишлоқ, ўзингизни мактаб. Ташлаб қайга бorasиз?

Домла Ҳамроев қўл силтади:

– Дехқончилик қиламан. Эртадан кечгача бачаларга дарс ўргатиб жигар хуноб. Оладиган пул ҳолагидай... Дехқончилик қиламан. Бари бир умрни ярмиси далада ўтопти.

... Чиндан ҳам шундай бўлди. Март ойидан бошлаб домла Ҳамроев дарсга кирмай қўйди. Катталар билан гаплашиб, колхоздан бригада олибди.

Мактабдаги ўқитувчилар домла Ҳамроевни эслашган бўлса, бордир, аммо болалар кўп ҳам қуюнишмади. Бир ойдан кейин эрталаб домла Ҳамроев Тошпўлатларникига кирди. Ширчай ичиб ўтирган Тошпўлатга газета узатди.

– Даданг ишдан келса ўқиб бер. Албатта ўқиб бер, укдингми?

Шундай деди-ю, шошилиб чиқиб кетди. Тошпўлат варақлаб караса туман газетаси. Иккинчи бетиде «Ташаббускор педагог» деган мақола чиқибди. Тажрибали педагог Ҳамроев қалб даъватига амал қилиб ўқитувчиликни ташлагани, бригадага бошчилик қилаётгани, юқори ҳосил усталари сафидан ўрин олишга азму қарор қилгани мақталибди. Тумандаги бошқа педагогларни ундан ўрناق олишга чақиришибди.

Кечкурун Тошпўлат мақолани дадасига ўқиб берди. Дадаси қўл силтади.

– Бригадир бўлмокчи экан, нимага беш йил ўқитувчиликка ўқиб давлатни аҳмоқ қилди. Агрономликка ўқисин эди! – Мақоланинг охири нашъа қилган экан шекилли, тажанглик билан шанғиллади (Тошпўлат дадасининг шанғиллаб гапирганини камдан-кам кўрганди). – Хўп гапларни топади-да мухбирларам! Нима, маълимлик бригадирликдан паст бўптими! Шу сиёғи бўлса бригадирликниям ташлаб кочади бу!

* * *

... Тошпўлат сирқираб оғриётган тиззасини укалаб ўтириб, муаллимнинг сўзларига кулоқ соларкан, дадасининг ўша гапларини эслайди. Ташқарида сим-сим ёмғир ёғади. Деразалар буғланиб колган, ташқарига кўринмайди. Фақат симёғоч учидаги лампочкагина олмадек кизариб турибди. Ичкарида болалар, қизлар муаллимга кулоқ солиб ўтиришибди.

– Одам ёлғиз ўзи учун яшамайди, – дейди муаллим бир нуқтага тикилиб. Негадир кўзларида ҳорғин ифода пайдо бўлади. – Ёлғиз ўзи учун яшамайди, – деб қайтаради у тагин. – Бугун сиз тераётган пахта эртага ер шарининг бурчак-бурчакларига тарқалади. Чехословакия, Финляндия, Япония... Эҳ-ҳе! – Муаллим болаларгамас ўзига-ўзи сўзлаётгандек хаёлчан гапиради. – Агар шу пахта етиб бормаса, қанчадан-қанча фабрикалар ёпилади. Қанчадан-қанча одамлар ишсиз қолади.

Муаллим бир зум жимиб қолади.

– Энди ётинглар, – дейди болаларга юзланиб. – Ёмғир тинса далага чиқамиз...

Болаларнинг уйкуси келмайди. Кун бўйи ётишган.

Тошпўлатнинг тагидаги ўриндикда ўтирган Абдулла бўйнини чўзиб, муаллимга қарайди.

– М-маълим, кваз-зарлар тез-тез п-пайдо б-бўладими? – дейди.

Муаллим унга майин жилмайиб қарайди.

– Йигирма йил илгари олимлар бешта квазарни кузатишган. Квазар – ўта катта юлдуз дегани. Ҳажми куёшдан миллион марта катта бўлади. Олимлар квазарларни галактикаларнинг ядроси деб тахмин қилишяпти. Квазарлар пайдо бўлиши билан телескоплардан дарров кузатишади...

Тошпўлат жойига ёнбошлаганча, секин-секин уйқуга кетади. Қулоғига муаллимнинг гаплари элас-элас чалинади. Балки квазарлар биз билмаган коинотнинг куёшидир... Балки ўша галактикаларда ҳаёт бордир... Тошпўлат туш кўради. Тушида саратон куёшида кизиб ётган тупроқ кўчадан чопиб бораётган эмиш. Чопиб борармиш-у, оёғи сиркираб оғрирмиш. Офтоб шунақанги киздирармишки, нафас олишга қийналармиш. Бирдан Солия пайдо бўпти. Қўлида китоб бормиш. Атлас кўйлак кийиб олганмиш. Тошпўлат унинг олдига югуриб бормоқчи экан, аразлагани эсига тушиб копти. Солия бўлса қўлидаги китобни улоқтириб юборибди. Тошпўлат қараса, бу – Солия эмас, Мамат эмиш. Мамат атлас кўйлак кийиб олганмиш. Тошпўлат оёғи чалишиб, йикилиб тушибди. Мамат унинг тепасига келиб, нукул «тур-тур» дермиш.

Тошпўлат инграб кўзини очди. Қараса ёнида Абдулла турибди.

– Тур, – деди елкасиға туртиб. – Ҳ-ҳамма т-туриб кетди.

Тошпўлат терлаган пешонасига кафтини босиб кўрди, қўли чўғга теккандай бўлди. Ютинган эди, томоғи ачишиб оғриди. Энди иккала оёғи ҳам зиркираб оғрир, боши оғирлашиб кетганга ўхшарди. У амаллаб «иккинчи каватдан» тушди.

– К-касалмисан? – Абдулла унга ачиниб қаради. – Б-бўлмаса ётавер.

Тошпўлат индамай бош чайкади. Оёғи оғриётганини сездирмаслик учун хиёл оксокланиб ўртоғига эргашди. Икковлари ташқарига чиқишди. Ёмғир тинибди. Аммо хаво рутубатли, зах осмонда хўмрайган кулранг булутлар муаллак туриб қолган. Ҳовлидаги симёғоч учида ҳамон қалпоқли лампочка ёниқ турибди. Эллик қадамча наридаги томи шифер билан ёпилган атрофи очик бостирмада бошига кўрпабоп матодан рўмол ўраган кампир куймаланиб юрибди. Бир бурчакда алюмин бак-самовар. Бир бурчакда чўян ўчок. Кампир бак-самовар тагига ғўзапоя тикади, бакнинг дудбуронидан ловуллаб аланга кўтарилади. Қулоғи, думи кесилган каттакон ит кампир атрофида ўралашади. Кампир ғўзапоя ўқталиб, уни хайдайди. Ит лапанглаб нарирокка боради-да, тагин қайтиб келади.

Янаям нарирокда атрофи бўз мато билан пана қилинган ҳожатхона. Болалар навбат кутиб туришибди. Тошпўлат канал томондан ювиниб келаётган қизлар орасида Солияни кўрди. У елкасига сочиқ ташлаб олган, эгнида эски, калин жун кофта. Ундан орқарокда сочиғини белига боғлаб олган Мамат келяпти... Тошпўлат оксокланмасликка ҳаракат қилиб, барак орқасига ўтиб кетди.

Узун столнинг бир томонига болалар, бир томонига қизлар ўтириб, нонушта қилишди. Тошпўлат ширин сутли чойни ҳар ютганда томоғи ачишади. Бутун вужудидан олов чиқиб кетаётгандай, аъзойи бадани кизиқ бораётганини ўзи ҳам сезиб турарди.

Чойдан кейин болалар ўрнидан туришди, ҳар ким ўз этагини қўлига олди. Эшик олдига борганида муаллим Тошпўлатни тўхтатди.

– Бугун сен навбатчи бўласан, – деди секин.

Одатда қизлар галма-галдан баракда қолиб, навбатчилик қилишади. Навбатчи хонани супуриб-сидиради,

овқат учун ошпаз кампирга картошка арчиб, пиёз тўғраб беради.

– Керакмас, – деди Тошпўлат. Овози хириллаб чикди.

Муаллим кафтининг орқасини унинг пешонасига босиб кўрди.

– Иситманг баланд-ку, – деди кўзига тикилиб. – Майли, дам олавер. Солия навбатчилик қилади.

– Керакмас! – Тошпўлат тажанглик билан қўл силтади. – Керакмас!.

Солия эшикдан чикқан экан. Муаллимнинг гапини эшитди шекилли, остонага қайтиб кетди.

– Бугун Шарифа навбатчи-ку, маълим, – деди гоҳ муаллимга, гоҳ Тошпўлатга қараб. Тошпўлат дарров кўзини олиб қочди. У Солиянинг ҳамон ўзига қараб турганини ҳис этиб, баттар асабийлашар, бировнинг, айникса, Солиянинг раҳми келишини хоҳламасди. Иложи борича дадил кадам ташлаб ташқарига чикди.

Ер шу қадар сувга тўйиб кетганки, яна бир томчи ёмғир ёғса туфлаб ташлайдигандек. Пахтазор ботқоққа айланган. Ҳар кадамда оёкка бир ботмон лой илашиб чикади. Икки кунлик ёмғир эгатларга тўкилган пахтани ерга чакичлаб ташлаган. Қўлга муздай урилади. Тошпўлатнинг қўлига сузак кириб кетса ҳам бадани терлайди, нукул терлайди. Икки оёғи сиркираб оғрийди. Ҳўл пахтага тўлаётган этак тиззасига урилиб баттар қийнайди. Тушга яқин офтоб кўринди. Булутлар орасидан чикиб, нимтатир илик нур сочди. Намикқан ғўзалардан спиртга ўхшаш аччиқ хид таралди. Жигаранг пахтазор устида енгил ҳовур кўтарила бошлади. Бир маҳал Солия яримлаган этагини кўтариб, тележка томон кетаётганини кўрди-ю, ўз этагининг боғичини бўйнидан ечди. Орқалаб йўл четига чиккунча жикка терга ботиб кетди. Икки марта сирғалиб йикилиб кетишига оз қолди. Унинг боши ғувиллаб борар, Солия орқасига

караб-караб кетаётганини кўргани учун текисрок кадам ташлашга уринар эди.

Ниҳоят катта йўлга чикди. Этигининг лойини қокиб, тозалаган бўлди. Солиянинг терган пахтасини тарозига кўйганини кўрди. Шляпали табелчи унга илжайиб, алланима деди. Солия ковоғини солди. Тошпўлат кадамини тезлатди. Ҳамон боши ғувиллаб борар, икки кўзи Солияди эди. Солия этакни тарозидан олиб, тележка тепасида турган телпакли одамга узатаётганини кўрди. Бўйи етмади. Телпакли киши эса эгила колмайди. Табелчи илжайиб якин борди. Қарашган бўлиб қўлини Солиянинг қўлтиғи тағидан чўзди. Бўртиб турган кўксига бегона қўл текканидан кўркиб кетган Солия сесканиб, ўзини четга олди. Кўзларини катта-катта очганча хайрон бўлиб табелчига каради. Пахта тўла этак ерга тушди. Тошпўлатнинг юраги отилиб кетгандай бўлди. Елкасидаги этакни улоктирди-ю, учиб бориб табелчининг ёқасига ёпишди.

– Нега? – деди табелчини кучи борича силтаб. – Нега? Нега?!

Табелчининг шляпаси учиб кетди. Такир боши силкиниб, кўзини бақрайтирганича Тошпўлатнинг қўлига ёпишди.

– Юбор! – деди Тошпўлатнинг қўлидан пахталигининг ёқасини бўшатишга уриниб. Бирок Тошпўлат унга мушукдек ёпишиб олган, қўйиб юбормасди.

– Нега! Нега! – дерди бакириб.

Табелчи унинг вазоҳатидан кўркиб кетди.

– Юбор-е! – деди титраб. Бор кучи билан юлкиниб, оркага ташланди. Тошпўлатнинг қўлини омбирдек чайир қўллари билан қайириб ёқасини бўшатди-да, силтаб улоктириб юборди. Тошпўлат лойга ёнбоши билан йиқилди. Негадир кўкрагининг чап томонида оловдек ловуллаган оғриқ сездди. Шу пайтгача ҳеч қачон юраги санчмаган эди.

– Нега! Нега! – деб ҳайкирди лой ерни муштлаб. –
Нега! Мараз!!!

Бутун вужуди титрар, ҳамон кўкрагининг чап то-
мони ловуллаб ачишар эди. Бир маҳал кимдир унинг
кўлтиғидан олиб кўтарди. Қараса, бошида муаллим ту-
рибди. Орқа томонда табелчининг овози келди.

– Иби, девонами бу!!!

Муаллим Тошпўлатнинг елкасига қўлини қўйди.

– Тура қол. Касалсан-ку, қара ёниб кетяпсан.

Тошпўлат ҳеч кимга қарамай, канал томон кета бош-
лади. Ҳеч кимни кўришни ҳам, ҳеч кимга кўринишни ҳам
истамасди.

Анчадан кейин орқа томондан шип-шип қадам тову-
ши эшитилди. Тошпўлат бурилиб каради: муаллим боши-
ни қўйи солганча, секин-секин келяпти.

– Кетинг! – деди Тошпўлат алам билан қўл силтаб. –
Кетинг!

Муаллим яқинроқ келиб тўхтади.

– Ҳозир ювинамиз, – деди осойишта оҳангда. – Бо-
риб дам оламиз. Машина чақираман... – У Тошпўлатнинг
кўзига термулди. – Ревматизминг борми?

Тошпўлат индамай бурилиб кетди.

Ётоққа қайтишганда муаллим унга дори ичирди. Порт-
фелини титкилаб, битта лимон топди. Парраклаб кесиб,
чойга солди. Униям ичирди. Ўрнига ётқизиб, ўраб қўйди.
Анчагача ёнида ўтирди. Тошпўлат баданида хузурбахш
иликлик сезиб, ухлаб қолди. Туш кўрди. Осмонда, шундок
боши устида каттакон юлдуз ёниб турганмиш. «Ква-
зар!» дермиш у кичкириб, «кваза-а-а-р!» дермиш яна
кичкириб. Учаверибди, учаверибди... Пастга қараса Ер
худди глобусга ўхшаб кўринармиш. Океанлар, Африка...
У бир карашдаёқ Японияни топибди. Худди харитадаги-
дек. Битта узунчок, учта кичкина орол. У чўнтагига қўл
тикса, бир чанок пахта чиқибди. Пахтани қўйиб юборган

экан, худди оппок капалакдек пирпираб-пирпираб Ер тонга учиб кетибди. Орол устида турган кисик кўзли япон бола чаноқни илиб олибди-да, унга қараб қўл силтабди. Алланима деб кичкирармиш-у, Тошпўлат унинг овозини эшитмасмиш. Бола эса қўлларини силкитиб, қувонч билан нуқул ирғишлармиш. «Кваза-ар!» – дермиш Тошпўлат шодликдан нафаси қайтиб. – Мен келдим, «кваза-ар» Борган сайин юлдузга яқинлашармиш. Ёнида Солия ҳам учиб келаётганмиш. Атлас қўйлак кийиб олганмиш...

* * *

У қанча ухлаганини билмади. Бир маҳал гўнғир-гўнғир товушдан уйғониб кетди. Анчагача қаердалигини билолмай гарангсиб ётди. Ниҳоят ўзининг жойида – «иккинчи» каватда ётганини идрок этди. Оёғининг оғриғи хийла босилган, фақат боши лўкиллаб оғриб турар, терлаб кетган эди. Барак ичи ним қоронғи, деразалар хира оқариб кўринар, окшом тушиб қолган эди. «Чирокни ёкишмабди, – деб ўйлади негадир ҳозир кўрган тушини эслаб. – Ёқишса яхши бўларди».

Боя қулоғига чалинган гўнғир-гўнғир товуш яна эшитилди.

– Ҳаммаси қонуний ҳал бўлган эди-ку!

Бу – муаллимнинг овози эди. Тошпўлатнинг кўнгли негадир хижил бўлди. Нимага шунақа бўлаётганини кейин англади: муаллимнинг товуши қандайдир асабий, ҳатто аламли чиқди. Илгари ҳеч қачон бунақа оҳангда гапирган эмасди.

– Ахир ҳаммаси қонуний ҳал бўлган-ку, нимага яна бунақа қилишади? – деди у батгаррок асабий овозда.

– Мен қаердан билай? Райондан келтириб беришди.

Тошпўлат бу овозни таниди. Мактаб директори! Қаддини ростлашга уриниб, қўлига таянганча, бошини кўтарди. Терлаб кетган баданига нам, совуқ шамол тегди.

– Ёзиб кўйибди-ку, повесткага: «Шаҳар судига 14 ноябрда етиб келиши мажбур» деб.

Тошпўлатнинг юраги ёмон нарсани сезиб, сирқираб кетди. Мўралаб қаради. Стол олдидаги ҳарракда муаллим билан директор нариёққа қараб ўтиришар, муаллимнинг жингалак сочли боши, директорнинг йирик гавдаси, айвони кенг шляпаси ғира-шира кўриниб турарди.

– Бормайман! – муаллим алам билан ёғоч столни муштлади. Директорга юзланди. – Тушунсангиз-чи, Маҳмуд Турсунович! Мен ҳам одамман! Ёмон кўрган, жирқанган кишим билан туролмаман-ку!

– Ҳай, мен нима қилай ахир! – директор ҳам овозини баландлатди. – Повесткани мен ёзган эмас-ку!

– Бормайман! – муаллим катъият билан бош чайқади. – Менга деса отиб ташласин! Хиёнат қилган хотин билан яшамайман!

– Ҳай, нега отади! – Директор унинг елкасига кўлини кўйди. – Биласиз, зақун хотин тарафни олади. Бир боринг. Ҳеч ким сизни боғлаб қўймайди-ку! Суд билан ҳазиллашиб бўладими? Тагин «вторично» деб ёзиб қўйибди.

Муаллим узок жимиб қолди. Тошпўлат ғира-шира қоронғиликда унинг жингалак сочли бошини чангаллаб, столга мук тушганини кўрди.

– Болалар-чи? – деди бошини кўтармай. Овози хириллаб чиқди. – Болалар нима бўлади?

– Болалар нима? – директор юпатувчан оҳангда секин гапирди. – Ҳар доим териб юрган пахтаси. Эртага ўрнингизга математика ўқитувчисини юборамиз. Қайтиб келгунингизча пахтаям...

– Печка сўрагандим, – деди муаллим бошини кўтармай. – Совхоз директори тўртта печка бермокчи эди. Тезрок олинглар. Болалар совқотиб қоляпти.

– Ўзимиз тўғрилаймиз, сиз бораверинг ахир...

Тошпўлат муаллимнинг оғир тебраниб ўрнидан турганини, йиғма каравот бошидаги михга илиғлик плашини олиб билагига ташлаганини кўрди. Плаш тагида осиглик турган рубобнинг торлари инграб юборгандай бўлди.

– Маълим, – деди Тошпўлат овози титраб.

Муаллим ярк этиб шу томонга каради. Директор ҳам бошини бурди. Муаллим тез-тез юриб, Тошпўлатнинг олдига келди.

– Иситманг тушдими? – деди пешонасига кафтини босиб. – Маладес! Эртага машина келади. Касалхонага олиб боришади. Гаплашдим. Ёт, ўралиб ёт.

У илдам бориб, йиғма каравот тагига тикиб кўйилган дипломат портфелини суғуриб олди. Эшик ёнига етиб, чирокни ёкди. Ётоқ ичи ёришиб кетди.

– Маълим! – деди Тошпўлат йиғлаб юбормаслик учун лабини тишлаб. – Маълим...

Муаллим унга қўл силтаб жилмаймоқчи бўлган эди, эпллмади, лаби аянчли бурилиб кетди. Тошпўлатнинг назарида муаллимнинг кўзида ёш айлангандек бўлди.

– Турма, – деди бўғик овозда.

– Турма, шамоллайсан!

Шундай деди-ю, директорга эргашиб, эшикдан чиқиб кетди.

– Маълим... – Тошпўлат бутун кучини тўплаб, ўрнидан турди. Ташқарида трактор тариллади.

– Маълим, кетманг! – Тошпўлатнинг бўғзидан титрокли йиғи отилиб чиқди. – Кетманг! Кетма-а-анг!

Иккинчи «каватдан» сакраб тушди. Пайтавасини ўрамоқчи эди, титраётган қўллари яхши ковушмади. Сарпойчан оёғини муздек этикка тикди-ю, кўйлакчан эшикка отилди. Туман тушган, қоронғи қуюклашиб борар, бостирма олдидан жилган трактор йўл томонга бурилар эди. Тошпўлат трактор прицепининг устига чиқиб олган

муаллимни кўрди-ю, остонада папирос тутатиб турган директорни туртиб ўтиб югурди.

– Кетманг! Кетманг, маълим! Кетма-а-анг! – Раста бўлган хиркирок овозини баралла қўйиб, йиғлаб юборди.

Директордан ҳам, қозон бошида чўмич ушлаб турган ошпаз кампирдан ҳам уялмади, бу – болаликнинг сўнги йиғиси эканини идрок ҳам этмади.

– Кетма-анг! – деди нафаси қайтиб! – Маълим!

Муаллим қўли билан трактор прицеппининг орқа бортини чангаллаганча кичкирди:

– Ичкари кир, шамоллайсан!

Трактор қаттиқ тариллаганча тезлаб юриб кетди. Тошпўлат кучи борича югурди. Юраги гурсиллаб урар, совуқ ҳаво нафасини бўғар, трактор ғилдирагидан сачраётган лой юз-кўзига урилаётганига парво қилмас, хансираб колганди. Муаллим алланима деб кичкирар, аммо тракторнинг гуриллашидан гапини англаб бўлмасди.

Катта йўлга чиққанда трактор анча узоқлашиб кетди. Тошпўлат ҳамон тўхтамас, ҳарсиллаб югуриб борар, сирганиб-сирганиб кетарди.

Яна бир неча қадам югуриб борди-ю, тийғаниб, юз-тубан йиқилди. Титраётган қўлларига таяниб, қаддини ростлади.

– Кетма-анг! – деди кўзидан тиркираб чиққан ёшни лой қўллари билан артиб. – Маъли-им!

Ғира-шира қоронғиликда пахтадан қайтаётган болалар кўринди. Улар кўчанинг икки четига чиқиб, тракторга йўл беришди. Кейин прицеп устида турган муаллимни кўриб қолишди шекилли, ҳаммалари трактор кетидан югура бошлашди.

Қоронғулик қўйнида: «Маълим! Маълим!» деган ни-долар туманли ҳавони титратди.

Тошпўлатнинг мадори колмаган, лой босган йўлда чўккалаб колган эди. Бошқа товушлар орасида Солиянинг ҳам овозини эшитди, аник эшитди.

– Маълим-и-им!

Энди трактор ҳам, прицеп ҳам кўринмас, фақат моторнинг гуриллаган товуши эшитилиб турар, муаллим булутлар орасига, туманлар орасига сингиб борар эди.

1982 йил

ҚАЛБИНГА ҚУЛОҚ СОЛ

БИРИНЧИ ҚИСМ

Киш келди. Кечагина беморнинг инграшидек хазин куз садоларига тўлган боғлар бугуи жимиб қолди. Хазон шитирламайди яланғоч шохларга арғамчи осган мезонлар чайқалмайди...

Киш келди, шаҳарда уни дарров пайкашмади ҳам. Тўғри, талабалар аллақачон пахтадан қайтиб, ёмғирдан ивиган боғлар яна ошиқ-маъшукларнинг шивир-шивирига тўлди. Автомат-телефон будкаларидан тагин атир иси келадиган бўлиб қолди. Кинотеатр кассаси олдида ёмғирдан қочиб, навбат кутаётганлар кўпайди. Аммо, ҳақиқий киш биринчи қор ёққанида билинди.

Ёдгор шу кунни тушдан кейин кутубхонага борганди. Ҳали имтиҳонлар узок бўлгани учунми, залда ўн-ўн беш кишидан бўлак ҳеч ким йўқ эди. Кутубхонада вазмин бир сукунат ҳукм сураб, чироқлар ёқиб қўйилган, ташқарида эса ёмғир шовилларди. Ёдгор буғланиб кетган дераза ёнига ўтирганча мутолаага берилди.

– Қор ёғаяпти, – деди аллақим ўйчан овозда.

Ёдгор бирдан эти увушгандек, деразага қаради.

Оқшом тушиб, ташқари қоронғилашиб қолган, гу-пиллатиб йирик-йирик қор ёғарди. Ёдгор ёмғирнинг шовуллаши аллақачон тинганини энди пайкади. Ҳар сафар биринчи қор ёғаётганини кўрганида унинг қалбини аллақандай тушуниб бўлмас, этни жунжиктирувчи ўйчан туйғу камраб олар, елкасидан оғир бир юк босиб тушаётгандек бўлаверарди. Шу топда залда ўтирган бошқа

одамлар ҳам негадир бир лаҳза сукутга кетишган, ҳамма ташкарига қараб ўтирарди.

Қор қоп-қорайиб ётган ҳўл асфальтга тушиб, тез эриб кетар, онда-сонда гилдиракларини шариллатиб, машиналар ўтиб қолар, уларнинг ҳам овози одатдагидан бўғикрок чиқаётганга ўхшарди. Бора-бора кўча бетидаги уйнинг қия томи оплок бўлиб қолди. Кейин аста-секин кўчанинг ўзи ҳам оқара бошлади.

Ёдгор Италия архитектурасига оид гапларни яна ўқишга тушди. Анчагача миясига ҳеч нарса кирмай турди-ю, кейин ўша саҳифаларни жиддийлик билан қайта-қайта такрорлай бошлади.

– Кеч бўлиб кетди, йигитча, бир ўзингиз қолдингиз.

Ёдгор кутубхоначи хотиннинг таниш овозини эшитиб, бошини кўтарди. Зал тўридаги алвон ёпилган стол қаршисида ўтирган жиккаккина татар аёл китобларни бир чеккага тахлар, юпка гардишли кўзойнагини чирокда ялтиратиб, унга қараб-қараб кўярди.

Ёдгор ён-верига аланглаб, зал бўшаб қолганини кўрди-да, дарров ўрнидан турди.

– Кечирасиз... раҳмат, – деди китобларни топшириб.

Конспект дафтариини плашининг тагидан қўлтиғига кистириб, ташкарига чиқди.

Муздек қор нафаси юзига урилиб, бир лаҳза зинада тўхтаб қолди.

«Аксига шапка ҳам киймаган эканман», деб ўйлади у зиналардан тушиб бораркан.

Қорбобо ҳамон шаҳар устида супрасини қоқар, қиш фариштаси момик қанотларини беозор силқитар, осмон негадир қизғиш тус олган эди. Ҳознинг тумшуғига ўхшатиб ишланган симёғочлардаги лампочкалар остидан нурли нукралар ёғилар, ғужғон ўйнаб, айқаш-уйқаш бўлиб кетарди. Кўча ўртасида машиналар изи тасмадек қорайиб қолибди, аммо йўлкаларга оёқ ботади. Одам

сийрак. Ҳамма ин-инига кириб кетган бўлса керак. «Қиш ўчоғи тор...» Рост гап.

Ёдгор бўйни музлаб кетганини пайкаб, плашининг ёқасини кўтариб олди-да, тез-тез юриб кетди. Симёғоч тагида турган йигит билан қизни кўриб, кулиб қўйди. «Шу ҳавода нима зарил». Улар ҳам қор ёғишини би-лишмаганми, юпқа плаш кийиб олишган эди. Қиз ти-лини чиқарганча сакраб-сакраб қор учқунларини илиб олмоқчи бўлар, аммо учқунлар унинг тилига қўнмас, қиз бошқа учқунни мўлжаллаб сакрар, йигит эса завқланиб кулар эди. Унинг кулгиси жимжит кўчада янграб эшити-лар, бу кулгида алланечук бахтиёрлик бор эди.

Ёдгор ҳам беихтиёр кулиб юборди. Кейин уларга ха-лал бермаслик учун тезлаб ўтиб кетди.

Навой театрда томоша тугаган бўлса керак, чироклар ўчиб қолибди. Фонтан атрофидаги майдон ҳам кимсасиз, скамейкаларни қор босган. Универмаг пештоғида лампочкалар занжири липиллаб айлана-ди. «Янги йилингиз билан» деган ёзув гоҳ ёнади, гоҳ ўчади.

Ёдгор кимсасиз трамвай бекатига келиши билан ёни-дан «Тез ёрдам» машинаси қизил чироғини липиллат-ганча фарёд солиб учиб ўтди. Қор тумани орасида унинг ноласи анчагача акс садо бериб турди. Кейин «Тошкент меҳмонхонаси» деган пуштиранг чирок ёниб турган би-нодан қаҳқаҳа товуши, жаз садоси янгради.

«Тошкент ғалати шаҳар, – деб ўйлади Ёдгор совкотган оёқлари билан ер тепиниб. – Қачон қарасанг, кўз ёши би-лан кулги ёнма-ён туради».

– Марказий универмаг тарафдан ғийкиллаганча трам-вай чиқиб келди.

– Хадрага боради, Хадрага! – деди жун рўмолга ўраниб олган аёл олдинги эшикни очиб.

– Майли! – Ёдгор зинадан сакраб чикди.

Вагон деярли бўш эди. Ўртадаги ўриндикда жигар-ранг пальто кийган киз билан қизил шарфини бўйнига ўраб олган бир йигит қисилишиб ўтирар, уларнинг тепа-сида курткали бошка бир йигит сигарет тутатиб турарди.

«Яна ошик-маъшуклар», деб ўйлади Ёдгор хаёлан жилмайиб.

Кейин бир нима эсига тушгандай, беихтиёр яна ўша томонга қараб қолди. Қизнинг оппок, тиник юзи, йирик кўзлари шу қадар таниш эдики, бир лаҳза кўз узолмай турди. «Қизик, қаерда кўрган эканман? – деб ўйлади у гоҳ кизга, гоҳ шарфли йигитга қараб. – Кўрганман, аниқ кўрганман».

У ўзининг ноқулай аҳволда туриб колганини, бировнинг «қизи»га суқланиб қараётгандай бўлаётганини анчадан кейин пайқади. Олдинги ўриндикка ўтириб, деразадан ташқарига қаради. Вагон ғизиллаб борар, кўча чироклари хира доғдек тизилишиб ўтар, аммо ҳеч нима-ни кўриб бўлмасди: дераза хира тортиб қолибди.

Унинг хаёлига ўрнашиб олган савол ҳамон нари кетмасди. «Қаерда кўрувдим-а?!»

Бир бекатми, икки бекатми ўтганидан кейин бирдан миясига лоп этиб урилди: «Бўлди! Театр-рассомлик институтида ўқийдиган киз. Худди ўшанинг ўзи!»

Кузда, Темурийлар даври санъатига бағишлаб ўтказилган ЮНЕСКО симпозиуми арафасида телевидениеда талабалар мусобақаси ташкил қилинган эди. Рассомлар билан архитекторлар ўртасида ўтказилган мусобақада Ёдгор ҳам қатнашган, ўшанда бу қиз Бехзод, унинг шогирдлари тўғрисида шу қадар тўлқинланиб гапирган эдики, Ёдгор унинг отини билолмай қолган бўлса ҳам билимига тан берган, узоқ вақтгача қизнинг гапларини, чиройли чехрасини унутолмай юрган эди. «Худди ўзи» деб ўйлади у ҳаяжонланиб. Ўшанда бу қиз унинг наздида фариштадек бўлиб жонланган, хаёлида алла-

нечук покиза из қолдирган эди. Ҳозир унинг аллаким билан кисилишиб ўтиргани Ёдгорга ёкмади, Кўнгли хижил тортди, Аммо қайрилиб қарагиси келмади. «Менга нима?!»

Бир оздан кейин вагоннинг тараклаши орасидан қизнинг товушини эшитди:

– Қанақа одамсиз, қўйиб юборинг, ахир!

Ёдгор хайрон бўлиб, ўгирилиб қаради. Бояги йигит қизни ўриндик бурчагига янаям қисиб олган, кип-қизил юзидан сурбетларча табассум аримай, алланималарни тушунтирар эди.

– Қочинг, мен тушаман, – деди қиз йигитни итариб.

– Секин, яхши қиз, секин, – деди шарфли йигит ҳамон кулиб.

Ёдгор, қиз бу йигитларга бегона эканини тушунди, шу ондаёқ қизнинг ранги қув ўчиб, рўмоли бўйнига тушиб кетганини, катта-катта чиройли кўзларида қўрқув борлигини пайқади. Қиз ингичка қўллари билан яна йигитнинг кўкрагидан итарди.

– Қўйвор, – деди йиғламсираб.

Ёдгор кўнглида бу қизга нисбатан алланечук яқинлик сездди. Шилким болалар фақат уни эмас, ўзини ҳам қўшиб ҳақоратлаётгандек, ғижиниб кетди.

– Нега бировга осиласан? – деди ўзини аранг босиб. – Тинч қўй уни!

Сигарет тутатиб турган курткали йигит Ёдгорга хўмрайиб қараб қўйди-ю, қизнинг тепасига энгашиб кулди:

– Кўркманг, ҳеч нима қилмайди... Қор... Юмшок...

Унинг беҳаё қарашидан нияти ёмон эканини билди-ю, Ёдгорнинг қони қайнаб кетди. Сакраб турди-да, югуриб келиб, ўтирган йигитнинг шарфига ёпишди. Силтаб ўрнидан тургизди. Бир лахзада қиз учиб ўрнидан турганини, этикчаларини тақиллатганча қўлидаги тугунчаси-

ни силкитиб, хайдовчи томонга чопганини кўриб қолди. Эшик тарақлаб очилди. Қиз вагон зинасида турганча бир дақиқа бурилиб қаради. Ёдгор унинг чиройли кўзларида чуқур миннатдорчилик борлигини сезиб қолди. Аммо у ҳамон ўзини босиб ололмас, титрар эди.

Вагон яна ғизиллаб кетди. Ёдгор йигитнинг ёқасини кўйиб юборди.

– Шуям ишми? – деди гоҳ у, гоҳ бу йигитга қараганча овози титраб.

Афтидан, йигитлар бундай бўлишини кутишмаган экан шекилли, бир-бирларига тезгина қараб олишди. Ёдгор кулоқ-чаккасига келиб тушган мушт зарбидан ўриндиқ суянчиғига таяниб қолди. Шарфли йигит унга яна бир мушт туширди.

Ёдгор интернатда ўқиб юрганида кўп муштлашган эди. Аммо анчадан буён бировни чертган эмасди. Кўз ўнги қоронғилашиб кетди-ю, тишини ғижирлатиб, устига ёпирилиб келаётган курткали йигитни тепди. Йигит букчайганча қорнини ушлаб нари кетди. Зум ўтмай, яна ўша гурзидай мушт гарданига тушди. Ёдгор ўриндиққа чўкиб қолди.

– Безорилар, туш ҳамманг! – хайдовчи хотин кабинадан бошини чиқариб бақирди. – Ҳозир милиция қақираман. Эй, милиция!

Ёдгор ҳамон чаккасини чангаллаб, букчайиб ўтирарди.

Ҳайдовчининг дағдағаси таъсир қилдими, йигитлар олдинга ўтиб кетишди.

Шарфли йигит зинадан тушиб бораркан, Ёдгорга мушт дўлайтирди.

– Иккинчи ювилмаган қошиқдай бировнинг ишига суқилмайдиган бўласан!

Ёдгор индамади. Рўмолчасини олиб, юзига босди. Оёғи остида эзғиланиб ётган конспект дафтарини олиб, қўлтиғига қистирди.

Яна бир бекат юриб тўхтагач, хайдовчи хотин унинг тепасига келди.

– Ёмон урдими? Ўлдиришдан ҳам тоймайди бу бозорилар.

Ёдгор, ҳечкиси йўқ, дегандай ўрнидан турди. Унинг қовоғи ачишар, тишлари сирқилларди.

...Ҳамон қор ёғар, кўча жимжит, кимсасиз эди. «Бу ёғи кизик бўлди-ку», деб ўйлади у йўлка чеккасидаги мрамар фавворачага юзини тутиб. Кейин қонга беланган рўмолчасини чайди. «Қизик, сув илик-а... Айтгандай, рассом киз етиб олганмикин уйига». У кизнинг сўнги дақиқада ўзига миннатдор тикилиб турган кўзларини эслади. Фотоаппарат бир лаҳзада киши тасвирини қандай илиб қолса, унинг тасавури ҳам кизнинг ўша қиёфасини шундай эслаб қолган эди. Ўшанда ҳам худди шундай бўлганди. Мусобақада ўзларининг институти ютқазган бўлса-да, қувонган, кўплар орасидан шу киз айниқса, ажралиб кўриниб турганига севинган эди. «Чиройли киз бўлса, нима қиларкан ярим кечада кўчага чиқиб, – деб ўйлади у куюниб. – Кейин қизнинг кўлидаги гулдор рўмолга ўроғлик тугунчани эслади. – Бирон ташвиши бордир-да?»

У ётоқхонага етиб келганида алламаҳал бўлганди. Чироклари хира ёниб турган йўлакдан ўтиб, тўртинчи қаватдаги ўз хонасининг эшигини очди. Ичкарига қадам қўйиши билан оёқ остида турган чойгумга қоқилиб кетди. Чойгум тарак-туруқ қилиб, тун сукунатини бузиб юборди. Ўз қаравотида ётган Зойиржон ғингшиб қўйди.

«Оббо, энди шуям бормиди?» Ёдгор чирокни ёқди. Газ плитага қўйилавериб сарғайиб кетган чойгумни бир чеккага олиб қўйди. Плашининг қорини қоқиб, қаравотга ташлади.

Зойиржон нон-чой қилиб ётган шекилли, клеёнка ёпилган столда нон бурдалари, паррақлаб тўғралган қол-

баса, канд ётарди. Чирок ёниши билан стол устидаги сувараклар ўрмалаб кочди. Улар хонани ҳарчанд тоза тутишга уринишмасин, сувараклардан қутулиша олмасди.

Зойиржон икковлари икки йилдан буён шу хонада туришади. Шу икки йил ичида бу хонанинг қоғози кўчган деворлари ҳам, бесўнакай шкаф устида ётадиган чизмалару китоблар ҳам, лиқиллаб турган стуллару ювилавериб сизилиб кетган дарпардалар ҳам Ёдгорга кадрдон бўлиб қолган эди. Қиш қунлари хона яхши иситилмас, Зойиржон комендантнинг кўзини шамғалат қилиб, электр иситгични ёкиб қўяр, қўлга тушиб қолишгудек бўлса бир амаллаб ийдирарди. Андижонлик мана шу қоп-қора йигит Ёдгорга кадрдон бўлиб қолганди.

Ёдгор совиб қолган чойдан ичди. Колбаса смокчи бўлган эди, тиши сирқиллади.

– Тушниям ҳаромини чиқардингиз-да! – деди Зойиржон кўрпага бурканаркан, тўнғиллаб.

Ёдгор ундан кўз узмай ўтираркан, негадир гаплашгиси келди.

– Кимни кўраётгандингиз?

– Айтганимда топиб берарминдигиз, тушимни?

Зойиржон қаравотни ғирчиллатганча пишиллаб ўгирилди. Бошини кўрпадан чиқарди-да, анграйиб қолди.

– Ҳа?! – деди анчадан кейин хушини тўплагандай. Сакраб турди-да, майкачан югуриб, унинг тепасига келди. – Ким? Қачон?

Ёдгор илжаймоқчи бўлган эди, юзи оғриди.

– Қўяверинг! – деди қўл силтаб.

– Қаерда бўлди? Ким ўзи? – Зойиржон ҳозир бориб муштлашмоқчи бўлгандай ранги ўчиб кетди.

– Йўлда... – Ёдгор ўзининг аҳволига кулгиси кистади. «Қап-қатта одам ёш болалардек муштлашиб юрса». – Иккитаси бир қизга хиралик қилаётган эди, шунга... – деди кулимсираб.

Унинг кулаётганини кўриб Зойиржоннинг кўнгли жойига тушди шекилли, қаршисидаги стулга ўтирди.

– Ким экан кизнинг ўзи?!

– Қаёқдан билай? – деди у кўл силтаб. «Илгари бир кўргандим», – дегиси келмади. – Бари бир эмасми, у танимайди-ку мени».

– Емаган сомсага пул тўлаш деб, шуни айтади. – Зойиржон Ёдгорнинг юзига қараб туриб, кулиб юборди. – Арча байрамига лампочка етишмай турувди, – деди унинг гуррасини силаб.

Ёдгор ҳам беихтиёр кулиб кўйди.

Чирокни ўчиришганидан кейин ҳам икковлари анчагача ухлай олмади. Зойиржон ўзича ғудраниб, Ёдгорни урганларнинг гўрига ғишт калар, яниб кўяр, ташқарида эса шамол ғувиллар, деразанинг аллақайси тирқишидан совук кириб турарди.

– Аваз ака янги йилни бизникида кутамиз деяпти, борамизми? – деди Зойиржон анчадан кейин. Ёдгор уни юпатиш учун Зойиржон гапни атайлаб бошқа ёққа бурганини тушунди.

– Майли, – деди лоқайдлик билан.

– Қизларгаям ҳайронман. Ярим кечада майиз бор эканми кўчада? – деди Зойиржон яна ўша мавзуга қайтиб.

– Билмасам, – Ёдгор кўрпага бурканиб олди. Қизнинг оппоқ тиник юзи, миннатдор боқиши кўз ўнгига келиб жилмайди.

– Юрмасин эмас, юрсин. Мана, бизга ўхшаган йигитлар билан чиксин кўчага. – Зойиржон мамнун хўрсинди. – Бугун Наргиза икковимиз ҳам алламахалгача тентираб юрдик. Ўзининг ҳам оёғи акашак бўлиб қолди-ёв.

Ёдгор ўзлари билан ўқийдиган Наргизани Зойиржон яхши кўришини билар эди. Яна бояги рассом кизни ўйлади. Тиник чехраси кўз ўнгига келди.

– Бормайсизми?

– Нима? – деди Ёдгор Зойиржоннинг гапига дафъатан тушунолмай.

– Эртага дарсга бормайсизми, деяпман.

– Қандок бораман... – деди Ёдгор. – Кулмайдимми ҳамма.

Анчадан кейин Зойиржон пишиллаб, текис нафас ола бошлади. Уй совиб кетди.

Ёдгорнинг уйкуси келмас, боши лўқиллар, ҳамон ўша тиниқ чехра кўз ўнгидан кетмас эди. «Қизик, нима килиб юрибди ярим кечада? Бояги болалар унга ҳеч ким эмас, – деб ўйларди у ачишаётган ғуррасини пайпаслаб. – Булар унинг тирноғига ҳам арзимади. – У муштлашувнинг бутун тафсилотини эслаб, жилмайиб кўйди. – Қизик бўлдику!»

Ёдгор бўлиб ўтган нохушликка ранжимас, узок вақтлар хаёлини банд этиб юрган қизни бир лаҳза бўлсин, кўрганидан қувонар эди.

* * *

Чаросларнинг уйи шаҳарга энди қўшилган чеккадаги кишлоқда эди. У охирги автобусга қандок илинганини, кишлоққа қандок етиб келганини ўзи ҳам билмади. Тийғана-тийғана ўзларининг тор кўчасига етганидан кейингина нафасини ростлаш учун тўхтади. Тез югурганидан бўлса керак, юраги гупиллаб урар, юзлари ловиллаб ёнар эди. Сочлари жикка сув бўлиб кетган, бўйнига қўнган қор эриб, ёкасидан оқиб тушар, ғашини келтирарди.

Кўча четидаги каллакланган толлар шарпадай қорайиб кўринар, энг ичкарида – уларнинг уйи пештоғида чирок ёниб турарди. Қор кечиб дарвозага яқин боргандагина у каттиқ толикканини, оёқлари калтираб кетаётганини пайкади. Қўлидаги тугунни остонага қўйиб, рўмолини

кайта ўрамокчи бўлди-ю, бўшашиб туриб қолди. «Ўлсин тушиб қопти». У энди эси жойига келгандек боя ўзини химоя қилган баланд бўйли, ингичка мўйлови ўзига ярашган, озгингина, жингалак соч йигитни ўйлади. «Анавилар индамаганмикин унга... Туркингни ел егурлар, индамай қўярмиди?» Юрагида оғир бир ғашлик билан эшикни итарди: очик экан. «Опам ухламай ўтиргандирлар», деб ўйлади у кори супурилган цемент йўлкадан тез ўтиб бораркан. У этакдаги ошхонанинг қор босган томини, кўмилмай қолган токнинг оппоқ тасмадай осилиб ётган сўриларини, музлаб қолмаслиги учун жўмраги очиб кўйилган водопроводни кўриб, зудлик билан айвон олдига борди.

Онаси эшитсин, деб этикчаларининг қорини атайлаб қаттиқ-қаттиқ қокди-да, ойнабанд зинадан кўтарилди. Эшикни очиши билан гуп этиб иссиқ ҳаво юзига урилди. Шу пайт ичкари уйнинг ҳам эшиги очилиб, остонада онаси кўринди. Васи́ла Назаровна бош яланг, оқ оралаган сочлари силлиқ таралган, кўк жемпер кийиб олган, бир қўлида коса кўтариб, иккинчи қўли билан эшик дастасидан ушлаб турарди.

Чаросни кўрди-ю, худди кизиникига ўхшаш йирик, қоп-қора кўзларида кўркув пайдо бўлди. Ҳали аёллик кўркини йўкотмаган юзи жиддийлашди.

– Ҳа? – деди қосаларни айвон ўртасидаги столга кўйиб. – Нима бўлди, қаёқдайдинг?

«Овқатланмай кутиб ўтирган эканлар», деб ўйлади Чарос. Бояги воқеаларни эслаб, хўрлиги келди-ю, ерга қаради.

– Дарсдан кейин тоғамникига борувдим, – деди ўпкаси тўлиб: – Чақалок касал бўлиб қолибди. Тоғам ҳадеганда келавермаганидан кейин, кеннойимни касалхонага обордим... Мана, кийимлари. – Чарос тугунни бир чеккага қўйди.

Васила Назаровна тўла гавдасига ярашмаган илдамлик билан келиб қизининг пальтосини ечишга кўмаклашди.

– Вой, рўмолинг кани? Нега йиғладинг?

Чарос онасининг кўзига карашга ботинолмай, этикчасини еча бошлади.

– Тушиб қолибди, – деди бош кўтармай. – Йиғлаганим йўк, чопдим... Кўркдим.

Онанинг юзига қон югурди.

– Қилган ишинг тушмасин. Ўтир, овқатингни ич.

Чарос иштаҳасизлик билан шўрва ичаркан, онасининг ўзига диққат билан қараб қўяётганини сезар, шунинг учун бош кўтармас эди. У онасининг каттиққўллигидан чўчир эди.

– Ҳали Дилшод ҳам келувди, – деди Васида Назаровна жимликни бузиб.

Чарос «Келиб нима киларкан», дегандек онасига кўз кирини ташлади. Қошиқни стол чеккасига қўйди.

Васида Назаровна унинг кўнглидан ўтганларни сезди.

– Овқатингни ич.

– Бўлдим, опа, – деди Чарос чой қуяётиб.

Яна бирпасдан кейин у ўз хонасига кириб кетди. Ҳорғинлик билан ўрнига чўзилди. Каравоти тепасида, шундоқ шифт остида турган рамкадаги расмга ўйчан тикилиб, узок ётди. Расмда шалағи чиксаям ҳамон айланиб турган чархпалак тасвирланган эди. Унинг тарновларига яшил сув ўтлари ёпишган, кўп пақирчалари тушиб кетган. Аммо тарновда ҳамон сув тўлиб оқяпти. Ариқ соҳилидаги жийда соясида эса мисқоли яқтак кийган оппоқ соқолли чол кетмон дастасига суяниб, букчайиб турибди. У ўсик қошлари остидаги кисикроқ кўзлари билан чархпалакка ўйчан тикилиб қолган.

Бу – бултур биринчи курсни битириб, таътилда Чимёндаги бувисиникига борганида Чарос ўзи чизган расм эди. У чол билан чархпалакни киёсламокчи бўлганди. Чархпалак сувни юкорига – ташна далаларга чиқариб беради. Оқар сув асло ортига қайтмайди. Чархпалак эса ўз

Ўрнида туриб, яна янгидан-янги далаларни суғораверади. Чол ҳам шундай. Кўпларга яхшилик қилган. Ҳаёт ортга қайтмайди. Чолни биров эслайди, биров эсламайди... Чароснинг «Мироб» деб аталган бу асари институтда кўпчиликка маъқул бўлган эди.

Нариги хонада гугурт чизилди. Чарос ҳамон ёнбошлаб ётганча, эшик ғирасидан онасини кўрди. Васила Назаровна сигарет тутатганча, стол лампаси ёруғида ўтириб ишлар, афтидан, ўқувчиларнинг ёзма ишини текширарди.

Чарос кўзларини юмиб олди. Ташқаридаги шамол кучайган бўлса керак, дераза ортидаги толларнинг шохи қисирлаб кетди. Қор учкунлари ойнага чирсиллаб урилди. Ҳовлида ит ғингшиди.

Чарос исиб кетди. Кўрпани очиб ташлаганча, «ховуз» қилиб ишланган фанер шифтга тикилди. Боядан бери кўнглини ғаш қилаётган нарсани энди топиб олгандек оғир хўрсинди. «Опам ҳам қизиклар, Дилшодни нима қиладилар гапириб. Турки курсин... – Кейин бояги трамвайдаги йигитни эслади. – Нега қочиб кетдим, – деб пичирлади лабларини тишлаб, – Анави сурбетлар соғ кўймайди уни. Қаёқданам ўша трамвайга ўтира қолдим?!»

У ўйлай-ўйлай яна бир нарсани топди. Бўй етган ҳар бир қиз қатори унинг ҳам хаёлини аллақандай бир йигит тимсоли ҳамиша тарк этмасди. Қизик, буғун худди ўша тасавуридаги одам учради. Баланд бўйи, жингалак соч... Худди ўзи... Қисматнинг ўйинини қаранг. Учради-ю, бир лахзада йўқолди.

Айтгандай, плаш кийган эди шекилли... Кулранг плаш. Чарос у ёғини эслай олмади. Анчагача шу алфозда ётди. Ташқарида бўлса ҳамон шамол изиллар, тол шохлари кирсиллар, ит ғингширди.

Ёдгор ғалати туш кўрибди. Келесдаги ховлисида юрганмиш. Ховлининг ўртасидан каттакон анҳор оқиб ўтаётганмиш. «Қизик, ховлимизда анҳор йўқ эди-ку», деб ўйлармиш у хайрон бўлиб. Тағин анҳор бўйида бир тупми, икки тупми ёнғоқ ҳам бор эмиш. Ёдгор яланғоч бўлиб, сувга тушиб олганча ёнғоқ териб юрганмиш. Бирини тутаман деса, иккинчиси оқиб кетармиш...

Бирдан дарахтнинг ўрнида Окила буви пайдо бўлиб қолибди, «Ҳой, чик, оқиб кетасан», дермиш у чиркиллаб. Ёдгор сузаман деса, қўлларини қимирлата олмасмиш. Бир вақт бундай қараса, уни чакираётган Окила буви эмас, жигарранг пальтоли чиройли киз эмиш. Ёдгор шу алфозда сувдан чиқишга қиздан уялармиш. Туравериб музлаб кетибди.

У совкотиб уйғонди. Кўзларини чала очиб, атрофга разм солди. Зойиржон ўрнини тузатиб, кетиб қолибди, вақт алламаҳал бўлиб кетган шекилли, уй ёп-ёруғ, аммо совук эди.

Ёдгор шишиб кетган лунжини силаб қўйди-да, ғужанак бўлиб, адёлга бурканиб олди. «Ҳалиям қор ёғяпти шекилли», деб ўйлади у тиззаларини қорнига тортиб. Кўзини юмиб, ҳарчанд уринмасин энди уйқуси келмади.

Бир маҳал эшик оҳиста тақиллади.

– Керакмас, – деди Ёдгор кўрпадан бошини чиқармай. Эшик қаттиқрок тақиллади.

«Жуда сурбет-да», деб ўйлади у ҳар куни қатик олиб келадиган боладан аччиқланиб.

– Қатик керакмас, – деди бакириб. Кейин девор томонга ўгирилиб олди.

Тағин бир лаҳзадан кейин эшик гийқиллаб очилди.

«Оббо, тинчлик йўқ экан-да, буларнинг дастидан». У жаҳл билан бурилиб, бошини кўтарди. Кўтарди-ю,

тирсагига таянган кўйи котиб қолди. Остонада Азиза турарди. У бошига чиройли шарф ўраб, шуба кийиб олган, кўлидаги сумкачасини ликиллатганча эшикнинг бир табакасига суяниб, ноқулай жилмайиб турар, унинг табассуми кулгидан кўра йиғини эслатар эди.

– Келинг, – деди Ёдгор овози титраб. Унинг вазоҳатида «нега келдинг», деган маъно борлигини Азиза тушунди шекилли, ўзини босиб, кинояли кулди.

– Келдим... – У ичкарига қадам ташлаб, столнинг бир чеккасини кўлининг учи билан жиркангандек артди-да, сумкасини кўйди. Шарфини бошидан олиб, стул суянчиғига илди, истамайгина ўтирди. Сочлари паришон тўзиб кетди. Нафис бўялган киприкларини пирпиратиб, хонани кўздан кечириб чикди. Лабини буриб, жилмайиб кўйди.

Ёдгор унинг бу қарашида: «Ўл-а, шу кунга тушиб қолдингми?» – деган маънони уқиб, ғижинди.

– Кечирасиз, мен кийиниб олишим керак, – деди у ковоғини солиб.

Азиза яна лабини буриб кулди.

– Кийинаверинг, карамайман, кераккинасиам йўқ...

Ёдгор ёнламаси турганча шим кияркан, Азизанинг бир лаҳза ташлаган ғамзалик назарини илиб олди-ю, юраги гупиллаб кетди. «Зойиржон ўқишга кетган, бутун ётоқхонада ҳам ҳеч ким бўлмаса керак...» У Азизага кўз қирини ташлади. Азиза энди унга қарамас, сувоғи кўчиб тушган шифтни томоша қилиб ўтирарди.

Ёдгор хаёлига келган аҳмоқона фикрдан ўзи ижирғаниб кетди. «Ўл, аҳмоқ!» У тезгина кийинди-да, бурчакдаги жўмракда ювинди.

«Нега келди бу, тагин нима даъвоси бор экан?» – деб ўйлади артина туриб.

Кейин Азизанинг қаршисидаги стулга келиб ўтирди-да, унинг кўзларига хотиржам тикилди. Азиза бир оз

Ўзини олдирган, аммо ҳамон ўшандай чиройли, кўзлари киртайиб қолган бўлса ҳам тетик боқар эди. Бир вақтлар Ёдгор мана шу кўзларни бир бор кўриш учун жонини фидо қилишга тайёр эди. Мана шу юпка лаблардан бир ўпич олиш эришиб бўлмайдиган бахтдек туюларди. Худди шу кўзлардан ғазаб сочилиши шу лаблар заҳардек какшатиши мумкинлигини хаёлига ҳам келтиролмасди. Сўнгги воқеалар кўз ўнгида жонланди-ю, Азизанинг хозирги қиёфаси ҳам совуқ кўриниб кетди.

– Муборак бўлсин... – деди Азиза унинг шишиб кетган юзига имо қилиб.

Ёдгор бу гапда меҳрибонлик эмас, ҳузур оҳанги борлигини сезиб, қўл силтади. «Кел, шуям бир қувонсин!»

– Ҳа, кеча кўпроқ ичиб кўйган эканман. Болалар билан муштлашибмиз. Боплаб пўстагимни қоқишди.

Азиза қийқириб кулди. Ўтирган стули ғирчиллаб кетди.

– Кўпроқ ичинг! – деди у «ажаб бўпти» деган маънода.

Ёдгор унинг роҳатланаётганини кўриб, негадир ўзининг ҳам қўнгли таскин топди. Ёмонми, Азиза ўзи кўмган гўрни ўзи тепкиласа...

– Кечирасиз, – деди Ёдгор бир оздан кейин. – Қурук чой йўқ эди...

Бу унинг: «Энди иззатинг битди, кетавер», дегани эди. Азиза тушунди.

– Зиёни йўқ, мен бир минутга... ўлибманми, сизнинг чойингизни ичиб.

Ёдгор бу гапдан: «Гадойдан хайр сўрайманми, сенку шунча менинг тузимни ичдинг, ҳалиям бўлса, отам сендақаларнинг ўнтасини боқишга қодир», деган маънони уқди. Қўнгли чўкиб, бир лаҳза ерга караб қолди.

– Мен ҳам ўқияпман. – деди Азиза унга диққат билан тикилиб. – Пединститутнинг сиртқи бўлимида.

– Эшитгандим, – Ёдгор шундай деди-ю, Азизанинг кўнглига «ҳалиям мени кўмсар экансан-ку», деган ўй келмаслиги учун кўшиб қўйди: – Тошкент катта шаҳар, даргоҳи кенг.

– Қанча стипендия оласиз? – деди Азиза ниҳоятда жиддийлик билан.

«Яна пул, – деб ўйлади Ёдгор ижирганиб. – Нима бало, булар ўлгандаям пулдан кафан килади шекилли».

– Ўзимга етади, – деди секин.

Азиза кўриб турибман, дегандай, яна хонани кўздан кечирди. Қоғози кўчган деворлар, тоза бўлса ҳам эскириб кетган дарпарда, сарғайган чойгумни кўриб қаноат ҳосил қилди шекилли, яна кўзларида кулги ўйнади.

Энди уларнинг гапи тамом бўлган эди. Аммо иккови ҳам бир-биридан алланимани кутгандек ўтиришарди. Ёдгорнинг назарида уй янаям совиб кетгандек кўринди. Азиза олтин узукли бармоқларини ўйнаб ўтираркан, илқис бошини кўтарди.

– Ўйлаб кўрдингизми?

«Ҳа, гап мана бу ёқда экан, – деб ўйлади Ёдгор. – Бояги гапларнинг ҳаммаси даромад экан-да».

– Нимани ўйлайман?..

Азизанинг кўзларидаги бир лаҳзалик маъюслик йўқолиб, ўрнини асабий хушчақчақлик эгаллади.

– Балки ялиниб келди дерсиз, – у шодон кулди.

Аёл киши ўзини бахтиёр кўрсатишга уриняптими, билингики, юрагида дарди бор. Ёдгор буни тушунди. Азизанинг аҳволига негадир ачинди. Маъюс қиёфада бошини кўтариб, унга тикилди.

– Кераккинасиям йўқ. – деди Азиза яна асабий кулиб.

У Ёдгорнинг қок юрагига ханжар уришни мўлжаллагандек бир зум тўхтаб қолди-да, кўзига тик қараб гапирди:

– Мен эрга тегяпман.

Ҳар кимда бўладиган худбинлик Ёдгорда ҳам бор эди. Бу гап ростми, ёлгонми, бари бир юрагининг бир чеккасида оғрик пайдо бўлди. Қачонлардир ўзиники бўлган хотин бировнинг бўйнига осилиши унга алам килди.

Ёдгор Азизанинг ўзидан кўз узмай ўтирганини, юрагидагиларни билишга уринаётганини пайкаб турарди. У анчадан кейин ўзини босиб олди. «Кимсан ўзинг, – деб ўйлади нафратланиб. – Хўш, эрга тегмаганида қайтиб бориб ярашармидинг». Шу тобда ўша эски адоватлар, бири-биридан жирканганлари кўз ўнгига келди-ю, алланечук энгиллик сизди.

– Табриклайман! – деди у бошини кўтариб.

Бу гап Азизага шунчалик таъсир қилишини билмаган экан. Тўсатдан Азизанинг ранги бўзариб кетди. Титрок кўллари билан сумкасини юлиб олди-да, силтаниб эшик олдига борди. Ғазаб билан бурилиб қаради.

– Эркак эмиш! Бу кунингдан ўлганинг яхши!

У эшикни шу қадар қарсиллатиб ёпдики, деразалар зириллаб кетди.

Ёдгорнинг қулоқлари анчагача шанғиллаб турди. У чаккасини бармоқлари билан қисиб олганча, столга тирсагини тираб, мункайиб ўтирар, Азизанинг оқариб кетган юзи, титраётган лаблари кўз ўнгидан кетмас эди: «Бу кунингдан ўлганинг яхши!»

Дунё кизик экан. Қачон қарасангиз, етдим деганда қокиласиз. Ё қисмат ҳаммага бахт улашаётганида унга етмай қолганми? Эсини танибдики, одам бўлсам, нимадир яхши иш қилсам, дейди. Узоқда нурли бир нуқтадай порлаб турган толега интилади. Амаллаб яқин борганида бахт деган нур яна бир олам нарига кетиб қолади. У югураверади, толе ундан қочаверади.

Чойхоначи Мирзо бувага кўмаклашиб, сув ташиб юрганиям баҳарнав экан. Энди тўртинчи синфга ўтганда ота ўрнида ота бўлиб қолган Мирзо бува тўсатдан ўлиб қолди.

Анчадан буён тувакка тушиб ётган Оқила буви ҳам чолнинг кирки чикмасидан кўз юмди, Чол-камбирнинг Туркистонга келин бўлиб тушган ёлғиз кизи ота-онасининг катта маъракасани ўтказиб, ховли-жойни сотиб кетди.

Ёдгорни, Келеснинг ўзидаги интернатга жойлаштиришди. Ўлиб-тирилиб ўкиди. Фишт терувчилик ҳунарини ўрганди.

Биринчи маошини олган куни чол-камбирнинг мазорига борди. Мазорни киртишлаб тозаллади. Гўристон қоровулига пул бериб, Қуръон тиловат қилдирди. Ўзининг ота-онаси нега йўқлигини ўйлаб, йиғлади.

Қурилиш трести унга ётоқхонадан жой берди. Хуллас, йигит кишининг бошига бахт қуши қўнмай иложи йўқ экан. Унинг ҳам ҳаёти бир нав яхши бўлиб қолди. Икки йилча шу тарзда ишлаб юрди. Кейин бирдан ороми бўзилди. Ҳаммаси шим олиш баҳонасидан бошланди.

Биринчи май арафаси эди. Ёдгор байрамга янги мода бўлган лавсан шим олиш ниятида туман марказидаги универмага борди. Пештахта ортида турган кошкўзлари қоп-қора, дўмбоққина қизни кўрди-ю, юраги жиз этди. Шим танлаган бўлиб узоқ ивирсиб қолди. Қиз, охири жаҳли чикди шекилли, қойиб берди:

– Оласизми, йўқми? Олсангиз олинг, бўлмаса бўшатинг йўлни.

– Оламан, оламан! – деди Ёдгор ховлиқиб, пул чиқараркан,

Ётоққа келиб қийиб кўрса, икки мўлжал каттасини олибди. Ҳамхоналари қулишди.

– Обориб бер, бошқасини айирбошлаб беришади.

Ёдгор катта шим олганига, яна боришга баҳона топилганига ҳатто севинди ҳам.

Бу сафар киз унга зарда қилмади.

– Ўзим ҳам дадангизга оляпсизми, деб ўйловдим, – деди қулиб.

Қизнинг кулгиси Ёдгорга шунчалар қувонч бағишладики! «Бундан чикди, мени эслаб қолган экан-да», деб ўйлади у севинчи тошиб.

Шу-шу ҳар куни совунми, тиш чўтками, тугмачами баҳона қилиб универмагга келадиган бўлди. Бора-бора қиз ҳам уни таниб қолди. Ёдгор қизнинг бир марта кулиб қарашини кўриш орзусида саккиз чақирим наридан гоҳ пиёда, гоҳ ўртоғининг велосипедида келиб кетарди.

Бир куни у иккита кино билети кўтариб келди.

– Клубда ҳиндча кино кетаётган экан, – деди кўркапўса. У қизнинг ҳозирок олдига солиб ҳайдаб юборишини кутиб турарди, Йўк, қиз ҳайдамади.

– Бугун вақтим йўк, ишдан кеч чиқаман, – деди у.

Шундан кейин унинг энг шодон кунлари бошланди. Ёдгор Азизанинг билагидан ушлашга ҳам ботинолмас, аммо бир кун кўрмаса туролмасди.

Айни узум пишиғида Азиза Ёдгорни иккита ўртоғи билан меҳмонга чақирди. Уларнинг каттакон боғи бор экан, йигитлар узумхўрлик қилишди.

Азизанинг сельпо раиси бўлиб ишлайдиган отаси Ёдгорнинг авлод-аждодини суриштирди. «Тамом, – деб ўйлади Ёдгор эти увушиб. – Ҳаммаси тамом бўлди!»

Йўк, бахт ҳам, бахтсизлик ҳам жуфт бўлади, дейишгани рост экан.

Бир ойдан кейин худди ўша катта боғда данғиллама тўй бўлди. Ёдгор жаранглаган уйлар, қора дарахтдан қилинган гарнитурлар, қўша-қўша гиламларни кўриб, оғзи очилиб қолди. Бу нима, тушими, ўнгими? Ўзига шунча фидойилик қилган мана шу гўзал қизнинг – жондан ортиқ Азизасининг олдидаги қарзини қандоқ узсин. Бошига кўтариб юрса арзимайдими?! Яқиндагина чойхона сўрисини супуриб, чой ташиб юрган Ёдгор шуми? Бировдан туртки еб, бировдан сўкиш эшитиб ўрганган югурдак бола шуми? Ўзининг ота-онаси қани, шу топда

Ўглини кўрса бўлмайдими? Ёдгор харир рўмол ёпинган келин ёнида ўтириб, бахт-саодат тилаб гапираётган кишиларнинг жарангдор сўзларини, қарсбадабанг куй садоларини эшитаркан, буларнинг ҳаммаси эртақдек туюлар, ишонгиси келмас эди.

Қизик, ишонмаганича бор экан. Такдирнинг ўйинини қаранг. Бир кун илгари қувончдан боши кўкка етган Ёдгор, тўйнинг эртасига тўрвасини йўқотган гадойдек бўшашиб қолди. Севинчлари момақалдиروقдек гумбурлаб, чакмоқдек бир зум яраклади-ю, ўчди.

Нега мени алдадингиз? – деди овози калтираб. Кейин муштини тишлаганча инграб юборди. – Нега алдадингиз, нега?!

Азиза тўшакда хомуш ётар, кўзини бир нуктадан узмас, афтидан, кимнидир эслар эди.

– Ким ўша?! – деди Ёдгор ғазаб билан ўрнидан сапчиб туриб.

– Секин, – деди Азиза унга қарамай. – Дадам эшитса жанжал бўлади.

Ёдгор жанжал бўлмаслигини билар эди. Дадасининг ҳамма нарсадан хабари бор. Бўлмаса қизини таг-зотининг тайини йўқ бу йигитга бермасди.

«Гап бу ёқда экан, – ўйлади у ўкинч билан. – Демак, улар мени одам санашмаган».

У ўзининг кадри пастлигидан афсусланди, ғурури поймол бўлганлигини ўйлаб, аламдан тўлғана бошлади.

Анчадан кейин Азиза йиғлади. Уни жонидан ортиқ севишини пичирлаб айтди.

Хотин кишининг кўз ёши ширин бўлади. Ёдгорнинг раҳми келди. Хотинини овутди.

Аммо шафқат билан муҳаббатнинг ораси бир чақирим-у, шафқат билан нафратнинг ораси бир қарич бўлишини Ёдгор билмас экан. Кўп ўтмай тушунди. У бу уйга биров бўйнига арқон солгандай истар-истамас кириб

келар, келганда ҳам кўп ўтиролмас эди. Бу уй унга бегона туюлар, ҳар сафар адашиб кириб қолгандай бўлаверарди.

Ярим йилча турмуш қуришган бўлса, бир ой ҳам эрхотин бўлиб яшашгани йўқ. Икковлари хўроз кичкиргунча ухламай ётишар, иккови ҳам бир-бирининг ухламаётганини билар, аммо чурк этишмасди.

Азиза гапнинг учини чиқарган бўлса керак, кайнонаси Ёдгорни ношудликда айблаб, койийдиган бўлиб қолди.

Бир куни кайнотаси Ёдгорга маслаҳат солди:

– Қачонгача кишлик-қировлик кунлардаям лой чангаллаб юрасиз. Савдога кириңг. Савдода гап кўп. Мен сизга овлоқроқ бир дўконча олиб бераман.

Ёдгор қайнотасининг кўзига биринчи марта тик каради.

– Мен савдога кирмайман. Ўзингизни уринтирманг.

Қайнотаси мошранг бахмал дўпписини кафтига қоқиб, ўридан туриб кетди. Нарирокка бориб тўнғиллади:

– Ҳемирининг тайини йўғ-у, димоғидан эшакқурт ёғилади...

Ёдгор ўрталарида дарз пайдо бўлганини билди. Ўша куни ичиб келди.

Бора-бора Азиза ҳам уни жеркадиган, ҳар гапида пичинг қиладиган бўлиб қолди.

Ёдгор бутун аламини меҳнатдан олар, кечки смена-ларга қолиб ишлар, бу эса Азизанинг баттар ғашига тегар эди.

Худди ҳозиргидака киш кунларидан бирида Болгариядан курувчилар делегацияси келди. Трестдагилар илғор бинокорлар катори Ёдгорни ҳам тантанали кечага таклиф қилишди. Кеча охирида трест бошлиғи – кекса, жиккак киши: «Ҳеч меҳмонингиз бўлмадик-да», деб ҳазиллашди.

Ёдгор меҳмонларни уйига бошлаб келди. Дарвоза кулф экан, узок тақиллатди. Меҳмонлар совкотганидан ер тепкилаб туришар, Ёдгор хижолат чекар эди.

Анчадан кейин йўлакда кадам товушлари эшитилди.

– Очинг, меҳмонлар келишди, – деди Ёдгор бетокат бўлиб.

– Меҳмонларингиз бошингизда колсин! – деди Азиза дарвозанинг нарёғида туриб.

Ер ёрилмади-ю, Ёдгор кириб кета қолмади.

– Эсингни едингми, оч! – деди у зарда билан.

– Битта ўзингни боққанимиз етади. Йўқот пиёниста ўртоғларингни!

Ёдгорнинг боши айланиб, кесакига суяниб қолди. У турмуши омонат эканини, қачондир оиласи бузилишини кўпдан кўнгли сезиб юрар, аммо бунчалик шарманда бўлишини ўйламаган эди. Хотинининг ҳайдаганидан кўра сенсирагани юрак-юрагидан ўтиб кетди.

– Шунақами, – деди Ёдгор хириллаб. – Қўйдим!

Трест бошлиғи ҳайҳайлаб унга ёпишди:

– Ёшлиқ қилманг, ўғлим, шайтонга ҳайф беринг.

Ичкарида қайнонасининг жаврагани, Азизанинг бидирлагани эшитилди.

Ёдгор кўз ўнги қоронғилашди-ю, бошини қуйи солганча, тусмоллаб юриб кетди.

Ўшанда трест бошлиғининг юпатганлари, насихат қилгани, аммо у ўқишга кетаман, деб туриб олгани ҳозир Ёдгорнинг кўз ўнгидан бирма-бир ўтди.

«Энди менинг рухсатим керак бўлиб қолибдими? – деб ўйлади чойгумга сув тўлатаркан. Боя хотинининг зарда қилиб эшикни қарсиллатиб чиқиб кетганини эслаб, қулиб қўйди. – Синаш учун келган. Тегса тегавермайди-ми?»

У ошхонага кириб, чойгумни газга қўйди. Қайнашини кутиб, дераза олдига келди.

Ҳаво очилиб кетди. Нариги ётоқхона томида, икки бино ўртасидаги гулзорда қор яраклайди. Тўртта-бешта сўкмоқ из тушибди. Ўйинқароқ болалар катта йўлдан

ғизиллаб ўтаётган машиналарга ёпишиб, сирпанчик учяпти. Бекатда одам сийрак. Бир хотин арча кўтариб турибди.

Чойгум кайнаб, тошди. Ёдгор деразадан кўз узиб, газни ўчирди.

* * *

Ҳар фаслнинг ўз қувончи бор. Киш ҳам каттадан-кичик ҳаммага бир олам шодлик бахш этди. Икки кундан буён муздеккина киш фариштаси шаҳар устида кезиб, элагини силкитар, кулоқ-бурни қизарган одамлар «Янги йилбоп қор бўляпти-да», деб кулишар, хавода мусаффо чилла иси кезар эди. Кинотеатрлар, маданият саройларида таътилга чиққан болаларнинг кулгиси янграйди. Катта майдонларда арчалар безатилди.

Йилнинг сўнгги окшомида Тошкент яшнаб кетди. Катта бинолар пештоғида сон-саноксиз лампочкалар маржони порлади, арчалар нурга беланди. Озик-овқат магазинлари тирбанд бўлиб кетди. Сумка, тўрхалта кўтарган одамлар уй-уйига шошилишар, таниш-билишларини кўриб, байрам билан қутлашар эди.

Ёдгор билан Зойиржон гастрономдан майда-чуйда харид қилишди-да, Аваз аканикига йўл олишди. Биринчи курсда пахтага боришганида бу аспирант йигит уларга раҳбар бўлиб чиққан, шу баҳона дўстлашиб кетишганди. Унинг боғчада тарбиячи бўлиб ишлайдиган озғингина хотини Тамила ҳам йигитларнинг ўз опасидай бўлиб қолган. Аваз марказдаги тўққиз қаватли уйда яшар, Ёдгор билан Зойиржон бу уйга кўп келишганди.

Марказий универмаг олдидан ўтиб кетишаётганида Ёдгор бир ҳафта илгари рўй берган ҳодисани эслади, ўша қизнинг кўзлари, миннатдор боқиши тағин тасавурида жонланди-ю, юраги орзиқиб кетди. Энди у қизни учрата олмаслигини билса ҳам, негадир кейинги пайтларда уни

хар куни эслар эди. Бир-икки марта Театр ва рассомлик институтига боришга ҳам қарор қилди-ю, айниди. «Трам-вайда иккита аҳмоқ шилқимлик қилганида ёрдам бергандим, шунга келдим», дейдими?

Кўйлақчан бўлиб, шимининг устидан сочик боғлаб олган Аваз остонада уларни қувониб қарши олди.

– Буларни қара, Тамила, шунча ичкилик олиб келишибди – деб кичкирди у сарғиш қошларини учуриб.

Пиёз тўғраган бўлса керак, кўзи ёшланиб турган Тамила ошхонадан чиқди. У кийиб олган гулдор халатининг елкалари осилиб турар, кўлида пичоқ бор эди.

– Қочинг, Ёдгор! – деди Зойиржон қулиб. – Тамила опамнинг кўлида пичоғи бор экан.

– Шиша кўтарганларнинг жазоси шу! – Тамила пичоғини ўйнатиб, таҳдид қилди. – Қани, киринглар, болалар!

– Ҳайронман, арақ қимматлашганидан буён магазинларда навбат янаям кўпайиб қолди. – Зойиржон гоҳ Авазга, гоҳ Ёдгорга қараб, кўз қисиб қўйди.

– Қанийди шу ўлгурни янаям қиммат қилиб қўйса, – деди Тамила тўрхалталарни бир чеккага олаётиб.

– Унда хотинлар оч қолади-да!

Кулишди.

Зойиржон дарров ошхонага кириб, сабзи тўғрашга тушиб кетди.

– Сиз энагалик қиласиз, – деди Тамила олти ойлик ўғилчасини Ёдгорга тутқазиб. – Қаранг-чи, кимга ўхшабди бу?

– Билмасам, – деди Ёдгор пахмоқ қалпоқча кийгизилган болани оларкан. – Сарик машаклиги дадасига ўхшаб кетади.

– Шамоллаб қолиб бизларни қандок кўрқитдики бу! – Тамила унга сўрғич кийгизилган сутли шишани узатди. – Йиғласа мана буни берасиз.

Нариги хонадан Авазнинг овози келди:

– Уйланадиган бўлсангиз, Ёдгоржон, серсутроқ кизни танланг. Хайронман, онасининг сути йўклигига мен айб-дорманми, ҳар куни саҳарлаб сут олиб келаман.

– Алжиманг! – деди Тамила жилмайиб.

Ўзи фарзанд кўрмаган одамга қизик туюларкан: Ёдгор диваннинг бир чеккасида Алишерни беўхшов кўтариб ўтирар, кимирашга кўрқар эди.

Бир оздан кейин у шикоятомуз кичқирди:

– Бунингизни каранг, Тамила опа, ҳаммаёғимни ҳўл килиб кўйди-ку!

Тамила югуриб келиб, кулганча болани унинг кўлидан олди. Ёдгор тиззалари ҳўл бўлган янги шимига караб кўйди. Бола эса тишсиз оғзини катта очиб, «қойил килдимми», дегандай кийқириб кулди.

– Э, дарвеш, – деди Ёдгор ҳам беихтиёр кулиб.

Улар столга ўтиришганида Янги йил киришига бир соатча колган эди. Энди овкатга кўл уришганди, кўнғироқ жиринглади. Эр-хотин йўлакка югуришди. Зум ўтмай Авазнинг аллаким билан куюк сўрашгани, Тамиланинг «Вой!» деб кувнок кийқиргани, кимнидир чўлп этиб ўпгани эшитилди.

Аваз қора костюм кийиб, галстук таккан, сочи ҳўллаб силлиқ таралган йигитни бошлаб кирди. Совукдан бўлса керак, унинг юзи қизариб кетган, ингичка қошими, кўзларими, нимасидир, кизларни эслатар эди.

– Танишинглар! – деди Аваз йигитни кўрсатиб. – Дилшод, менинг ўртоғим, мактабда бирга ўкиганмиз. Ҳозир француз тилидан дарс беради... Булар менинг дўстларим. Студентлар...

Ёдгор билан Зойиржон баравар ўрнидан туришди. Дилшод кинодаги офицерлардек бошини кескин силкиб, сўзсиз саломлашди. Бу қилиғи Ёдгорга ёкмади. «Мана, французча саломлашишниям ўрганиб олдик», деб ўйлади у Дилшоддан юз ўгириб.

Йўлакда Тамиланинг аллақандай аёл билан гаплашгани эшитилди. Кейин... кейин Ёдгор эшик томонга қаради-ю, юраги шув этиб кетди. Назарида уй янаям ёришиб кетгандай, хали ичмай туриб маст бўлиб қолгандай, ичида куёш порлаб чиккандай бўлди. Остонада ўша киз – шунча кундан буён унинг хаёлидан нари кетмай қолган қизнинг ўзгинаси турарди. У нафис пуштиранг жемпер кийиб олган, сочи чиройли турмакланган, чирокдан кўзи қамашгандай, киприklarини пирпиратиб жилмаяр эди.

Ёдгор йикилиб кетаётгандай стул суйанчиғини ушлаб олди. Унинг томоғи какраб кетган, ҳозир гапирадиган бўлса овози чикмаслигини билар эди.

Бу менинг жияним. Чарос, – деди Аваз кизнинг елкасига қоқиб. – Булар – Зойиржон, Ёдгор.

Киз Ёдгорга қаради-ю, бирдан кўзлари катта очилиб кетди. Ёдгорнинг юзига тикилиб, хавотирлангандай энтикиб қўйди. Чамаси, унинг юзидаги «лампочка» излари ҳамон кетмаган эди. Кейин кизнинг кўзлари қувончдан порлаб кетди.

Илдам келиб, Ёдгорга қўл узатди.

– Ассалому алайкум.

Ёдгор эсанкираганча кизнинг жажжигина, муздек қўлини кисаркан, унинг кўзларидан: «Мен сизни танийман, мен сизни биламан», деган маънони уқиб олди.

– Ўтиринг, Чарос, – деди Дилшод ёнидаги стулни суриб.

Ёдгор гарангсиб, жойига ўтириб қолди: «Эри экан бу...»

Чарос «эри» билан Ёдгорнинг ўртасига ўтирди. Ёдгор қувончи узокқа бормаганидан талмовсираганча, зимдан Дилшодга қараб қўйди. «Дуруст, силликқина йигит экан», деб ўйлади ғаш келиброк.

– Қани, бўлинг, хой! – деди Аваз Тамилани чакириб, – Ўн минут қолди.

...Тамила йиғлаётган ўгилчасини кўтариб келди.

Шампан тикини пақиллаб отилди, дастурхонга вишиллаб вино оқди. Чарос ёш боладай қувониб, қарсақ чалди. Бахтиёрлик билан қулиб, Ёдгорга қараб қўйди.

Ёдгор ичидан ўтаётганини сездирмаслик учун жилмайди. Нима қилишини билмай, киздан кўзларини олиб кочди.

Бонг чалинганида кўнгли чалкаш туйғуларга тўлиб, ичди. Аваз аканинг нима деганини, Зойиржон қандай лукма ташлаганини унча англамади. Фақат бир нарсани эслади: у киз билан қадах чўқиштирар экан, кўзлари пирпираб жилмайди.

Кейин Дилшодга сўз беришди. Ёдгор дарров хушини тўплаб олди. Шу топда негадир унинг гапини жуда эшитгиси келди.

– Муқаддас китобларда, – деди Дилшод ингичка кошини чимирганча, – «онадан азиз инсон йўқ» дейилади. – У бир нафас жимиб колди. Ёдгорнинг назарида Дилшод атайлаб тўхтагандек. Одамлар гапини қандай эшитаётганини билиб қўйиш учун атайин салмоқлаётгандек туюлиб кетди. – Чиндан ҳам ҳар кимни фақат битта она дунёга келтиради. Шундай экан, оналар соғ бўлсин. Мен она деганда аёлларни назарда тутаман. Бинобарин, ҳамма аёллар омон бўлсин, – у майин жилмайиб, Чаросга қараб қўйди.

Тамила қувониб қарсақ чалди. Ҳамма ўрнидан турди. Дилшод энг аввал Чарос билан уриштирди.

– Яхши гап, – деди Чарос негадир Ёдгорга қараб. – Бу гапни аллақайси журналда ўқигандим.

Дилшод норозиланиб, кошини чимирди.

– Мсье Дилшод рост айтадилар, – Зойиржон қадахни баланд кўтарди. – Бутун дунё хотинларининг соғлиғи учун!

Телевизорда диктор киз рақсга таклиф қилди. Дилшод Чаросга қараб қўйди. Унинг қўлидан охиста тутди. Икковлари чир айлана бошлашди.

Чарос сиполик билан ракс тушар, Дилшод уни авайлаб бошкарар, кўзларида мамнун табассум бор эди.

«Бир-бирига муносиб экан!» – деб ўйлади Ёдгор стул суянчигига елкасини ташлаб ўтирганча Дилшоднинг «ковун сўйса бўладиган» килиб кирраси чиқариб дазмолланган шимидан, чакқон, юмшоқ сирғалиб бораётган туфлисидан кўз узмай. Ҳарчанд ўзини босишга уринмасин, кўнглидаги ғашликка ўхшаш туйғу ҳамон тинчлик бермас эди. Унинг назарида куй ҳам жуда чўзилиб кетгандек бўлди.

Нихоят, мусика тугади. Дилшод билан Чарос жойига келиб ўтиришди. Зойиржон қадахларни қайта тўлатаётган эди, янги куй янгради.

Чарос Ёдгорга кўз кирини ташлаб қўйди. Ёдгор иккиланиб, ўрнидан турди.

– Кечирасиз, – деди Дилшодга ийманиб қараганча.

Чарос унинг кўлларида енгилгина тутиб, кушдек учди. Аваз ака ўғлига шишадан сут эмизар, Зойиржон Тамила билан гир айланар, Дилшод столга тирсагини тираганча ўтирарди. Ёдгор елкасида қизнинг кафтидан ўтаётган ҳароратни ҳис қилар, унинг нозик бармоқларини авайлаб ушлаганча айланар, димоғида алланечук нафис бўй туяр, юраги ҳаяжондан гупиллаб урар эди. Қизнинг ихчам гавдаси куй қанотида учар, Ёдгор унинг тиник юзини, бўйнига тушган соч толаларини кўриб турар, раксдан эмас, ҳаяжондан боши айланарди.

– Юзингизга нима қилди? – деди Чарос куй қанотида учаркан. Эгик киприклари капалак қанотидай пирпираб жилмайди.

– Мушук тирнаб олди, – Ёдгор кулди.

– Мушуклар билан уришманг-да, – Чарос ўша кунги хунук ходиса учун ўзи айбдордек қизариб, жилмайди.

– Улар ҳам кушчаларга тегмасин-да, – деди Ёдгор аста...

Яна қадах кўтаришди.

– Ёдгор ака гапирсинлар! – Чарос кўлидаги бокал оркасидан унга мўралаб қаради.

Ёдгор Дилшоднинг унга зарда билан қараб қўйганини кўриб, бояги худбинлиги учун ўзини койиди. «Оббо, Қоработир бўлиб қолдинг шекилли. Бировнинг оиласига рахна солишинг қолувди».

У тараддудланиб, ўрнидан турди.

– Биз Янги йил кирганидан қувонамиз, – деди биллур қадахдан кўз узмай. – Аммо эски йил ўтиб кетганини ўйламаймиз. Умримизга умр кўшилди, деб суюнамиз, аммо умримизнинг бир йили ўтиб кетганига ачинмаймиз...

– Нима бало, чолларнинг гапини гапириб қолдингиз, – деди Зойиржон қулиб. – Айтадиганингизни тезроқ айтинг, томоқ тақиллаб кетди.

Ёдгор эзмалик қилиб юборганини сезиб, кизарди.

– Хуллас, мазмунли ҳаёт учун!

– Худбинлар, – деди Тамила. – Нега фақат сизлар гапирасизлар? Сўз – Чаросга.

Чарос бокал ушлаганча энтиқиб қўйди.

– Соф муҳаббат учун!

Қарсақ бўлиб кетди.

Ёдгор Дилшоднинг унга яна зарда аралаш қараб қўйганини илғади. Тағин ўзини айбдор санаб, юраги сиқилди. Сигарет эзгилаб, балконга чиқди.

Муздек ҳаводан нафаси қайтиб, бир зум туриб қолди. Ҳамон қор ёғар, балкондаги қоғоз қутилар, эски пақир қор остида қолган эди. Ичганиданми, хаяжонданми, унинг боши айланар, юзлари ловиллаб ёнарди. Рўпарадаги каттакон бинонинг ҳамма деразаларида чирок порлар, шодон учқунлар нур оғушида ўйнар эди. Ичкарида ҳамон куй янграр, Зойиржоннинг ҳазил гаплари, қувноқ қаҳқаҳа тинмасди.

Унинг кўз ўнгига яна Чароснинг пирпираб турган киприклари, Дилшоднинг норизо боқишлари келди... «Трамвайдан тушишингга ёрдамлашиб юбордим, деб хали севгиям изхор қиларсан», деб ўйлади Ёдгор ўзига-ўзи хунук кўриниб. Шунча кундан буён шу қиз хаёли билан юрганини эслаб, юраги баттар сикилди.

Бир оздан кейин балкон эшиги ғийкиллаб очилиб, ёпилди. У Тамила опаами, Зойиржонми бўлса керак, деган хаёлда қайрилиб карамади.

– Ҳозир кираман! – деди сигаретини тутатиб. – Чекиб бўлай...

– Шамоллаб қолмайсизми?

Ёдгор овоз эгасини таниди-ю, ховликиб бурилиб қаради. Чарос балкон эшигига суяниб турарди. Унинг меҳрибон оҳангда гапиришидан Ёдгорнинг кўнгли мулойим ҳисларга лиммо-лим тўлиб кетди.

– Сизмидингиз, кечирасиз... – деди овози титраб.

– Ўша куни яхши етиб олдингизми? – деди Чарос анчадан кейин. – Мен сиздан хавотир олдим.

Ёдгор яна ҳаяжондан энтикди. «Мен ҳам, – деб ўйлади кўзларида қувонч порлаб. – Мен ҳам ҳар куни сени ўйлайман».

– Мен сизни бошқа кўрмасам керак, деб ўйловдим, – деди Ёдгор ўзини босиб.

– Мен ҳам... Мана, кўришдик...

– Уйга киринг, совук... – Ёдгор кўнглига келган гапни қийналиб айтди... – Кейин, кейин Дилшод ҳам хафа бўладилар, киринг, – у ҳарчанд уринмасин, овозида рашкка ўхшаган оҳанг борлигини пайқаб уялди. Чаросга қарамасликка ҳаракат қилиб, қоғоз қутига қўнган корни оёғи билан сидириб туширди. У қизнинг кетишини кутарди. Аммо Чарос кетмади.

– Менга нима?! – деди у аччикланган оҳангда. – У менинг ҳеч кимим эмас!

«Нима?! – Ёдгор ярқ этиб қизга қаради. – Нима дединг? Яна битта қайтар! Яна бир марта айтгин...» Унинг калби нурга тўлиб, Чаросга термилиб қолди. «Нахотки, нахотки, шунақа бўлса! Бугун канака кун ўзи! Қанака бахтли кун!»

Ёдгор ҳамон ўзини босиб ололмас, қизга термилган кўзларида олам-олам шодлик бор эди. Бир оздан кейин Чарос ичкари кириб кетди. Ёдгор сигаретини улоқтириб юборди-да, балкон панжарасига суяниб қолди. У кизиб кетган пешанасига қўнаётган қор учқунларини ҳам, мана шу муздек панжарани ҳам, нариги уйдаги деразалардан тушаётган нурни ҳам қучиб олгиси келарди шу топда.

Йўлакдан ғўнғир-ғўнғир товуш келди.

– ...Бу нима қилик? «Соф муҳаббат», «Журналда ўқиганман», рақс тушишлар. Нега мендан куласиз? Нима, ёш боламанми?..

Ёдгор Дилшоднинг овозини таниди. Унинг боядан бери тумтайиб ўтиргани кўз олдига келди. Аммо бу гаплар энди унинг ғашини келтирмасди.

Зум ўтмай Чароснинг овози келди:

– Менга хўжайинмисиз, нима ишингиз бор?

– Гап шу, кетасизми, йўқми?

– Йўқ!

– Бўлмаса мен кетдим.

– Хайр!

Ёдгор бу жанжалнинг айбдори ўзи эканлигини ҳис қилгани учун эшитгиси келмай, атайлаб хаёлини чалғитди. Қор учқунларини кафтига илиб ола бошлади. Аммо беихтиёр ўша ёқдаги гаплар яна қулоғига чалинди.

– Шу пайтда қасққа борасиз, Дилшод? – Бу Авазнинг товуши эди.

Бирпасдан кейин эшик қулфи шиқирлади-да, жимлик чўкди.

Ёдгор хонага кайтиб кирди. Зойиржон диванга ёнбош-лаб мудрар, ўқтин-ўқтин ҳикичок тортиб қўярди. Тами-ла боласини кучоклаб ўтирар, Аваз ака стул суянчиғига кафтини кўйиб жилмайиб турар, Чарос эса дастурхонни янгилар эди.

– Келдингизми? – деди у Ёдгор кириши билан. Ёдгор унинг кўзларидан ташвиш ифодасини излади-ю, хотир-жам киёфасини кўриб, кўнгли жойига тушди.

Чарос чой олиб кирди. Яна қувноқ кайфият тикланди. Зойиржон уйғониб, тагин ичди.

– Тоға, мен кетаман, – деди Чарос анчадан кейин.

– Қўйсанг-чи, – Аваз ранжиб, кескин киёфада қўл силтади. – Соат уч бўляпти, тентак.

– Нимадан кўрқаман? – Чарос кулиб, Ёдгорга қараб қўйди. Кейин илтимос қилгандай Аваз акага қаради. – Опам хавотир оладилар. Қайтаман, дегандим.

– Нега бўлмаса ҳали кетмадинг? Алламаҳал бўлиб қолди-ку!

Чарос елкасини қисиб, ширин жилмайди.

Ёдгор қизнинг кўнглидагини ҳалиёқ пайқаб олган, ҳаяжонланиб ўтирарди.

– Мен кузатиб қўя қолай, – деди ўрнидан туриб.

Чарос жилмайиб, унга қаради.

– Уйимиз узок, кишлокда турамыз. Студентлар ша-харчасидан нарида.

– Яхши, йўлимиз бир экан, – деди Ёдгор Авазга қараб.

Аваз маслаҳат сўрагандек, хотинига қаради.

– Масалан, мен қоламан, – деди Зойиржон мудрок кўзларини ярим очиб.

...Кўчалар чароғон эди. Еру кўк кумуш нурга тўлган, учқунлар унсиз парвоз килиб, Чароснинг рўмолига, жигарранг пальтосига қўнар, Ёдгор унинг нозик ел-калари, жажжи гавдасидан кўз узмай борар, секинрок

юргиси, шу бахтиёр дамларни узокрок чўзгиси келар эди. Улар қорда чуқур-чуқур из қолдириб, жимгина келишарди.

Театр ёнидаги арча олдида бир зум тўхтаб қолишди.

Ёдгор кулиб юборди.

– Қаранг, шумтакаларнинг ишини!

Чарос ҳам қаҳ-қаҳ уриб қулди. Шўх болақайлар қорбобонинг ҳассасига пақир илиб кетишибди.

Аллакаердан курант садолари келди.

– Эҳтимол, бошқа бир сайёрада ҳам Янги йил қирғандир, – Ёдгор Чарос билан ёнма-ён бораркан, муздек ҳавони ҳузур қилиб симирди. – Бундай қараганда, ер қураси қоинотда қум заррасидек бир гап. Биз одамлар шу зарранинг бир заррачасимиз. Шу ҳолимизга ташвишларимиз дунёни тутди.

– Серташвиш одамлар бўлмаса дунё ҳам бўлмасди, – деди Чарос бурилиб қараб. Кейин этикчаси билан қор тепкилаб қулди. – Италияда Янги йил кечаси ортиқча нарсаларни деразадан улоқтиришаркан-а?

Ёдгор индамай бош силкиди.

– Бизда шунақа одат бўлса, энг аввал Дилшод акани ташлаб юборардим.

– Нега уни ёмон кўрасиз? – деди Ёдгор.

– Ёмон кўраман эмас, яхши кўрмайман. Опам бўлсалар ҳадеб мақтайдилар. Бугун ҳам юзларидан ўтолмасдан бирга келгандим.

Ёдгор индамади.

Уларнинг ёнидан – йўлкага яқин жойдан гуриллаб мотоцикл ўтди. Телпагини бостириб олган, қора қўлқоп қийган милиционер мотоциклини секинлатиб, шубҳа билан қаради. Кейин қорлик орасига кириб кетди. Мотор товуши анчагача ҳавони титратиб турди.

– Бир нарса сўрасам, қўнглингизга келмайдими? – деди Чарос анчадан кейин. – Отингиз нега Ёдгор?

– Нимаям кила олардик, отни чакалоқ ўзига-ўзи танлай олмайди. – Ёдгор ўйчан табассум билан Чаросга қараб қўйди. – Бу менинг иккинчи отим бўлса керак. Биринчиси нималигини билмайман. Чамаси, икки яшарлигимда мени чойхонадан топиб олишган экан. Билмадим, адашиб қолганманми ё онам бирон ерда очликдан узилиб қолганми... Ўшанда урушнинг охириги йиллари, қаҳатчилик экан. Чойхоначининг ёши олтмишга яқинлашганда кўрган ўғли ўлиб қолган экан. Ота-онамни сўроқлаб тополмаганидан кейин ўшанинг ўрнига Худо етказди, деб уйига олиб кетибди. Отимни Ёдгор қўйибди.

Чарос ўзи билмай унинг ярасига тегиб кетганини сезди, хижолат чекиб қараб қўйди.

– Кейин-чи? – деди атайлаб хушчақчак охангда.

– Кейин мактабда ўқидим... Мактабгаям икки йил кечикиб борган эканман.

– Кейин-чи?

– Кейин чол-кампирлар вафот этишди.

– Кейин-чи?

Ёдгор қизнинг атайлаб сўроқлаётганини, кўнглини кўтармоқчи эканини тушуниб, энгил тортди.

– Кейин интернатда ўқидим, ишладим.

– Кейин-чи?

– Кейин... – Ёдгорнинг юраги шув этиб кетди. «Кейин уйландим», демокчи бўлди-ю, тили бормади. Ақалли шу бугун ташвишларни элагиси келмади. – Кейин... ўқияпман, – деди секин, – архитектор бўлмоқчиман.

– Салкам ҳамкасб эканмиз, – деди Чарос қувониб. – Мен рассом бўлмоқчиман.

– Биламан, – Ёдгор жилмайди. – Театр ва рассомлик институтида ўқийсиз.

Чарос тўхтаб қолди. Ёдгор ҳам ўгирилиб қаради-ю, унинг кўзлари пирпираб кетганини кўрди.

– Қаёқдан биласиз? – деди Чарос товуши товланиб.

Ёдгор унинг овозида яширин кувонч борлигини сезиб, ўзи ҳам суюниб кетди.

– Биламан-да, – деди атайлаб сирли қилиб. – Кузда теурийлар даври санъатига бағишланган симпозиум олди-дан ўтказилган КВН мусобақаси эсингиздир? Бехзод... Унинг шогирдлари Қосим Али... Яна ким эди, кўпроқ деҳқонлар ҳаётини тасвирлаган?

– Мир Саид Али, – деди Чарос Ёдгорга шўх бурилиб қараб. – КВНда элликка яқин талаба қатнашган эди-ку, ҳаммани эслаб қолган бўлсангиз, хотирангиз яхши экан.

– Институтларингиз ютиб чиққан бўлсаям, сизнинг хотирангиз зўр эмас экан, – Ёдгор қулди. – КВНда мен ҳам бор эдим. Нимагадир сизни айниқса эслаб қолгандим.

– Шунақами? – Чарос астойдил ажабланди. – Мен ўшанда жудаям ҳаяжонлангандим. Шунинг учун бўлса керак... – У юмшоқ корни унсиз босиб бораркан, ўйчан тарзда кўшиб қўйди. – Кейин ҳам симпозиум материалларини кўриб чиқдим. Ҳамма мутахассислар Бехзод билан унинг шогирдлари истеъдодли рассом бўлганини айтишибди. У даврда бошқа рассомлар ўз асарларига диний мавзунини асос қилиб олишган бўлса, Бехзоднинг миниатюраларида ҳаётини воқеалар – ов, подшоҳлар сафари, табиат манзаралари тасвирланади. Хуллас, у реал ҳаётга яқин туради.

– Бу асарларнинг кўпи сақланиб қолмаганда-а?

Чарос Ёдгорга қараб қўйди.

– Афсуски, сақланиб қолмаган, ўн олтинчи аср инкирозидан кейин бор маданий ёдгорликлар ҳам йўқолиб кетган. Пайти келиб топилса, ажабмас.

Чарос жимиб қолди. Ёдгор шу топда унинг чуқур ўйга толганини, кипригига қўнаётган корни ҳам, сочлари ҳўл бўлиб кетганини ҳам пайқамай бораётганини кўриб турарди. У бояги ўзига тааллуқли мавзу ўзгарганидан

кувонди. Бунинг устига Чарос ҳам ўзи ўйлаб юрган нарсани айтаётганини билиб, ҳаяжонланиб кетди.

– Билмадим, – деди куюнчак овозда, – мактабда та-рихни ёмон ўқитишганми, ўзимиз ёмон ўқиганмизми... Навоий, Ибн Сино, Улуғбек... Яна ким? Бошқаларнинг номиниям билмаймиз, шундай эмасми? Саккизинчи асрдан ўн олтинчи асргача Ўрта Осиё жаҳон маданияти марказларидан бири бўлганини мен ҳам энди билипман. Колумб Америкага тасодифан бориб қолишидан тўрт ярим аср илгари Беруний Ер куррасининг нариги то-монида катта куруклик борлигини айтиб, Американинг тахминий харитасини чизиб берганини, Ер шарининг диаметрини аниқ ўлчаганини яқинда билдим. Хивага борганимда минг йиллик биноларнинг аниқ тригоно-метрик чизмалар билан қурилганини кўриб, оғзим очи-либ қолди. Бундай лойиҳалар чизиш учун зўр мутахас-сис бўлиш керак. – Ёдгор саратон офтобида ёнган тор кўчаларни, пештоғига ранго-ранг жилоларда ғазал би-тилган саройларни эслади.

– Хивага борганмисиз?

– Йўқ, – деди Чарос сочига ёпишган корни кафти билан сидириб, – Аммо ўқиганман. Паҳлавон Маҳмуд макбарасининг орнамент безаклари жуда мураккаб де-йишади. Ёзги таътилда бормоқчиман.

– Ўша даврда шундай ноёб иншоотлар бунёд этил-ганига ақл бовар қилмайди. Фан билан санъат шундай уйғунлашиб кетганки! Бинолар пештоқига ўрнатилган сиркор безакларнинг кимёвий таркибини ҳалиям топи-ша олмаяпти. Демак, кимё фани ҳам ўша пайтда юксак бўлган экан...

– Самарқанднинг икки ярим минг йиллиги муносаба-ти билан реставрация яхши бажарилган дейишади, аммо Хивада бу иш сушт бораётган эмиш, шунақами? – деди Чарос Ёдгорга қараб.

– Тўғри, – Ёдгор ўйчан бош силкиди. – Шундай яхши мадрасаларнинг бирига аркон тўқиш артели жойлашган, бирига карвонсарой. Шаҳарга ҳар куни дунёнинг тўрт бурчагидан юзларча туристлар келади. Туризмдан тушган маблағнинг ўзига тарихий обидаларни бемалол таъмирласа бўлади. Ҳам давлатга фойда, ҳам обидалар яхши сақланади.

У чироклар нурида осуда мудраётган кўчага тикилганча жимиб қолди. Кўча кимсасиз эди. Сўнгги бекатда қатор тизилган трамвайлар тўхтаб турар, баъзиларининг деразаларида чирок кўринар, кўплари чироксиз, томини қор босган эди.

– Чарчамадингизми? – деди у хаёл суриб кетаётган Чаросга.

– Йўғ-е, қор ёғаётганда юришни яхши кўраман, – Чарос шўхлик билан қор тепкилади. – Мен мактабда математикани яхши кўрардим, айниқса алгебрани. Қизик, алгебра деган сўзнинг ўзи Хоразмийнинг «Ал-Жабр» асари номи билан боғлиқ эканини энди билдим.

– Ўзимиз қизикқан соҳани чала-чулпа билиб оламиз-у, дунёда биздан кучлироқ мутахассис йўқдай гердайиб юрамиз, – деди Ёдгор қулиб. – Ҳамма соҳада ҳам ўтмиш билан келажакни боғлай билиш керакка ўхшайди. Донишманд боболаримизни саводсиз, деб бир чеккага йиғиштириб қўймасдан, ўшаларнинг ҳикматини ўрганишимиз керак.

– Масалан, сиз, – Чарос тўхтаб, диққат билан унга тикилди. – Обидаларнинг бирон нарсасини бугунги кун қурилишига татбиқ этармидингиз?

«Жуда амалий савол бўлди-ку», – деб ўйлади Ёдгор Чароснинг ҳўл киприклари орасидан синовчан тикилиб турган кўзларига қараб.

– Нега мумкин бўлмасин, мумкин, – деди анчадан кейин.

– Масалан, нимасини?

– Масалан, ташки безагини. Бинолар шунчаки бошпа-на эмас, санъат асари ҳам бўлиши керак-ку.

– Лекин ҳаммага бир текис қаср куриб бериб бўлмайди-да.

– Тўғри, уй-жой муаммоси бутун дунёда биринчи даражали муаммо бўлиб турибди. Лекин бинолар бари бир ҳам кулай, ҳам чиройли бўлиши керак. Ҳеч бўлмаса саройлар, клублар, маъмурий бинолар қурилишида замонавий усул билан қадимий шарқ услуби уйғунлашиб кетса яхши бўларди. Ҳозир шундай қилиняпти. Турар жой бинолари масаласида ҳам муаммолар кўп. Ўн бешинчида студентлар илмий жамиятида докладим бор. Ўйлаб юрган баъзи гапларимни айтмоқчиман.

– Муваффақият тилайман, – Чарос тор кўча бошидаги симёғоч тагида тўхтаб, самимий жилмайди. – Уйга ҳам етдик.

Ёдгор ҳуши энди ўзига келгандек, атрофга аланглади. Тор кўчанинг икки четидаги қаллакланган толлар бошида ок қалпоқдек қор тўпланиб қолган, деразаларда чирок ўчган эди.

– Гап билан бўлиб пайқамай ҳам қолибман... Уйингиз ростдан ҳам чекка жойда экан, ўқишга қандок қатнайсиз? – деди у Чаросдан кўз узмай.

– Айтдим-ку, кишлокда тураммиз, деб. Бу ерлар энди шаҳарга қўшилди. Ўзи шаҳарга ўхшаса ҳам ҳозирча кишлок. Одамлари ҳам шунақа... – Чарос кулиб қўйди. – Ҳадеб келаверсангиз, сизнинг ҳам таъзирингизни бериб қўйишади.

«Майлийди, – деб ўйлади Ёдгор хаёлан жилмайиб. – Энди қачон кўришамиз? – Шу фикр лип этиб келди-ю, ўзини сўқди: – Нима ҳақкинг бор?!»

У қизнинг қор қўнган рўмолига, пальтосига узок қараб қолди. Рўмоли тагидан чиқиб турган сочларидаги

корни силаб туширгиси келиб кетди. Аммо кизнинг жажжи кўлини қисиб, совуккина хайрлашди:

– Хайр.

Чарос тор кўчага чопкиллаб кириб кетаркан, Ёдгор юраги узилгандай, толга суяниб анча туриб колди. Зум ўтмай энг ичкаридаги ховли эшиги очилди. У оёғи музлаб кетгунча шу алфозда турди-да, кейин секин-секин юриб кетди. Осмон бўзариб колган, Янги йилнинг тўнғич тонги туғилмоқда, қор сийраклашган эди.

* * *

Чарос ертўладан ўтин-кўмир олиб чиқаман, деб курумга беланди. Ўтинни «голланд» печкаси олдига ташлади-да, ювиниб келди. Кейин тараша қилиб, олов ёқди.

Окшом тушиб қолган, уй нимқоронғи, совук эди. Гургут чўпининг ожиз алангаси аввалига аранг липиллаб турди-да, ингичка пайрахага тегиб, ловиллатди. Кейин каттарок пайраха ёна бошлади. Бора-бора печка гувуллаб кетди. Чарос унинг чўян эшигини беркитмай, чўнқайиб ўтирганча оловнинг ёнишини томоша қиларди. Ўтиннинг чарсиллаши сукунатни ўқтин-ўқтин бузиб қўяр, аланга яллиғи деворларда, буфет ойналарида ўйнади. Осмоннинг қайси бир бурчида самолёт гувуллади. Уй деразалари зириллаб кетди. Сўнг яна сукунат чўқди.

Чарос болалигида ҳам оловга тикилиб ўй суришни яхши кўрарди. Балки бу одат кашшофлар лагеридида сафарга чиқиб, гулхан ёқишганларидан қолгандир. Онаси уни хар йили болалар оромгоҳига юборарди.

Ҳозир у Ёдгорни ўйлар, Янги йил кечаси хайрлашганидаги қиёфаси кўз ўнгидан кетмасди. У йигитнинг совук хайрлашганини сезган, аммо сабабига тушунолмаган эди. «Ғалати йигит экан. Мағрурми-ей»...

Айвон эшиги очилди.

«Опам!» Чарос дик этиб ўрнидан турди. Васида Назаровна хонага кириб келди.

– Нега қоронғида ўтирибсан?! – деди чирокни ёқиб.

– Ўзим... – Чарос ҳозир ўйлаган хаёллари онаси олдида фoш бўлиб қолаётгандек чўчиб, унга қараб қўйди.

Ташкари совук бўлса керак, Васида Назаровна сезилар-сезилмас ҳарсилларди. Чарос унга ачиниб қаради.

– Ҳозир чой қўяман...

– Йўк! – Васида Назаровна қўл силтади. – ўтир, гап бор. – У қошини чимириб, диванни кўрсатди.

Чароснинг юраги увушиб кетди. У онасининг феълига ўрганиб қолган, жаҳли чикқанида овози шунақа, эркак-часига йўғон бўлиб кетишини билар эди.

«Дилшод ака чаккан, – деб ўйлади кўрқа-писа диванга ўтираркан. – Уятсиз...»

Васида Назаровна сумкасида сигарет олиб тутатди. Қўли билан тутунни ҳайдаб, Чаросга каттик тикилди.

– Янги йил куни ким кузатиб қўйди?

Чарос индамасдан ерга қаради. Бармоқлари билан диван ёпғичини ўйнай бошлади. Онаси ҳамон жавоб кутиб турганини билиб, секин бошини кўтарди.

– Дилшод ака айтгандир...

Васида Назаровна қошини янаям керди.

– Бошкаларни ўртага сукмай тур!

Чарос яна ерга қаради. Онаси унга рост гапиришни ўргатган эди.

– Битта бола, – деди пичирлаб.

– Ким ўша «бола»?

Онаси сўнги сўзни киноя билан айтгани Чароснинг ҳамиятига тегди.

– Ҳар ҳолда, Дилшодингиздан яхшироқ бола, – деди қайсарлик билан лабини тишлаб.

– Қаёқдан била колдинг яхшироқлигини? – Онаси унинг устига ёпирилиб келди.

Чарос онасининг семиз оёқларини кўриб турар, хозир жаҳлдан кўзлари ёнаётганини ҳис қилар, аммо бошини кўтармасди.

– Ҳар ҳолда, бировни ўртага солмайди.

– Нима биров, ким биров? – Васида Назаровна кўлини паҳса қилиб силқитди. – Мен сенга биров бўлиб колдимми? Гапир!

Чарос кўз кирини ташлаб, онасининг ғазабдан қизариб кетган юзини кўрди. Фикрини тўғри тушунтира олмаганидан афсусланиб, индамай ўтираверди.

– Мен Дилшодингизни ёмон кўраман, – деди овози титраб. Кейин ёш тўла кўзлари билан онасига қараб кўйди. – Сиз менга ҳадеб мақтайверманг!

Васида Назаровна нари кетди. Сигаретини печканинг кулхонасига ташлаб, қаддини кўтарди.

– Дилшодни хоҳламасанг, гаплашма, – деди анчадан кейин босиқ товушда. – Ҳеч қачон сени мажбур қилмайман. Лекин сени яхши инсон бўлишингни хоҳлайман. Жуда эр-калатиб юбордим шекилли. – У яна Чароснинг тепасига келди. – Тақдирингни мендан бошқа ўйлайдиган одам йўқ. Гап шу, – деди яна овози жаранглаб. – ўша бола билан билар-билмас учрашмайсан. Бор, дарсингни қил!

Чарос хонасига кириб, ётиб олди. Кўз ўнгига Ёдгорнинг чеҳраси келди.

«Учрашаман! – деди кўрпага бурканганича пичирлаб. – Дилшоднинг шу қилгани учун ҳам учрашаман! Ўлсин алаmidан!»

* * *

«Нима бало, яхши кўриб қолган шекилли бу, – деб ўйлади Васида Назаровна хонанинг у бошидан-бу бошига бориб келаркан. – Бўлмаса йиғламасди».

У Дилшодни мактабга ишга келгандаёк ёктириб қолганди. Бунинг устига унинг адвокат бўлиб ишлайдиган онаси қизликдан Василага Назаровна билан дугона эди. Назарида Чарос ҳам аввалига Дилшодни ёктиргандек бўлувди шекилли. Ким билсин, нима жин урди буни.

Яхши кўрмаса ўзининг иши. Лекин Василага Назаровна одамларга майна бўлишни хохламайди. Мактабда ҳамма ундан зир титрайди. Ўқитувчилар, директордан эмас, завучдан кўркамиз, дейишганини ўзиям эшитган. «Аввал ўзининг қизингни эплаб ол», деган таънани эшитишга тоби йўқ. Чарос ҳали ёш бола, ҳеч нимани тушунмайди. Эркак зотининг ҳаммаси бир гўр. Бошини айлантириб юриб-юриб, ташлаб кетса, додини кимга айтади.

Умуман, муҳаббат деганнинг ўзи бир пуллик гап. У буни яхши билади. Бўлмаса ўзининг ҳаёти шунчалик бўлармиди...

Василага Назаровнанинг куюнганича бор эди. У ўзининг чалқаш қисмати қизининг ҳам бошига тушишини хохламасди.

Василага ёшлигида олов эди. Ўшанда тўртинчи курсда ўқирди. Уни математика факультетининг комсорги қилиб сайлашди. У ўзининг принципиал раҳбар бўлишини кўрсатди. Бир куни институтга бола кўтарган жувон йиғлаб келди. «Кеча эрим овқатни шўр қилибсан, деб урди. Қачон қараманг, ўтирсам ўпоқ, турсам сўпоқ, деб турткилайди. Қойиб қўйинглар, сизларда ўқийди», деди ёлвориб.

Комсомол зўр куч эди ўшанда. Василага мажлис чақириб, талабани шартга институтдан ҳайдаттириб юборди. Йигит унинг оёғига йиқилгудек бўлиб узр сўради. Аммо Василага кечирмади. У хотинига қўл кўтарган одамдан педагог чикмайди, деб билар эди. У кезлари, умуман, комсомол аралашмаган иш йўқ эди. Яна бир сафар институт домласи ўз талабасига уйланмоқчи бўлганида нари обориб, бери обкелишди.

Васила яхши талаба, яхши ташкилотчи эди. Факультетда ҳамма ундан чўчирди.

Бешинчи курсга ўтганида Мўминжон деган бир аспирант унга ошику бекарор бўлиб қолди. Ўзиям мўмин-қобилгина эди. Васила бу йигит ўзини ҳар кўрганида эсанкираб қолишини, худо билсин, кечаси билан ўйлаб келган гапларини айтолмай, довдирашларини кўриб завкланарди. Йигит бир йилча судралиб, унга осилиб юрди. Бора-бора Васила ҳам уни ёқтирадиган, янги очилган Навоий театрига томошага тушадиган бўлди.

Хуллас, институтни битириб, мактабга ўқитувчи бўлиб жойлашганидан кейин тўйлари ўтди. Мўминжон уни еру кўкка ишонмас, овкат қилса пиёз тўғраб берар, кир ювса сув иситарди. Васила бахтиёр эди, орзулари каттайди. Ўзи ҳам аспирантурага киришга қарор қилди. Институтда шуни ваъда қилишганди. Ҳомиладор бўлди-ю, бутун орзулари қорга ёзиб, офтобда қуритиладиганга ўхшаб қолди. Йўқ, Васила жамият учун фойдали одам бўлишни истарди. У билими эриникидан қолишмаслигини, яхши олим бўлишини билар эди. Бир куни аборт қилдирмокчи эканини эрига ётиғи билан тушунтирди.

Тили билан тенг айланадиган Мўминжон бирдан ўзгарди. «Жамиятга яхши фарзанд етиштириб бериш – бахт эмасми, ишлаб юрибсиз-ку, аспирантура қочмас», – деб тўнғиллади. Васила қараса, эри уни уй қули қиладиган. Ўйлай-ўйлай аниқ қарорга келди-ю, жон ховучлаб бўлсаям боласини олдирди.

Шу-шу оиладан путур кетди. Мўминжон уни силтайдиган, ичадиган одат чиқарди. Охири бир куни уйда қутилган жанжал чиқди. «Қараб тур, кўзингни ўйнатиб сендан минг чандон яхшисини топаман», деди Васила қасдлашиб. Топди ҳам. Мактабларига амалиётга келган ёшгина, чиройли талаба йигитга турмушга чиқди.

Уй-жой Василанинг номида эди. Мўминжон папкасини кўлтиклаб, чикиб кетди.

Васила энди илмий ишга киришмоқчи бўлганида мана шу Чарос бўйида бўлиб қолди. Бу сафар бола олдиришга ўзиям кўрқди. Аввалига Василанинг ҳар сўзини ҳукм деб биладиган Абдурахмон бирдан айниди. «Сен менга алдаб тегиб олгансан», деб тўполон кўтарадиган бўлди. Васила энди ям турмуши бузилишини истамас, эл-юрт олдида уялар, қай йўл билан бўлмасин, Абдурахмонни тутиб қолишга уринарди. Бари бир, кумдан қаср ясаб бўлмас экан. Абдурахмон очикдан-очик бошқа бир киз билан «юриб» кетди. Одам бахтсиз пайтида айбни ўзгалардан излайди. Васила: «Муҳаббат дегани шу бўлса, уйи куйсин! Эркак зотининг падарига лаънат», деган қарорга келди. Абдурахмон ўқишини битириб, қишлоғига – Чимёнга кетиб қолди. Чамаси, у Василанинг ялиниб боришини кутган бўлса керак. Йўк, у ялинмади.

Бир куни у Абдурахмоннинг уйланганини эшитди. Эшитди-ю, юраги жиз этди. Негадир Мўминжонни эслади. «Кирилсин, ҳаммаси бир гўр!» – деди нафратланиб. Ўзини ишга урди. Мана, обрў-эътибор топди. Илмий бўлим мудирини бўлди. Аввал Васила эди, Васила Назаровна бўлди. Шунча қийинчиликлари эвазига топгани ҳам, тутгани ҳам мана шу Чарос бўлиб қолди.

У кизини яхши ўқитди. Эркин ўстирди. Қишлоқ қизлари орасида биринчи бўлиб Чарос велосипед минди. Биринчи бўлиб Чарос коньки учди. Ҳа, у Чароснинг йўлига тўғаноқ бўлмайди. Ўзи шунақа ота-оналарнинг таъзирини бериб келяпти. Лекин унинг бахтсиз бўлишиниям хоҳламайди. Ишқ-севги деганлари ўткинчи бир ҳавас, холос.

...Девордаги соат даранглаб, ўн бир марта занг урди. Унинг садолари уй ичида анчагача тебраниб турди. Ва-

сила Назаровна дивандан туриб, яна чекди. Чароснинг хонасига ўтди. Қизи кўрпага бурканиб олган эди. Чарос ухляптами ё атайлаб ўзини ухлаганга солиб ётибдими, у билолмади. Бирпас тепасида турди-да, хали йиғлаганини ўйлаб, юраги эзилди. «Тентак киз, аллақанақа «бола» деб йиғлаб ўтирибди-я!»

* * *

Архитектура кафедрасининг мудири – силлик қиртишланган қип-кизил бошли доцент каварик кўзойнагини каншарига қўндириб, қўлидаги рўйхатга қаради.

– Энди учинчи курс студенти Ёдгор Мирзаев «Қурилиш эстетикаси ва тураржой биноларини маҳаллий шароитга мослаштиришнинг баъзи масалалари» ҳақида маъруза қилади. Илмий раҳбари санъатшунослик фанлари номзоди, доцент Валиев.

Ёдгор ўртарокдаги қаторда ўтирган эди. Карнай қилиб ўралган чизмасини қўлга олиб ўрнидан тураркан, оёқлари бўшашиб кетганини ҳис қилди. Икки қатор столлар орасидан ўтиб бораётиб, ҳамма ўзига қараётганини сезди-ю, баттар ийманди. У бу ерда юқори курс талабалари кўплигини билар, шунинг учун ҳаяжонини босиб ололмас эди. Бунинг устига кеча илмий раҳбари йиғилишга қатнаша олмаслигини айтган эди.

Кафедрага чиққандан кейин дафъатан, гапни нимадан бошлашни билмай қолди.

– Гапираверинг, – деди кўзойнакли доцент далда берган оҳангда.

– Бултур мен Хоразмга боргандим, – деди Ёдгор кафедранинг киррасига қараб. Кейин фикрлари қуйилиб келаётганидан қувониб, ўзини босиб олди. – Хоразмда кўпинча уйларнинг деразаси кўчага қаратилмайди. Биринчи марта кўрган одамга ғалати туюлади. Уйлар-

нинг пештокига сувок аралаш кўзгулар ёпиштириб кўйилганини кўриб хайрон колдим.

Ёдгор залга қараб олди-да, хотиржам давом этди:

– Нега шундай қилишган? Негаки, инсон ҳамма ерда, ҳамиша гўзалликка интилади. Биз ўз ишимизга фақат қурилиш деб эмас, санъат деб ҳам қарашимиз керак. Шундай қиялпимизми? Оддий бир мисол: Чилонзорга борсангиз адашиб коласиз. Ҳамма уйлар бир-бирига ўхшайди.

– Зилзилада қаёқда эдингиз? – деди залдан кимдир лукма ташлаб.

Ёдгор довдираб колди.

– Келесда...

Залда кувноқ қахқаҳа кўтарилди.

Доцент ҳам кўзойнагини столга ташлаб, котиб-котиб қулди. Кейин ручка билан залга таҳдид қилди:

– Жим...

Аммо зал ҳадеганда тўхтамади. Қайтага ғовур-ғувур бўлиб кетди.

– Зарур бўлгандан кейин қуришган-да.

– Ҳозир зарур эмасми?!

– Туғилиш кўп.

– Тошкентга кўчиб келаётганлар ундан кўп.

Ёдгор зал тинчигунча ўзини босиб олди.

– Тўғри, – деди ўзиям қулиб. – Зилзилада мен Келесда эдим. Қурилишда ишлардим. Аммо Чилонзорда зилзиладан илгари қурилган уйлар ҳам бир-биридан фарк қилмайди. Рост, зилзиладан кейин уй-жойларни қай тарзда қуриш керак, деган масаладан кўра қанча қуриш, қачон битказиш керак, деган масала муҳимроқ эди. Кўчада, палаткаларда ётган одамларни жой билан таъминлаш зарур эди. Шунинг учун ҳам кўп боғлар йўқ қилиб юборилди. Лекин тез муддат ичида одамлар бошпана билан таъминланди. Аммо энди-чи?!

Ёдгор жиддий сукунат чўмган залга қараб қўйди.

– Ҳозир кўчада қолган одам йўк. Лекин ўша камчилик энди одат тусига кириб қолди. Югославияда қадимий анъана бор экан. Ҳар бир йигит вояга етганида ўттиз туп дарахт ўтказиб кўкартириши керак экан. Бизнинг ота-боболаримиз ҳам жой олиш, иморат қуришдан олдин дарахт ўтказишни одат қилган. Бунинг хайрон қоладиган жойи йўк. Бир дарахт вояга етиши учун камида бир йигит умри керак. Ҳолбуки, ҳозирги техника билан уйни тиклаш учун ярим йил кифоя.

– Жон бор бу гапда, – деди кимдир секингина.

Ёдгор аудиторияга хотиржам назар ташлади.

– Менимча, табиатни иложи борича асраб қолиб ўй қуриш, бинокорлик эстетикасининг бир бўлаги бўлса керак...

Кўп қаватли уйлар қуриш масаласига келсак, аввало, бизда сифат паст, – деди Ёдгор ўйланиб. – Қўлингизни чўзсангиз, шифтга тегади. Бир одам: «Тошкент иссиқ шаҳар, бу уйларда ҳаво етишмайди», деса, аллақайси оvsар: «Ҳавони кўчага чиқиб ола қол», деган экан.

Уйларни маҳаллий шароитга мослаштиришнинг яхши мисолини Пушкин кўчасидаги биноларда кўришимиз мумкин. Бу уйларда балкон кенгайтирилиб, ёпик айвон ҳолига келтирилган. Бизнинг шароитда айвонсиз тирикчилик қилиб бўлмайди.

Ёдгор залнинг жимжит бўлиб қолганидан рухланиб, қувонди.

– Уйларнинг архитектураси масаласига келсак, Франциянинг «Камью» фирмаси лойиҳаси билан қурилаётган тўққиз қаватли бинолар бор. Улар кўзни зериктирмайди. Негаки, ташки девори бир тусда эмас. Бетон конструкцияларга заводнинг ўзида сайқал берилган. Ҳам чиройли, ҳам ранг-баранг. Менимча, уйсозлик комбинатларида шундай конструкциялар ишлаб чиқаришни кўпайтириш керак.

– Ҳозир ҳам ишлаб чиқарилапти, – деди кимдир.

– Тўғри, – Ёдгор овоз чиккан томонга каради. – Лекин юзларча уйлар бир хилда, сайқал берилмаган, кулранг ёки сариқ плиталар билан қуриляпти. Яна бир муаммо бор. Балконига кир осганларни кўча ҳуснини буздинг, деб уришишади, газеталарда бошлаб танкид ҳам қилишади. Хўш, жой бўлмаса, ховли бўлмаса, кирини қаёққа оссин? Менда бундай таклиф бор. Хомаки таклиф. – У чизмани очиб, залга кўрсатди. – Ёнма-ён хонадонларга мана шунга ўхшаш кир осадиган жой ажратиш керак. Бундай хонани ҳар икки хонадонга биттадан ажратса бўлади. Бу хонани ойнабанд айвон вазифасини ҳам ўтайдиган қилиб мослаштириш мумкин.

Кўзойнакли доцент келиб, унинг кўлидан чизмани олди. Дикқат билан тикилиб каради-да, маъқуллаб бош силкиди.

Муҳокамага чиққан юқори курс талабаларидан бири – озғин йигит Ёдгорнинг таклифларини нореал, деб топди.

– Тошкентдаги уйларнинг шифтини баланд қилиш, умуман, мумкин эмас. Бу нарсани бошида ўйлаш керак эди. Сабаб: бутун-бутун уйсозлик комбинатлари шу нусхада бетон конструкциялари ишлаб чиқаряпти. Агар Мирзаевнинг гапига амал қилинса, заводнинг ўзини реконструкция қилиш керак. Унга кетадиган маблағни Мирзаев чўнтагидан тўлайдими?

Яна бир талаба – чамаси, тўрттинчи курсда ўқиса керак (Ёдгор уни беш-олти марта кўрган эди) – дўмбоққина қиз қизишиб гапирди:

– Сиз скептик экансиз! – деди бояги йигитга бармоғини бигиз қилиб. – Ким сизга айтди, бир умр шундай конструкциялар ишлаб чиқарилади, деб?! Қурилиш тўхтамас экан, янги уйсозлик комбинатлари ҳам ишга тушаверади. Ўша комбинатлар ишлаб чиқарадиган маҳсулотга Мирзаевнинг таклифларини ҳам жорий этса бўлади. Биз

факат бугунни эмас, кирқ-эллик йил кейинги ҳаётни ҳам ўйлашимиз керак. Дарахтларни кийратишга чек қўйиш масаласи эса худди бугунги кун муаммоси!

Ёдгор жим ўтирганча баҳслашаётган талабаларга кулок солар, ўз фикри тўғри эканига шубҳа қилмас эди.

Охирида кафедра мудирини ҳам унинг таклифини маъқуллади:

– Тўғри, – деди у кўзойнагини йилтиллаётганча залга қараб. – Булар дарров ҳал бўлиб қўя қоладиган муаммолар эмас. Неча йилдан буён бўлаётган баҳсининг давоми. Аммо диққатга сазовор таклифлар.

... Ёдгор йўлакка чиқди-да, бир лаҳза тўхтаб қолди. Пешанасида қалққан терни артди. Ҳозиргина залдан чиққанлар ўзига қараб-қараб ўтаётганидан ийманиб, бошини қуйи солди. Негадир, чеккиси келди. Шу пайт кўз ўнгидан ўтаётган сон-саноксиз чехралар орасида жуда таниш, жуда азиз бир сиймо кўриниб кетди. Ёдгор бошини кўтарди-ю, йўлакнинг нариги томонида, дераза раҳига тирсаги билан таяниб турган Чаросни кўрди. У қизил шарф ўраб олган, жажжи сумкасини ушлаганча кулиб турарди.

«Келибди, атайлаб келибди», деб ўйлади қувончдан юзлари ловиллаб.

Чарос унинг қўлини маҳкам қисди.

– Яхши гаплар айтдингиз.

Ёдгор «шунчаки бир гап-да», дегандек қўл силтади-ю, аммо кўзларидаги нур шодлигини ошқор қилиб қўйди. Йўқ, у ўз таклифини гапиргани учун эмас, мана шу қиз – Чарос келгани учун бахтиёр эди.

Кўчада қуёш чарақлаб ётар, дарахтларнинг эгик шохларидан тап-тап этиб қор тушар, оёқ ости юмшоқ эди. Санъат саройининг олдидан ўтишаётганида Ёдгор бир кино афишага, бир Чаросга қараб қўйди. Аммо Чароснинг индамай кетаётганини кўриб, фикридан қайтди.

Саройдан гурас-гура одамлар чиқди.

Стадионга кирмаймизми? – деди у Чаросга караб.

– Бўпти!

Ёнма-ён боришаркан, Ёдгор киздан кўз узмас, бахти-ёрлик туйғусидан маст бўлганга ўхшар, негадир хадеб жилмаяр эди. У шу кунларда Чаросни соғинганини, уларнинг уйи олдига икки марта бориб келганини айтгиси келар, аммо тили бормасди.

– Ҳовлинглар катта экан... – деди у ниҳоят чидолмай.

Чарос унга ярк этиб каради. Кўзларида севинч учқуни бир лаҳза ловиллаб кетгандек бўлди. Ёдгор унинг бу қарашидан «бордингизми?» деган савол уқди.

– Нималарни кўрдингиз? – деди Чарос жилмайиб.

– Сўриларингизнинг панжараси чиройли экан.

– Яна?

– Ошхонангиздаги деразанинг бир кўзи синибди.

– Яна?

– Водопроводингиз музлаб қолибди.

– Уни эритдик... Яна?

– Деразаларингга йўғон темир панжара тутилган экан.

Сизни ўғирлаб кетишмасин, дейишса керак.

– Тўғри... Тагин?

– Тагин? Қоп-қора, баджаҳл кучугингиз бор экан.

Чарос шодон кулди.

– Шуми?

– Шу.

– Яна бошка нарсалар ҳам бор. Опамлар борлар, косов бор, супурги бор.

Ёдгор ҳам самимий қаҳқаҳа урди.

– Ҳар қалай, супурги тузук, юмшоқрок.

Стадион дарвозасидан киришлари билан, узоқдан йигирма қаватли бино кўринди. Икковлари ҳам беихтиёр ўша томонга бурилиб қарашди.

– Марказ чиройли бўлиб кетди-а, одам суюнади, – деди Чарос мамнун жилмайиб. – Хиёбон, музей, анави бино...

– Сездингизми, мана бу бинода ҳам, музейда ҳам, «Зангори гумбаз» ошхонасида ҳам кўзга ярқ этиб кўриниб турадиган бир нарса бор. – Ёдгор Чаросга ғолибона қараб кўйди. – Эсингиздами, Янги йил куни қадимий обидаларни замонавий қурилишларга қандай татбиқ этса бўлади, деган эдингиз. Музейдаги мрамр панжаралар, «Зангори гумбаз»нинг ўзи, ана – йигирма қаватли бинонинг ҳаворанг деворидаги жимжимали безаклари шунга мисол бўлади, тўғрими?

Чарос унинг ёш болалардек ҳовлиқиб, қувониб сўзлаётганидан завқланди, киприкларини туташтириб, жилмайиб кўйди:

– Аммо-лекин, тураржой бинолари бир қолипда қуриляпти, деган бояги гапингиз тўппа-тўғри, – Чарос тоғаси айтиб берган воқеани эслаб, қулиб юборди. – Тамила кеннойимнинг кекса отаси бор. Янгийўлда туришади. Ёзда бозорга мева-чева олиб келаркан-да, тоғамникида ётиб юраркан. Подъездлар бир-бирига ўхшайди-ку. Уйни топсаям, подъезддан адашиб кетаркан. Пастдан туриб, овозининг борича кеннойимни чакираркан. Бир ҳафтача шундай қилганидан кейин беҳато топиб келадиган бўлибди. Тамила кеннойим, энди дадам ўрганиб қолди, деб суюнса, бир куни отаси уйнинг нариги бошида довдираб юрганмиш, – Чарос яна кула-кула Ёдгорга қараб кўйди. – Амаки адашмаслик учун йўлак эшигига тарвуздек тош қўйиб қўйган экан. Ўша куни болалар ўйин қилиб тошни юмалатиб, энг охирги подъездга олиб кўйишибди. Амаки бундан беҳабар, бировнинг эшигини тақиллатиб, эсгинаси кетибди.

Ёдгор чолнинг соддалигидан ҳузур қилиб қулди. Қор босган зиналардан кўтарилиб боришаркан, Чарос пойабзал фабрикаси томонни кўрсатди.

– Қаранг, бу ёқдаям қурилиш...

Ёдгор эриётган қор ховури жимираб турган тиник осмонга санчилган қранларни кўрди. Олисда – паст-баланд бинолар устида одамлар куйманиб юрар, қранлар темир пахлавонлар сингари қўл чўзиб, охиста бурилар, ора-чора уларнинг ғариллаган товуши кулоқка чалиниб қоларди.

– Ҳа, қурилиш тўхтамайди, – деди Чарос, – Зилзиладан кейин бутун шаҳар қранлар ўрмонзорига ўхшаб кетган.

– Келесда зилзила билинмаган ҳам эди, – деди Ёдгор Чароснинг олисларга кадалган кўзларига қараб. – Бу ерда кўркинчли бўлгандир?

– Унда мен мактабда ўқирдим, – Чарос зилзила кечасининг дахшатли тафсилоти яна кўз ўнгида жонланиб, қошларини чимирди. – Ўша кеча мен тоғамникида ётиб қолгандим. Улар Ҳадрада, театрнинг орқасида туришарди. Кечқуран кетаман, десам, Тамила кеннойим кўймади. Анчагача гаплашиб ўтирдик. Кейин кеннойим диванга жой солиб берди. Энди ухлаган эканман, биров дивандан улоқтириб юборгандай бўлди. Бир нима гумбураб кетди. Сервантдаги чойнак-пиёлалар шарақлаб, осмон ёп-ёруғ бўлиб кетди. Югуриб айвонга чиқдим. Бошқа хонадан тоғам билан кеннойим чиқиб келишди. Ўша кунлари газеталарда Икар деган комета Ерга яқинлашиб келаётибди, деган шов-шув бошланганди. Мен Икар Ерга урилди, деб ўйлабман. Йўқ, тоғам ер кимиради, деб бизларни ховлига бошлаб тушди. Чирок ўчиб қолган, кўни-кўшнилари бир-биридан аҳвол сўраган. Кун ёришганидан кейин чирок ёнди. Шоша-пиша радиони кўйсақ, қайси завод Май байрами шарафига планни муддатидан илгари бажарганини гапириб ётибди. – Чарос мийиғида қулиб қўйди. – Опамлардан хавотир олиб, уйга югурдим. Зилзила ростдан ҳам ёмон бўлганини кўчага чиққанимдан кейин билдим. Кўп уйларнинг девори қоқ ажраб кетиб-

ди. Одамлар нимагадир трамвай-троллейбусга ўтирмай, тўда-тўда бўлиб пиёда кетишяпти. Уйга келсам, опамлар тоғамларникига кетибдилар... Йўқ, кўп ўтмай хашарчилар кела бошлади. Кўчаларда: «Тошкентни энг чиройли шаҳарга айлантирамиз», деган шиорлар пайдо бўлди. – Чарос Ёдгорга қараб қўйди. – Қаранг, ҳақиқатан ҳам шундай бўлди-да!

– Менга, айниқса, битта нарса таъсир қилганди, – деди Ёдгор газетада ўзи ўқиган хабарни эслаб. – Ўшлик бир кизалок атлас қўйлак оламан, деб йиғиб юрган беш сўм пулини боғча куринглари, деб юборибди.

Улар марказий минбардаги панжара олдида тўхташди.

Стадион бўм-бўш эди. Ўриндиклар оппок. Югуриш йўлчалари кураб тозаланган, майдонга эса кор уйиб ташланган эди. Ҳувиллаган стадион негадир ғариб кўринарди.

– Бахорини кутиб ётибди! – деди Ёдгор майдонни кўрсатиб.

– Кизиг-а, – деди Чарос стадиондан кўз узмай. – Битта тўп кетидан йигирма киши югуради. Олтмиш минг одам томоша қилади. Шунинг нимаси ҳавас?

Ёдгор, Чарос бу гапни ҳазил қилиб айтаётганини тушунди.

– Ўзларинг-чи? Аллақанақа бир ателье мини юбкани реклама қилса, ҳаммангиз ўша ёққа югуриб қоласизлар.

Чарос «шайтонсиз», дегандек кулиб қўйди.

Ёдгор ошириб юборганини сезди-ю, гапни чалғитиш учун майдонга имо қилди.

– Шунақа қорда чанғи учса бўладими?

– Биласизми?

– Билмайман.

– Мен биламан! – Чарос бошини бир ёнга ташлаб қулимсиради. – Чанғи тоғда учишли бўлади. Чимёнга борамизми? Чанғи базаси бор.

Ёдгор тараддудланиб қолди. Чароснинг дилидаги истакни билиб қувонар, аммо кўнглида чалкаш туйғулар тугён ура бошлаган эди. «Энди бу кизни кўрмасанг, туролмайсан. Лекин бари бир алдаяпсан-да», деб ўйлади у ўзидан ғижиниб.

– Бувимларни ҳам кўриб келамиз, – деди Чарос ундан кўз узмай.

Ёдгор нохуш хаёлини базўр нари суриб, сўради:

– Бувинглар ўша ерда туришадими?

Чарос бош силкиди.

– Яқинда дадамлар ҳам институтга келиб кетдилар.

«Институтга нега келади?» – деб ўйлади Ёдгор савол назари билан қизга қараб.

Чарос тушунди.

– Дадам кетиб қолганларида мен чакалоқ эканман. – У отасининг кетиб қолгани учун ўзи айбдордек кизарди. – Айб опамдами, дадамдами, бунисини билмайман. Дадам Нукусда ишлайдилар. Ҳар гал бувимни кўргани келганларида мениям кидириб топадилар. – Чарос маъюс жилмайиб қўйди-да, оҳиста юриб кетди. Унинг ҳозирги киёфаси, шунчалик юрагини очиб гапириши Ёдгорни ларзага солди. Яна ўзини ёмон кўриб кетди.

* * *

Ким ўз юрагини ўзи суғуриб олгиси келади? Кафтига кўнган куёшни улоқтириб юборишга кўзи қиядиган одам борми?

Ёдгор неча йиллардан буён алланечук бўм-бўш бўлиб ётган юрагини ёритган, иситган куёшни қандоқ қилиб улоқтирсин?! Ҳаёти энди мазмун касб эта бошлаганида, қалби энди нурли туйғуларга тўла бошлаганида қандоқ қилиб воз кечсин?!

Ҳа, у билар эди. Бир вақтлар орзулари сароб бўлиб чикканида, олтин деб шиша парчасини ушлаб олганини кўрганида, Азизанинг уйидан чикиб кетаётганида қачондир чинакам бахтини учратишини билар эди. Мана, учратди ҳам. У худди мана шунақа кизни топишини биларди. Топди ҳам, тақдирнинг ўзи уларни топиштирди. Мана у, мана, ёнида ўтирибди. Ёдгор унинг шодон кулгисини эшитяпти, ҳароратли нафасини сезиб турибди. Бир вақтлар Ёдгор елиб-югуриб яқин келган сайин ундан бир олам нарига қочадиган саодат энди ўз оёғи билан унинг ҳаётига кириб келяпти.

Лекин Чарос-чи?! Кимнинг юрагига қаср қураётганини у билмаса, Ёдгор билади-ку! Ўзининг гард қўнмаган, нурдек пок туйғуларини кимга ишониб топшираётганини у билмаса, Ёдгорга аён-ку!

Ёдгор Мирза буванинг чойхонасида дастёрлик қилиб юрганида бир кўр киши ҳар куни келиб, чой ичиб кетарди. Қишлоқдагиларнинг ҳаммаси уни танир, онадан кўзи ожиз туғилганини айтишар эди. Ҳар сафар шу кишини кўрганида Ёдгорнинг юраги эзилиб кетар, негадир уялар эди ундан. Ўзи кўриб турган нарсаларни бу одам кўрмаётгани учун ўзини айбдордек санар эди. Кейинги пайтларда Чарос билан учрашганида ҳам шу туйғу тарк этмай қўйди уни. Ҳа, у кўрган нарсаларни Чарос кўрмаяпти, унга аён нарсани Чарос билмайди. Аммо билиши керак. Шу бугун билиши керак!

Ёдгор автобус деразасидан хомуш термилиб борар, Чарос алланималарни шодон-шодон гапирар, деразадан ташқарига имо қилиб, бир нималарни кўрсатганча тушунтирар, Ёдгор шуурсиз тарзда бош силкиб маъқуллаган бўлар, аммо ҳеч нимани кўрмас, эшитмас эди.

– Тушдик! – деди бир маҳал Чарос.

Ёдгор ҳушини тўплаб, ўрндан турди. Машинадан тушишлари билан муздек ҳаво ўпкасини тўлатиб юборди.

Чор-атрофини ўраб олган оқ-кўкиш тоғлар орасида кўрди ўзини. Чўккилар шундоқ боши устида турганга ўхшар, совук уфураар эди.

Гузарда одам сийрак, айвонга ўхшаш усти ёпик бекатнинг омонат скамейкасида қалин кийинган уч-тўрт эркак билан, рўмолини ияги аралаш ўраб олган бир хотин ўтирар, нарироқдаги майдончада кулоғини кийикча билан ўраб олган кабобпаз елпиғичини силкитиб, тутун бурукситар, ўқтин-ўқтин қичкириб кўяр эди:

– Еганлар дармонда, емаганлар армонда. Ишкалад, ишкалад!

Тўрт йигит, шундоқ қор устида туриб кабоб чайнашар, сахардан ичиб олишган шекилли, шанғиллаб бирига гап маъқуллашар, кўзлари қизариб кетган эди. Улар бараварига бурилиб қараб, Чаросга сук билан тикилиб қолишганини кўрди-ю, Ёдгорнинг ғаши келди.

Чарос ҳаммасини тушунди шекилли, жилмайиб Ёдгорга қаради:

– Кетдик.

Эшигида одамлар уймалашган озик-овқат дўкони, деразалари буғланиб кетган чойхона олдидан ўтиб, юқорилаб кетишди.

Пастак уйларнинг лойсувоқ томлари яхшилаб куралган, икки томондан тушган қор тор кўчани тўлдириб юборган, чеккада ингичка сўқмоқ йўл қолган эди. Ёдгор тор сўқмоқдан юриб бораркан, Чарос «кеялпсизми», дегандек орқасига бурилиб, қараб-қараб кўярди. Ёдгор боядан бери хаёлига келмаган андишани энди ўйлади.

– Бувингизга нима деб таништирасиз?

Чарос қайрилиб қараб, қўл силтади.

– Сўрамайдилар.

Эллик кадамча юрганларидан кейин, чапга бурилиб, яна худди шунақа тор кўчага кирдилар. Қасрдадир, олд томонда, пастда сой шовулларди. Яна бир оз юргач, Ча-

рос тўхтади. Ёдгор қаршисида турган олти-етти ёшлардаги болақайни кўрди. У жажжи беқасам чопон кийиб, кулокчинни бостириб олган, коп-қора кўзлари милтиллаб ёнар, судраб келаётган чанасининг ипидан ушлаб турарди.

– Бурнинг оқиб кетибди-ку, – деди Чарос.

Бола бурнини бир тортиб қўйди-да, шу билан иши битгандай, салом берди.

– Аянг уйдадилар?

– Баннисадалар. Бувим борлар, – деди бола негадир Чаросга эмас, Ёдгорга қараб.

– Бу – жияним, – деди Чарос тушунтириб.

Бола чанасини орқага қайтариб, йўл бошлади.

Пастак эшикни очиб киришлари билан чап томондаги қўй кўраси олдида ётган кулок-думи кесилган каттакон козоки ит шамоллагандай бўғик овозда «хов» деб қўйди.

– Қўркманг, бойлок, – деди бола.

Ёдгор бир лахза тўхтади-ю, ҳовли каттакон олмазор эканини, дарахтларнинг ҳаммаси негадир бир томонга ёнбошлаб ўсганини пайқади. Олмалар шоҳида қизил тўш саввалар учиб-қўниб турарди. Этак томонда девор кўринмас, боғ, афтидан, сойга туташиб кетган бўлса керак, ўша ёқда сув шовулларди.

Ўнг томондаги уй эшиги очилиб, узун қора бахмал чакмон кийиб олган кичик жуссали бош яланг кампир чикди.

– Вой айновний! – деди кампир оксокланиб илдам келаркан. – Бормисан, кизим? – У Чароснинг у юзидан бу юзидан ўпиб, узок қучиб турди. Кейин эски танишлардай Ёдгорнинг ҳам елкасига қокди. – Келинг, жон болам! Дадангиз, онангиз саломатгина юришибдими?

Ёдгор Чаросга эргашиб, пастак уйга кирди. Бозиллаб турган танчага ўтиришди.

Кампир фотиҳа ўкиди. Чарос билан узок аҳвол сўрашди. Яна Ёдгорнинг соғлиғини, ота-онасининг саломатлиғини суриштирди.

Ёдгор ташаккур билдириб, хижолат чекканча, уйни томоша қилган бўлди. Токчаларда баркаш-чойнаклар турар, бурчакдаги сандиқ устига кўрпалар тахлаб қўйилган, уй ичида исирик хиди кезар эди.

Кампир дарров дастурхон ёзиб, баркашдек келади-ган юпка нонлар келтириб қўйди, писта-бодомлар сочиб ташлади.

– Опоқимга нима қилди, буви? – деди Чарос кампир узатган чойни олаётди.

– Касалга чалиниб қолди-да, болам боёқиш. Пахта пайтида тележкадан тушаётганида йиқилиб, коворғаси жичча лат еган экан. Қиш тушиши билан оғриғи зўрайиб кетди. Баннисада ётибди.

Чарос афсусланиб, бош чайқади.

– Амаким қаёқдалар?

– Нанайга кетди. Кўпқари деса ўзини томдан ташлайди-ку. Бултур бир жийрон олувди, шуни совутиб қўювди. Сахармардонлаб миниб жўнаган. – Кампир Ёдгорга чой узатиб, кистади. – Олинг, жон болам, бодомдан чақинг.

– Пахтаям экасизларми? – сўради Ёдгор индамай ўтираверишдан ўзи ноқулай аҳволга тушиб.

– Илгари экилмасди, – кампир чўккалаб олди. – Беш-олти йилдан бери боғларни бузиб, пахта экадиган бўлишди. Бизда пахта битмайди ўзи: ёз киска, салқин. Колхоз қайтага боғдан кўп даромад оларди. Ким билсин тагин, давлатга пахта зарилроқдир-да.

Кампир овқатга уринаётган эди, Чарос тўхтатди. Ҳозир кетишларини баҳона қилиб, туришди.

Чанғичилар базаси икки чақиримча нарида экан. Ҳордиқ куни бўлгани учунми, одам гавжум эди. Чарос Ёдгорга чанғи, бўйига мос узун таёқлар танлаб берди.

– Боғлаб олмасангиз ботиб кетасиз. Биз ҳув анави адирга чиқамиз, – деди бошқалар чанғи учаётган тепаликнинг қаршисидаги кунгай томонни кўрсатиб.

Арча шохига ўхшаган кия из колдириб, тепага кўтарила бошладилар. Ёдгор адир тепасига етгунча энтикиб кетди. Чарос пальтосини ечиб, корга ташлади. Ёдгор унинг ёкаси бўғик зангори кофтасини бўрттириб турган кўксига, чиройли гавдасига махлиё тикилиб колди.

– Галма-галдан учамиз. Мана бундай қиласиз: сал олдинга энгашиб, тиззаларингизни букасиз. Шу ҳолда мувозанат саклаб... – У шундай деди-ю, таёқни юмшоқ силкитганча шув этиб Ёдгорнинг олдидан ўтди-да, ўкдек учиб кетди.

Ёдгор унинг борган сайин узоклашиб кетаётган гавдасидан кўз узмай тураркан, бу киздан айрилиб қолиши аниқлигини ҳис этиб, юраги увушиб кетди. Маъюс киёфада атрофга аланглади. Паст-баландда чўккилар вазмин сукут саклаб турар, адирда уймалашган ранг-баранг кийимли чанғичиларнинг кулгиси, шовкин-сурони тоғларнинг вазмин сукунати қаршисида ўйинчокдек туюлар эди. Пастда – қорайиб турган сой соҳилларида баҳор шивирлар, шодон боқаётган қуёшдан ҳам, қордан ҳам кўклам иси келаётганга ўхшарди.

Ёдгор яна арчага ўхшаш из қолдириб пастдан секин-секин чиқиб келаётган Чаросга кўзи тушди-ю, ҳозир офат рўй беришини ҳис этиб, бадани жунжикиб кетди. Бўлди, ортик чидаб бўлмайди. Кунда-кунда ўлгандан, бир йўла ўлган яхши. «Ўзинг-ку алдовнинг қурбони бўлдинг. Энди аламингни ундан олмоқчимисан? Мана шу киздан-а? У сени яхши кўриб колди. Сезилиб турибди. Нега билиб туриб шу кунгача айтмадинг, номард?»

Чарос этиб келганида Ёдгор бўларича бўлиб қолган, мудхиш хабарни унга қандай айтишни билмай, лаби гезариб турарди.

У Чаросга қарашга ботинолмас, аммо қизнинг ҳарсиллаб нафас олаётганини, юзлари олов бўлиб ёниб кетганини сезиб турарди.

– Бошланг! – деди Чарос нафаси энтикиб, – кўриб олдингизми, қани... – у Ёдгорни оҳиста итариб юборди.

Ёдгор беҳуш бир тарзда таёкларини салангладиб сирғалиб кетди. Ўн кулочча пастлаганидан кейин оёқлари керилиб гурс этиб йикилди. Бир оёғи кўтарилиб, боши билан қорга кўмилиб кетди. Телпаги анча нарига бориб тушди. Ўрнидан турмокчи бўлди-ю, ёғоч оёкка ўхшаган ноқулай чанғи халакит бериб, анчагача ўзини ўнглай олмади.

Чарос аллақачон унинг тепасига келиб олган, кўлидаги таёкларни силкитганча эгилиб-эгилиб кулар, бу кулги куёшнинг бахтиёр нурларига мингашиб, бутун оламини тутиб кетаётгандай бўлар эди.

– Нега куласиз? – деди Ёдгор бўғилиб. – Нега куласиз?!

Чарос унинг овозида йиғига ўхшаш оҳанг борлигини билиб, бирдан тўхтади. Кўркиб Ёдгорнинг устига эгилди.

– Ёмон тушдингизми?

– Нега куласиз? – деди Ёдгор унинг гапини эшитишни хоҳламагандай бакириб. Кейин бирдан Чароснинг кўзларига тик қараб пичирлади. – Бугун охирги марта кўришаётганимиз, эртага бир-биримизга бегона бўлиб кетишимизни билмайсиз-да! Билмасангиз, билиб олинг! Мен илгари уйланганман. Хотиним мени алдагани учун ажрашиб кетганмиз. Эшитдингизми? – У қўллари билан қор чангаллаганча ҳайқириб юборди. – Эшитдингизми, мен сизни яхши кўраман. Шунинг учун сизни алдашни хоҳламайман. Хоҳламайман!

У ҳамма дардини бирдан тўкиб солди-ю, толиққандай бошини қорга ташлади: «Мана энди нима десанг, деявер!»

Чарос даҳшатдан котиб қолгандай унинг тепасида ҳамон эгилиб турар, нима гап бўлганига тушуна олмаган сингари оғзи ярим очик, кўзларини Ёдгордан узмас

эди. Кейин мадори куриган каби, таёғига хассадек таяниб, каддини ростлади. Ёдгорга тикилиб туриб-туриб, киприкларини туташтирган эди, икки томчи ёш сизиб чикди. Йўқ, бу одамнинг рухини енгиллатадиган йиғи эмас, юракдан оккан кондек аламли, аччик икки томчи эди. У яна кўзларини очиб, Ёдгорга караб турди-да, охиста пичирлади:

– Бировнинг мозорига мени гул килиб эжмокчи бўлибсиз-да, – унинг лаблари бурилиб, негадир кулди. – Майли... раҳмат...

Яна чорак соатдан кейин автобусга чиқишди. Ёдгор Чароснинг ёнига ўтираркан, бундай килишга энди ҳақи йўқлигини, Чароснинг ҳам бунга тоқати қолмаганини ҳис этди. Қоп кўтарган чол автобусга чиқиши билан дарров жой берди.

– Барака топинг, ўғлим! – чол қопини ёнига қўйиб, гоҳ Ёдгорга, гоҳ Чаросга каради-да, дуо килди. – Қўша қаринглар, яхши фарзандлар берсин.

Ёдгор Чароснинг лаблари титраб кетганини, дераза томонга ўгирилиб олганини, кўзи ёшланганини кўриб, энди ҳаммаси тамом бўлганини тушунди.

* * *

«Ўл аҳмоқ! Бу кунингдан ўлиб қўя қолганинг яхши, – деб ўйларди Чарос автобус деразасидан кўз узмай ўтираркан. – Ким сенга айтди бир кўришда маҳлиё бўлгин деб? Ҳаммасини қилган ўзинг-ку. Институтга қидириб борган, учрашувга чақирган ўзинг эмасми? Чанғи сайлини ҳам ўзинг ўйлаб топдинг. Билардинг, бувингникига борганингни опанг эшитиб қолса адабингни беришини, «Отанг авлод-аждоди билан қирилиб кетсин», деб қарғашини билардинг! Билиб туриб, ўзинг бошладинг. Ажаб бўлди! Ўз кадрини билмаган нодон. Бу кунинг ҳам ҳолва ҳали, баттар бўл».

У боягина томоша килиб ўтган манзараларни: кўча чеккасидаги яланғоч тутларни, тўда-тўда бўлиб учиб-кўниб юрган қарғаларни, оппоқ далаларни яна кўриб борарди. Ҳали уч-тўрт соатгина аввал буларнинг ҳаммаси алланечук сеҳрли кўринганди кўзига. Энди бўлса...

Унинг кўзлари яна ёшланди. Сездирмаслик учун пешанасини машинанинг совуқ ойнасига босди. Бошидан муз ўтиб кетгунча шу алфозда ўтираверди. Автобус силкиниб-силкиниб борар, одамлар бир-бири билан шовкинлаб гаплашишар, аммо Чарос ҳеч нимани эшитмас, ҳеч нимага кизикмас эди. У фақат бир нарсани ҳис қилади. Шу машинада Ёдгор ҳам кетяпти. Бир нарсани билади. Аввал билмасди, энди билиб олди: у илгари уйланган. «Хотиним алдаган», дедими? Нега алдайди? Умуман, одамлар нега бир-бирини алдайди? Тўғрима-тўғри, халол яшашса бўлмайдими? Ахир, одам одам-ку... Ёдгор ҳам уни алдадими? «Мен сизни яхши кўраман», деди. «Алдашни хоҳламайман», деди. Шундоқ экан, илгарирок айтса бўлмасмиди?

Чарос чуқур хўрсинди. «Шундоқ бўлганида нима ўзгарарди... Қийин, жуда қийин бўлади энди... Нимасини яхши кўриб қолди бу йигитнинг? Нимасига учди? Бир ками бировнинг қозонида ош пишириши қолувди. Опаси соғ қўярмикин? Қийин, жуда қийин...»

...Шаҳарга келганларидан кейин ҳам у Ёдгорга қайрилиб карамади. Ёдгор ҳам унга гапирмади. Фақат трамвай бекатига келганларида секин сўради:

– Кузатиб қўяйми? – Чарос бу гапни у кўрқа-писа айтганини сизди.

– Йўк... – Чарос титраётган лабини тишлади. – Умуман, ҳеч нима қаракмас.

Улар сўнгги марта яхшироқ эслаб қолмоқчи бўлгандек, бир-бирларига узоқ қараб туришди. Чарос Ёдгор-

нинг кўзларидаги чуқур ғуссани кўриб, яна ўйлади: «Жудаям оғир бўлади».

У уйига келиб, хонасига кирганидан кейингина хиқиллаб йиглаб юборди.

* * *

«Ҳаммаси тамом бўлди, – деб ўйларди Ёдгор гавжум кўчалардан юриб бораркан. – Барибир шундай бўлиши керак эди-да...»

Окшом чоғлари Тошкент кўчалари чумоли инига ўхшаб кетади. Бекатларда одамлар тикилишиб қолади. Ҳамма чумолидек шошилади, ўз уясига алланималарни ташмалайди.

Ёдгор ётоқхонага етиб келганида ўзини иситишга ҳам куч тополмай, жунжиккан куёш сарғайиб ботиб борар, ётоқхона деразаларида совук шафақ ёнарди. У ўз хонасининг эшигига яқинлашди-ю, рубоб овози, ашула товушини эшитиб, бир зум тўхтаб қолди.

Хоразмлик курсдоши Нурматнинг овозини Ёдгор яхши танирди. Ашула тўхташи билан қарсақ янгради. Афтидан, ичкаридагилар кўпчилик эди.

«Нима байрам ўзи? – деб ўйлади у ҳайрон бўлиб. Кейин бирдан ёдига тушди-ю, эсанкираб қолди. – Бугун... бугун Зойиржоннинг туғилган куни-ку! Нега айтмади, оббо қув-ей! ўзинг-чи, нега ўзинг эсламадинг?»

Эрталаб Ёдгор Чарос билан тоққа чикмоқчи эканини айтганида, Зойиржон қувонган эди. Ҳозир у Зойиржоннинг «яхши ўйнаб келинглар», деганини эслаб, баттар ўсал бўлди. «Йўлдан қолдиргиси келмаган».

Ёдгор гарангсиб турган эди, Зойиржоннинг ўзи чикиб қолди. У исиб кетгандек кўйлақчан бўлиб олган, озрок ичган шекилли, юзи қизарган, кўзлари қисилиб турарди.

– Бормисиз? – деди қувониб. – Эзилиб кетдик-ку жуда!

Ёдгор хушини тўплаб олмасиданок, Зойиржон уни кучоклаб, ичкарига олиб кирди.

– Мана, овчи ҳам келди! Токқа, каклик овига кетганди!

Гурра кулги кўтарилди. Ёдгор бир зум тўхтаб, ўтирганларга разм солди. Доим девор тагида турадиган стол икки каравот ўртасига олинган, стол безатилган, мураббодан бўшаган банкага чиннигул солиб кўйилганди. Тўрда юзлари кизариб кетган Аваз ўтирар, унинг ёнида доим бир хил – кулранг пиджак кийиб юрадиган Нурмат рубобини ушлаб турар, берирокда эса қоп-кора кошкўзли, хиёл пучукрок бурни ўзига ярашган бежирим Наргиза жилмайиб ўтирарди.

Ёдгор ичкарига кириши билан Наргиза қувониб кетди.

– Штраф! Штраф! – деди ўтирган ерида қарсак чалиб.

Ёдгор ўтирмоқчи эди, Зойиржон кўймади.

– Қизларнинг гапи – конун!

Аваз киррадор стаканга ичкилик қуйиб узатди.

Ёдгор димоғига арақ иси урилиб, сесканиб кетди. Лекин негадир жуда ичгиси келди. Арақ бора-боргунча қуйдириб кетганини сезди-ю, зум ўтмай руҳида аллақандай енгиллик туйди.

Чароснинг кўзидан ситилиб чиққан ёш, индамай ўтирган киёфаси, «ҳеч ниманинг кераги йўқ», дегани хаёлида жонланиб, яна ичгиси келди. Столни тартибга солаётган Наргизага кўмаклашди, унинг узун киприклариними, ихчам жуссасиними – каеринидир Чаросга ўхшатди.

– Қаёқда юрибсиз? – деди Наргиза киприкларини пирпиратганча жилмайиб. – Ростдан овга бордингизми?

«Овни нима қиламан! – деб ўйлади Ёдгор нон ушокларини сидириб оларкан. – ўзимнинг овим чиқиб турибди-ю!»

– Ҳавас-да, – деди у кулишга уриниб. – Болалигимдан овга кизиқаман.

– Биз ҳам борайлик бир, – деди Аваз тўлдираётган кадахларидан кўз узмай. – Нима отдингиз?

Ёдгорнинг назарида у киноя қилаётгандай, аҳволдан хабардордек туюлиб кетди. Янги йилда ҳам Чарос билан унинг ўртасида ўхшашлик излаб тополмаган эди. Ҳозир яна шундай бўлди. «Тоға-жиян бир-бирига ўхшамас экан».

– Ҳеч нима! – Ёдгор яна жилмайишга ҳаракат қилди. – Мени отишди!

Тағин кулги кўтарилди. Зойиржон ош кўтариб кирди.

– Аканг қарағай ошни кийиб юбораман, – У Наргизага караб қўйди. – Лекин бу деган сўз уйланганимдан кейин ҳам ўзим ошпазлик қиламан деган гап эмас.

– Ҳечам-да – деди Наргиза кулиб, – ўзингиз айтгансиз, бухороликлар ош қилишни билмайди, деб. Гап битта бўлади! Ошпазлик доим сизнинг зиммангизда қолади.

Ошдан кейин Нурмат хоразмча куйлар чалиб, кўшиқ айтди. Ёдгор илгарилари унинг ашулаларини унча ёқтирмас, ҳаммаси бир хилга ўхшаб туюларди. Ҳозир бўлса улар бутунлай бошқача эшитила бошлади. Кўнглида махзун туйғулар уйғониб, боши айланди.

Зойиржон чап қўлини орқа белидан ўтказганча, ўнг қўли билан қошини чимчилаб «Андижон полька»сига шундай муқом қилиб ўйнадики, қарсақбозлик бўлиб кетди. Зойиржон ўйнаб келиб, Наргизани тортди.

Наргиза уялиб ўрнидан турди. Аввалига тортинди-ю, қарсақ янграгандан кейин, юзлари дув қизарганча ўйнаб кетди.

Ёдгор ҳам беихтиёр Авазнинг қарсагига қўшиларкан, Зойиржонга, унинг олдида ўзини шунчалик эркин тутаётган Наргизага ҳаваси келди.

«Чарос ҳам ҳеч ўйнармикан! – деб ўйлади қизарган кўзларини бахтиёр дўстларига тикиб. – Балки ўйнар... фақат сен билан эмас. Энди сенинг ўйининг тамом бўлди».

– Мен тураман, – деди Аваз анчадан кейин. – Эртага илмий кенгаш бор. Кутубхонадан материал тўпламан...

Кетидан Нурмат ҳам кўзғалди.

...Ёдгор чирокни ўчириб, тескари караб ётганча, ухлашга уриниб кўрди. Аммо боши хувиллар, кўзлари ачишар, ухлолмас эди. Йиғлаб турган Чарос хаёлига келиши билан аламдан тўлғаниб кетар, ҳеч нимани ўйлагиси келмас, лекин Чароснинг ғамгин қиёфаси кўз олдидан кетмас эди.

Наргизани кузатишга чиқиб кетган Зойиржон анчадан кейин қайтиб келди. Ёдгор унинг ҳам ечиниби ўрнига ётганини билди.

– Мунча уф тортасиз, исиб кетяпсизми? – деди Зойиржон тўнғиллаб. – Мен тарашадек қотиб қолдим-у, бу уф тортади!

Ёдгор индамай ётаверди.

– Нима бўлди? – деди Зойиржон қаравотини ғижирлатиб.

– Тамом бўлди! – деди Ёдгор пичирлагандек паст товушда.

– Айтмайсизми: ҳой овсар, бутун Ўзбекистонни қидирсанг мендек йигитни тополмайсан, ишонмасанг, ана, бориб Зойиржондан сўра, деб. Телепатиям айтиб турувди-я. Бугун эрталаб чиқиб кетаётганингизда кўнглим сезувди-я.

Ёдгор яхшироқ бурканиб олди. Арақ таъсириданми, бошқаданми, унинг боши баттар ғувиллаб боради.

Хонага оғир жимлик чўқди. Аллақерда ғийқиллаб айланаётган трамвай овози эшитилди. Унинг товуши Ёдгорга нола чеккандек бўлиб туюлди. Биринчи марта Чарос билан кўришган кунларини эслаб, яна уф тортди.

– Телепатиям яна бир нарсани айтиб турибди, – деди Зойиржон. – Чарос сиздан кечмайди.

«Юпат-а, юпат! – деб ўйлади Ёдгор ғижиниб. – Бунака чучмал гапларингни укангга айт, оғайни!»

– Мен телепатияга ишонаман. Ғарбда телепатия мах-сус фан сифатида ўрганилаётган эмиш...

– Уйқунгиз келмаяпти шекилли, Зойиржон! – деди Ёдгор унинг гапини бўлиб. Зойиржоннинг юпатишга уринаётгани унинг ғашини келтирар, қайтага аламини оширарди. «Аза очган билан ўлик тирилик келармиди?»

У кечаси билан тўлғониб чикди. Начора, созланган тор фарёдсиз узилмайди.

ИККИНЧИ ҚИСМ

Табиатнинг ҳеч кимга бўйсунмайдиган, бировдан рухсат ҳам сўраб ўтирмайдиган ўз конунлари бор. Бу йил кўклам эрта келди. Мана, бир ҳафтадирки, муттасил илик шабада эсади. Офтоб тафтиданми, мана шу жонбахш шамол таъсириданми, қорлар эриб кетди. Ер уйқудан уйғониб, ширин керишганича кўксини тўлдириб, чуқур-чуқур нафас олади. Азамат куёш олтин тожини кийиб мўралаган чоғи уфққа қарасангиз, олис тоғлардаги гунафшаранг чўққилар шундок аниқ кўринади.

Қиш бўйи диққинафас хоналарда ўтириб зериккан кампирлар пешинда невараларининг аравачасини ғилдиратиб чикиб, офтобрўя жойларда ўтириб олишганча эзмаланишади. Окшомлари ўйинқароқ болаларнинг шодон шовқини оламини тутати. Осмон бирдан қорайиб, юлдузлар ёркин-ёркин порлайди. Онда-сонда каергадир яшириниб олган бақанинг журъатсиз қуриллагани эшитилиб қолади. Чордоқларда тун бўйи мов мушуклар миёвлаб чиқади. Фақат кунга тесқари пана жойлардаги музи эриманган ариқчалардагина қишнинг сўнгги рўёлари титрайди.

Кейин бирдан ёмғир шивалаб қолади. Дарахт шохларида илик томчилардан сесканиб уйғонган гўдак куртаклар табассум қилади.

Кишлокқа баҳор илгарироқ келди шекилли, Васи́ла Назаровна танаффус пайтида йўлакда югуриб кетаётган бир кизалокнинг кўлида гунафша кўриб қолди. Баҳорнинг бир парчасини кўрганидан беихтиёр шодланиб кетди. Мамнун кайфиятда 9 «В» синфига кириб, дарс ўта бошлади. Тўққизинчи синфда математика мураккаб бўлади. Шунинг учун у мавзуни шошилмай, диққат билан тушунтиришга киришди.

Болалар унинг сўзларини эътибор билан тинглашар, факат ҳамиша орқа партада ўтирадиган, бир ўрим сочини елкаси оша олдинга ташлаб олган, оқ-сарикдан келган Дилфуза исмли дўмбоқ киз Васи́ла Назаровнанинг гапларига эътибор бермас, алланимани ёзиш билан банд эди. Васи́ла Назаровна бу кизнинг ўртача ўқишини, дарсларни яхши ўзлаштира олмаслигини биларди.

«Ўзининг аҳволи бу-ку, тагин дарс эшитмаганига ўлайми?» – деб ўйлади Васи́ла Назаровна ғижиниб. Кейин унинг ҳам эътиборини тортиш учун атайлаб, баландрок овозда тушунтира бошлади.

– Шундай қилиб, куб илдиз остидаги икс...

Ҳамма ўқувчиларга хос бир ожизлик бўлади. Ўқувчи, «биз, кўпчиликмиз, ўқитувчи ҳаммамизни баравар кўролмайди», деб ўйлайди. Ҳолбуки, ўқитувчи синфдаги ҳар бир боланинг нима қилаётганини аниқ билиб туради. Дилфуза Васи́ла Назаровнанинг гапира-гапира ўзига яқинлашаётганини пайқамай қолди. Ёнида ўтирган киз биқинига туртгандан кейингина чўчиб бошини кўтарди-ю, тепасида турган Васи́ла Назаровнани кўриб, ёзаётган қоғозини кафти билан яширди. Оқ-сарик кулча юзи дув кизариб, кўзлари жавдираб қолди.

– Бу ёкка бер! – деди Васи́ла Назаровна эркакча овозда.

Олдинги партада ўтирганлар баравар ўгирилиб қарашди. Дилфузанинг ранги ўчиб кетди. Кўркув тўла кўзларини ўқитувчидан узмай, титраётган қўли билан қоғозни ғижимлай бошлади.

– Бер, бу ёкка! – деди Васи́ла Назаровна қони қайнаб.

Қиз индамади. Аммо қалин лабини тишлаганча, бошини чайқади. Унинг ўжарлиги Васи́ла Назаровнанинг ғашига тегди. Қўлидан қоғозни юлиб олди.

Дилфуза ўрнидан туриб кетди.

– Беринг! – деди овози калтираб.

Васи́ла Назаровна индамасдан бурилиб кетди. Парталар орасидан ўтиб бораркан, қоғозга кўз ташлади-ю, хат эканини билиб, тепа сочи тикка бўлиб кетди. «Гап бу ёкка экан-да! Ҳалитдан йигитларга салом хат ёзишга уялмаган зумраша!» У хатни жемперининг чўнтагига тикиб, дарсини давом эттираркан, бошини партага ташлаб ўтирган Дилфузага қараб қўйди.

– Келаси дарсда шу мавзуни сендан сўрайман.

Дилфуза бошини кўтармади. Бу Васи́ла Назаровнанинг ҳамиятига тегди. Дарс тугагунча қиздан кўз узмади.

У эшигига «Завуч» деб ёзилган ўз хонасига кирди-да, алвон ёзилган стол каршисига ўтирди. Дераза олдидан ўқишни тугатган болалар кий-чув қилиб ўтиб боришар, ботаётган куёш нури бурчакдаги шкаф ойналарида жилованар эди.

Васи́ла Назаровна оғир уф тортиб, чаккаларини қисди. Чекди. Кўп йиллик оғир меҳнат уни толиқтириб қўйган, кейинги пайтларда кўп асабийлашадиган, боши оғрийдиган бўлиб қолганди. Анчагача шу алфозда ўтирганидан кейин бояги хат эсига тушди. Олиб ўқиди.

«Р... Хатингни олдим. Мендан хафа бўлдингми? Хафа бўлма, мен сени жонимдан ортиқ кўраман. Бугун чиқолмайман. Дадам уйда. Билса сўйиб қўяди. Эртага...».

Хат шу ерда узилиб қолган эди. Васи́ла Назаровна-нинг энсаси қотди. «Жонимдан ортик кўраман», эмиш. Тухумдан чикмасидан туриб мов мушукка ўхшаб қолади бу замоннинг қизлари! Билмадим, ота-онаси тергамайди шекилли». У Дилфузанинг гузарда сартарошлик қиладиган отасини танир, негадир ёмон кўрарди бу кишини. «Ҳайитвой сарик», «Ҳайитвой тажанг» деб ном олган бу киши ниҳоятда жангари, одам билан гаплашганида ҳам узун мўйлови учиб-учиб турар, унга гап тушунтириб бўлмас, ўз билганидан қолмасди.

«Мана, қизининг аҳволи, – деб ўйлади Васи́ла Назаровна ғижиниб. – Тагин ҳеч кимнинг олдида бўйин эгмаганига ўлайми?».

Кейин яқинда район маориф бўлимининг мудирини ўтказган мажлисни эслади. РайОНО мудирини шаҳардаги бир мактабда ўнинчи синфда ўқийдиган бир қиз туфайли директор ҳайфсан олиб, завучи ишдан ҳайдалганини айтган эди.

«Битта аҳмоқнинг касрига ҳамма қолади, – Васи́ла Назаровна ўрнидан туриб кетди. – Ишқ-муҳаббатни бошига урадим бу зумрашлар. Биз буларнинг ёшида ўқишни билардик. Бўш вақтимизни жамоат ишига сарфлардик! Бу масалани педсоветда ё ота-оналар мажлисида муҳокама қилиш керак».

Эшик тақиллаб, унинг хаёли бўлинди.

– Ҳа, – деди у биронта ўқитувчи бўлса керак, деб гумон қилиб.

Остонада Дилфуза пайдо бўлди. У яшил плаш кийиб олган, ичкари киришга кўрққандай ерга қараб турарди.

«Сочини олдига ташлаб олганини-чи! Тусингни ел есин олифтагарчилик қилмай!».

– Ким у Р.? – деди Васи́ла Назаровна унга қаттиқ тикилиб.

Дилфуза индамади.

– Гарангмисан?

Дилфуза ер тагидан ўқрайиб қараб қўйди.

– Хатни беринг!

Васила Назаровна бу қизнинг руҳида бўйсунувчанлик эмас, исёнкорлик борлигини кўриб, тутакиб кетди.

– Сен менинг саволимга жавоб бер, ким у?!

– Айтмайман! – деди қиз ўжарлик билан. Кейин секин, аммо талабчан оҳангда сўради. – Беринг хатни!

Васила Назаровнанинг ғзаби тошиб кетди:

– Ўзинг-ку, зўрға учга илиниб юрибсан. Энди бошқаларнинг ҳам бошини қотиряпсанми?! Ҳовликма, эрга тегишга улгурасан ҳали...

У гапининг давомини айтолмай қолди. Дилфуза папка ушлаган қўли билан юзини тўсганча, хиқиллаб йиғлаб юборди. Шартта бурилди-да, эшикни кучи борича тарақлатиб ёпиб чикиб кетди.

«Вой шарманда-ей!» – деб ўйлади турган ерида қотиб қолган Васила Назаровна. У ғзабдан титрар, аламини кимдан олишини билмас эди.

* * *

Дилфуза отилиб ҳовлига чиқди. Ойнабанд қия томи қуёш шафағида қизариб ётган иссиқхона олдидан, икки четида тол ниҳоллари куртак чиқарган йўлқадан югуриб ўтди-да, дарвоза ёнидаги гулзорда ер чопаетган коровул чолни ҳайрон қолдирганча, кўчага отилди. Катта йўлни кесиб ўтаётганида машинанинг чийиллаб тормоз берганини эшитди, уч қадамча нарида тўхтаган «Волга» деразасидан бошини чиқариб сўқинаётган ҳайдовчини кўрди. Аммо қайрилиб қарамай, папкасини саланглатганча кетаверди. Кўчаларда илк баҳор кезар, деразаларда шафак ёнар, олчалар шоҳида жонсарак чумчуқлар чирқиллашар, аммо Дилфуза буларнинг ҳеч қайсисига эътибор бермас, ўз дарди ўзига етиб ортар эди.

Ўзларининг кўчаларига кирганидан кейингина хушини тўплаб олди. Бир зум тўхтаб, кўз ёшларини артди. «Опа» худди оркасидан қувиб келаётгандек хавотирланиб аланглаб кўйди. «Дадамга чакиб беради энди». Йўк, ҳеч ким уни қувмас, кўчада одам сийрак, фақат нарироқда болалар самокатда учишар, ғилдиракларнинг вағиллаган овози кулоқни батанг келтирар эди.

Дилфуза кўкиш тусли эшик олдига келганида сочларини тузатди. Секин ичкари кирди. Уларнинг иморати хали битмаган, икки уйни хомсувоқ килиб, кўчиб киришган эди. Ҳовлидаги олчаларнинг новдалари бўртиб қолибди. Этакдаги сим тўр ортида товуклар қақағлайди.

У пол ўрнига тахталар ташлаб кўйилган айвондан ўтиб, уйга кирди-ю, бурчакдаги кўрпачага чўкка тушганча пиёз тўғраб ўтирган отасини кўрди. Дадаси мошранг дўпписини бостириб кийган, оғзида носи бўлса керак, пишиллаб нафас олар, пичок шириллаган сайин юпка пиёз ҳалкалари олдидаги лаганчага тушиб турарди. «Чакиб беради», деб ўйлади у отасининг кўлидаги дандон сопли каттакон пичокдан кўз узмай.

– Осхонадан ширке опке, Дилпус, – деди отаси унга қараб. Кейин шолчани қайириб, носини тупурди.

Дилфуза айвондан сакраб тушди-да, товук катаги ёнидаги нимқоронғи ошхонага кириб, токчадаги узун шишани топди. Отаси аллақердан махсус шишали сирка топиб келар, ҳар ҳафта норин қилдириб, устига сиркаланган пиёз солиб ер эди.

Дилфуза нариги хонада ўтирган онасининг олдига кирди. У энгашиб ўтирганча хамир ёяр, нимча кийиб олган, энтикиб нафас олар, шишинқираган юзи кизариб кетганди. Шу қишда унинг жигари хасталаниб, оёқлари шишиб кетганди.

– Менга бера колинг, ойи, – деди Дилфуза унинг устига эгилиб. Кузда опасини узатишгандан кейин хизмат Дилфузанинг зиммасига тушганди.

– Кўйвер, кизим, – деди онаси унга караб. – Даданга чой дамлаб бер.

Дилфуза яна ошхонага кирди. Тунука чой кутида кўк чой қолмабди. «Яхши бўлибди, – деб ўйлади у. – Рустам кетиб қолмагандир. Магазин олдида турмоқчийди».

Ҳалиги хатни у танаффусга чиққанида Рустамга бермоқчи эди. У бугун дадасининг эрта келишини, ҳеч ёққа чикмаслигини билгани учун шундай қилмоқчи эди. «Опа» олиб қўйишини қаёқдан билсин?!

– Ойи, кўк чой қолмабди-ку, обкела қолай... – деди у эшикдан мўралаб.

– Нега қолмайди... Ана, тоқчада турибди, – деди онаси лаган-товоклар қўйилган тоқчани ўқлоғи билан кўрсатиб. Дилфуза ноилож ахволда қолди...

Нориннинг қуруғидан озгина чимдиган бўлиб, ётиб олди.

– Бошим оғрияпти...

«Бормайман мактабига, – деб ўйлади у Васида Назаровнинг «эрсираб қолибсан», деганга ўхшаш гапини эслаб. – Жинни экан. Наҳотки, қизлар болаларни эрга тегиш учун яхши кўрса?! Рустам хафа бўлади энди».

Магазин олдида йўлига кўз тикиб турган Рустам унинг хаёлида жонланди. Бугун ҳам свитер кийиб юрган бўлса керак. Қизик, Рустам қишдаям бош яланг юради. Свитердан бошқа нарса киймайди. Спортчи, мактабнинг энг зўр, волейболчиси. Қизлар уни қора дейишади. Бекор айтишибди. Кимё ғайирлиги келганидан шунақа дейди. Унинг ўзи бир вақтлар Рустамни яхши кўрарди. Шунга алам қилади...

Дилфуза билади: Рустам бугун жудаям хафа бўлади. Бир марта қишда Дилфуза «қорбўрон ўйнашга» бораман,

деб чиколмаганида, эртасига Рустам кўлига нина билан «Д» деб ёздириб келган, «Биламан, сен мени ташлаб кетасан, эсдалик бўлиб қолсин, деб ёздирдим», деганди. Ўшанда Дилфузанинг унга жудаям раҳми келганди. Йўқ, у Рустамдан кечмайди: алам килсин «опа»га!..

Дилфуза терлаб кетди. Девор томонга ўгирилиб ётди.

10 «А» синфида ўқийдиган Рустам кузда пахта байрамига атаб мактабда ўтказилган кечада рубоб чалиб, ашула айтганидаёқ Дилфуза уни яхши кўриб қолганди. Кейин билса, Рустам ҳам уни яхши кўраркан. Улар бир-бирларига кўп хат ёзишди. Дилфуза Рустамнинг биринчи хатини адабиёт китоби орасидан топиб олган куни аллақандай туйғудан боши айланиб кетган эди. Кейин юрсаям, турсаям, шу бола унинг хаёлидан кетмайдиган бўлиб қолди.

Улар фақат бир марта кинога тушишди. Ўшандаям овлоқдаги темирйўлчилар маданият саройининг клубида томоша кўришди. Шаҳарлик кизларга маза! Ҳеч кимнинг иши йўқ. Бу ерда бўлса ҳар қадамнингги санаб туришади. Дилфузанинг назарида ҳамма унга қараётгандек, таниб қолиб, дадасига айтиб бераётгандек бўлганди. Кинодан чиқишди-ю, дарров хайрлашишди. Рустам бошқа автобусда, Дилфуза бошқасида уйга қайтди. Бўлди, энди кинога тушишмайди. Бугун фақат бирпас гаплашишмоқчи эди. Бўлмади.

Дилфуза бояги хатидаги «жонимдан ортиқ кўраман» деган сўзларни эслади-ю, юраги титраб кетди.

Чиндан ҳам унинг боши лўқиллаб оғрий бошлади. Бадани кизиб бораётганини ўзи ҳам ҳис этиб ётар, кўзлари ачишар, чакка томирлари лорсиллаб урарди. Қамишлари кўриниб ётган шифтга тикила-тикила кўзи илинди.

Тушида «опа» Рустамни тутиб олиб ураётганмиш. Дилфуза чошиб борган экан, «опа» уни итариб юборибди. Боши ерга қаттиқ текканмиш.

Дилфуза оғриқдан инграб уйғонди. Унинг иситмаси кўтарилиб кетган, тепасида онаси ўтирарди.
Эртасига у мактабга бормади.

* * *

Бир вақтлар Ёдгор Мирзо буванинг чойхонасида дастёрлик қилиб юрганида узоқ киш кечалари чойхўрлар йиғилишиб «Фарҳод ва Ширин», «Лайли ва Мажнун»ларни ўқишар, унда Ёдгор ҳали мактабга катнамас, чойхўрлар ўқиётган китобларга диққат билан кулок солиб, бир бурчакда ярим кечагача ухламай ўтирарди. У Лайлининг дардида сахрога чиқиб кетган Мажнунга ачинар, бундай ҳолни гўдак тасаввурига сиғдиролмас, ҳайрон колар эди. Энди ишонди. Чарос билан охирги марта кўришганидан буён ўтган бир ярим ой ичида эсдан оғиб қолмаганига, кишки имтиҳонларни кандоқ топширганига ўзиям ҳайрон бўлди. У илгариги қисмати яна такрорланганини, кулиб боққан бахт қўл чўзса етгудек жойга келиб қолганида тагин тўсатдан олисларга узоқлаб кетганини кўриб турар, шунга ўзини кўниктиришга уринар эди. «Нима кипти, худди шундоқ бўлиши керак эди. Қачондир бари бир шундоқ бўларди. Бўлмаса Чарос сенинг кўксингга бош қўя қолиши керакмиди! Анойи экан-да!»

Шундай дерди-ю, бари бир Чароссиз туrolмаслигини хис қилар, деярли ҳар куни бир марта кўрар эди уни... Ёдгор умри бино бўлиб баҳорнинг кириб келишини шу қадар диққат билан кузатмаган экан. Илгарилари назарида кўклам бирданига кириб келганга ўхшар, ҳаммаёк ям-яшил бўлиб кетганидагина баҳор келибди, деб қувонар эди. Бу сафар у кўкламнинг туғилишини кузатди.

Театр ва рассомлик институтининг рўпарасида, кўчанинг бериги бетида уч туп ёш чинор бор. Ёдгор мана шу

чинорлар остидаги ариқчада қачон муз эриб битганини, қайси қоқигул энг аввал очилганини, қайси дарахтнинг қай бир шохида қайси япроқ биринчи бўлиб ёзилганини ҳозир беҳато кўрсатиб бера оларди.

У ўзига сирдош бўлиб қолган мана шу чинорлар панасида туриб, Чароснинг дарсдан чиқишини қузатарди. Бора-бора Чароснинг қайси куни, соат нечада дарси туғашини билиб олди. Соат миллари муддатга яқинлашган сайин унинг юраги безовта типирчилар, шунча қиз орасидан уни узоқданок таниб оларди.

Чарос дарвоза олдида дугоналари билан хайрлашарди-да, бошини қуйи солганча, китобларини қўлтиқлаб, секин-секин юриб кетар эди. Ёдгор унинг ранги синикиб, кўзлари киртайиб қолганини сезар, изтироб чекиб юрганини билар, югуриб бориб қўлидан тутгиси, «мен сени соғиниб кетдим, ахир», дегиси келар, аммо журъати етмас, бундай қилишга ўзини ҳақсиз, деб билар эди.

Икки марта Авазларникига борди. У Чарос ҳақида тоғасидан бирон гап эшитиш илинжида эди. Аксига олиб, Аваз ака хизмат сафарида экан. Тамила опа биринчи марта анчагача гаплашиб ўтирди. Аммо Чарос тўғрисида оғиз очмади. Иккинчи галда анча совуқ қарши олди, Ёдгор дарров чиқиб кетди. Охирги гал борганида Аваз ака келган экан. Негадир у ҳам Ёдгор билан очик-ёрик гаплашмади. Ким билсин, йўлдан чарчаб келгандир-да. Шу-шу Ёдгор уларникига қайтиб бормаи қўя қолди.

Ёдгор сирларини фақат Зойиржонга айтарди. Якшанба куни Зойиржон уни қаллаи саҳарлаб уйғотди.

– Келинг, дўстим, – деди у шанғиллаб. – Бугун бозор. Ўтирамизми ётоққа тикилиб. Бунақа кунда қаламуш ҳам инида ўтирмайди. Ҳавони қаранг. Дунё ташвишлари битганмас, юринг, дала айланиб келамиз.

...Ётоқнинг адёлини газетага ўраб олганча Олой бозоридан маставабоп масаллиқ харид қилишди.

Тўрхалталарни кўтариб, автобусга ўтиришди-да, ша-
харнинг шимоли-шарк массивига бориб тушишди.

Бу ерда ҳам қурилиш борар, йўллар ўйдим-чукур
бўлиб кетган, ҳаммаёқда бетон плиталар, арматура-
лар сочилиб ётарди. Йўл чеккасида бульдозер билан
кўпориб ташланган ўрик дарахти илдизлари очилиб
ётар, яқинда йикитилган бўлса керак, ўкилдиз атрофи-
даги тупрокнинг нами кочмаган, новдаларида куртаклар
бўртиб турарди.

– Ҳайронман, бу падар лаънат қурувчиларнинг
ўзи умрида бир туп дарахт экканмикин?! – Зойиржон
тўрхалтасини силкитиб елкасига оларкан, нотаниш буль-
дозерчини сўқди.

– Ҳали кўрасиз, уй ҳам битади, йўллар қурилади –
деди Ёдгор паришон қиёфада, – кейин ер ости ишларини
бажарамиз, деб яна бузишади.

– Қайси куни ўкиб колдим, – Зойиржон йўл четидаги
зовурдан ҳатлаб ўтиб, бурилиб қаради. – Баъзан мамла-
катларда олдин ер ости коммуникацияларини тахт қилиб,
йўлгача, тротуаргача битириб қўйишаркан-да, кейин
уйни қуришаркан. Уй битганидан кейин трассалар жой-
жойига улаб қўйиларкан. Бизда тесқарисини қилишади.
Ҳам вақт кетади, ҳам маблағ...

... Темир йўлдан ўтишганидан кейин, колхоз даласи
кўринди-ю, эркинроқ нафас олишди. Зойиржон бу жой-
ларни яхши биларкан. Олдинга тушиб, йўл бошлади.
Майда эгатларда сув ялтираб оқар, рўмол танғиган хотин-
лар чамаси эртанги қарам экишарди. Даланинг нарёғида
ям-яшил адир ястаниб ётар, у ер-бу ерда новдалари қизара
бошлаган ўрикларми, шафтолиларми кўзга ташланарди.

– Ҳов ўша ўрик тагига борамиз, – деди Зойиржон адир
ўртасидаги бошқаларидан каттароқ дарахтни кўрсатиб.

Яқин кўринса ҳам хийла узоқ йўл экан. Етиб келгун-
ларича чорак соатча вақт ўтди. Ўрик тагида ўтлаб юрган

кўй хуркиб кочди. Иккита жажжи кўзичок чопкиллаб, онасига эргашди.

Ўрик шохларида гунчалар бўртиб турар, аммо ҳали япроғи йўклиги учун айтарли соя ташламасди. Уларга соянинг кераги ҳам йўк эди.

Адёлни майсалар устига ташлаб ўтиришди.

– Офтобнинг тафти ёмонмас-а! – Зойиржон пиджагини ечиб ташлаб, рўмолча билан бўйнини артди.

– Бултур Наргиза билан шу ерда ўтиргандик, – деди у кўзларида ўт чакнаб.

Ёдгорнинг юраги бир калкиб кетди. «Шунинг учун бу ерларни яхши биларкан-да».

Зойиржон унга қараб шодон жилмайиб қўйди-да, сигаретини улоктириб, ўрнидан турди.

– Сиз гўшти майдалаб тулинг, мен қозон топиб келаман. Адир оркасида бир кампир туради.

Зойиржон бошини ғоз тутиб кетиб бораркан, Ёдгор унинг оркасидан узоқ қараб қолди. Пичок билан гўшт майдалай туриб, ўзидан-ўзи хижолат бўлди.

«Балки бугун ҳам Наргиза билан чикмоқчи бўлгандир-у, кейин мени бошлагандир. – Унинг хаёлига аввал Наргиза, кейин яна Чарос келди. – Агар ҳозир Чарос бўлганида, Наргиза ҳам бирга чикарди. Қандоқ яхши бўларди...»

Бир оздан кейин боши устида кичикроқ қозонни баланд кўтариб, Зойиржон келди.

– Кичкина бўлсаям хийла оғир экан, – деди қозонни ерга қўйиб. – Қўрайлик-чи, бултурги ўчоқ турганмикин?

Ўрик тагидаги ариқча кирғогидан ўйиб ясалган ўчоқ чиндан ҳам турган экан. Фақат бир чети ёмғирдан уваланиб тушибди. Унинг тагини ўт босган, кирралари қорайиб кўринарди.

– Зарари йўк, паккини олиб келинг, янгисини қазиймиз! – деди Зойиржон кулимсираб.

Зойиржон намхуш тупрокни пичок билан чаккон кесиб, ишга киришиб кетди.

– Сиз ялпиз териб келинг, – деди юмушини давом эттириб. – Бу ёғини ўзим боплайман.

Ёдгор охиста юриб, адир этагига тушиб кетди, ҳали сув келмаган бир арикни топди-да, ялпиз излай бошлади. Ялпиз кўп экан. У сариқ чўпаклари диккайиб турган бултурги бурган колдиклари орасидан ялпиз тера бошлади. Бир маҳал аллақаяқдан учиб келган жажжи хонқизи унинг кўлига кўнди. Ёдгор кафтини кимирлатмай, уни диккат билан томоша кила бошлади. Кўнғизча хол-хол кора доғли кизғиш қанотларини товлантирганча бирпас турди-да, кейин учиб кетди. Ёдгор беихтиёр жилмайиб, унинг кетидан қараб колди. Кейин ариқдан чикди-ю, тирнокдек митти гуллар очилиб ётган ўт устига чалқанча ётиб олди.

Осмон тиник, одамнинг кучоклаб олгиси келадиган оппоқ момик булутлар онда-сонда охиста сузиб ўтар, уларнинг сояси адирлар устида секин-секин судралиб борарди.

Аллақаерда тўрғай сайради. Унинг кумуш кўнғироғи анчагача ҳавони титратиб турди. Ёдгор болалигиданок шу қушни яхши кўриб қолган. Келесда бошоқ теришга чикқанида ҳам тўрғайнинг овозини берилиб тинглар, жажжигина қушча қандоқ қилиб дам олмай шунчалик узок сайрай олишига ҳайрон қоларди.

Ҳозир ҳам кўзларини ярим юмганча санай бошлади. Ҳисоб ўн бешдан ошиб ҳам кетдики, тўрғай ҳамон нафас олмай сайрарди. Унинг сайраши кўшиқ эмас, кўпроқ нолага ўхшаб кетарди.

Ёдгорнинг бутун вужудини хорғин, мудрок бир кайфият эгаллади. Кейин тўрғай ноласи ҳам, аллақаерда маъраган кўзичок овози ҳам, Зойиржон ҳам, Чарос ҳам – барчаси аралашиб кетди-ю, таранг асаблари бўшашиб, кўзи илинди.

– Толқон еб, сувга юборадиган экан-ку, сизни!

Ёдгор Зойиржоннинг овозини эшитиб, кўзини очди-да, негалигини ўзиям билмай, беихтиёр жилмайиб қўйди. Адёлга газета тўшаб, мастава ичишди.

– Менга қаранг, дўстим! Чаросингиз сизни ёктиради.– деди Зойиржон. – Бир гаплашиб берайми? Очiqқчасига! Масала хал бўлади-қўяди. Юрасизми шунақа қилиб, рангингизни қаранг.

– Қўяверинг! – деди Ёдгор қулиб. – Ўзим шунақа юришни яхши кўраман.

– Хўп денг, ўзим гаплашаман! – деди Зойиржон таъқидлаб. – Наргизани юборайликми?

Ёдгор яна кескин бош чайқади.

– Керак эмас, ўзим!

– Ўзим, ўзим!!! Нима, мен бегонаманими?

* * *

Азиза кишки имтиҳонларни топшириб, туманга қайтиши билан яна ишга тушиб кетди. Онаси ўқишни сурштиришдан ҳам аввал «эринг билан гаплашдингми», дегани унга огир ботди. Ёдгорнинг кўнглида ярашиш нияти йўқлигини билиб, Азизанинг гаши келган эди. Бу ҳақда онасига гап очганидан буён уйдагилар уни узатиш пайига тушиб қолишди.

Бугун у ишдан барвақт қайтди. Оч зангори рангга бўялган дарвозадан ўтиб, ҳовлига кирди. Кенг ҳовли саҳнидаги гулзор яхшилаб пайкалларга ажратилган, дадаси ҳавас қилиб, шаҳардаги оранжереядан махсус келтириб эктирган гуллар куртак ёзиб қолган, гулзор ўртасидаги усти ёпиқ баланд шийпон панжаралари янгитдан бўялган эди. Наридаги ишқомлар тагида уч-тўрт киши уймалашиб юрар, чамаси, булар токни очгунча ишқомларни тартибга солиб қўйиш учун кел-

ган хашарчилар эди. Ёз пайтлари уларнинг боғи жаннат бўлиб кетади. Гулзор ўртасидаги сўрида деярли ҳар окшом дадасининг улфатлари тўпланишади. Ҳа, дадаси яшашни билади. «Мен беш панжамни баравар оғзимга тикмайман, ўзим ҳам ейман, бошқаларга ҳам едираман», деб кўп айтади. Бўлмаса, сельпо раислигидай нозик лавозимда ўн-ўн беш йил муқим ишлаш осонми?!

Азиза силлик цемент йўлқадан ўтиб, ойнабанд айвонга чиқди. Бутун айвоннинг бўй-энини эгаллайдиган гилам устидаги пастак стол одатдагидек безатиб қўйилган, чамаси, дадаси ҳозир туриб кетган бўлса керак, столда коньяк шишаси, апельсин тўла ваза турар эди.

Азиза устига яшил бахмал қопланган креслога оғир чўқди. Эринчоклик билан апельсин арчаётган эди, ёнбош томондаги ошхонадан онаси чиқди. У парча гулли крепсатин халатининг енгини шимариб олган, оппок, семиз қўлларида олтин билагузуклар яраклар эди.

– Келдингми, қизим? – деди у бир тарелка қазини Азизанинг олдига қўяркан. – Чарчагансан, ол.

Азиза қаршисида ўзига тикилиб ўтирган онасининг каттакон балдоқларига бир қараб қўйди-ю, унинг ниманидир айтмоқчи бўлиб тараддудланаётганини сизди.

– Уф, мехмонлар ҳам ўлсин... – деди онаси халатининг этагини тўғрилаб. – Дадангнинг шу одати қолмади-қолмади-да... Ҳар куни мехмон. Ҳар куни ичкилик...

Азиза унинг бошқа гапни айтмоқчи эканини тушунгани учун индамади. Апельсин пўчоғини кулдонга ташлаб, хўрсиниб қўйди.

– Ўзинг биласан, қизим, – онаси ўтирган креслосини унга яқинроқ сурмоқчи бўлди-ю, кучи етмади. Ўтирган ерида бўйнини чўзиб, гапириб қўя қолди: – Уйимизнинг тўри сеники. Тор қорнимга сиққан, кенг уйимга сиғмайсанми?

– Яна ўша гапми? – деди Азиза онасининг муддаосини тушуниб.

– Нима қилай, болам? – онаси йиғламсиради.

«Шу гапни бошласа, доим йиғламсирайди», деб ўйлади Азиза онасига тезгина қараб олиб.

– Ёшинг йигирма бешга қараб кетяпти, – деди онаси титраган товушда, – хотин киши ўттизга кирса ўтин бўлади. Юрасанми шундок қилиб?! Ер ютсин ўша ялангоёкни! – У қаршисида Азиза эмас, Ёдгор тургандек лаблари оқариб кетди. – Ким қўйибди унга ноз-фирокни. Хотин бокишдан олдин ўзини эплаб олсин. Сен ярашман дединг-у, у киши ноз қилдиларми?!

Ўшанда ётоққа борганида Ёдгорнинг: «Эрга тегсанг, тегавер!» – дегандек қилганини эслади-ю, Азизанинг ҳам энсаси қотди. «Рост-а, нимасига керилади у? Кўча чангитиб юрган бир ялангоёк бўлса».

– Даданг гаплашибди, – деди онаси унинг кўнглидан ўтганларни пайқагандек. – Отаси эскидан таниш экан. Йигитнинг ўзиям топармон-гутармон эмиш. Хотини ўлган экан. Иккита боласини бувиси бокиб олади, қизингизга зиёни тегмайди, депти...

«Нима?! – Азиза бир чўчиб тушди. – Уч йил эрсиз юриб-юриб, эди икки болаликка тегармишманми? Бошига тортсин болаларини!»

У ўрнидан ирғиб турди.

– Нима, уйларингга сиғмай қолдимми?! – деди томоғига тикилган ёшни тутолмай. Шу топда Ёдгор ҳам, отаси билан онаси ҳам хунук кўриниб кетди кўзига. – Бўлмаса кета қолай! – деди столни муштлаб.

Онасининг ҳам ранги бўзариб, ўрнидан туриб кетди:

– Бор! Ҳалиям бориб яраша қол, ўша гадойвачча билан. Ялина қол, пайтавасини ювиб юра қол. – У Азизага яқин келиб, яна шанғиллади: – Овора бўлма, ярашмайди сен билан. Холангнинг қизи айтди. Ўшаларнинг инсти-

тутида ўқийдиган бир қошиқ сув билан ютгудай кизни етаклаб юрганмиш. Ўз кўзи билан кўрибди. Ҳозир нима кўп, киз кўп.

Азизанинг томоғини бўғган ёш бирдан йўқолди. Кафтани тушириб, онасига караб қолди. «Шунақами? Ҳали бошқа кизни кўнгиллари тусаб қоптими?!» У кўксига тошган адоватдан ёниб, лабини тишлади.

– Нима қилай, кизим, ўзинг айбдорсан... – деди онаси анча юмшаб. – Ким сенга шунақа бўлгин, деб эди...

Онасининг юмшоққина қилиб айтган охириги сўзлари Азизанинг суяк-суягидан ўтиб кетди. Кўзларига яна ёш қуйилиб келди-ю, чопиб бориб ўз хонасига кирди. Эшикни қарсиллатиб ёпиб, кулфлаб олди-да, ўзини диванга ташлади. Анчагача бошлари сирқиллаб, шифтга тикилиб ётди. Қуёш ботиб борар, деразадан тушган хира шафак нури биллур қандилда товланиб ёнар, ташқарида кушларнинг сайраши каттик-каттик эшитилар эди.

* * *

«Ўзинг айбдорсан!» Мана шу бир оғиз сўзнинг ўзи ҳар сафар ота-онасининг олдида Азизанинг оғиз-тилини боғлаб қўяр, ҳар қандай далиллар дарвозасини тақа-так ёпиб ташлар эди.

«Яхши кўрмай ҳам ўлай, айбдор бўлмай ҳам ўлай!» – дерди у ҳар гал «айбдор бўлиб қолиш» воқеасини эслганида юраги тилимланиб. Шунақа пайтларда уни бахти қаро қилган ўша Суннат ёдига тушар, шу кўргиликларнинг ҳаммасига сабабчи бўлган йигитни ер титраб қарғар, ўлим тилар эди унга.

Ўша бахтсиз ҳодиса Азиза савдо техникумида ўқиб юганида бўлувди. Азиза бутун тафсилоти билан эслайди. Уларнинг гуруҳини Сирдарё соҳилидаги колхозга пахтага олиб чиқишди. Дарё бўйида катта-кичик кўллар,

тўқайзорлар кўп эди. Қизлар ҳар куни ишдан қайтаётиб ўзлари жойлашган мактабдан ярим чақиримча наридаги кўлда чўмилишарди.

Бир куни Азиза илиқ сувда чўмилавериб, ҳаммадан орқада қолиб кетди. Сувдан чиқса, кизлар кетиб қолибди. Атрофни ғира-шира қоронғилик босган, қамишлар ваҳимали шитирлар эди. У шоша-пиша артинаётган эди, бирдан қамишлар шитирлаб кетди. Азиза ваҳима билан бурилиб қаради-ю, қамиш орасидан чиқиб келаётган ўзининг курсдоши Суннатни кўриб, уялганиданми, кўркканиданми, чинкириб юборди. Бир кўлида кармоқ, бир кўлида транзисторли радио кўтариб олган Суннат сеҳрлангандек қотиб турарди.

– Кетинг! – деди Азиза кўл силтаб. – Илтимос, кетинг!

Суннат яна бир лаҳза қараб турди-да, қамишзор орасига кириб кетди.

Азиза юраги типирчилаб кийинди. Худди шуни кутиб тургандек Суннат ҳам қамишзордан чиқиб келди.

– Кечирасиз, – деди Азизага қарашга уялгандай радионинг қулоғини бураб. – Билмасдан келиб қолдим... Юринг, кузатиб қўяман. Кеч бўлиб кетди.

Азиза аввал ҳам бу йигитга кўп кизлар орқаворотдан кўз тикиб юришини билар эди. Суннат яхши ўқир, келишган, ёқимтой йигит эди. Ўша кундан бошлаб иккаласининг ўртасида умумий сир пайдо бўлгандек туюлди. Азизанинг назарида ҳар томонлама мукамал, одобли, билимли йигит шу эди.

Шаҳарга қайтишганидан кейин улар бирга дарс тайёрлайдиган, ҳамма кетганидан кейин ҳам аудиториянинг эшик туткичига стул оёғини тикиб қўйиб, алламаҳалгача қолиб кетадиган бўлишди. Азиза курсдош кизларнинг рашки келаётганини сезгани сайин ўзини ғолиб ҳисоблаб, роҳатланар, борган сайин Суннатга яқинлашар эди. Иمتиҳонлар бошланганида Азиза Суннатларникига бо-

радиган бўлди. Йигит Эски шаҳардаги кампирникида ижара ўтирар, кампир ҳовлисига камдан-кам келар экан.

Бир куни у Суннатникида ётиб қолди...

Шаҳар билан Келеснинг ораси ярим соатлик йўл. Шундай бўлса ҳам Азиза онасига: «Қизлар билан дарс тайёрламасам, миямга ҳеч нима кирмаяпти», деб тез-тез қолиб кетадиган бўлди. Энди шунчаки киногоа тушиш, ўпишиш Азизани ҳам, Суннатни ҳам каноатлантирмайдиган бўлиб қолди.

Азиза сирини бутун дунё билиб қолаётгандек даҳшатга тушар, сирини бировга ошкор қилмас, яна ўша Суннатнинг ўзига дардини айтиб йиғларди.

Ўқишлар битиб, Суннат уйига – Самарқандга кетадиган бўлди. «Уйдагиларга айтмай тулинг, яқинда совчи юбораман», деди хайрлашаётиб.

Азиза бир ҳафта кутди, икки ҳафта кутди. На хат бор, на хабар. Дадаси уни туман универмагига ишга киритиб қўйди. Ҳар куни ишдан чиқиб, почтага югуради. Жинни бўлишига оз қолганида хат келди. Азиза конвертдаги адресни кўриб, тахта бўлиб қолди. Хат Самарқанддан эмас, Хабаровскдан келибди. У аллақандай офатни ҳис қилиб, хатга кўз югуртирди. Суннат: «Мени армияга олишди. Уч йилгача нима гапу нима сўз, йўлингиз очик, эрга тегиб кетаверинг. Ҳозир эски замон эмас, бунақа нарсаларнинг унчалик аҳамияти йўқ», деган мазмунда ёзибди.

Азиза додини кимга айтишни билмай, қон-қон йиғлади. Биров кучоғини очса бағрига кира қолган ўзини, уни алдаган Суннатни қарғади. Хат устига хат ёзди. Жавоб бўлмаганидан кейин касал бўлиб қолди. У: «Қизимга кўз тегди, биров илму амал қилди», деб чирқиллаётган онасини кўрган сайин бир дардига ўн дард қўшилар эди.

Уйга совчи устига совчи кела бошлади. Онаси куёв боланинг «суксурдай» эканини, дадаси бадавлатлигини

айтиб ҳамма келганларни мактар, Азиза бўлса ҳар хил баҳоналар қилар, ўлимини кутган одамдай таҳлика билан яшар эди. Ота-онаси ўзингга ёкқан одам бўлса айт, ахир, дейишганида ҳам йиғлашдан нарига ўтмади.

Охири бўлмади. Отаси, ўзига муносиб жойдан совчи келганидан кейин тегсанг ҳам, тегмасанг ҳам шунга бераман, деб туриб олди.

Ўша кечаси тирик қолганига Азиза ўзи ҳам ҳайрон бўлди. Йиғлаб-йиғлаб, онасига сирини айтди. Онаси сочини юлди, юзини тирнади. «Даданг ўлдиради, бу иснодга чидолмайди», деди.

Йўк, дадаси уни ўлдирмади. Эр-хотин келишиб: «Энди биронта етим-есирни топсин, ичкуёв қиламиз, ёпиклик қозон ёпиклигича қолади», деган хулосага келишибди. Худди шу пайтда оёк остидан Ёдгор чиқиб қолди. Бу ота-онасининг мўлжалидаги йигит эди: ҳеч кими йўк, пандавакигина кўринади. «Жуда бўлмаса, номинг окланиб қолади-ку, – деди онаси, – сени ҳали кимлар олмайди».

Азиза Ёдгорни ҳар кўрганида Суннатни эслар эди. «Сен бировни алдамасанг, бошқалар сени алдайди. Дунёнинг ишлари шунака мушт кетди бўларкан», деб ўйларди Азиза лалайган бу йигитни кўриб.

Суннат «ҳозир бунақа нарсаларнинг унчалик аҳамияти йўк», деб ёзган бўлса ҳам Азиза турмушлари яхши бўлмаслигини ҳис қиларди. Ўйлагани тўғри чикди. Азиза азбаройи бола деб кўзи учиб турганидан эмас, бир амаллаб Ёдгорни боғлаб олиш учун болалик бўлишни хоҳларди. Худоям бу ниятига ҳам етказмади. Бора-бора узун кириб, узун чиқиб юрган Ёдгорни ўзиям ёмон кўра бошлади. Топиш-тутишининг тайини йўк «қора рабачий»ни сўқимдек боқиб ўтириш ота-онасига малол кела бошлади.

Ёдгор кетиб қолганидан кейин онаси уни юпатди. «Қаёққа борарди! Кириб келади бир кун чориғини суд-

раб!» Азиза ҳам эри бир кунмас-бир кун мулла минган эшакдек ювош тортиб кириб келишини кутиб юрди. Аммо у келмади. Онаси уни яна юпатди. «О Худо, тешик мунчоқ ерда коптими? Сочингни мўйича эр. Кимлар олмайди сени?!»

«Энди бўлса икки болалик одамни рўпара килиб ўтирибди», деб ўйлади Азиза ҳамон шифтдан кўз узмай ётаркан. Уй ичи коронги бўлиб кетган, осмонга булут чиққан шекилли, ҳаво дим эди. Кейин онасининг «эринг бир қошиқ сув билан ютгудай кизни етаклаб юрганмиш», дегани ёдига тушди-ю, аламдан тўлғаниб, ўрнидан туриб кетди.

Шу пайтгача у Ёдгорни яхши кўраманми, йўқми, деб ўйлаб кўрмаган экан. Ҳар сафар уни ўйласа, Суннат билан иккови етаклашиб келарди хаёлига. Бари бир қачондир кириб келади, ўзи кетди, ўзи келади, деб юрарди. У онасидан: «Ўлдим – азиз бўлдим, шишдим – семиз бўлдим», деган нақлни кўп эшитганди. Ҳозир Ёдгорнинг «бир қошиқ сув билан ютгудай» кизнинг бошини айлантириб юрганини билиб, кўнглининг бир чеккаси унга боғлиқ эканини, шунинг учун уч йилдан буён бошқа эрни хаёлига келтирмаганини, институтга киришининг боиси ҳам Ёдгорга яқинроқ туриш бўлганини тушунди.

Қишда Ёдгорнинг ётоғига борганида, эрга тегаман, деганида шунчаки унинг қўйнига қўл солиб кўрмоқчи эди. Ўшанда Ёдгорнинг шунчалик баланд келишида гап бор экан-да!

«Кўрамиз, қанақа кизнинг бошини айлантириб юрганини! – деб ўйлади у юмшоқ гилам тўшалган полда сасиз у ёк-бу ёкка юраркан, кўнглида қасоскор бир лаззат сезиб. – Нимасига учибди қиз шўрлик бу ландавурнинг! Уйланганини айтмаган. Ширин гап билан алдаган-да, йигит ўлгур! Яхшиям развод бермаганим! Биламан, бари бир ярашмаймиз. Башарасини кўришга тоқатим йўқ.

Аmmo мен бахтсиз бўлиб чапак чалиб колаверарканман-у, у киши айшини сурармишми? Шундоқ кунларни бошига солайки! Шундоқ шармандасини чиқарайки!»

* * *

Чарос нима ходиса рўй берганини анчагача ўзиям тушунмай юрди. У факат бир нарсани билар эди: Ёдгор илгари ҳам кимнидир яхши кўрган, уйланган. Чарос бировнинг қозонида ош пиширмоқчи бўлган экан.

У, аввало, ўзидан нафратланиб кетди. «Ўл-а, опанг гапирса алам қилганди! Баттар бўл, ғурурингни поймол қилишингга оз қолди-ку! Тағин нима керак сенга! Шу кунга тушганингни билса, ўлдириб қўя қолар опанг!»

Кейин Ёдгорнинг айби кўзига кўрина бошлади. Камтар, эсли йигит деб юрса писмик экан-ку! Одам ҳам шунақа бўладими?

Орадан анча кун ўтди. Чарос аллақандай ўйчан, жиззакчи бўлиб қолди. Дугоналарининг ҳазили ҳам, опасининг гаплариям гашини келтиради. Кўпинча, беихтиёр Ёдгорни ўйлаётганини пайқаб қолади. Шунақа пайтларда негадир Ёдгорни доим бир киёфада кўради. Қорга йиқилиб ётганча, бошини кўтариб турган аламли чехрасини тасаввур қилади. «Йўқ, у сени алдамади. Ўшанда юрагида бор гапни айтди. Йиғлағудай бўлиб айтди. Сен бўлсанг дурустрок гаплашмадинг ҳам. Балки кўнглида бошка дардлариям бордир. Ҳар нима бўлгандаям дўстлашиб қолувдинг-ку».

Хов ўша – трамвайдаги воқеа рўй берган куни бир лаҳза кўриб, йўқотиб қўйганида чеккан ташвишлари ҳолва экан. Бу сафар ўз ихтиёри билан йўқотди. Хайрлашаётганида «ҳеч нима керакмас», дегани «сенинг керагинг йўқ», дегани эди. Ёдгор шундоқ бўлишини билгандирки, ростини айтгандир. Лақиллатиш нияти йўқдирки, шундоқ қилгандир.

Чарос чалкаш ўйлардан боши айланиб, кечалари узок хаёл суриб ётар, халоватсиз тушлар кўриб чикар эди.

Бир куни хаёлига у билан очикчасига гаплашиш керак, деган фикр келди. Токка чиқишларидан олдин Чарос ўқишдан уйига қайтаётганида бозорча олдидаги троллейбус бекатига бир-икки марта «тасодифан» келиб қолган Ёдгор билан учрашган эди. Энди у тез-тез шу бекатга борадиган, йўл айланиш бўлсаям троллейбусга ўтирадиган бўлди. Назарида негадир Ёдгор шу бекатда яна «тасодифан» туриши керакдек эди. Лекин йигит келмади. Чарос икки-уч марта архитектура факультетининг биноси олдидан ўтди. Унинг тасавурида Ёдгор мана шу деразаларнинг биридан қараб тургандай, хозир уни кўрибок, югуриб олдидан чиқадигандек эди.

Бора-бора у Ёдгорни соғинаётганини, кўришгиси келаётганини тушунди. Кейин унинг расмини чизишга аҳд қилди. У ўзига юпанч топгандек, кечалари узок ишлар, эскизларини онасидан қизганар эди.

Бугун дарс эртароқ тугади. Кўчада баҳор куёши чарақлаб турар, атроф тинч, қушларнинг сайраши тиник ҳавода баланд янграрди.

Чарос эллик қадамча юриши билан кўча четидаги новдаларини шода-шода гуллар қоплаган шафтоли тагида турган Дилшодни кўриб қолди. Дилшод қора костюм кийиб олган, туфлисининг ингичка учи шафтоли тагидаги майсаларни эзғилаб турарди.

«Қаёқдан келиб қолди бу», деб ўйлади Чарос қошини чимириб. У барча кўргиликлари учун шу йигит айбдордек Дилшодни ёмон кўриб қолган, ноҳақлик қилаётганини, унда айб йўқлигини ҳис этса ҳам тан олгиси келмасди буни. Ким билсин, балки Дилшодни кўрган захоти яна Ёдгорни ўйлагани учун шундай бўлгандир.

У индамай ўтиб кетмоқчи эди, Дилшод тўхтатди.

Чарос совуққина саломлашиб: «Нима гапингиз бор эди?» дегандек, савол назари билан каради.

Дилшод гапни нимадан бошлашни билмагандай галс-тугини тузатган бўлди.

– Бирпас ўтирайлик, – у автобус бекатидаги харракни кўрсатди.

– Шошиб турибман, – деди Чарос курукқина қилиб.

– Биламан, ўшанда мен кўполлик қилдим, – Дилшод бошини қуйи солди. – Сизни ранжитиб қўйдим. Лекин сиз ҳам анави йигит билан...

«Энди эсингга келдимиз?» – деб ўйлади Чарос энсаси қотиб.

– Рақс тушдингиз, кейин Ёдгор билан кетдингиз, демокчисиз-да, – у Дилшоднинг силлик қиртишланган иягига тикилганча, кинояли қулди. – Мен ҳозир ҳам ўшанинг олдига кетяпман!

Дилшод ярк этиб бошини кўтарди. Унинг сал қисилган кўзларида истехзо бор эди.

– Майли, боринг! Фақат эҳтиёт бўлинг, хотини кўриб қолиб, сочингизни юлмасин.

Бир лаҳзада Чароснинг боши айланиб, тиззалари қалтираб кетди. Дод деб юбормаслик учун лабларини тишлади. У Дилшод ўзига синовчан тикилиб турганини, эсанкираб қолишини қутаётганини сезар, сезган сайин қаттиқроқ азобланар эди. Дилшод унинг юрагини беҳато мўлжалга олди. «Номард! – деб ўйлади Чарос аламдан қақшаб, – атайлаб таъна қилгани келибсан-да, уятсиз». У бундай таъналарни яна кўп эшитишини аниқ ҳис қилди-ю, эти жимирлашиб кетди. Бир амаллаб ўзини бошиб олди-да, Дилшоднинг кинояли кўзларига тик каради.

– Шуни айтиб, суюнчи олмоқчимидингиз?!

Бу сафар Дилшоднинг ўзи довдираб қолди. Чамаси, у Чарос бу гапдан беҳабар деб ўйлаган бўлса керак, ранги ўчди.

– Йўк, – деди тутилиб. – Огохлантириб кўймоқчийдим.
– Менга даллол керакмас! – Чарос кескин бурилиб,
юриб кетди.

Зум ўтмай Дилшод унга етиб олди.

– Тўхтаг, – деди йўлини тўсиб. Энди у ҳам ўзини тутиб олган, қарашлари мағрур эди. – Мен ҳам сизнинг марҳаматингизга муҳтож эмасман. Фақат бир нарсани билиб кўйинг. Янги йил кечасида Ёдгор билан қолганингизни опангизга мен айтмоқчи эмасдим, ўзлари сўрадилар. Қолаверса, Ёдгорнинг уйланганини Тамила кеннойингиздан эшитиб, азбаройи ачинганимдан сизга айтдим.

– Сиз майда одамсиз! – деди Чарос тез юриб бораркан, унга қарамай. – Бу гапниям бориб опамга сотинг. – У тўхтаб кескин бурилди. – Энди мени тинч кўйинг. Айтдим-ку, Ёдгор ака кутиб қолди.

У муюлишдан ўтганидан кейин кўзига ёш келди.

«Қандоқ кунларга қолдим. Қани унинг ўзи?..»

Чарос шу топда Ёдгорни кўргиси, дардини тўкиб солгиси келди.

* * *

Дилфуза бир ҳафтача ётиб олди. Онаси ўзининг касалини ҳам унутиб, унинг бошида парвона бўлди. Ҳазилми, бир парча этни ўстириб, шунчалик қилганида... Опаси кўп оғриси ҳам Дилфуза бола бўлиб бирон марта «их» демаганди. Шунинг учун онаси кўркиб кетди. Докторга югурди, ўзича «туркона» дорилар қилди. Қизининг аллақандай маъюс, ғамгин бўлиб қолгани, кечалари бир нимадан кўркиб, алаҳлаб чиқиши уни, айникса, ташвишга солиб кўйди.

Бугун Дилфуза қаддини кўтариб турди. Касалдан турган ҳар қандай одамда бўладиган алланечук бир руҳий

енгиллик унинг ҳам калбини қувончга тўлдирди. У пол тахталари лопиллаб турган айвон устунига суянганча ҳовлини томоша қиларди. Қуёш ботиб кетган, аммо ҳали ёруғ эди. Ҳовлидаги олчалар япроғи яшил оловдек товланар, оҳиста силкиниб турарди. Онаси нимча устидан жун рўмолини белбоғ қилиб боғлаб олганча энкайиб, катакдаги товукларга дон сочарди. Товуклар талашиб-тортишиб донга ёпишар, каттакон қизил хўроз қақаглаб уларни «зиёфат»га ундар, аммо товуклар бусиз ҳам тўрт тарафдан ёпирилиб, донни олиб қочишарди.

Дилфуза сабабини ўзи ҳам тушунмай, кулиб кўйди.

Шу пайт кўчадаги чўян симёғоч даранглаб кетди. Дилфузанинг юраги гупиллаб урганча, оёқлари бўшашиб, айвон устунига юзини босди.

«Рустам! Рустам келди!»

Бу уларнинг «пароли» эди. Рустам Дилфузани чакириб келишга кўрқар, шунинг учун кўчадаги симёғочни тош билан уриб «сигнал» берарди.

Дилфуза кўнглида кўркув аралаш қувонч уйғониб, каллишини шапиллатганча айвондан сакраб тушди.

– Ойи, мен айланиб келай.

Онаси қаддини ростлаб, ташвишли кўзларини тикди унга.

– Вой, нега турдинг?

Симёғоч яна даранглади.

– Ҳозир келаман, сиқилиб кетдим. – У негадир титраб кетаётган оёқларини илдам босишга уриниб, кўчага чикди. Рустам кўчанинг у юзидаги водопровод олдида шу томонга кўз тикиб турар, худди Дилфуза ўйлаганидек қизил свитер кийиб олган эди. Дилфузани кўриши билан бирдан юзи ёришди-ю, секин-секин юриб кетди. Улар Дилфузанинг дадаси кўриб қолмаслиги учун ёнма-ён юришмас, ҳар сафар нариги кўчадаги доим берк турадиган китоб дўкони олдида гаплашишарди.

Дилфуза хозир ҳам унинг ўша ёққа кетаётганини билди. Атрофга аланглаб олди-да, секин юриб кетди.

Салкин тушиб қолган, осмонда кўршапалаклар айланар эди. Дўкон олдида турган Рустам, у якин келиши билан юзига хавотирланиб қаради.

– Нима қилди?

– Касал бўп қолдим, – деди Дилфуза Рустамдан кўз узмай. Рустамнинг озгин юзида, кўзларида ташвиш бор эди.

– Рангинг кетиб қопти, – деди у Дилфузанинг кўзларига тикилиб. – Тўрт марта келдим. Тураман-тураман, даданг уйга қайтганларидан кейин кетаман.

«Раҳмат сенга», деди Дилфуза хаёлан. Унинг кўзларида қувонч порлаб кетди.

Шу кўйи бир-бирларига қараганча, узок жимиб қолишди. Кўча ичкарасида болалар чиллак ўйнашар, уларнинг шовкин-сурони оламини тутарди.

– «Зу-у-ув», – деди бир бола чўзиб.

– Нафас олдинг, қайтадан бошла, – деди бошқаси бўғилиб.

– Йўқ, олмадим...

– Олдинг.

Ютқазган бола яна зувлади. Нафаси қолмагунча чўзиб борди. Рақиби маза қилиб қулди. Югуриб бориб, елкасига осилди.

Ютқизган болақай маррагача уни опичлаб борди-да, алам қилди шекилли, рақибининг ғашига тегиш учун бақирди:

Анвар алами,
Қулоғида қалами.
Поезд юриши,
Тўхтаб туриши...

– Ўша кунни сенга хат ёзаётгандим, опа олиб қўйди, – деди Дилфуза секингина.

Рустам бошини кескин силтади.

– Нега олади?

– Билмайман, олиб қўйди. Кимга ёзгандинг, деб сўради.

– Нега олади, ахир?! – деди Рустам бўғилиб. – Нима иши бор унинг!

Дилфуза елкасини кисди.

– Яхшики сенинг хатларингни кўрмади. Беркитиб қўйибман, хужрадаги кутида турибди.

Дилфуза бирпас жим турди-да, ўпкаси тўлиб йиғлаб юборди.

– Опа айтадики, эрга тегмоқчимисан, дейди. Хатимни қайтариб бермагунча бормайман мактабига!

Рустам эсанкираб қолди шекилли, уни кандоқ юпатишини билмай, қўлини мушт қилди.

– Опани ўлдираман.

– Жинни бўпсан!.. – деди Дилфуза ҳикиллаб. – Қамаб қўяди.

– Қамамайди. Армияга кетаман.

Дилфуза унинг «армияга кетаман» деганида чўчиб тушди.

– Керакмас... – деди ялиниб. Кейин яна бояги гапини қайтарди: – Опа хатимни бермаса, бари бир бормайман мактабга! – У бошини кўтарди-ю, бирдан кўзларида кўрқув пайдо бўлди. – Вой, ана ўзи!

Кўчанинг нариги бетидан Васида Назаровна ўтиб борарди. У яшил плаш кийган, бир даста китоб қўлтиклаганча, эрга караб кетарди.

– Бекин, Рустам, – деди Дилфуза овози титраб. – Кўриб қолса ойингларга айтади...

Рустамнинг онаси мактабда фаррош бўлиб ишларди. Шунинг учун Дилфуза «опа»нинг Рустамни таниб қолиши, бориб онасига айтишидан кўрқиб кетди. Негадир шу топда «Менга ҳеч нима эмас-ку, Рустамга қийин бўлади», деб ўйларди.

Васила Назаровна улар томонга карамай ўтиб кетди.

– Бизникига кетяпти, – деди Дилфуза типирчилаб. – Ҳозир дадамга айтади.

– Айтиб кўрсин-чи! – Рустам тишларини ғижирлатиб, муштини дўлайтирди.

– Кет уйингга! – деди Дилфуза ялиниб.

... У шом қоронғиси тушиб қолган кўчадан ҳовлиқиб келаркан, Опа ўзларининг уйига келганини юраги сезиб турарди. «Дадам келмаган бўлсин ишқилиб, келмаган бўлсин», деб ўйларди юраги титраб.

Қия очик эшикка етганидан кейин, ичкари киришга ботинолмай, туриб қолди.

– Мана, ҳозир ҳам қаёққа кетганини билмайсиз. Битта кизингизни эплаб ололмайсиз. – Бу Васила Назаровнанинг овози эди. Дилфузанинг юраги шувиллаб кетди.

– Ҳозиргина чиқиб кетувди-я. Бир ҳафтадан буён қаддини кўтаролмай ётди болам бечора, – деди онаси. – Сиқилиб кетдим, ҳаво олиб келаман, деди. Раҳмим келди болага.

Дилфузанинг кўнгли бир оз таскин топди. Демак, дадаси ҳали келмабди.

– Жаям ёш бола эмас, – деди Васила Назаровна кинояли овозда. – Анча нарсага ақли етади... Аввал борсин, комсомол мажлисида гаплашамиз.

Дилфузанинг назарида Опа бу гапни бутун оламга эшиттириб айтгандай бўлди. Тўсатдан оёқларидан мадор кетиб, қалтирай бошлаганини сезди. «Мажлис? Ўртоқларимнинг юзига қандок қарайман! Қишлоқда қандок бош кўтариб юраман!» У онасининг гапини эшитмади, юраги зириллаб, эшикдан нари кетди-ю, муюлишга бориб қолди.

Анчадан кейин Васила Назаровна эшикдан чиқди. Муюлишга етганида Дилфузани кўриб тўхтади. Ўша куни Дилфуза эшикни қарсиллатиб ёпиб кетгани ғашига теккан бўлса қерак, қовоғи солиқ эди.

– Нега мактабга бормаяпсан? – деди кошени чимириб.

Опанинг боя онасига айтган гапи ҳамон Дилфузанинг кулоғи остида жаранглаб турарди. «Комсомол мажлисида кўрармишми? Нимани кўради? Хатними?»

Дилфуза салом ҳам бермай, унинг кўзига тик қаради.

– Хатни беринг!

– Кўча сандироклаб юргандан кўра, онанга боқишсанг бўлмайдими, кап-катта киз, – деди Васи́ла Назаровна унинг гапини эшитмагандай.

– Мактабга борма́йман, – деди Дилфуза йиғи аралаш. – Нега менинг хатимни оласиз? Ҳаққингиз йўк!

Васила Назаровна унга бир нафас караб турди-да, жеркиб берди:

– Ҳуқуқ талашишни билгандан кўра, ўқишни бил! – У кескин бурилиб, юриб кетди.

Дилфуза Васи́ла Назаровнанинг кетидан қараганча, йиғлаб қолди. «Бари бир борма́йман мактабига! Рустам билан қочиб кетаман!» – деб ўйлади қайсарлик билан. Унинг руҳида отасидан юккан бир сўзлилик жўш урар, Опанинг «мажлисга қўяман» деган гапидан даҳшатга тушар, бунинг устига агар Опа гапни қовласа, Рустамга ҳам ёмон бўлиши мумкин, деган хаёл уни, айниқса, қаттиқ азоблар эди.

* * *

«Нега олиб қўяди?» Рустам қоронғи тушиб қолган қишлоқ кўчасидан руҳи чўккан аҳволда юриб бораркан, ҳадеб шу саволни такрорларди. «Нега олади?»

Ҳали симёғочлардаги чироклар ёқилмаган, кўчалар устида енгил тутун, пиёздоғ иси кезар, аллақерда сугир маърар, беркинмачоқ ўйнаётган болаларнинг шовқини тинмас эди. Ҳали Дилфузанинг Опани кўриб кўркиб кетганини эслаб, ҳозир ўзининг ҳам юраги увушди.

«Опа ёмон, бир нарсага киришса қўймайди! Мактабда ундан кўркмайдиган одам йўқ... – У юриб-юриб гузарга келиб колди. Деразасидан нур тушиб турган сартарошхонани узокдан кўрди-ю, сесканиб кетди. – Дадасига айтиб берса-я! Тикка сўяди. Чапани одам!»

Рустам кўнглида ғулғула билан аста яқин келди-да, деразадан мўралади. «Хайрият, ҳали уйига қайтмабди!» Хайитвой амаки ок халат кийиб олган, хиёл энгашганича, гавдали бир кишининг соколини кирар, алланималарни гапирар эди. Дераза томонга бир қараб қўйганида Рустам унинг узун мўйлови, кўкиш кўзларини қоплаб олгудай куюк, сарик қошларини кўрди-ю, юраги шувиллаб, ўзини орқага ташлади. Ташқари қоронғи бўлгани учун у Рустамни кўрмади шекилли, ишини килаверди.

«Тезроқ мактабни битирсам эди, – деб ўйлади Рустам нари кетаркан. – Қутулардим шу Опадан ҳам, бошқасидан ҳам. Институтга кирсам, кирдим, бўлмаса армияга кетаман. Физкультура институтига кириш ҳам осонмас, дейишади-ку!»

Жисмоний тарбия ўқитувчиси унга «сендан яхши спортчи чиқади», деган. Рустам ҳам шунга кизиқарди.

Аслида Дилфузани севиб қолишига ҳам волейбол сабаб бўлган. Рустам илгарилариям Дилфузани кўриб юрарди-ю, эътибор бермаган экан. Ўша куни яхши кўриб колди.

Кузда уларнинг синфи 10 «б» билан волейбол ўйнади. Аввалига «б»чилар юта бошлади, майдон чеккасида туриб олган қизлар уларни олқишлаб қарсақ чалишар, бу эса Рустамнинг гашига тегарди. Кейин ҳисоб тенглашди.

Гал айланиб келиб, Рустам тўрнинг рўпарасида турган эди. Бир маҳал тўп баланд кўтарилиб, шундоққина тўр устига туша бошлади. Рустам, тўрнинг нариги томонидан туриб тўпга сакраётган ракибини кўрди-ю, қисилган пружинадек осмонга сапчиди, шундай зарб билан урди-

ки, тўп ракибининг бошига тегиб, чеккага учиб кетди. Рақиби беихтиёр чўккалаб қолди.

Рустам томоша қилиб турган кизлар орасида биттаси чинкириб осмонга сакраганини, кула-кула қарсак чалганини кўрди. Негадир ўша куни шундай яхши ўйнадики, ўзиям хайрон қолди. Ҳар сафар рақиб тўрига тўп туширганида бояги киз қувониб қарсак чалар, унга сайин Рустам яхшироқ ўйнар эди.

Шу кундан бошлаб у ўша кизни ҳар кўрганида юраги алланечук титраб кетадиган, дарси илгари тугаган кунлари атайлаб тўққизинчи синф деразаси олдидан ўтадиган бўлиб қолди. Шундоқ тўполончи боланинг бирдан «қуйилиб» қолганини кўриб синфдошлари хайрон эди. Рустам охири дардини Азим деган ўртоғига айтди. Икковлашиб Дилфузага хат ёзишди. Азим айтиб турди, Рустам ёзди. Шундан кейин Дилфуза ҳам уни яхши кўриб қолди.

Рустам ҳамон бошини қуйи солиб бораркан, боя Дилфузанинг йиғлагани кўз ўнгига келди-ю, ўзининг ҳам йиғлагиси келди.

«Нега унақа дейди Дилфузага?! Нима ёмонлик кипти?»

У ўзидан-ўзи Опаларнинг кўчасига бурилди. Ўша гапи учун шунақанги таъзирини берсинки, нима, кўрқадими! Қани, Дилфузанинг хатини қайтариб бермасинчи?!

Рустам опаларнинг уйи қаршисидаги толлар тагига келиб тўхтади. Ичкарида чироқ ёниб турар, аммо деразаларга парда тўсилгани учун ҳеч нима кўринмасди.

У анчагача шу аҳволда толга суяниб турди. Кейин бирдан дераза шараклаб очилганини эшитди-ю, кўрқиб бошини кўтарди. «Опа!»

Дераза пардаси сурилиб, бир кизнинг боши кўринди. Рустам, икки-уч йил илгари мактабни битирган Опанинг кизини таниди.

– Ким керак эди сизга? – деди киз коронгида яхши кўрмаётгани учун бўлса керак олдинга эгилиб.

– Ўзим... – деди Рустам дудукланиб. Кейин оркасига карамай, секин-секин юриб кетди.

«Қани, қайтариб бермасин-чи! – деди кўча бошига борганидан кейин опани тагин яниб. – Обкочиб кетаман Дилфузани».

У Опа билан қандок гаплашишни, хатни қандок қайтариб олишни ўйлар, аммо хаёлига дурустрок бир фикр келмай, қийналар эди.

* * *

Азиза онасидан Ёдгорнинг «бир қошиқ сув билан ютгулик» кизни етаклаб юрганини эшитганида чандон ишонмаган эди. «Бунақа гапларнинг ўзидан қулоғи узун бўлади», деб юрганди.

Йўқ, рост экан. Театр ва рассомлик институтида ўқийдиган холасининг кизи ҳаммасини айтиб берди. Азиза «бечора» кизнинг миридан-сиригача билиб олди.

«Душманингдан кўркма, душманга айланган дўстингдан кўрк», дейдилар. Азиза Ёдгорнинг нозик жойларини яхши биларди. Шунча кўргиликлари эвазига эридан қасос олишга аҳд қилди: Ёдгорнинг институтига хат ёзди. Бировнинг ошидан ҳазар қилмаган бегона киз билан пачакилашиб ўтиришга кўнгли чопмади-ю, онаси билан гаплашиб қўйишга аҳд қилди. Она бўлса қизини тийиб олсин!

У мактабга кириб келганида танаффус пайти экан. Болалар ҳовлида чувиллашиб ўйнар, юқори синф ўқувчилари иссиқхонанинг ойнабанд томига хашак ёпишар, бир хиллари гуллар тагини чопар эди.

Азиза кўнғирок чалинишини кутиб турди. Зум ўтмай ҳовли жимжит бўлиб қолди. Тутлар шоҳида сайраётган

мусичаларнинг кукулаши аник эшитила бошлади. У деворига ҳар хил диаграммалар, портретлар илиб ташланган ўқитувчилар хонасидан ўтиб, юраги пўкиллаганча «Завуч» деган ёзув осиглик эшикни тақиллатди.

Ичкаридан «ҳа» деган бўғик овоз эшитилгач, кирди-ю, остонада туриб колди. Тўрдаги алвон ёпилган стол каршисида ўтирган сочлари оқара бошлаган тўлагина аёл «нима ишингиз бор эди?» дегандай кўзларини пирпиратди.

– Кечирасиз, – деди Азиза яна юраги пўкиллаб. – Васила Назаровна сизмисиз?

– Ҳа, ўтириб турунг, – деди аёл стулни кўрсатиб.

Азиза этакдаги стулга чўкди.

– Кеча боргандим! – деди аёл девор тагидаги стулда ўтирган кўҳлик йигитга қараб. – Келмаган бўлса ўзидан кўрсин. Отасининг олдига ўтқазиб қўйиб гаплашамиз.

Азиза унинг эраккача овозини эшитиб, яна юрагини кўрқув босди. «Юмма талаб берса-я?.. Ўлдим... Ўзиям кизини тириклайин ейдиган хотинга ўхшайди».

У ўзини босиб олиш учун хонани томоша кила бошлади. Бурчакда каттакон сейф жойлашган, девор тагидаги китоблар солинган шкаф устида аллакимнинг ҳайкалчаси турарди. Азиза кимники эканини билолмади.

– Бўпти, Дилшоджон, – деди хотин яна кескинлик билан. – Дарсингизга кириг. – Кейин Азизага қараб сўради. – Хизмат?

– Сиз Театральный институтда ўқийдиган Чароснинг оналаримисиз? – деди Азиза тутилиб.

– Ҳа, нимаиди?

Азиза яна тутилиб колди. У қандоқ килса гапи таъсирчанрок чикишини ўйлар эди.

– Мени кечиринг, – деди анчадан кейин. – Буни сизга айтмоқчи эмасдим. Эшитдим, сиз обрў-эътиборли аёл экансиз...

Аёл гапингни айт, дегандай, кошени чимирди.

– Қизингизга айтсангиз, бировнинг бахтига чанг сол-
маса...

Аёл тушунолмай, кўзини пирпиратди.

– Менинг қизимни айтяпсизми? Нима деганингиз бу?
Кимнинг бахтига чанг солибди?

«Беҳабар экан. Билмаса билиб кўйсин», деб ўйлади
Азиза кўнглида қасоскор бир лаззат туйиб.

– Кимнинг бўларди, менинг! – деди у овозини ба-
ландлатиб. – Мен ҳам жудаям ердан чикқан эмасдирман.
Қанот куйруғим бордир.

Аёлнинг ранги оқариб, кўзлари катта очилиб кетди.
Столда ётган сигаретни олиб тутатди.

– Сиз адашяпсиз, синглим, – деди у Азизага тик караб.

– Йўқ, адашаётганим йўқ. Сиз рассомлик факульте-
тининг иккинчи курс студенти Чароснинг онасимисиз,
ахир... Васида Назаровнамисиз?

– Нима қилибди Чарос? – аёл ўрнидан туриб кетди. –
Нима қилди?

Азиза юзини кафти билан яширганча, пиқиллаб йиғлаб
юборди. Шу топда кўзига ёш кела қолганига ўзиям хайрон
қолди. Кейин бутун бахтсизликларига ўша қиз айбдор эка-
нига ўзиям ишонди-ю, дардини тўкиб солди.

– Қизингиз менинг эримни тинч кўйсин! Уялмайди-
ми, кўча тўла йигит...

– Нима, нима дедингиз?

Азиза аёлнинг бўғиқ овозини эшитиб, бошини кўтар-
ди.

– Ишонмасангиз ўзидан сўранг қизингизнинг!

У кўз ёшларини артиб, аёлга қаради. Хотин гарданига
бирова гурзи билан ургандай бирдан мук тушиб қолган,
энқайганча столга тиралиб ўтирар, Азизага тикилиб тур-
ган кўзларида ғазаб бор эди. Чамаси, у ҳозир Азизани
кўрмас, бутунлай бошқа нарсани ўйларди.

– Эрингизнинг оти нима? – деди у анчадан кейин таҳдидли овозда.

– Ёдгор... Ёдгор Мирзаев... Политехника институтида ўқийди. Ётоқда, бир юз ўттиз тўққизинчи хонада туради. – Азиза хийла жим колди-да, аста кўшиб кўйди. – Тўғри, мен эрим билан турмайман. Лекин хали қонуний ажрашганимиз йўқ. Балки Чаросхон унинг уйланганини билмас, қизингизда айб йўқдир... Унинг бошини айлантириб кўйгандир, йигит ўлгур...

Хотин «бас қил», дегандек бошини кескин кўтарди. Унинг кўзларида алам, нафрат, аллақандай дард бор эди.

– Кечиринг, сизни хафа қилмоқчи эмасдим... – деди Азиза яна ўша ялинч оҳангида.

– Бўлди, – деди аёл лабларини кимтиб. – Бораверинг! Азиза қушдай енгил тортиб, ҳовлига чиқди.

* * *

Чарос дарпардани суриб, деразани очди. Юзига майин шабада урилиб, чуқур энтикди. Осмон чарогон, қуёш чараклар, камқатнов асфальт кўчанинг ўртасида қизалоклар черта ўйнашарди. Уларнинг бири – сочи-га бантик таққан қизча чумчуққа ўхшаб бир оёқлаб ҳақкалар, бошқаси – атлас кўйлақча кийиб олгани эса санаб турарди.

Дераза қаршисида тол шохлари шитирлаб кетди. Чарос бошини кўтариб, толга осилиб турган болани кўрди.

– Туш, Адхам, – деди у қўшни болакайни таниб.

– Варрагим илиниб колди. Чарос опа, олиб тушай, – деди бола бир оёғини осилтириб турганча ялиниб.

Чарос дераза панжарасидан мўралаб қараб, тол шохларига ипи ўралашганча узун думи ликиллаб турган даканг варракни кўрди.

– Йиқилиб кетсанг-чи?..

– Йиқилмайман...

Чарос деразадан нари кетди. У икки кундан кейин бўладиган семинарга тайёрланар эди. Кейинги пайтда тарихий шахслар портрети масаласида мунозарали фикрлар кўпайиб кетди. Бунинг боиси бор. Чарос, хусусан, Темур портрети ҳақида гапирмоқчи эди. Тўғри, анча йиллар аввал машхур рус рассоми яратган портрет жаҳонгирнинг бош суягига караб чизилган. Лекин инсон юзининг умумий чизиқларини топиш хали портрет яратиш деган гап эмас. Портретда кўз ифодаси, ички оламининг чехрадаги акси шахс характерини очади. Шохнинг ҳозирги портретида у ваҳший қилиб тасвирланган. Ҳолбуки, Темур фақат жаҳонгир эмас, яратувчи ҳам бўлган. Самарканд обидаларидек санъат асарларининг бунёд бўлишига ҳомийлик қилган, жаҳонга донғи кетган олимларни тўплаб, уларга шароит яратиб берган одам эзгуликни ҳис қилмаслиги мумкин эмас. Бунинг устига замондош тарихчилар Темур донишманд, истарали одам бўлганини ёзиб қолдирганлар. У мана шулар ҳақида албатта гапирмоқчи эди.

Эшик тарақлаб очилиб, унинг хаёллари дув тўзиб кетди. Чарос хуркиб бошини кўтарди-ю, ранги қув ўчиб, лаблари титраганча остонада турган онасини кўрди, вазоҳатидан чўчиб кетди.

– Ҳа, опа?

Васила Назаровна қўлтиғидаги китобларни остонага ташлаб, Чаросга тешиб юборгудай тикилди.

– Ёдгор ким?

Чароснинг вужуди музлаб кетди. Негадир хаёлидан «Дилшод айтган», деган фикр лип этиб ўтди.

– Ким деяпман? – деди Васи́ла Назаровна унга томон юриб.

Чарос чўчиб, орқага тисарилди.

– Опа... – деди ялиниб.

– Ким? – Васи́ла Назаровна янаям якинрок келди. Унинг лаблари титрар, кўзлари қисилиб кетганди.

– Ўша... – деди Чарос онасининг юзига қарашга ботинолмай пичирлаб.

– Нима «ўша?» Ким «ўша?» – Васи́ла Назаровна унга такалиб турар, нафаси Чароснинг юзига уриларди.

Чарос аламдан кўзларига куйилиб келаётган ёшни базўр тийиб турар, юзлари ловиллар эди. «Бу қандок гап. Ўзининг дарди ўзига етмайдими? Нега уни хўрлашади. Айби нима, ахир. Яхши кўрганими? Қачондан буён ўшани бир марта кўриш орзусида юрганими?» Шу топда у Ёдгорни яхши кўришини, усиз яшай олмаслигини аниқ хис қилди-ю, онасига каради.

– Ўша!

– Яхши кўрасанми? Туролмайсанми, «ўша»сиз?!

– Яхши кўраман, туролмайман! – деди у йиғига бурилган лаблари титраб.

Васи́ла Назаровна қарахт бўлгандай, тили калимага келмай қолди.

– Энди келиб-келиб бировнинг сарқитини ейдиган бўлиб қолдингми? – деди у пичирлаб. – Мен сени ювинди билан боққанмидим?! Энди ювиндихўр бўлиб қолдингми?

Аламдан, уятдан Чароснинг қулоқлари шанғиллаб кетди. Ўз онасининг таънаси суяк-суягидан ўтиб, юзлари ловиллай бошлади.

– Опа... – деди лабини тишлаб.

Онаси қулоқ солмади.

– Эл-юрт ўртасида мени шарманда қилмоқчимисан? Биласанми, мен кимман? Йўқ, сен шармандани деб таъна эшитишни хохламайман. Ишк-муҳаббат деган шиқилдоғингни ўзинг ўйна, менинг қўлимга тутқазма! Ўша хотинбознинг шундок шармандасини чиқарайки!

Чарос чўчиб, бошини кўтарди.

– Борманг олдига! Бормайсиз!

Чарос кулок-чаккасига тушган тарсакидан гангиб, кўзларини катта очганча онасига узоқ қараб колди. Энди у йиғламас, оғир-оғир нафас оларди. Бола бўлиб онасидан калтак емаганди. Бугун онаси урди, Нега, нима учун?!

– Нега урасиз? – деди пичирлаб. – Нега урдингиз?! – У энтикканча онасига томон эгилди. – Эшитиб кўйинг, опа, аввал юрмаган бўлсам, энди юраман!

У эшикни тарақлатиб очганча, айвонга чикди. Шошилиб туфлисини оёғига илиб, сакраб ховлига тушди.

– Юрсанг, кайтиб келма! – деди онаси унинг кетидан кичкириб.

У югуриб кўчага чикди. Онасининг диванга ўтириб олганча ўксиб-ўксиб йиғлаётганини ҳам, ер ютгур хотин-бозни қарғаётганини ҳам эшитмади. Ловиллаётган юзини кафти билан силаганча юриб кетди, хуши учганча автобусга ўтирди. Айланиб-айланиб стадионга келиб колди. Негадир бир вақтлар Ёдгор билан майдонни томоша қилишган жойга – марказий минбардаги панжара олдига келди.

Стадион таъмир қилина бошланган, панжаралар кизил-сарик ранга бўялган, кўм-кўк майдон осмоннинг бир бўлагидек яшнаб ётарди. Қаердадир музика янграр, майдон четидаги йўлкаларда майкачан кизлар югуришарди.

Чарос Ёдгорнинг гапини эслади: «Баҳорини кутиб ётибди!» Унинг ўйчан, самимий чехраси Чароснинг кўз ўнгига келди-ю, аччиқ жилмайди:

«Мана, баҳор келдиям. Баҳор ҳам барчани баравар бахтиёр этолмас экан-да».

* * *

Бугун стипендия олишгани учун икки ўрток қўлбола ош қилишмоқчи бўлди. Зойиржон дарсдан кейин бозорга кетди.

Ёдгор трамвайдан тушиб, ётоқ томонга кетаркан, тўрт каватли уй бурчагида тўдалашиб турган одамларни кўрди. Кўпчилиги яқтак кийган, салла ўраган кексалар эди. Улар бошини қуйи солганча оҳиста гаплашиб туришар, тепага, иккинчими, учинчими каватга қараб-қараб қўйишарди.

Ёдгор яқинроқ келиб, подъезд олдида турган тобутни кўрди-ю, тўхтаб қолди. Тобут атрофи кизил алвон билан ўралган эди.

«Ёш одам қазо қилибди», деб ўйлади у юраги увушиб.

Тобут тепасида бекасам тўн кийиб, кийикча боғлаган бир йигит букчайиб турар, кизариб кетган кўзлари билан атрофга жавдирар, одамлардан мадад кутгандек, маъносиз қараб-қараб қўяр эди.

«Акасими, укасими бўлса керак», деб ўйлади Ёдгор яқинроқ келиб. Шу топда мана шу ғуссали нотаниш йигитчага нимадир деб тасалли бергиси келди-ю, сўз тополмади. Окила буви вафот этганидан буён у аза кўрмаган эди. Ҳозир негадир томоғига бир нима тикилиб, кўзлари ачишиб кетди.

Йўлак рўпарасидаги ёш толга чиқиб олган йигит болтача билан силлиқ шохларни танлаб кесар, бериқокда турган чоллар ўзаро секин-секин гаплашишарди. Уларнинг суҳбати Ёдгорнинг қулоғига чала-ярим чалинди.

– Дом жоннинг роҳати дейишади-ю, шунака пайтда чатоқлиги билинади-да, – деди сийрак соқолли киши оғир-оғир нафас олиб турган, қовоқлари салқиган семиз ҳамроҳига, – каталакдай жойда тўй ўтказа олмасанг, маърака ўтказа олмасанг..

– Ҳалиям бўлса ўзимизнинг Қурбақабод тузук, – деди ҳамроҳи секин.

Учинчи кават деразасидан ғўнғир-ғўнғир товуш келди. Кейин хотинларнинг чуввос солиб йиғлагани эшитилди. Ёдгорнинг қулоқлари шанғиллаб, ҳеч нимани англай олмай қолди. Зум ўтмай одамлар тўдаси тобутни

липиллатиб, кўча томонга йўл олди. Ёдгор тобут кўтариш савоб, деган гапни эшитган эди. Туртиниб-суртиниб олдинга ўтди. Тобутнинг бир бандига елкасини тутиб, катта кўчагача кўтаришиб чикди.

Ётоққа қайтаркан, унинг кўнгли бўм-бўш бўлиб колганди. Лопиллаб бораётган тобут, хассакашлар, секин гаплашаётган чоллар унинг кўз олдидан кетмас эди.

«Уйларнинг маҳаллий шароитга мослашмагани мана шунақа пайтда айниқса билинади, – деб ўйлади у кўнгли хижил тортиб. Яна бояги чолларнинг гапини эслади. – Тўй килиб бўлмаса, маърака килиб бўлмаса...»

У ўтган кишда Зойиржон аллақайси тоғаваччасининг маъракасига бориб, сўкиниб келганини эслади. «Одам тирбанд, каталакдай уйга ким сиғарди, элликка яқин киши беш-ўнтадан навбат билан кириб чикқунча оёғимдан муз ўтиб кетди».

Начора, бари бир таомилга амал қилиш керак. Балки шунинг учун ҳам кўплар тайёр уй турганда, иморат соламан, деб шаҳар чеккасига югурар?.. У яқинда Қорақамиш массивига кўчиб борганлар ўзбошимчалик билан бир хонали уйга маҳалланинг козон-товоғини киритиб қўйганини, район ижроия кўмитасида катта жанжал бўлганини эшитган эди.

Йўқ, ақалли ҳар бир даҳада биттадан маҳалла маркази бўлиши керак. Халқ таомилига кўра, чойхоналар ҳашар йўли билан қурилади. Уйлар қурилаётганида маҳалла маркази учун жой колдирилиб, лойиҳаси чизиб берилса-чи?! Масалан, бундай марказни икки қаватли қилиш мумкин. Биринчи қавати чойхона бўлади. Маҳалланинг бутун хўжалиги шу ерда сақланади. Оқшомлари кўни-қўшнилар дам олиши мумкин. Шунда бир-бири билан яқинроқ танишади, биров-бировининг иссиқ-совуғидан хабардор бўлади. Иккинчи қаватда клуб жойлашса, турли йиғинлар, тўйлар бўлса.

Мана бундай маъракалар-чи?! Одамлар жон-жон деб рози бўлади. Давлат куриб берсин деб ўтирмай, хашар билан битириб қўяди. Фақат жой ажратиб, лойиҳасини чизиб бериш керак.

«Албатта шундай килиш керак, – деб ўйлар эди Ёдгор хонанинг у бошидан-бу бошига бориб келаркан, – келгуси лойиҳаларда шуни албатта ҳисобга олиш керак».

У гарангсиб, стол олдига келди. Чойнак жўмрагидан совук чой ичаркан, бугун навбатчилик ўзининг гали эканини эслади. Уларнинг хонасида ўзига хос коида бор эди. Навбатчи пол ювади, идиш-товокларни тозалайди, уйда овқатланмоқчи бўлишса, овқат қилади. Кейин идишларни яна ювиб қўяди.

У Зойиржон келиб қолса, ҳалиям имиллаб ўтирибсизми, деб койишини билиб, деразаларни, стол-стулларни артди. Кейин латта ҳўллаб, пол ювишга киришиб кетди. Энкайганича, орқаси билан очик эшик томонга аста сурилиб келаркан, қўлтиғининг тагидан қараб, остонада турган семиз оёқларни кўрди. «Оббо, пол ювишни кўриш ҳам томоша бўптими?»

У қаддини ростлаб, бурилиб қаради.

Остонада кўк жемпер кийган, сочи турмакланган тўлагина аёл турарди. Унинг каеридир Ёдгорга танишдек туюлди.

– Келинг, – деди салом бериб.

Аёл киши қаршисида майкачан, кўлида ҳўл латта осилтириб тургани учун хижолат бўлиб, кафтининг орқаси билан терлаган пешанасини артиб қўйди.

– Менга Мирзаев Ёдгор керак! – деди нотаниш аёл ундан кўз узмай.

Унинг овозидаги қатъиятдан, ўзининг аҳволидан Ёдгор янаям кўпроқ мулзам бўлди.

– Мен, – деди у хайрон қолиб. Кейин латтани челакка солди-да, кўлини ювиб, кўйлагини кийди. Стол устига

тўнкариб илиб кўйилган стулларни тушириб артди-да, таклиф килди:

– Ўтиринг.

Аёл столга тирсагини тираб ўтирганча Ёдгорга узок қараб турди. Ёдгор хижолат чекиб, кўзини олиб қочди.

«Қаерда кўрган эканман уни?»

– Мен Чароснинг онасиман! – деди аёл яна ўша қатъий оҳангда.

Ёдгор сакраб туриб кетди. «Вой каллаварам! Худди ўзига ўхшаб турибди-ю, танитайсан-а? Фақат Чарос нозик...»

Чарос деган сўзни эшитганданок унинг юраги хаприкиб кетганди. Довдираб қолди.

– Кечирасиз, мен хозир... – деди у Хизрга йўликкандай кайтадан салом бериб. Илдам бориб, бурчакда турган чойгумни олди. Таги сарғайган чойгумни кўрсатмаслик учун четлаб ўтмоқчи эди, аёл тўхтатди.

– Керакмас, ўтиринг, – деди стулга имо қилиб.

– Йўғ-е – Ёдгор ноқулай жилмайиб, чиқиб кетаётган эди, аёл янада қатъийроқ қилиб таъкидлади:

– Керакмас!

Ёдгор қайтиб келиб, унинг қаршисига ўтирди.

Аёл синчковлик билан уни бошдан-оёқ кузатиб чикди. Унинг кошини чимириб ўтиришидан Ёдгорнинг юраги шувиллаб кетди. «Чарос тинчмикин?»

– Чаросни кўпдан танийсизми? – деди аёл вазиятни ўзгартирмай.

– Танийман, – деди Ёдгор қизариб.

– Танийсиз... – аёл хўрсиниб қўйди. Кейин кўзлари кенгайиб, Ёдгорга қаттиқ тикилди. – Сиз хотинингизни танинг!

«Ҳаммасини билибди, – деб ўйлади Ёдгор. Кейин дафъатан хаёлига келган фикрдан енгил тортди. – Шунча кўринмай юрган бўлсам бу гап чиқибдими, демак, Чарос унутмабди».

У кўнглидаги умид чўғидан рухланиб, аёлга хотир-
жам қаради. Ҳозир жаҳли чиқиб ўтирган бу аёл кўзига
кадрдон кўриниб кетди.

– Уялинг, – деди Чароснинг онаси овозини баландла-
тиб. – Оилали бўла туриб, ёш кизнинг бошини айланги-
ришга уялмадингизми? Тағин студент эмиш!

Ёдгор ундан ранжимади. «Унинг ўрнида бўлганида
бошқалар ҳам шундай қиларди», деб ўйлади у ерга қараб.

– Гап шу! – деди аёл эрқакча овозда. – Чаросни тинч
кўясиз. Бўлмаса, ўзингиздан кўринг.

Ёдгор ўзи учун азиз инсонни дунёга келтирган одамга
қаттиқ гапиролмаслигини биларди.

– Мен сизнинг аҳволингизни тушунаман, – деб гап
бошлаган эди, аёл шартта кесди:

– Э, сиз ўзингизнинг аҳволингизни билинг! – деди
жеркиб. – Чарос ёш, аҳмоқ, сизни севиб қолган бўлиши
мумкин. Лекин сиз ёш бола эмассиз-ку!

Ёдгорнинг боши айланиб кетди. «Севиб қолган
бўлиши мумкин», деб ўйлади хаёлан такрорлаб. «Севиб
қолган!» У кўзларида порлаган қувончни яшира олмас,
тасавурида бирданига фариштага айланган шу одамни
хафа қилмаслик учун бошини кўтаролмас эди.

«Яхши кўриб қолган. Шундан бошқа мукофот керак-
мас менга. Она бўлса... Бари бир она-ку, бир кун тушуна-
ди. Қачондир тушунади...»

– Эшитдингизми? – деди аёл яна овозини баландла-
тиб.

Ёдгор гарангсиб, бошини кўтарди.

– Чаросни хаёлингиздан чиқариб ташланг!

Ёдгор уни ҳарчанд ранжитгиси келмаса-да, ёлғон га-
пиролмади.

– Йўқ, – деди бошини оҳиста чайқаб. – Хафа бўлманг,
опа, мен уни унутишга ваъда беролмайман.

Аёлнинг ранги қув ўчиб, ўридан турди.

– Аввал биттасини эплаб олинг, йигит! – у Ёдгорга киноя билан караб кўйди. – Бўпти, кўрамиз! Комсомол бор, деканат бор! – У кескин бурилди-да, чикиб кетди.

Ёдгор ҳамон стулдан жилмай ўтирар, онани ранжитиб кўйганидан кўнгли чўкар, аммо бояги биргина сўзнинг ўзи руҳини шу қадар тетик қилиб юборган эдики, бошқа ҳеч нимани ўйлагиси келмасди.

* * *

Уч кундан кейин Ёдгор институтга борганида йўлакдаги тахтада осифлиқ турган каттакон эълонни кўрди. «Эртага – 24 март куни соат 13 да 3-курс студентларининг умумий комсомол йиғилиши бўлади. Кўриладиган масала битта: студент Мирзаев Ёдгорнинг ахлоки». Эълон қора босма ҳарфлар билан чиройли қилиб ёзилган эди. Лойиҳачиларнинг ҳуснихати чиройли бўлади...

Ёдгор ўқиди-ю, миҳлангандай серрайиб қолди. Ҳаво булут бўлгани учун йўлакдаги чироклар ёкиб кўйилган, эълон узоқдан кўзга яққол ташланиб турар, Ёдгор ўзи ҳақидаги ҳукмни ўзи ўқиган маҳбус каби талмовсираб қолган эди. Ёнидан ўтиб кетаётган таниш талабалар гоҳ унга, гоҳ эълонга караб, бири хайрон бўлиб, бошқаси худбинларча илжайиб кўяётганини Ёдгор анчадан кейин пайқади. Пайқади-ю, бу ердан кетиш, тезроқ кетиш кераклигини билиб, югурди. У ажалдан қочиб қутулиш мумкин бўлмаганидек, эълондан ҳам қутулиб бўлмаслигини ҳис этиб турар, юрагини ваҳима босар, «ахлоки» деган сўз шармандаларча бонг чалаётганини билиб, қулоқлари шанғиллар эди.

Ўша куни Чароснинг онаси «комсомол бор, деканат бор», деганида жаҳл усида айтди-кўйди-да, деб ўйлаганди.

«Шунчалик тез-а», деб ўйлади у плашини билагига илганича, зиналардан туртиниб-суртиниб тушиб бораркан. Назарида ҳамма унга қараётгандек, «мана, мана, ўша ахлоксиз!» деб бармоғини бигиз қилиб кўрсатаётгандек эди.

Ҳаво тунд, каттиқ шамол эсар, пастак, коп-қора булутлар шаҳар устидан зудлик билан этагини судраб борар, телевидение минорасининг ярмидан нарёғи кўринмас эди.

Ёдгор шамолдан гандираклагандай доврираб бораркан, кузда бўлган комсомол мажлисини эслади. Ўшанда талабалар пахтага бормаган бир болани чўқилаб, «пати-ни тўзителиб» юборишган, институтдан ҳайдашга қарор чиқаришган, ректорат ҳам бу қарорни тасдиқлаганди.

«Тамом бўлди, – деб ўйлади Ёдгор томоғига нимадир тиқилиб. – Мана, ўқиш ҳам тамом бўлди. Қанча орзуларим бор эди».

У шу топда Чаросни кўриши кераклигини, кўрмай ту-ролмаслигини пайқади.

Юриб-юриб таниш – уч туп чинор тагига бориб қолди.

Чинорлар шиддат билан вишиллаётган шамолда тит-рар, тангадек япроқлар ожиз қалтирар, хозир узилиб тўзиб кетгудай бўларди. Шамол яна кучайди.

Ёдгор чинорлардан бирига суянганича узок турди. Нихоят, бир тўда кизлар орасида Чарос кўринди. У ок жем-пер кийиб олган, кўлида китоблар бор эди. Ёдгор юраги типирчилаб қараб турди. Чарос кизлар билан ҳайрлашди-да, одатдагидек бошини қуйи солганча, китоблари билан юзини шамолдан пана қилиб, юриб кетди. У бошқа кўли билан жемперининг тугмаларини солишга уринар, аммо рўпарадан эсаётган шамол бўй бермас, жемпер барини оппоқ қанотдек пирпиратар эди.

Ёдгор кўксини тўлдирган туйғулар тўлкинида энти-киб, унга талпинди. Шу пайт юзигами, пешанасигами

йирик бир ёмғир томчиси тушди. Кейин тангадек-тангадек томчилар асфальт кўчани чакичлай бошлади.

Ёдгор кўча чеккасидаги шафтоли тагида Чаросга етиб олди.

– Чарос! – Аввал ўзи кичқирдимми ё олдинроқ Чарос ўгирилиб карадимми, Ёдгор билолмай қолди.

Шу ондаёқ Чароснинг энтикиб кетганини, кўзларида мунг аралаш соғинч бир туйғу ёнганини пайқади-ю, плашини унинг елкасига ташлади. Плаш этаклари ерга тегай деб қолди. Ёдгор плаш ёкаси билан унинг томоғини ўраркан, шамол ҳам, жала ҳам кучайиб кетди. Шафтоли гуллари дув учиб, бир қанча гул япроқлари Чароснинг ҳўл сочларига, юзига ёпишиб қолди. Негадир Чароснинг юзи худди шу гул билан бир хил рангда эканини энди сизди.

– Келдингизми? – деди Чарос пичирлаб. Кейин лаблари бурилди-ю, унинг кўксига бош кўйиб, хиқиллаб йиғлаб юборди. – Қийналиб кетдим.

Ёдгор томоғига яна ўша илик нарса тиқилиб, кизнинг бошига юзини босди. Чароснинг тўзиган ҳўл сочларидан гулнингми, атирнингми хиди келарди.

Чарос яна бошини кўтарди. У йиғлар, кўзларида табассум билан йиғларди.

Ёдгор шартта эгилди-ю, унинг ёшми, ёмғирми илиниб турган узун киприкларидан, юзидан, лабларидан ўпа бошлади. Чарос титраб, энтикар, аммо каршилиқ қилмас, ингичка қўллари Ёдгорнинг билагига осилганча, ожиз титрар эди.

* * *

Мажлис роппа-роса соат бирда бошланди.

Факультет комсомол ташкилотининг котиби, бешинчи курс талабаси Искандаров деган йигит аудиторияга кириб келганида талабалар жимгина ўтиришарди. Ёд-

гор ёнок суяклари туртиб чиккан, кичкина, дум-думалок корачикли кўзлари ўйнаб турадиган бу йигитни яхши танир эди. Пахтага боришганида бешинчи босқич болалари бу йигитни ёмон кўришини, оркасидан «курук» деб лакаб қўйишганини эшитганди. Ҳозир у доим диккайиб турадиган сочларини ҳўллаб тараган, қора костюм-шим кийган эди.

Искандаровнинг кетидан аудиторияга Маҳмуда Алиевна исмли профессор кирганида талабалар гур этиб ўрнидан турди. Ёдгор ҳам елкасидаги юк оғирлик қилгандай, амаллаб кадини кўтарди. Маҳмуда Алиевнанинг қаеридир Чароснинг онасига ўхшаб кетишини энди сезди-ю, бўшашиб ўтириб қолди. Маҳмуда Алиевна де-раза тагига – кафедра ёнидаги стулга ўтирди.

– Сиз, ўртоқ Мирзаев, бу ёкка чикинг! – деди Искандаров қўлини бигиз қилиб.

Ёдгор оёқларига тош боғлагандай имиллаб олдинга чиқаркан, Маҳмуда Алиевна ўзига синчиклаб қараб қўйганини пайқади. Секин келиб, эшик тагидаги курсига чўкди. Қора курсига ўтираётган жиноятчига ўхшаб қолганидан юзлари ловиллаб кетди.

– Мана шундоқ, – деди Искандаров унга тепадан қараб. – Одамларга қараб ўтиринг.

«Юзинг чидаса», деб ўйлади Ёдгор унинг фикрини хаёлан давом эттириб. Искандаровнинг биринчи муомаласиданок Ёдгор иш яхшилик билан тугамаслигига ақли етди. «Бўлди... Тамом...» У қўлларини яширишга жой тополмагандек стул ўриндиғини чангаллаб, ерга қаради.

Шу пайт эшик очилиб, «мумкинми?» деган овоз эшитилди. Ёдгор зимдан қаради-ю, Аваз акани кўриб, юрагида умид учқуни ялт этди. «Яхши бўлди келгани».

Аваз унга бир қаради-ю, Маҳмуда Алиевнанинг ёнбошидаги стулга бориб ўтирди. Шундай жимлик чўкдики,

катта кўчадан ўтаётган трамвайларнинг гулдираши ўн хисса ортик тарақлаб эшитила бошлади.

– Ўртоқлар! – Искандаров талабаларга қараб бир лаҳза жимиб қолди-да, Ёдгорни кўрсатди. – Бугун биз мана шу талабанинг ахлоқини муҳокама қилишимиз керак. У сизлар билан бирга юради, бир аудиторияда ўқийди, бир хаводан нафас олади. Ҳозир мен сизларга ўқиб берадиган хат унинг кимлиги ҳақида кўп нарсалар айтса керак, деб ўйлайман. – У костюмининг чўнтагидан буклоғлик қоғоз олиб, яна Ёдгорга қараб қўйди.

«Ҳурматли институт раҳбарлари, домлалар. Сизларда, архитектура факультетининг 3-курсда ўқийдиган Ёдгор Мирзаев исмли студент менинг ҳаётимни қурбон қилди. Ширин турмушимизни бузиб, мени ташлаб кетди. Мен ҳам она бўлсам, орзу-ҳавас кўрсам, одамлардек яшасам дегандим...»

Ёдгорнинг сочларигача диккайиб кетгандек бўлди. «Азиза! Азизанинг хати!» У хатнинг давомини эшитмади. У Чароснинг онаси жажл устида хат ёзган бўлса керак, деб ўйлаганди. «Демак... демак, бу Азизанинг иши эканда».

Хатнинг охири унинг қулоғига чала-ярим кирди:

... «Ҳозир бўлса у бошқа бир бечора қизнинг бошини айлантириб юрганмиш. Менинг раҳмим келади ўша қизга...»

Ёдгор кўзини ердан ололмай қолди.

– Энди иккинчи хатни эшитинг! – деди Искандаров яна чўнтагини қовлаб.

Ёдгор чўчиб ўғирилди. «Бунисиям борми?»

«Мирзаев Ёдгор исмли студент оиласи бўла туриб кизимнинг кетидан югуриб юрган экан, мен буни коммунизм қурувчи авлод ахлоқига зид деб биламан. Бу гапларни айтиш менга оғир. Аммо мен онаман. Ўз фарзандимнинг тақдирини ўйлашим керак. Биз – қирқинчи

йилларнинг комсомоллари бундай масалаларни бир мажлисдаёқ ҳал қилиб, айбдорнинг адабини бериб қўярдиқ. Ўйлайманки, ҳозирги ёшлар ҳам ўз ота-оналарининг шонли анъаналарига содиқ қоладилар».

– Бу иккала хат, – деди Искандаров қоғозларни силки-тиб, – кетма-кет келган (у Васида Назаровнанинг хатини ўзи ёздириб олганини, албатта айтмади). Кўриб туриб-сизки, ҳар иккала хат ўртасида мантиқий боғлиқлик бор. Студент Мирзаев ўз хотинини ташлаб кетгани етмагандай, бошқа бир қизни ҳам алдаб юрган. Айтинглари-чи, бу қайси ахлоқ нормасига сиғади?!

Яна оғир жимлик чўкди. Одатда ўсал бемор ётган хонада шунақа жимлик бўлади. Ҳозир ҳамма Ёдгорнинг ўлишини кутиб, жимиб қолгандай эди.

– Ўзи гапирсин! – деди кимдир.

Ёдгор кеча Чаросни ўпганини эслади. Қизиқ, кеча дунёда ундан бахтиёр одам йўқ эди. Бугун ундан бахтсиз кимса йўқ. Бахт билан бахтсизлик етаклашиб юрарканда, доим.

– Нимани гапиради? – Искандаров Ёдгорга қаради. – Хатдаги гаплар ростми, ахир?

Кечаги бахтиёр дамларини эшлашнинг ўзиёқ Ёдгорга руҳий тетиклик берган эди.

– Рост, – деди у тесқари қараб.

Аудитория бир сесқаниб тушгандай бўлди.

Энг аввал кашқадарёлик сап-сарик қиз сўзга чиқди.

– Мен билмасдим, – деди ҳаяжондан овози титраб. – Мирзаевнинг бунчалиқ писмиқлигини билмасдим, яхши йигит, деб юрардим. Энди биламан. Унга орамизда ўрин йўқлигини биламан.

Кейин Ҳикматилла деган новча йигит сўз олди. Ҳикматилла кузда ҳашарга чиқишганида Ёдгорнинг бир этак пахтасини ўғирлаган, Ёдгор кўриб қолиб, уни урган, ўшандан буён икковлари гаплашишмасди.

«Энди қўймайди», деб ўйлади Ёдгор юраги увушиб.

– Коммунизм қурувчисининг ахлоқ кодексиди, – деди Ҳикматилла салмоқлаб, – «маънавий поклик» деган модда бор. Ёдгор ким? Ҳамма нарсани ўз исми билан аташ керак. Мирзаев – маънавий бузук одам. Бу ерда иккита масалани аралаштириб юбормаслик керак. Биринчидан, Мирзаев бахтсиз хотинига бой-феодалларча муносабатда бўлган. Иккинчидан, яна бир бечора қизнинг бошини айлантирган.

– Қаёқдан била колдингиз хотини бахтсиз эканини?

Ёдгор Зойиржоннинг овозини эшитиб, бошини кўтарди. Зойиржоннинг коп-қора юзи аламдан кўкариб кетган, ўтирган жойида бўйнини жўжахўроздай чўзиб гапирарди.

– Нега уч йилдан бери индамай юрган хотин бирдан даъвогар бўлиб қолибди. Балки ўша қиз туфайлидир.

– Жим! – Искандаров кафти билан столни урди. – Бу ерда инсоннинг маънавий қиёфаси ҳақида гап кетяпти. Сизга ким қўйибди гапни, ўртоқ Қозимов! Ётоқхонада маст бўлиб бошингизни у девордан, бу деворга уриб юрганингиз етмагандай, тагин ҳамтовоғингизни ҳимоя қиласиз! Гапиринг, – деди у Ҳикматиллага далда бериб.

«Якшанба куни ётоқ эшигида турганди-я, – деб ўйлади. Ёдгор қони қайнаб. У ўша куни даладан қайтишганида вестибюль бурчагида ўзларига чакчайиб қараб турган Искандаровни кўрганидаёқ юраги бир қалқиган эди. – Ёзиб қўйган экан-да дафтарига... Шунга ялинаманми? – У кечаги фароғатли дамларини яна эслади-ю, кўнгли кўтарилди. – Тўпига солиб отиб юбормайдими?!»

Ҳикматилла яна гапга киришган эди, Зойиржоннинг ёнида ўтирган Наргиза ўрнидан туриб кетди. Оппоқ юзи жахлдан қизариб, тез-тез гапириб ташлади:

– Нега бировнинг гапини бўғасиз! Балки ўша қиз Мирзаевни яхши кўрар? Балки хотин шунинг аламига тирчиллаб қолгандир?!

Искандаров бепарво қўл силтади:

– Қўйсангиз-чи, ўша қизнинг ўрнида сиз бўлсангиз, Мирзаевни яхши кўрармидингиз?

– Сиздан рухсат сўраб ўтирмасдим! – деди Наргиза йиғлагудек кизариб.

Искандаров «ўл бу кунингдан» дегандек, захарли жилмайиб қўйди...

– Менга онанинг хатидаги бир гап айникса таъсир қилди, – деди Нафиса исмли аълочи киз. – Қиркинчи йиллар комсомолларининг анъанасини давом эттиряпмизми? Менимча, йўқ. Ҳозир комсомол нима иш қияпти? Мажлис ўтказсак, болалар кочиб кетмасин, деб эшик олдига қоровул қўйгудек бўламиз. Нега? Нега деганда одамлар билан ишлашни билмаймиз. Уч йил бирга ўқибмиз-у, орамизда шундай одам юрганини билмабмиз. – У жиркангандай Ёдгорга қараб қўйди. Кейин Искандаровга ўгирилди. – Бунга сиз ҳам айбдорсиз!

... Нурмат залга хомуш тикилганча:

– Бир шоир айтган экан, – деб гап бошлаган эди, Искандаров жеркиб ташлади:

– Биз аниқ фан одамларимиз. Романтикасиз гапириверинг.

Нурматнинг жаҳли чиқиб кетди шекилли, бакириб берди:

– Қизикмисиз, ўртоқ Искандаров, гапиртирмасангиз ҳукмингизни чиқариб қўя қолинг. Нега мажлис чақирдингиз?!

Ёдгор зимдан қараб қўйди. Нурмат аччиқланганидан ёноқ суяклари туртиб чиққан юзи кизариб кетган, Искандаров диккайган сочларини силар. Аваз ака Нурматга дикқат билан тикилиб қолган, Маҳмуда Алиевна эса кафтини юзига қўйганича тирсаги билан столга таяниб, ўйчан бир тарзда қўлидаги қоғозга алланималарни чизар эди.

– Бир шоир айтган экан, – деди Нурмат гапини қайтадан бошлаб. – Муҳаббатнинг саройи кенг-у,

аммо унга иккитадан ортик одам сиғмайди. Учинчиси ортикчалик килади, деб. Хўп, Мирзаев хотини билан ажрашибди.

– Ташлаб кетибди денг, – деди Искандаров унинг гапини яна бўлиб.

– Ажралишибди! – деди Нурмат шу сўзни атайлаб таъкидлаб. – Орадан уч йил ўтибди. Бошқа бир қизни яхши кўрибди. Хўш, биз нима қиламиз уларнинг юрагидаги чўгга қора косов тикиб? Шуям ишми?!

Искандаров яна лукма ташлади:

– Балки ўзингиз ҳам шунақадирсиз? Қарға қарғанинг кўзини чўкимайди.

– Жим турунг бирпас зағизғонга ўхшаб сайрамай! – деди Нурмат энсаси қотиб.

Тўполон бўлиб кетди. Биров Нурматни айблади, биров Ёдгорни хотинбоз деб атади, яна биров ўзгаларнинг севгисини муҳокама қилишнинг ўзи ахлоксизлик, деди. Хуллас, ҳеч нимани англаб бўлмай қолди.

Ёдгорнинг боши ғувулар, бозордаги даллоллар ўртасида нархи баҳоланаётган эчкидек бўлиб қолганидан афсусланар, нима бўлсаям шу гаплар тезроқ ҳал бўлишини истарди.

Аваз ака кафедрага чиқиши билан ҳамма жимиб қолди. «Ҳайрият», деб ўйлади Ёдгор унга тикилиб. Аваз ҳам Ёдгорга қаради.

– Мен бу йигитни яхши танийман, – деди у негадир овози титраб. Унинг юзи қизариб кетган, қошлари асабий учиб турарди. – Ўша қизни – Чаросни ҳам танийман. – Аваз залдаги пичир-пичирлар тинишини кутиб, бир оз жим қолди-да, давом этди: – Мирзаев Чароснинг тирноғига ҳам арзимади.

«Нима?» Ёдгорнинг кўз ўнги қоронғилашди-ю, йиқилиб кетмаслик учун стул ўриндигини чангаллаб олди. «Наҳотки, Аваз ака шунақа деб ўйласа? Шунчалик-ка бориб етдими-а?»

– Менинг таклифим шуки, – деди Аваз катъий оҳангда. – Мирзаевга ўхшаганларга институтда ўрин йўк.

Ёдгор қалбида чидаб бўлмас оғриқ сезди. «Душманинг отган тош эмас, дўстинг отган пахта ўлдиради», деганлари бежиз эмас экан. Бу гапни айнан Аваз акадан эшитиш айниқса оғир эди. Уйига борганда шунинг учун рўйхуш бермаган экан-да! Бундан чикди Аваз ака уни Чаросга нолойик деб санайди. Бундан чикди, Ёдгор «иккинчи навли!».

Боши ғувиллаб ўтираркан, «комсомол вожаги»нинг дағдағасини элас-элас эшитди.

– Қани, Мирзаев, нима дейсиз? – деди Искандаров митти кўзлари ёниб. – Туринг ўрнингиздан!

Ёдгор ҳамон ҳушини тўплаб ололмай, аранг кўтарилди. Искандаров саволини яна қайтарди:

– Нима дейсиз?

– Нимани нима дейман? – деди Ёдгор аламдан қисирлаб кетаётган тишларини аранг бир-бирига жип-слаштириб.

– Хотинингизни нега ташлаб кетганингизни айтинг. – Искандаров истехзоли кулди. – Ярашасизми ё институтдан кетасизми, шуни айтинг. Бир бегуноҳ қизни тинч кўясизми-йўкми, шуни гапиринг.

– Нега айтарканман? – деди Ёдгор бўғилиб.

– Комсомолмисиз? Мен сизнинг вожагингизман. Айтинг, ахир, хотинингизни нега ташлаб кетдингиз?

Ёдгор яна бир пас жим турса дод деб юборишини билар, энди унга ҳамма нарса бари бир бўлиб колган эди. Искандаровга нафрат билан тикилди-ю, хайкириб юборди:

– Вожак бўлиш у ёқда турсин, авлиё бўлсанг ҳам айтмайман. Билдингми? Менинг ўз юрагим бор, ўз ола-мим бор! Нима учун унга сени киритар эканман?! Нега энди дардимни бозорга солишим керак экан? – У ҳарчанд уринмасин, овози титраб кетди. – Ана, керак бўлса ўзинг

мажлис қилиб, бировни севиш хакида қарор чиқаргин-да, шу қарорга биноан уйлангин. Хотинингни ўпаётганингда қарор чиқарганлар тепангда қарсак чалиб турсин. Менга қолса, хотиним билан ярашмайман, Чаросдан ҳам кечмайман, институтдан ҳам кетмайман!

У оёқлари қалтираб, жойига ўтириб қолди. Шундай асабий, шундай таранг сукунат чўкдики, ҳозир бир нарса портлашини кутгандек, ҳамма юрагини ховучлаб қолди.

– Ҳақорат қилди! – деди Искандаров анчадан кейин тилга кириб. У ранги гезариб, ўрнидан туриб кетди. – Нега мени ҳақорат қилдинг, ифлос!

– Ҳа, қанақа бўларкан? – деди Ёдгор унинг митти кўзлари, пирпираб учаётган лабларига қараб.

– Мумкинми, мен... – деди Маҳмуда Алиевна Искандаровга хотиржам қараб.

Искандаров анча гапи бор бўлса ҳам ноилож индамай қолди.

– Анави аёлнинг хати, – Маҳмуда Алиевна бир зум тўхтаб, негадир Авазга қаради. – Мени ўйлантириб қўйди. «Қирқинчи йилларнинг комсомоллари бундай масалаларни бир мажлисдаёқ ҳал қилиб қўйишарди», дебди. – У ўша дамларни эслагандек жимиб қолди. – Мен ҳам қирқинчи йилларнинг комсомолиман. Қирқинчи йилларнинг комсомоллари жанг қилишди. Вайроналар ўрнида шаҳарлар бунёд этишди... Ҳали бир қизча айтди. Ҳозирги комсомоллар ота-оналари анъанасини давом эттирмаяпти, деди. Менимча, бу унчалик тўғри эмас. Ўша аёл ёзганидек, агар қирқинчи йилларнинг ёшлари бировларнинг юрагини қовлаштириш билан овора бўлганида, бошқа ишлар қолиб кетарди. Агар баъзилари шундай қилган бўлса, қаттиқ адашган экан.

Ёдгор ғувиллаб кетаётган бошини базўр кўтариб қаради. Маҳмуда Алиевна ҳамон ўша сокин овозда гапирар эди.

– Уялмайсизми? – деди у Искандаровга қараб. – Ўз сафдошингизни бировни нега яхши кўрасан, деб сўроқ қилишга уялмайсизми? Шу йигитнинг ўрнига ўзингизни бир қўйиб кўринг.

Искандаров сочини асабий силаганича индамай ўтирарди.

Негадир Ёдгорнинг яна ўпкаси тўлди-ю, дераза томонга ўгирилиб олди.

– Сизлар ёшсизлар, – деди Маҳмуда Алиевна залга қараб. – Куч-ғайратингиз кўп. Эрта-индин лойихачи, архитектор бўласизлар. Вактингиз кўп бўлса, бировнинг юрагини қовлаб ўтиргандан кўра, ана, қурилишга боринг! Тошкентда нима кўп, қурилиш кўп. Ҳаммага иш топилади.

Деразадан тушаётган нур Ёдгорнинг киприклари орасида гунафшаранг халқачалар ҳосил қилиб, пирпирай-верди, бошқа гапларни эшитмади. Кеча йиғлаб, кўксига бош қўйган Чарос яна тасавурида жонланди-ю, лабларини кимтиб, чаккасини чангаллаганча, стул суянчиғига елкасини ташлади.

Шундан кейин мажлис узок чўзилмади.

Ёдгор йўлакка чикқанида гангиб турар, чеккиси келарди. Ҳозир уни ёмонлаганлар ҳам энди юзсизларча илжайиб қараётганини кўриб, унинг ғаши келди.

– Кетдик, – деди Зойиржон Ёдгорни билагидан тутиб. – Қўйинг шу гапларни!

* * *

Васила Назаровна уч кундирки, Чарос билан гаплашмасди. Наинки битта шу қизи деб умрини ўтказса, кўзимнинг оку қораси деб авайласа, бева боши билан шунчалик ўстирса-ю, у юзига тик қараса? Тағин келиб-келиб, аллақанака бир қаланғи-қасанғи йигит деб-а! Қайси куни факультет комсомол ташкилотининг секретари Мирзаевнинг масаласини йиғилишда муҳокама

киламиз, деганидан кейин у бир қадар таскин топгандай бўлди-ю, бари бир Чаросни кечиролмади.

«Қариб қолдим... Асабларим қакшайдиган бўлиб қолди...» Кейинги пайтларда шу фикр унинг хаёлига тез-тез келадиган бўлди. Аксига олиб, директор ҳам бир ойдан буён касал. «Семашко»да шифоланяпти. Ҳамма иш унинг зиммасида қолиб, ташвиши яна кўпайди.

Бугун Дилшод, ниҳоят, Дилфуза билан отасини етаклаб, мактабга олиб келди. Васида Назаровна Дилфузани кўрди-ю, беихтиёр ўз қизининг қилмиши яна ёдига тушди. Чарос билан бу қиз ҳаракатида аллақандай ўхшашлик, ҳатто яқинлик бордек туюлиб, ёмон кўриб кетди уни.

Ўқитувчилар хонасининг шифтида тўрт чирокли қандил ёниб турар, олти-етти чоғли ўқитувчи, ота-оналар кенгашининг уч аъзоси ўртадаги узун стол атрофида турли алфозда ўтиришарди.

Дилшод журнал варақлар, рангсиз юзли шопмўйлов география муаллими столга мункайганча хаёлга толган, бошқа педагоглар ҳам турли иш билан машғулдек кўринишса-да, Васида Назаровнанинг гапларини диққат билан тинглашарди.

Этакрокдаги стулда чийдухоба камзул, мошранг дўппи кийиб олган Ҳайитвой сарик ўтирар, тарғил мўйловини ўқтин-ўқтин силаб қўярди.

Унинг ёнидаги стулда ота-оналар кенгашининг раиси – телевизорда ҳам бир-икки марта одоб ҳақида суҳбат ўтказган чўққисоқол чол – Қосим ота жойлашган. У яқтагининг узун енги билан ёшланаётган кўзларини артганча гоҳ Васида Назаровнага, гоҳ Ҳайитвой сарикка қараб қўярди. Қишлоқ женсоветининг раиси, Васида Назаровнанинг дугонаси ориқ аёл – Ханифа Саломатовна эса унинг гапларини сеҳрлангандек берилиб эшитарди.

Шундоқ эшик олдидаги уч оёкли ёғоч илгич ёнида нимча кийиб олган Дилфуза сочининг учини ўйнаганча, оғирлигини бир оёғидан иккинчисига ташлаб турарди.

Чамаси, у чарчаган, ўтиргиси келар, аммо ёнидаги стулда ичига бўр солинган ботинка кутиси тургани учун уни олиб ташлаб ўтиришга ботинолмас эди.

– Шундок килиб, ўқимаيمان деярти денг? – сўради Васида Назаровна Ҳайитвой акадан.

– Бимийман, мунга нима жин улди, – деди Ҳайитвой ака бир кизига, бир Васида Назаровнага қараб. Кейин носини ташлашга жой излаб аланглади. Бурчакда турган сим саватни кўриб тупуриб келди-да, жойига ўтирди. Кафтининг орқаси билан мўйловига ёпишган нос донларини артди. – Ишлийман, дейди-да. Пабрикка кирман, дейди. Опасиниям роса гўрига гишт каладим. Нима қиларди шунга тикишни ўргатиб.

– Балки бисот йиғмокчидир? – Васида Назаровна Дилфузанинг ўзига адоват билан қараб кўйганини кўриб, гаши келди. Яна Чаросни эслади. – Қизлар молпараст бўлади-ку...

– Биззи жаям унчалик камситманг, опа! – Ҳайитвой сарик қизариб кетган бўйнини олдинга чўзди. – Жа, ўн олти яшар кизимизга қараб қолган жойимиз йўқ. У ўқийман дейди-ю, мен йўқ дейманми?

– Нега ўқимайди, ўқийди, – деди география ўқитувчиси Дилфузага қараганча бош силкиб – паспортсиз одам ишга олинмайди.

– Йўқ! – деди Дилфуза ердан кўз узмай.

Ҳамма ўтирганлар ярқ этиб у томонга қарашди.

– Ана! – Ҳайитвой сарик бошини ликиллатди.

– Балки узатмокчидирсизлар?! – деди Васида Назаровна кизнинг ўжарлигидан кўзгаган ғазабини базўр босиб.

Ҳайитвой сарикнинг мўйлови липиллаб кетди.

– Ия, яна гапиради-я! – Унинг бўйнидаги томирлари бўртиб чикди. – Опа деганимга жаям ўзингиздан кетовурманг, опа! Биз ўқимаган, оми одам бўлсак ҳам аҳмок эмасдирмиз.

– Бўлмаса нега ўқишни хохламайди? – Васила Назаровна қони қайнаб, Дилфузага ғазабнок тикилди. – Ўқишга мажбурсан. Нега хохламайсан?

Қиз ҳам ўйнаб турган сочини силтаб орқасига ташлади-ю, унинг кўзларига тик қаради.

– Ўзингиз биласиз! Била туриб нега ўзингизни гўлликка соласиз?

Ўқитувчилар хайрон бўлиб, бир-бирларига қараб қўйишди. Ўқувчи у ёқда турсин, ҳали биронта муаллим ҳам Васила Назаровнага шунчалик кескин гапирмаган эди. Назарида педагоглар ўртасида, қолаверса, бутун қишлоқда обрўси чилпарчин бўлгандай туюлиб кетди-ю, сакраб ўрнидан турди.

– Ўзим билсам, ана, отанг ҳам билиб қўйсин, аҳмоқ! – У торгмани очиб ўша хатни шартта олди-ю, ўқиб берди. «Жонимдан ортиқ кўраман», деган сўзларни айниқса, каттик ўқиди. – Энди тушундингизми, Ҳайитвой ака! Сиз узатишни хохламасангиз ҳам, балки бу эрга тегишни хохлаб қолгандир! Бу ер – мактаб. Мен тарбиянинг бузилишига йўл қўймайман. Ўзини тийиб юрсин.

Ҳамма бир лаҳзалик жимликда музлаб қолди.

– Бу масалани синфдошлари ўртасида муҳокама қилсак, ўртоқлари нима дейди? Ким қўйибди унга...

Васила Назаровна гапини тугата олмади. Ҳайитвой сариқ учиб ўрнидан турди-ю, бора солиб қизни шундай тарсакилаб юбордики, хона жаранглаб кетди. Дилфужанинг боши вешалкага тегди.

Дилфуза чайқалиб-чайқалиб, қаддини ростлади. Унинг бурнидан тиркираб қон оқар, Васила Назаровнага тикилган кўзлари шишадай қотиб қолган эди.

– Жодугар!

Хонадагилар кизнинг ҳайкиригидан сесканиб кетишди. Йўқ, бу йиғи эмас, нидо ҳам эмас, аллақандай даҳшатли, этни сескантирувчи ваҳшиёна ҳайкирик эди.

Дилфуза стул устида турган ботинка қутисини Васида Назаровнанинг башарасига отди.

– Жодугар! Мактабингни пишириб е! Мен нима гуноҳ килдим? Нега шунча одам ўртасида мени шарманда киласан, жодугар!

У сочлари ёйилган ҳолда кўчага отилди. Қоронғи дераза ортида унинг яна ўша ваҳший хайкириғи эшитилди:

– Жодугар!

– Кўрдингизми қизингизни! – деди Васида Назаровна стол устида сочилиб ётган бўрларни чеккага суриб. Унинг жемпери оппок бўлиб кетган эди.

Ҳайитвой сариқ эшик олдида талмовсираб турар, чамаси, кетишини ҳам, қолишини ҳам билмасди.

Қосим ота бориб, унинг қўлидан тутди.

– Ёш-да, ёш... Ёшликда ҳаммадан ҳам хатолик ўтади. Кичикдан хато, каттадан узр. Қўйинг, ўзингизни босинг.

Дилшод чўнтагидан оппок рўмолча олиб, опага узатди. Васида Назаровна жемперини артиб тозалаган бўлди. Ҳайитвой сариқ ҳамон мўйлови учганча тишини ғижирлатиб ўтирар, ўқтин-ўқтин Васида Назаровнага қараб қўяр, қўйиб берса унияма ургудек важохати бор эди.

Орага жуда хунук сукунат чўқди. Гап гапга қовушавермаганидан кейин, секин туриб тарқалишди.

* * *

Чарос уйда ёлғиз ётарди. Ташқарида шамол гувуллар, тол шохлари қарсиллар, дераза ортидан ҳадеб қимлардир гурсиллаб ўтаётгандай бўларди. ўқтин-ўқтин шамол тиниб қолар, бўғотнинг аллақаси кисирлаб кетар, зум ўтмай яна шамол ўқирар, туноқа том устидан биров югуриб ўтгандай даранглаб кетар, кетидан яна жимлик чўқарди. Мана шу асабий сукунат айникса, даҳшатли туюлар, унинг юрагига ғулғула соларди.

– Опам ҳам келмадилар! – деди Чарос атайлаб товуш чиқариб. Овози жимжит хонада жаранглаб эшитилди-ю, ўзи чўчиб кетди. У терлаб кетган, аммо негадир туришга кўрқар, аъзойи бадани қарахт бўлиб қолганга ўхшар эди.

Яна шамол гувуллади. Аллакаерда дераза ойналари синиб, жаранглаб кетди. Кейин яна асабни қақшатадиган жимлик чўкди.

Шу пайт эшик ғийкиллаб очилди. Чароснинг назарида уйга биров сездирмай бостириб қираётгандай бўлди-ю, даҳшатдан кўзлари олайиб, сакраб туриб кетди.

Остонада турган онасини кўриб, вужудига иликлик югурди.

– Овқат ейсизми, опа?

Онаси индамай бош чайқаб кўйди. Афтидан, у чарчаган, тўзонда қолган бўлса керак, кийим-боши чанг, чехраси ғамгин эди. Индамай нариги хонага кирди-ю, ечинмасдан ўзини диванга ташлади. Гугурт чакди.

Чарос чирокни ўчираркан, ўртадаги эшикни атайлаб очиб кўйди. Келиб ўрнига ётиши билан бояги кўрқув яна вужудига илондек чирмаша бошлади.

Шамол тагин ҳам қаттиқроқ вишиллади. Тунука том даранглаб кетди. Кейин сукунат чўкди. Нариги хонадан онасининг ух тортгани эшитилди, сигарет чўғи қизарди.

Тўсатдан оппоқ, совуқ нур хонага ёпирилиб кирди-да, Чароснинг вужуди музлаб кетди. «Чакмоқ», деб ўйлади у шифтга тикилганча. Кейин худди бўйнига қилич келиб тушишини кутган одамдек, момақалдироскни кута бошлади. Бу сониялар шундай асабий, шундай таранг чўзилдики, у бўғилиб кетди. Аммо момақалдироск ғумбурламади. Фақат олис-олисларда «гум» этган товуш эшитилди. Бир лаҳзадан кейин яна чакмоқ чакди. Кетидан момақалдироск шундай қаттиқ ғумбурладики, худди уларнинг томи устида ёрилиб кетгандай бўлди. Том шатир-шутур қила бошлади.

Ховлида ит увиллади. Аввалига бир-икки гингшиб кўйди-да, кейин чўзиб-чўзиб улий бошлади. Нариги хонадан онасининг уф тортгани эшитилди.

– Нима жин тегди унга...

– Опа, кўрқяпман, – деди Чарос овози титраб.

Шу пайт дарвоза тақиллагандек, кимдир додлагандек бўлди.

– Эшитяпсизми, опа? – деди Чарос товуши қалтираб.

«Сенга шунақа туулгандир», деб ўйлади у онаси индамаганидан кейин. Яна момакалдирок қарсиллади. Ит нола чеккандай узок увлади.

Бир нафасли жимликда эшик яна тақиллади. Кимдир бўғилиб бақирди. Бу сафар Чарос аниқ эшитди.

– Опа! – деди сакраб туриб.

Онаси илдам туриб, чирокни ёкди. Олдинма-кейин ховлига тушишди. Чароснинг кўйлаги дарров жикка сув бўлди.

Аллаким дарвозани муштлар, йиғлар, аммо нима деяпганини тушуниб бўлмасди.

– Ким? – икковлари бараварига сўрашди. – Ким бу?!

– Оч! – деди бўғик овоз хириллаб. – Оч деяпман!

– Кимсиз ахир?

– Оч, деяпман! – деди келган одам дарвозани тепиб.

– Очинг, опа, очинг! – деди Чарос даҳшатдан оёқлари титраб.

Васила Назаровна занжирни тушириши билан нота-ниш бир эркак отилиб кирди-ю, унинг ёкасига ёпишди.

– Қизимни тўллаб бер, қанжик! Тўллаб бер!

Чарос чинқириб, унинг билагига осилди. Чакмоқ чақиши билан Ҳайитвой сарикни таниди. Унинг кўзлари олайиб кетган, ҳадеб бир гапни қайтарарди:

– Тўллаб бер! Единг қизимни!

«Феруза! Ферузага бир нима бўлган! – Чарос ўзи билан бирга ўқиган синфдошини эслади. – Нега опам

тўлайди? Ўқишни битириб, эрга тегиб кетган-ку. – Кейин тўсатдан унинг синглиси Дилфуза ёдига тушди. – Нимадир бўлган, қандайдир офат бўлган!»

Ҳайитвой ака Васида Назаровнани қўйиб юборди-да, бошини муштлай кетди.

– Айрилиб қолдим! Айрилиб қолдим!

Чарос кўчага отилди. У кишлоқ этагида турадиган Ҳайитвой сарикнинг уйини билар, Феруза билан дарс тайёрлашга кўп борган эди. Елдек учиб келаркан, эшик тагида турган «Тез ёрдам» машинасини кўрди-ю, нафаси бўғзига тикилиб, баттар югурди.

Кажавали машинанинг орқа эшиги очиб қўйилган, остонада тўрт-беш хотин-халаж тўпланиб турар, том бурчагига омонат илиб қўйилган лампочка хира нур сочар, тарновдан шовуллаб сув оқар эди.

Чарос яқин келиши билан узук-юлук гапларни эшитди.

– Вой, нима кипти?

– Сирка ичибди.

– Войй!

Ичкаридан дилни ларзага солувчи фарёд эшитилди:

– Вой болеем! Онанг ўлсин, болеем! Онагинанг ўлсин, болеем! Боламини еди-я! Боласининг ўлигини устида ўтирмаса розимасме-ен!

Чарос Дилфузанинг ойиси ўз онасини қарғаётганини тўсатдан тушунди-да, юраги сесканиб кетди.

Зум ўтмай ичкаридан иккита хотиннинг қўлига осилиб қолган Дилфузанинг онаси чиқди.

– Онагинанг ўлсин, болеем! – дерди у беҳуш бир тарзда атрофга аланглаб. – Онасининг гўрига тушган, болеем!

Чарос йиглаб юборди. Хотин хушидан кетиб, шилк этиб тушди. Одамлар четланишди. Оқ халат кийган икки киши презент замбилни лопиллатиб эшикдан чиқиб келишди. Чакмоқ чакди. Чарос олдинга эгилди-ю, чакмоқ ёлқинида Дилфузанинг юзини кўриб қолди. Унинг кўз-

лари ярим очик холида қотиб қолган, лаби, ияги, томоғи қонга ўхшаш аллақандай қора нарсага беланган эди.

Чарос кафти билан юзини тўсганча ўзини орқага ташлади.

– А-а-а!!! – деди чинқириб. Боши деворга гурсиллаб урилиб, ҳўл йўлкага ўтириб қолди.

Машина эшигини беркитишлари билан кўйлақчан, бош яланг бир бола одамлар орасидан отилиб чиқиб, машинанинг орқа ғилдирагини кучоклаганча ерга йиқилди.

– Дилпу-уз! Дилпу-уз!

Унинг ок қуйлаги, тўзиб кетган сочлари дарров лойга беланди. Одамлар уни тортқилашар, унга сайин бола ғилдиракка қаттиқроқ ёпишганча, бошини ерга уриб додларди:

– Дилпу-у-з!

Чарос яна йиғлаб юборди. Кейин кўз ўнги қоронғилашиб, ҳеч нима кўринмай қолди.

У ўзига келганида машинанинг кизил чироқлари узоклашиб борар, қимдир унинг қўлтиғидан кўтарар эди. Чарос бошини кўтариб, нотаниш хотинни кўрди. Хотин бир қўллаб унинг биллагидан тортқилар, иккинчи қўли билан юзига сув сепарди.

Ичкаридан эса ҳамон ўша фарёд эшитилар, фақат энди овоз бўғилиб, хириллаб қолган эди.

– Онагинанг ўлсин, боласем!

Чарос сув ҳалқоб бўлиб ётган йўлқадан гандираклаб-гандираклаб, юриб кетди.

* * *

Бугун бозор бўлгани учун Ёдгор кеч уйғонди. Зойир-жон кеча ҳаммомга бораман, деганди. Ўрнини тузатиб, кетиб қолибди.

Ёдгор кўзларини ярим юмганча, эриниб яна узок ётди. Йўлақдан қатиқчи боланинг овози келди:

– Иссик нон, кўк пиёз, ёғлик қатик...

Бирпасдан кейин эшик такиллади.

– Керакмас! – деди Ёдгор ётган жойида кичкириб.

Эшик бир очилиб ёпилди-ю, Ёдгор ок жемперни кўриб, сакраб туриб кетди. «Чарос!»

– Кечирасиз, мен hozир... – деди илдам кийинаркан. Шоша-пиша ювиниб, эшикни очди.

Чарос нарирокда тескари қараб турар, кўлида газетага ўралган патнисга ўхшаш нарса бор эди.

– Келаверинг, – деди у кўйлагининг тугмасини ўткази туриб.

Чарос ердан кўз узмай келди-да, кўлидаги нарсани унга тутказди.

Ичкари киришлари билан Ёдгор хайрон бўлиб қоғозни очди. Очди-ю, хайратдан оғзи очилиб қолди. Бу – ўзининг расми эди. У қорда йиқилиб ётар, чанғили оёғи кўтарилиб кетган, нарирокда, қор орасида телпаги қорайиб кўринар, узокда чўққилар чизиғи кўзга ташлана эди. Ёдгор расмдаги яна бир нарсани кўриб, хайрон қолди. Унинг чехраси хушчакчак қилиб тасвирланган, гўё йиқилиб тушганига хурсанддек кўринарди.

Ёдгор шодон бир туйғудан қалби ларзага келиб, жилмайганча Чаросга қаради. Қараши билан бирдан бўшашиб кетди. Чароснинг кўзлари қизариб, ковоғи шишиб кетган, қошини чимирганча, ерга қараб турарди.

– Нима, нима бўлди? – деди Ёдгор кўркиб. – Нега йиғладингиз?!

Чарос Ёдгорнинг кўксига бошини ташлаганча, ўкириб йиглаб юборди.

– Ўлди... – деди энтикиб. – Дилфуза ўлди...

Ёдгор даҳшатдан қотиб қолган, ҳеч нимага тушунолмас, Чарос эса йигларди.

1972 йил

МУНДАРИЖА

Б. Назаров. Халқ меҳрини қозонган адиб	3
--	---

ҲИКОЯЛАР

Муҳаббат	18
Ҳуркитилган туш	29
Бахт	35
Ҳаёлларга бўламан тутқун	43
Узун кечалар	58
Умр савдоси	84
Оқ булут, оппоқ булут	99
Қуёш тарозиси	113

ҚИССАЛАР

Баҳор қайтмайди	128
Чўл ҳавоси	277
Сирли юлдуз	307
Қалбингга қулоқ сол	347

Адабий-бадиий нашр

Ўтқир Ҳошимов

СЕВГИ ҚИССАЛАРИ

Ҳикоялар ва қиссалар

Мухаррир *Л. Игамова*

Бадиий муҳаррир *К. Зокирова*

Рассом *Ш. Одилов*

Техник муҳаррир *Т. Харитонова*

Кичик муҳаррир *Д. Холматова*

Мусаххих *Э. Қурбонов*

Компьютерда тайёрловчи *Л. Абкеримова*

Нашриёт лицензияси АІ № 158, 14.08.09.

Босишга 2013 йил 26 июнда рухсат этилди. Офсет қоғози.

Бичими 84x108^{1/32}. «Times» гарнитурасида офсет
усулда босилди. Шартли босма табоғи 25,20. Нашр табоғи 24,15.

Адади 3000 нусха. Буюртма № 13-160.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг “O‘zbekiston”
нашриёт-матбаа ижодий уйи.

100129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

e-mail: uzbekistan@iptd-uzbekistan.uz

www.iptd-uzbekistan.uz